Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Antropoloji Anabilim Dalı

CEVİZCİOĞLU ÇİFTLİĞİ NEKROPOLÜ İNSAN İSKELET KALINTILARININ PALEODEMOGRAFİ VE ÖLÜ GÖMME GELENEKLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Gökhan ÇAKAN

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

CEVİZCİOĞLU ÇİFTLİĞİ NEKROPOLÜ İNSAN İSKELET KAINTILARININ PALEODEMOGRAFİ VE ÖLÜ GÖMME GELENEKLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Gökhan ÇAKAN

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Antropoloji Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

KABUL VE ONAY

Gökhan Çakan tarafından hazırlanan "*Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü İnsan İskelet Kalıntılarının Paleodemografi ve Ölü Gömme Gelenekleri Açısından İncelenmesi*" başlıklı bu çalışma, 16/05/2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. İsmail ÖZER (Başkan)

Prof. Dr. Ömür Dilek ERDAL (Danışman)

Prof. Dr. Ayşen AÇIKKOL (Üye)

Prof. Dr. Handan ÜSTÜNDAĞ (Üye)

Doç. Dr. Ayşe Gül AKALIN (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof.Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan ***"Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge"*** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. (1)
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ….. ay ertelenmiştir. (2)
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. (3)

……/……/……

Gökhan ÇAKAN

1"Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge"

*(1) Madde 6. 1. Lisansüstü tezle ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.*

*(2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.*

*(3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.*
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

***** Tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.***

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof. Dr. Ömür Dilek ERDAL** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Gökhan ÇAKAN

TEŞEKKÜR

Antropoloji ile tanıştığım andan itibaren, laboratuvar aşamalarından ve tezin teslim sürecine kadar benim yanımda olan ve yönlendiren danışmanım Prof. Dr. Ömür Dilek Erdal'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İskelet serisi üzerinde bu tez çalışmasını yapmama izin veren ve bana fikirleriyle yol gösteren Prof. Dr. Yılmaz Selim Erdal 'a teşekkür etmeyi borç bilirim. Çalışmamda bana destek veren İsmail Dinçarslan'a ve laboratuvar aşamasında bana destek olan Dr. Melis Koruyucu ile Demet Delibaş'a teşekkür ederim.

Tezimi yazdığım sırada karşılaştığım zorluklarda bana bu yolda eşlik eden, benimle konuşan, dinleyen ve anlayışlarıyla bana destek olan Nurcan Etik, Can Sürücü ve Emre Dolu'ya sevgilerimle birlikte teşekkürleri mi sunarım.

ÖZET

ÇAKAN, Gökhan. *Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü İnsan İskelet Kalıntılarının Paleodemografi ve Ölü Gömme Gelenekleri Açısından İncelenmesi*, Yüksek Lisan Tezi, Ankara, 2022.

Anadolu' da Hellenistik-Roma Dönemi çalışmaları genellikle kentlere ve materyal kültüre odaklanmıştır. Bu çalışma Hellenistik-Roma Dönemine tarihlendirilen Cevizcioğlu Çiftliği insan iskelet kalıntılarından yola çıkarak kırsal yerleşimlere dair ölüm uygulamaları ve demografik verilerin elde edilmesi amaçlanmıştır.

Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nün yaşam tabloları ve gömü uygulamalarındaki farklılıklar Nekropolün Hellenistik, Roma ve Geç Roma şeklinde değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Üç dönem için cinsiyet oranlarının 1/1 oranına yakın olduğu belirlenmiştir. Ancak dönemler arası ölüm oranlarının farklılaştığı ve Hellenistik Dönem ölüm oranlarının diğer dönemlerden yüksek olduğu görülmüştür. Roma Dönemi ve Geç Roma Dönemi'nde bebek ve çocuk temsil oranları az olmakla birlikte Anadolu'nun geneliyle uyumludur. Ancak Hellenistik Dönem bebek ve çocuk temsiliyeti açısından düşük oranlara sahiptir. Bu bulgu erişkin olmayan bireylerin ayrı mekanlara defnedilmiş olabileceğini düşündürtmektedir.

Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü kadın ve erkeklerinin gömü biçimleri açısından farklık göstermediği belirlenmiştir. Ancak, her iki cinsiyet mezar hediyeleri açısından farklılık göstermektedir. Kadın mezarlarına toprak ürünler erkek mezarlarına ise cam malzemeden hediyeler konulmuştur. Mezar hediyelerindeki farklılık sadece cinsiyetler açısından değil aynı zamanda yaş gruplarında da farklılık göstermektedir. Örneğin, bebek ve çocuklara figürün ve çıngırak konduğu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak Hellenistik-Roma Dönemi'ne tarihlenen nekropollerin bir bütün olarak değerlendirilmemesi, Roma Dönemi'nin de kendi içinde bölümlenerek ele alınması gerektiği görülmüştür.

Anahtar Sözcükler

Paleodemografi, ölü gömme gelenekleri, Hellenistik-Roma, Geç Roma, mezar hediyeleri, bebek-çocuk ölümlüğü

ABSTRACT

ÇAKAN, Gökhan. *The Analysis of Cevizcioğlu Çiftliği Necropolis Human Skeletal Remains in Terms of Paleodemography and Burial Traditions*, Master Thesis, Ankara, 2022.

Hellenistic-Roman Period studies in Anatolia were usually focused on cities and material culture. This study is aimed to obtain mortality practices and demographic data about rural settlements based on human skeletal remains of Cevizcioglu Çiftliği Nekropolis dated to the Hellenistic-Roman Period.

Differences in life tables and burial practices of Cevizcioğlu Çiftliği Necropolis revealed that the Necropolis should be evaluated as Hellenistic, Roman and Late Roman. It was determined that the sex ratios for the three periods were close to the 1/1 ratio. However, it was observed that the death rates between the periods differed and the death rates of the Hellenistic Period were higher than the other periods. Although infant and child representation rates are low in the Roman Period and Late Roman Period, they are compatible with Anatolia in general. However, the Hellenistic Period has low rates in terms of infant and child representation. This finding suggests that immature individuals may have been buried in separate places.

It has been determined that the Cevizcioglu Çiftliği Nekropolis does not differ in terms of the burial forms of men and women. However, both sexes differ in terms of burial gifts. Earthenware products were placed on women's graves, and gifts made of glass were placed on men's graves. The difference in grave gifts differs not only in terms of sex, but also in age groups. For example, it was determined that the figures and the rattles are put on babies and children.

In conclusion, it has been seen that the necropolises dating to the Hellenistic-Roman Period should not be evaluated as a whole and that the Roman period should be dealt with in its division.

Keywords

Paleodemography, burial traditions, Hellenistic-Roman, Late Roman, burial gifts, infant-child mortality

İÇİNDEKİLER

Sayfa

KABUL VE ONAY i

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI ii

ETİK BEYAN iii

TEŞEKKÜR iv

ÖZET v

ABSTRACT vii

İÇİNDEKİLER ix

TABLOLAR DİZİNİ xiii

RESİMLER DİZİNİ xv

GRAFİKLER DİZİNİ xvi

GİRİŞ 1

1. BÖLÜM: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE 4

1.1. PALEODEMOGRAFİ 4

1.2. GÖMÜ VE GÖMÜ UYGULAMALARI 16

1.2.1. Gömü Uygulamalarına Kuramsal Yaklaşımlar 22

1.2.1.1. Yeni-Süreçsel Arkeoloji 23

1.2.1.2. Post-Süreçsel Arkeoloji 29

2. BÖLÜM: KONU, SORUN, ÖNEMİ, AMAÇ, HİPOTEZLER 40

2.1. KONU 40

2.2. SORUN 41

2.3. ÖNEMİ 46

2.4. AMAÇ 47

2.5. HİPOTEZLER 47

3. BÖLÜM: YÖNTEM VE TEKNİKLER 49

3.1. DEMOGRAFİK VERİLERİN TOPLANMASI 49

3.1.1. Cinsiyet Tahmini 49

3.1.2. Yaş Tahmini 51

3.2. DEMOGRAFİK VERİLERİN HESAPLANMASI 53

3.4. GÖMÜ UYGULAMALARINA DAİR VERİLERİN ELDE EDİLMESİ 58

4. BÖLÜM: ALAN, TARİHÇE, ÖRNEKLEM 59

4.1. ALAN VE TARİHÇE 59

4.1.1. Hellenistik Dönem 60

4.1.2. Roma Dönemi 65

4.2. ÖRNEKLEM 67

5. BÖLÜM: BULGULAR 68

5.1. DEMOGRAFİK BULGULAR 68

5.1.1. Cinsiyet ve Yaş Dağılımı 68

5.1.2. Yaşam Tabloları ve Yaşam Eğrileri 71

5.1.3. Bebek ve Çocuk Oranları 77

5.1.4. Erişkin Bireylerin Yaşam Tabloları 80

5.2. ÖLÜ GÖMME GELENEKLERİ 84

5.2.1. Mezar Tipleri ve Birey Dağılımları 84

5.2.2. Gömü Biçimi 90

5.2.3. Mezarlardan Ele Geçen İskelet Kalıntılarının Demografik Dağılımı 92

5.2.3.1. Mezarlardan Ele Geçen İskelet Kalıntılarının Yaşam Tabloları 97

5.2.4. Mezar Buluntuları 104

5.2.5. Buluntuların Demografik Dağılımı 115
6. **BÖLÜM: TARTIŞMA** 121
6.1. DEMOGRAFİK YAPI 122
6.1.1. Erişkin Bireylerin Demografik Yapısı 122
6.1.2. Bebek ve Çocukların Demografisi 136
6.2. GÖMÜ VE GÖMÜ UYGULAMALARI 147
6.2.1. Mezar Tipleri, Birey Dağılımı ve Gömü Biçimleri 149
6.2.2. Mezarlardan Ele Geçen İskelet Kalıntılarının Demografik Dağılımı 164
6.2.2.1. Cevizcioğlu Çiftliği Bebek-Çocukları 169
6.2.3. Mezar Buluntuları ve Sosyo-Ekonomik Yapı 178
6.2.4. Mezar Buluntularının Demografik Yapı ile İlişkisi 185
SONUÇ 191
KAYNAKÇA 197
EK 1. ORİJİNALLİK RAPORU **237**
EK 2. ETİK KURUL İZİN MUAFİYET FORMU **238**

TABLOLAR DİZİNİ

Sayfa

Tablo 1: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Bireylerinin Cinsiyet ve Yaş Grubu Dağılımı……..…68

Tablo 2: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nün Dönemlere Göre Cinsiyet Dağılımı……...….70

Tablo 3: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nün dönemlere Göre Yaş Grubu Dağılımı….…….70

Tablo 4: Cevizcioğlu Çiftliği Hellenistik Dönem Power Model Genel Yaşam Tablosu…….73

Tablo 5: Cevizcioğlu Çiftliği Roma Dönem Power Model Genel Yaşam Tablosu…….74

Tablo 6: Cevizcioğlu Çiftliği Geç Roma Dönemi Power Model Genel Yaşam Tablosu…….75

Tablo 7: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Mezar Tipleri ve Birey Sayıları……..89

Tablo 8: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Mezar Gruplarındaki Cinsiyet dağılımı……..94

Tablo 9: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde yaş gruplarının Mezar Tiplerine Göre Dağılımı..96

Tablo 10: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü 1. Grup (Basit Nitelikli Mezarlar) Mezarların Power Model Genel Yaşam Tablosu……..……..…….……..99

Tablo 11: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü 2. Grup (Taş Sanduka) Mezarların Power Model Genel Yaşam Tablosu……...……..…….…….…100

Tablo 12: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü 3. Grup (Tuğla Sanduka) Mezarların Power Model Genel Yaşam Tablosu….……...…….101

Tablo 13: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü 4. Grup (Kiremit Çatılı) Mezarların Power Model Genel Yaşam Tablosu…….....……...102

Tablo 14: Tablo 12: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü 5. Grup (Oda Mezar ve Pitos mezarlar) Mezarların Power Model Genel Yaşam Tablosu……..…….…….103

Tablo 15: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde Buluntuların Mezar Tiplerine Göre Dağılımı…105

Tablo 16: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Buluntuların Mezar Göre Dağılımı……..108

Tablo 17: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde Mezarlardan Ele Geçen Buluntuların Nitelikleri……..……110

Tablo 18: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü buluntularının demografik dağılımı……..……..116

Tablo 19: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü buluntularının yaş gruplarına göre dağılımı…….118

RESİMLER DİZİNİ

Sayfa

Resim 1: Basit Sanduka Mezar Örneği……..…85

Resim 2: Basit Toprak Mezar Örneği…….……...85

Resim 3: Kiremit Çatılı Mezar Örneği…….…….86

Resim 4: Çömlek Mezar Örneği……86

Resim 5: Tuğla sanduka Mezar Örneği…….87

Resim 6: Taş Sanduka Mezar Örneği……87

Resim 7: Pitos Mezar Örneği……88

Resim 8: Oda Mezar Örneği……..88

Resim 9: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Unguentarium Örnekleri……109

Resim 10: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Kandil Örnekleri……..111

Resim 11: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Figürün Örnekleri……112

Resim 12: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Kâse Tipleri Örnekleri…….112

Resim 13: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Sürahi Örnekleri (En soldaki Cam, Sağdakiler Toprak)…...…..……113

Resim 14: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde Süs Eşyaları……..…114

Resim 15: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Sikke Örnekleri……182

GRAFİKLER DİZİNİ

Sayfa

Grafik 1: Cevizcioğlu Çiftliği Topluluğunun Klasik-Orantısal ve Power Yaşam Tablosu Ölüm Oranları…….……...…….57

Grafik 2: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Ölüm Sıklığının Dönemlere Göre Dağılımı……..…76

Grafik 3: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Yaşam Beklentisinin Dönemlere Göre Dağılımı…….77

Grafik 4: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Bebek ve Çocuk Ölüm Sıklığının Roma ve Geç Roma Dönemine Göre Dağılımı……..…….……78

Grafik 5: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü İlk Beş Yaş Ölümlüğünün Dönemlere göre Dağılımı..79

Grafik 6: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Kadınlarındaki Ölüm Oranının Dönemlere Göre Dağılımı.....……80

Grafik 7: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Erkeklerindeki Ölüm Oranlarının Dönemlere Göre Dağılımı……..……81

Grafik 8: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Erkeklerinin Hayatta Kalma Şansının Dönemlere Göre Dağılımı……81

Grafik 9: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Kadınlarının Hayatta Kalma Şansının Dönemlere göre Dağılımı…...…….……...….82

Grafik 10: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Kadınlarının Yaşam beklentisinin Dönemlere göre Dağılımı…….……..……..83

Grafik 11: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Erkeklerinde Yaşam Beklentisinin Dönemlere Göre Dağılımı……..……83

Grafik 12: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Mezar Tiplerinin Dağılımı……...84

Grafik 13: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Mezarlarına Göre İnhumasyon ve Kremasyon Dağılımı…….……91

Grafik 14: Kremasyon Uygulamalarının Mezar tiplerine Göre Dağılımı……92

Grafik 15: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde Cinsiyet Gruplarının Mezar tiplerine Göre Dağılımı…….……93

Grafik 16: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Mezar Tiplerine Göre Buluntuların Dağılımı…….106

Grafik 17: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Dönemlere Göre Erkek Kadın Oranları……..123

Grafik 18: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü ve Çağdaşları Toplulukların Erkek-Kadın Oranları…….……..……...124

Grafik 19: Cevizcioğlu Çiftliği ve çağdaşı topluluklarda bebek-çocuk ölüm oranları…….138

Grafik 20: Anadolu Hellenistik-Roma Dönemi Topluluklarında Bebek Ölümlülüğünün Çocuklara Göre Dağılımı……..……..142

Grafik 21: Cevizcioğlu Çiftliği Mezarlarının Dönemlere Göre Dağılımı……151

Grafik 22: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Kremasyonlarının Dönemlere Göre Dağılımı……164

Grafik 23: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Erişkinlerin Mezarlara göre Dağılımı……165

Grafik 24: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Yaşam Beklentisinin Mezar Gruplarına Göre Dağılımı…..…..……167

Grafik 25: Geç Roma Dönemi Mezarlarının Yaşam Beklentisi Dağılımı……..……168

Grafik 26: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Beş Yaş Altı Bireylerin Ölüm Oranlarının Dönemlere Göre Dağılımı…..……...……..176

GİRİŞ

Antropoloji bütüncül bir perspektifle güncel ve yok olmuş toplumlar hakkında birtakım bilgilerin ortaya konmasını sağlayan sosyo-kültürel/biyolojik çalışma alanıdır (Aydın ve Erdal, 2007). Antropoloji farklı bilim dallarıyla ortak çalışmaların yapılmasını ve insana dair bilgilerin disiplinler arası iş birliği ile ortaya konmasını olanaklı kılmaktadır. Bu bağlamda ele alınan iskelet materyali ve özelikleri antropolojik çalışmaların ana eksenine oturmaktadır.

İskelet çalışmaları eski insanların biyolojik özellikleri, kültürel yapıları, sağlık yapıları, beslenme örüntüleri, akrabalık ilişkileri gibi birçok çalışma alanıyla içinde bulundukları çevreye biyo-kültürel adaptasyonları hakkında ipuçları elde edilmesini sağlamaktadır. Ancak söz konusu bu farklı çalışma alanları yaş ve cinsiyet gibi insanın temel biyolojik özelliklerine dayanmaktadır (Angel, 1969a; French ve Chamberlain, 2021). Çünkü herhangi bir topluluk hakkında elde edilen sağlık, beslenme ve kültürel örüntüler gibi verilerin nedenselliği temel demografik veri olmadan açıklanamamaktadır. Örneğin bir toplumun doğum ve ölüm oranlarının ortaya konması kültürel faktörlerle ilişkili ölüm nedenlerinin belirlenmesini sağlamaktadır. Özellikle hızlı büyüme dönemlerinden dolayı bebek ve çocuk iskeletlerinin temsil edilmesi ve tanımlanmasıyla eski toplumların sağlık yapıları, yaşam beklentileri ile popülasyonun adaptasyonu hakkında birtakım ipuçlarına ulaşılmaktadır (Ö.D. Erdal, 2017).

Yok olmuş toplulukların maddi kültür kalıntılarından hareketle, kültürel özellikleri hakkında ip uçları elde edilebilmektedir. Nitekim antropolojinin alt dallarından biri olan ve kendi içerisinde oldukça geniş çalışma alanları bulunan arkeoloji alan çalışmalarından elde edilen verilerle o kültürün yeniden canlandırılması amaçlanmaktadır (Binford, 1962; Bernardi, 2007). Ancak, konu o kültürü oluşturan insan olunca biyolojik antropoloji, insanın davranış biçimlerini çözümlenmeye çalışmaktadır. Bu noktada, yok olmuş insanların davranış biçimleri yani kültürel örüntüleri hakkında önemli veriler gömü uygulamalarından elde edilmektedir (YS Erdal, 2015; Binford, 1971; Saxe, 1971;

Hodder, 1982a; Parker Pearson, 1982). İnsanın tarih sahnesinde var olduğu dönemlerden önce de ölüm vardı; yani doğada sürekli olarak yaşam sınırına ulaşan canlılar ölmekteydi. *Homo genus'*unun bu bilince tam anlamıyla ne zaman kavuştuğunu söylemek mümkün olmasa da Neandertallerin ölülerini gömmelerinin önemli bir dönüm noktası olduğu ifade edilebilir. Neanderthallerin, mağara çökmesi gibi tafonomik olaylarla toprak altında kalmış olabileceği ileri sürülse de (Garget, 1989), Pomeroy ve çalışma arkadaşları (2020) modern insandan farklı da olsa ölülerine çeşitli işlemler yaparak gömdüklerini ileri sürmüşlerdir. Neanderthaller üzerinde gömü geleneği üzerinden tartışmalar devam etse de, Neolitik Dönem'le birlikte insanların ölülerini yaşam alanlarıyla ilişkili mekanlara çeşitli ritüellerle gömmeye başladıkları literatürde yer almaktadırrdır (Y.S. Erdal, 2015; Pearson vd., 2013).

Ölümün bu denli etkili olması kültürü şekillendirmekle kalmayıp insanın kültürel çeşitliliğini de etkilemektedir. Kısacası, bireyin biyolojik ölümü kültürel olarak yorumlanmakta; ölüm ve sonrası arasında ilişki kurulmaya çalışılmaktadır (Van Gennep, 1960; Hertz, 1960; Becker, 2004). Çayönü toplumundaki ev içi gömüler ve Kafataslı Bina gibi iki farklı ölü gömme alanının olması ölüme yaklaşımın önemli bir örneğini oluşturmaktadır (Özdoğan ve Özdoğan, 1990). Anadolu'nun en eski yerleşim alanlarından olan Körtiktepe'de ise ölülerin kemiklerinin boyanması ve özenle gömülmeleri kültürel yaklaşım farklılığını gösteren bir diğer önemli veri olarak dikkate alınmaktadır (Y.S. Erdal, 2015). Kafatasının alınması (Özdoğan ve Özdoğan, 1990), vücut üyelerinin kesilmesi (Kuijt, 2019), bedenin alçılanması ya da hasıra sarılması (YS Erdal, 2015) gibi pek çok uygulama ölü gömme geleneklerinin çeşitliliğini dolayısıyla toplumsal yapı hakkında önemli bilgilere ulaşılmasını sağlamaktadır. Ölüye ve ölüm olgusuna toplumların yaklaşımları dönemler boyunca değişmiş, dönüşmüş ve o kültüre özgü anlamlar kazanmıştır. Ancak, her ne kadar kültüre özgü özellikler kazanmış olsa da ölüm olgusu başlı başına bir dönüşüm olarak dikkate alınmıştır (Cohen, 2002; Van Gennep, 1960; Topakkaya ve Karakaya, 2015; Malinowski, 1948). Ölüm korku ve belirsizlikle birlikte sosyal yapıyı aksatan bir olgudur. Nitekim ölümün bu dehşetine karşı ritüelistik davranışlar bireyin acısı ve sosyal yapının yeniden düzenlenmesini sağlamaktadır (Van Gennep, 1960; Becker, 2004; Turner, 2020(1969); Hertz, 1960; Binford, 1971).

Genel olarak ele alındığında, ölü gömme geleneklerinin temelde yaş, cinsiyet gibi biyolojik özelliklerle ilişkili olan sosyal rol ve statülerin bir tezahür biçimi olduğu görülmektedir. Bireyin cinsiyeti ve yaşı ona yapılacak uygulamaların niteliği ile süresini etkilemektedir (Saxe, 1971; Binford, 1971; Hodder, 1982a; Carr, 1995). Nitekim neolitik toplumlarda olduğu gibi (Özdoğan ve Özdoğan, 1990; Pearson vd., 2013; Pilloud ve Larsen, 2011; Y.S. Erdal, 2015), Tunç Çağı (Durur, 2019) ve Ortaçağ (Göker, 2019) toplumlarında da bireyin biyolojik özellikleri ile sosyal statüleri cenazenin defnedilme biçimini ve yerini etkilemiştir. Bu noktada, bireyin demografik özelliklerinin dikkate alınmaksızın kültürel yapılanmanın yorumlanamayacağı anlaşılmaktadır. Diğer bir ifade ile, bir topluluğun hayatta kalma şansı, ölme olasılığı ve üreme başarısı hakkında önemli ipuçları sağlayan demografik veriler ölü gömme gelenekleri üzerinden kültürün yeniden yapılandırılmasını da sağlamaktadır. İnsan iskelet kalıntıları üzerinde yürütülen araştırmaların farklı bilgi kümeleriyle birlikte değerlendirilmesi farklı bakış açısı sunması açısından önemlidir. Bu bağlamda ölüm uygulamalarına yönelik çalışmaların kapsamlı bir demografik analizle değerlendirilmesi kültür örüntülerinin anlaşılmasında oldukça önemlidir (Milner vd., 2008).

1. BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. PALEODEMOGRAFİ

Bir toplumun sosyo-ekonomisini, sağlık yapısını, akrabalık ilişkilerini, siyasi ve politik durumunu, işgücü, sanayileşme, besin üretim ve tüketim ilişkilerini incelerken yaş ve cinsiyet gibi biyolojik özellikler üzerine kurulan demografi oldukça önemlidir. Özellikle geleneksel toplumlarda olmak üzere neredeyse her insan toplumunda yaş ve cinsiyet arasında ölçülebilir farklılıklar (ölü gömme, beslenme, ritüel davranışlar) mevcuttur (Poston, 2005). Kültürel dinamikler demografik değişkenlerin (yaş ve cinsiyet) etkisinde olup nüfusu yapılandıran evrimsel değişkenler insan ekolojisini şekillendirmektedir. Demografi çalışmaları nüfus çalışmalarının gelişim dönemlerinde yaşayan primatların, avcı toplayıcıların ve küçük popülasyona sahip köylerin incelenmesini referans alarak hareket etmiştir(Baker ve Sanders, 1972). Bu çalışmalar geçmişte yaşamış topluluklar ile günümüz avcı toplayıcıların benzer dinamikleri olduğu fikrine dayanıyordu. Aslında bu sadece günümüzü değil geçmişi de anlamamız gerektiğini göstermektedir. Bu bakış açısında önemli olan ise üretim-tüketim ilişkisi ile ekolojinin adaptasyon üzerindeki etkisinin anlaşılmasına odaklanılıyor olmasıdır. Beslenme, ekolojik ortamın zorluğu ve kültürel faktörler sağlığa etki etmektedir. Sağlık ve doğurganlık ilişkisi de nüfusu etkilemektedir (Angel, 1972). Avcı toplayıcı topluluklar ve yerleşik yaşama geçmiş topluluklar arasında doğurganlık açısından farklılık vardır. Hareketli topluluklarda kadınlar en az 3 yıl bebeklerini kollarında taşır. Bu davranış bebeğin sütten daha geç kesilmesi ve kadınların daha geç menstürasyon dönemine girmesine neden olmaktadır (Bocquet-Appel ve Naji, 2006). Yerleşik yaşama geçiş ve tarım ile bebeklere ek gıdanın verilmesi sütten kesmenin daha erken olmasına neden olmaktadır. Bunun yanı sıra bebeklerin erken sütten kesilmesi daha hızlı bir doğurganlık oranına neden olmaktadır. Bu oranların doğrudan tarımdan etkilenmiş olduğu iddia edilmemekle birlikte tarıma geçiş döneminde nüfus önemli değişlikler göstermiştir (Bocquet-Appel ve Naji, 2006).

Yaşayan ya da yok olmuş toplulukların nüfus yapılarını yeniden kurgulanması antropolojik teori ve yöntemleri kullanan demografi çalışmalarının bir alt grubu olan antropolojik demografi çalışmaları oluşturmaktadır. Nitekim yok olmuş toplumların nüfus yapılarının oluşturulmasını hedefleyen çalışma alanı ise paleodemografi olarak tanımlanmaktadır (Bernardi ve Hutter, 2007). Paleodemografi, ‘’paleo-eski’’, ‘’demos-halk’’ ve ‘’graphen-saymak’’ kelimelerinin birleşiminden oluşan bir kavramdır. Bir kavram olmanın ötesinde temsil ettiği çalışma alanı antropoloji ve arkeoloji çalışmalarında oldukça önemli bir disiplini temsil etmektedir (Angel, 1969a; Meindl ve Russell 1998; Milner vd., 2008). Çünkü demografi nüfus yapılandırması çalışmaları olarak görülse dahi akrabalık, kültür, cinsiyet ve güç gibi kavramlarla ilişkili daha geniş bir perspektifi kapsamaktadır (Bernardi, 2007).

Paleodemografi çalışma alanının iki alan üzerine oturduğu belirtilmiştir (Seguy ve Buchet, 2008). İlki belirli bir alanda yaşamış olan insan sayısı ile arkeolojik materyalin sunduğu düzeyde değişimin izlenmesi; ikincisi ise antropolojik çalışmanın ana materyalini oluşturan insan iskelet kalıntılarının yaş ve cinsiyet özelliklerini belirlemek ve temel yaşam grafikleri inşa etmektir (Seguy ve Buchet, 2008). Belirli bir hane veya arkeolojik kontekste yapılan hesaplamalarla alanda yaşamış olabilecek insan sayısından yola çıkılarak güvenilirliği tartışılabilir bazı veriler hesaplanabilmektedir (Howell, 1976; Hassan, 1979: Chamberlain, 2006). Bu çalışmalar üzerinden özellikle arkeolojik kontekstlerden evlilik, akrabalık ve konut ilişkileri ile eski topluluklar yeniden yapılandırılabilmektedir (Howell, 1976; 1982; Meyer vd., 2012). Bununla toplumsal örgütlenme ve gömü gelenekleri arasındaki ilişki ortaya konulabilmektedir. Çünkü arkeolojik yerleşim ve sosyal yapı paralellik gösterebilmektedir. Yani sadece iskeletlerin kazılması değil eski popülasyonların demografik yapılarına dair bilgi kaynakları, insan iskeletleri, yerleşim yeri, eserler/aletler, yiyecek kalıntıları, tarihi ve etnohistorik kayıtlar gibi daha geniş bir alana dayanmaktadır (Hassan, 1978; DeWitte, 2018). Arkeolojik alanda yaşayan insanlar kültür ve teknik dönemleri bakımından dikkate alındığında belirli örüntülere sahiptir. Örneğin paleolitik avcı toplayıcılarının hane yapısı ve nüfus özelliklerinin günümüz avcı toplayıcılarına benzediği belirtilmiştir (Seguy ve Buchet, 2008). Tafonomi, yerleşimlerin yetersiz kazılması gibi nedenler hata oranlarının oldukça yüksek olabileceğini de göstermektedir.

İskeletler tarihsel demografinin ya da diğer kaynakların izin vermediği birçok verinin (patoloji, aktivite, kültürel uygulamalar/deformasyon, nüfus) de ele geçmesini sağlamaktadır (Seguy ve Buchet, 2008). Bununla birlikte iskeletler paleodemografinin ikinci çalışma materyali olan bireylerin doğrudan cinsiyet ve yaş özelliklerinin sayımına dayanmaktadır. Bunun için mevcut iskelet kalıntılarını nicel verilere dönüştürmek için yöntemleri organize etmek gerekmektedir (Adams ve Konigsberg, 2008). Bu bakımdan demografi pozitivist ve nüfusun nicel olarak ele alınmasını kapsamaktadır (Bernardi, 2007). Bu nicel veriler elde edilen iskelet kalıntılarından yola çıkılarak tespit edilen minimum birey sayısından ve bundan türetilen verileri kapsamaktadır. Bundan hareketle topluluğun içinde bulunduğu ekolojik çevreye uyumları hakkındaki birtakım bilgiler ortaya konabilmektedir (Adams ve Konigsberg 2008). Minimum birey sayısı olarak ifade edilen bu nicel çalışmalarda antropologlar eski toplumların nüfusunu oluştururken iskeletlerde görece daha kolay olan veri kümelerine yönelmektedirler. İskeletlerin korunma durumu, minimum birey sayısı, yaş ve cinsiyet gibi veriler eski popülasyonlardan elde edilebilecek maksimum veriyi etkilemektedir (Hassan, 1979: Adams ve Konigsberg, 2008).

Acsadi ve Nemeskeri (1970)'nin öncü çalışması ile iskeletlerin eski toplumlar hakkında bilgiler verebildiği ve arkeolojik materyaller ile iskelet kalıntılarının da incelenmesinin önemi ortaya konmuştur. Bu sayede iskelet biyolojisi üzerine geliştirilen yöntemler paleodemografik çalışmaları olumlu yönde etkilemiştir (Meindl ve Russell, 1998). İskeletlerden yola çıkılarak yaş ve cinsiyet tahminin yapılabilmesi ile eski popülasyonların demografik verileri hesaplanmaya başlanmıştır (Chamberlain, 2006; Caussinus ve Courgeau, 2010). Bu çalışmalara rehberlik eden ilk sistematik ve güvenilir çalışmalar adli vakalarda yaş tahmini için Todd (1920; 1921) tarafından geliştirilen pubik kemik ve Todd ve Lyon (1924; 19825 a; 1925b; 1925c) tarafından geliştirilen kafatası süturları çalışmalarıdır. Yazılı ve mezarlık alanlarına dayalı çalışmalarda ölümlülük ve yaşam beklentisi gibi veriler üzerinden paleodemografi verileri hesaplanıyorken yaş ve cinsiyetin tahmin edilmeye başlanması ile doğum oranları, ölüm oranları, bebek, çocuk, erişkin ve yaşlı birey sayıları, sağlık yapıları, beslenme, sosyal kültürel yapı ve sosyal kültürel statüleri çalışılmaya başlanmıştır. Demografik veriler bu veri sistemlerinin hesaplanmasının temelini oluşturmaktadır.

Farklı dönemlere ait iskelet materyallerinin ele geçmesi yaş tahmini yöntemlerinde çeşitliliğin artması ile paleodemografi çalışmaları süreklilik kazanmıştır. Fakat metodolojik problemlerle birlikte Paleodemografi çalışmaları ile yaş ve cinsiyet tahmini metotlarının güvenilirliği çerçevesinde bu alanın çalışmaları şekillenmeye başlamıştır (Angel, 1969a; Bocquet-Appel ve Masset, 1982, 1996; Chamberlain, 2006; Masset, 1999). Bundan dolayı kafatası süturları (Sinostoz) (Todd, 1924; 1925a; 1925b; 1925c; Meindl ve Lovejoy, 1985) diş büyümesi (Ubelaker, 1978; AlQahtani vd., 2010), costa (İşcan ve Loth, 1984; Kunos vd., 1999; Hartnet, 2010b), Pubic (Todd, 1920; 1921; Suchey ve Brooks,1990; Hartnett, 2010a), Auricular yüzey (Lovejoy vd., 1985; Buckberry ve Chamberlain, 2002, Osborne vd., 2004), sacrum (Passalacqua, 2009) ve acetabulum (Calce, 2012; Rissech vd., 2006; Rougé-Maillart vd., 2007) kullanılarak çeşitli metotlar geliştirilmiştir. Bu yöntemler dejenerasyon odaklı çalışmalar ve ilerleyen yaşlarda kemik yoğunluğunun azalmasını referans almaktadır. Bundan dolayı eski toplumlardan kalan iskelet kalıntılarının yaş ve cinsiyet tahmini tekniklerindeki yetersizlikler birtakım tartışmalara neden olmuştur. Nitekim beklenilenin aksine eski popülasyonlarda bireylerin yaş tahminindeki yöntem sorunları bu toplumların birey sayısı ve yaşam beklentisi gibi verilerin toplanmasını zorlaştırmaktadır (Bocquet-Appel ve Masset, 1982; Buckberry, 2015).

Demografi çalışmaları kapsamında cinsiyet ve cinsiyet tahmini oldukça önemli bir noktadır. Çünkü birçok yöntem kadın ve erkek arasındaki biyolojik farkları dikkate alarak geliştirilmiştir (Masset, 1999: Hoppa ve Vaupel, 2002). Sadece cinsiyet tahmini değil özellikle geleneksel toplumlarda cinsiyet ve yaş toplumsal sosyal farklılığın gözlemlendiği durumların yansıtıcısıdır (Poston, 2005). Fakat bir iskelet koleksiyonu söz konusu olduğunda dikkat çekici nokta cinsiyet oranlarının sadece erişkinlik (15+) ile tahmin edilebilmesidir. Bebek ve çocuklarda cinsiyetin tahmin edilememesi ölüm oranının doğumda hangi cinsiyette yüksek olduğunun anlaşılmasını engellemektedir. Bu ayrıca iskeletlerde yaşlandırma yöntemleri gibi cinsiyet tahmini yöntemlerinin de özellikle erişkin olmayan bireyler için de geliştirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu durumda iskelet topluluklarında cinsiyete göre yaşam tabloları sadece erişkin bireyler dikkate alınarak oluşturulmaktadır. Nitekim cinsiyet tahmini erişkin iskeletleri üzerinden güvenilir bir şekilde yapılabilmektedir (Bruzek, 2002). Burada cinsiyete yönelik sorunlar

farklı bir çerçevede ele alınmaktadır. Kafatası ve pelvis morfolojik olarak değerlendirilerek cinsiyet tahmini yapılabilse de tafonomi ve gömü uygulamalarından dolayı iskeletin sağlam ele geçmesi her zaman mümkün değildir. Bir diğer sorun ise sadece kafatası kullanılarak cinsiyet tahmini yapılmasıdır. Çünkü kafatası yaş ilerledikçe genellikle erkek özellikleri göstermeye meyillidir. Bunun sonucunda da bir popülasyonda erkek oranının kısmen daha yüksek temsiliyeti ile sonuçlanır (DeWitte, 2018).

1980 ‘den önce demografinin bazı yöntemleri kullanılarak paleodemografi çalışmaları (Acsadi ve Nemeskeri, 1970; Bocquet ve Masset, 1977; Howell, 1976; 1979: Bocquet-Appel vd., 1978) yapılmıştır. Fakat çalışma ve uygulama yöntemlerindeki sorunlardan dolayı paleodemografinin sorunlu bir alan olduğu belirtilmiştir (Bocquet-Appel ve Masset, 1982). Bu itirazlar metodolojik olarak ortaya konmadan önce eleştirilerin başlangıç noktası iskelet yaşlandırması sorunlarıydı (Bocquet vd., 1978). Fakat metodolojik olarak paleodemografinin sorgulanması için farklı çalışmaların yapılması ve tafonomik etkilerinde dikkate alınarak demografik hesaplamalardaki etkisinin dikkate alınması gerekmekteydi (Bocquet ve Masset, 1977). Bocquet-Appel ve arkadaşları paleodemografiye yönelik eleştirilerini 1982’den önce yayınlamış (Bakınız: Bocquet ve Masset, 1977; Bocquet vd. 1978) olsalar da bu alana yönelik eleştirilerinin geniş kitlelerce dikkate alınması 1982’deki çalışmalarıyla olmuştur (Bocquet-Appel ve Masset, 1982).

Erişkin yaşlandırmasında kullanılması amacıyla geliştirilen kafatası süturlarının (Todd ve Lyon ,1924; 1925a; 1925b; 1925c) dönemsel varyasyonlarının fazla olması Bocquet-Appel ve Masset (1982) tarafından oldukça eleştirilmiş ve demografik verilerde sorunlara neden olduğu iddia edilmiştir. Örneğin kafatası süturları üzerine geliştirilen yöntemler sütur kapanmasındaki çeşitliliğin saptanması için yeterli olmamaktadır. Özellikle de erken dönemlerde kapanması beklenen metopik süture ileri yaşlara kadar açık kalabilmektedir. Bunun yanı sıra kafatası süturları farklı dönemlerde ‘’hızlı ve yavaş’’ kapanmalar göstermektedir (Meindl ve Lovejoy, 1985). Eski popülasyonlardan kalan iskeletlerde yaş tahmini için yeterli belirtecin olmamasının demografik verileri yeniden yapılandırmasında güvenilir olmayacağı iddia edilmektedir (Bocquet vd., 1978: Bocquet-Appel ve Masset, 1982; Bocquet-Appel, 1986; Masset, 1999). Bundan dolayı yöntemlerin

güvenilirliği ve dolayısıyla paleodemografik çalışmalar eleştirilere maruz kalmıştır (Bocquet-Appel ve Masset, 1982; 1996; Bocquet-Appel, 1985a; Konigsberg ve Frankberg, 1992; 1994). Ancak bu dönemlerde yaşlandırma yöntemleri arkeolojik topluluklardan ziyade adli bilimlerde kayıp bireylerin kimliklerinin tespit edilmesi amacıyla geliştirildiği göz ardı edilmiştir.

Yaş tekniklerinin güvenilirliğini test etmek amacıyla McKern ve Stewart (1957) tarafından geliştirilen pubic yaş tahmini metodunu kullanan Bocquet-Appel ve Masset tekniğin geliştirilen referans topluluklar ve uygulama toplulukları arasında sapmalar olduğunu belirtmişlerdir (Bocquet-Appel ve Masset 1982). Toplumların kendi biyolojik adaptasyonlarının gözden kaçtığını, cinsiyet ve boy tahmini gibi biyolojik özelliklere de yansıdığını ifade etmişlerdir. Bundan dolayı istatistiksel analizlerin hatalı sonuçlar doğurmasa da yansıttığı özelliklerin referans topluluğa ait olacağını, incelenen topluluğu yansıtmayacağı belirtilmiştir (Bocquet-Appel, 1986: Masset, 1999). Bu durumu Mensforth (1990) yaş yapısı taklitçiliği olarak tanımlamış ve bunun sadece erişkin yaşlandırmada karşılaşılan bir sorun olduğunu belirtmiştir. Araştırmacılar (Bocquet-Appel ve Masset, 1982) iskelet kalıntılarından belirlenen yaşın sadece biyolojik bir durum olmadığını belirtmişlerdir. Çünkü iskeletler beslenme, çevresel faktörler, patoloji ve travmalardan etkilendiği için kemiklerdeki göstergelerin (örneğin yaşlandırma) yanlış yorumlanmasına neden olabilmektedir (Wood vd., 1992: Wright ve Yoder, 2003: Hartnett, 2010a: 2010b: De Witte ve Stojanowski, 2015; Ubelaker, 2005). Erişkin bireylerde bu faktörlerin en çok ön plana çıktığı kategoriyi ise yaşlılar oluşturmaktadır.

Bebek ve çocuklarda diş büyümesi, epifiz kapanması ve uzun kemik büyümesinin güvenirliği yaş tahminin ve oranlarının erişkinlere göre çok daha güvenilir olmasını sağlamaktadır (Meindl ve Russell, 1998). Nitekim Bocquet-Appel ve Masset (1977; 1982) paleodemografik çalışmalarda erişkin olmayan bireylerin yaş tahmininde sorun olmadığını belirtmişlerdir. Geliştirilmiş olan yöntemler özellikle diş oluşumu referans alan atlaslar (Ubelaker, 1978; AlQahtani vd., 2010; AlQahtani vd., 2014) önemli bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir topluluğun nüfus oranlarına bakıldığında bebek ve çocukların neredeyse %50 oranında olması ve yaşlarının tahmin edilme

güvenilirliğinin yüksek olması aslında paleodemografideki yöntem sorunlarının çok daha dar bir çerçevede kaldığını göstermektedir (Bocquet-Appel ve Masset, 1982; Van Gerven ve Armelagos, 1983). Bu çerçeve de bir topluluğu temsil eden erişkin grubunun yaşlarının tahmin edilmesi ve yaşam tablolarının oluşturulması demografik açıdan daha çok ön plandadır. Ayrıca neredeyse otuzlu yaşlara kadar erişkin yaşlandırmasının epifiz kapanması ve auricular yüzey gibi yöntemlerle güvenilir olarak yaşlandırılabildiği için sorun daha ileri yaşlar için ortaya çıkmaktadır (Mensforth, 1990). Nitekim Bocquet-Appel ve Masset (1977) bireylerin yaş gruplarının belirlenmesi ile bir bireyin 15 yaşından küçük ve büyük olmasının anlaşılabileceğini; deneyimli bir antropolog tarafından 15 ile 25 yaşları arasına yaşlandırılabileceğine dikkat çekmişlerdir. Yani bir iskeletin erişkin olup olmadığının aslında anlaşılabileceğini belirtmişler ve sorunların (erişkin yaşlandırması gibi) daha farklı noktalarda ortaya çıktığını ifade etmişlerdir (Bocquet-Appel ve Masset, 1982; Bocquet-Appel, 1985a).

Eski popülasyonlarda bireylerin 65 ve hatta üstü yaşlara kadar yaşadığı bilinmektedir (Howell, 1976). Bununla beraber mezarlık alanlarında yaşlı bireylerin yeterince temsil edilememesi; bu bireylerin farklı alanlara gömülebilmesi, mevsimsel göçler ve hastalık gibi faktörlerin yaşlı bireylere ait iskelet kalıntılarına ulaşılmasını etkilemektedir (Mensforth, 1990). Bunun yanı sıra yaş ilerledikçe kemik yoğunluğu ve kalsiyum miktarının azalması toprak altında hızlıca tahrip olmasına neden olmaktadır. Zaten az olan yaşlı bireylerin hem tanımlanamaması hem de iskeletlerin ele geçmemesi demografik verilerde boşluklara neden olmaktadır (DeWitte, 2018). Bu değişkenlerin demografik çalışmalarda dikkate alınması gerekmektedir. Ancak demografik çalışmalarda iskelet gruplarının doğru tanımlanamaması mezarların tahrip olması ya da ikincil gömü uygulamaları ile mezarların tekrar kullanımları arasındaki ilişki verilerde birtakım sorunlara neden olmaktadır. Bundan dolayı iskelet çalışmalarında hataların olması olağandır (Angel, 1969b). Erişkin bireylerin yaş tahmininin dışında yöntemlerdeki sorunlar özellikle yaşlı (45+) bireylerin çok geniş yaş aralıklarında değerlendirilmesine neden olmaktadır. Her ne kadar yaşlı bireylerin tanımlanmasında yöntemsel sorunlar olsa da bunun istatiksel hesaplamalarla düzeltilebileceği belirtilmiştir (Konigsberg ve Frankberg, 1992).

Yaşlanma ile iskeletteki birtakım değişikliklerin orantılı değişimi söz konusudur. Van Gerven ve Armelagos (1983) kemik kaybı (osteoporoz) ile ilerleyen yaş arasındaki ilişkinin önemli bir gösterge olarak rastgele olmadığını ifade etmişlerdir. İlerleyen yaşla birlikte erişkin bireylerin eklemlerinde ortaya çıkan osteoartrit için tanımlanmış olan genel tanımlar bir yaş göstergesi olmakla birlikte erken yaşlarda farklı olaylar sonucu oluşabilmektedir (Ubelaker, 2005). Elbette bu durum patolojik olmadığında yaş göstergelerinin çeşitliliği için önemlidir. Çünkü bu değişkenler osteolojik bir paradoks olarak yaşlandırma kriterleri için bir dezavantaj olabilmektedir (Wright ve Yoder, 2003; Ubelaker, 2005). Günümüzde yapılmış olan yeni çalışmalar özellikle Buckberry ve Chamberlain (2002) auricular yüzey çalışması, İşcan (1984) Costa çalışması, Hartnett (2010a; 2010b) in costa ve pubic yüzey yaşlandırma çalışmaları oldukça yüksek güvenirlik oranları sunmuştur. Bu yüzden ilerleyen yaşlarla beraber gözlemlenebilir değişimler orantılı bir şekilde ortaya konmakta ve Bocquet-Appel ve Masset (1982) in iddia ettiği gibi ‘’rastgele dalgalanmalar’’ olmadığını göstermektedir.

Sadece ölümlülük ve hayatta kalma oranları değil demografi çalışmaları paleopatoloji gibi birçok farklı alanda bilgi sağlamaktadır (Hoppa ve Vaupel, 2002). Ölüm uygulamaları, beslenme, büyüme ve gelişme, paleopatoloji çalışmaları paleodemografi ile karşılıklı olarak ilişkili alanlardır. O yüzden tek başına demografik değerlerde bir yöntem bazında ortaya çıkan sapmanın göz ardı edilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Van Gerven ve Armelagos,1983)Bocquet-Appel ve Masset (1982) biyolojik özellikler (biyolojik yaş) ve yaşlanma (kronolojik yaş) arasındaki korelasyon katsayısı 0.9’dan küçük olduğunda toplulukların demografik yapısının hesaplanamayacağını ve çalışmalarının yayınlandığı tarihe kadar (1982) geliştirilmiş olan yöntemlerin korelasyon kat sayısını 0.8 olarak hesaplamışlardır. Bundan dolayı demografik hesapların mümkün olamayacağını belirtmişlerdir (Bocquet-Appel ve Masset 1982). Popülasyon ve birey bazındaki eleştirilerin iki farklı bağlamdan yola çıkılarak yapıldığı ve bunun oldukça abartıldığı ileri sürülmüştür (Van Gerven ve Armelagos, 1983: Buikstra ve Konigsberg, 1985). Biyolojik ve kronolojik korelasyon değerlerinin pratikte iskeletin yaş tahmininde önemli olmadığı üzerinde durulmuştur (Van Gerven ve Armelagos, 1983). Todd (1920), McKern ve Stewart (1957) pubic yöntemlerinin uygulandığı çalışmalarda önemli sapmalar olduğu için Bocquet-Appel ve Masset (1982) yöntemlerin sorunlu olduğunu

belirtmişlerdir. Fakat Bocquet-Appel (1986) Lovejoy ve arkadaşlarının (1985) geliştirdiği auricular yüzeyden yaşlandırma yöntemini ele almış ve uygulamada önemli gelişmeler olduğunu, bu yöntemin görece daha iyi sonuçlar verdiğini ifade etmiştir. Araştırmacılar (Bocquet-Appel, 1985a) Paleodemografi eleştirilerinin eski popülasyonların nüfus yapısının araştırılmasının bırakılması olarak anlaşılmaması gerektiğini belirtirmişlerdir. Bunun yerine yöntem sorunlarının çözülmesi gerektiği noktasında araştırmacılar hem fikirdir (Bocquet-Appel ve Masset, 1982;1985; Bocquet-Appel,1986; Buikstra ve Konigsberg, 1985; Van Gerven ve Armelagos, 1983; Konigsberg ve Frankberg, 1992).

Yaş tahmini ve Paleodemografi üzerine yaptıkları ilk eleştirilerden beri Bocquet-Appel ve Masset (1977; 1982; 1996) yaş tahminin değerlerinin kullanılarak demografik oranların neredeyse %70 oranın da bir güvenilirlikle hesaplanabildiğini kabul etmişlerdir. İtiraz ettikleri ve istatistiksel olarak anlamlı olmadığını ($r<0,8$) gösterdikleri Regresyon değerinin 0,9 olacak şekilde hesaplayabilmişlerdir (Bocquet-Appel ve Masset, 1996; Bocquet-Appel ve Bacro, 2008). İskelet çalışmaları kapsamında sabit değerlerin olmadığını bilmek gerekmektedir. Çünkü iskelet popülasyonlarının demografik tabloları oluşturulurken kullanılan ortalama yaş ile doğumda yaşam beklentisi arasında bir uyum olmadığı ifade edilmiştir (Sattenspiel ve Harpending, 1983). Bu uyumun iskeletlerin ortalama yaşı ile doğum hızı arasında olduğu belirtilmiştir (Sattenspiel ve Harpending, 1983). Nitekim bir yaşam tablosunun her bir sütunu (yaşam beklentisi, ölüm oranı vd.) birbiriyle ilişkilidir. Yaşam tablosunun güvenilirliği ile kullanılan veriler ilişkilidir. Kullanılan yaş tahmini metotlarından dolayı yaşam süresini ve hayatta kalma oranını daha düşük yansıtmaktadır (DeWitte, 2018). Yaşam tabloları insanın evrimsel gelişimiyle nüfusunda meydana gelen değişimleri görmek ve bunların nedenlerini ortaya koyabilmek, mümkünse toplumlar arası karşılaştırmalar yapmak için kullanılan önemli bir araçtır. Yaşam tabloları yaşayan ya da yok olmuş topluluklardan yola çıkılarak oluşturulmaktadır. Bu tablolar Coale-Demeny model yaşam tabloları, Ladermann Model yaşam tabloları ve Weiss antropolojik yaşam tabloları olarak 3 farklı şekilde oluşturulmaktadır (DeWitte, 2018). Yaşayan toplulukların yaşam tablolarını hesaplarken birer yıllık dilimlerdeki birey sayısı dikkate alınırken, iskelet topluluklarının temsiliyeti daha geniş sorun yelpazesine sahiptir. İskeletlerdeki yaş aralığında temsil edilen birey

sayısı, bebek çocuk oranları, erişkin yaşlandırmasındaki yöntem sorunları tabloların daha geniş kategorilerde oluşturulmasını gerekli kılmaktadır (DeWitte, 2018).

Bir topluluğun demografik özellikleri sadece çevreye uyarlanma süreçleriyle değil çocuk öldürme, geleneksel (Ritüelistik) şiddet davranışlarından etkilenebilmektedir (Lovejoy vd., 1977; Meindl ve Russell, 1998). Topluluklar ve dönemler arasında her yaş grubu açısından ölüm nedenleri farklılık göstermektedir. Bu farklılıklar demografi ve paledomografi çalışmalarında yaş ve cinsiyet oranları ve dönemsel ölüm oranlarını etkilemektedir. Bu farkların açıklanması için ölüm nedeni ve oranları arasındaki ilişkinin de açıklanması gerekmektedir. Bunun yanında evlilik, toplumsal mübadele, savaş gibi olguların nüfus üzerinde önemli etkileri söz konusudur (Bernardi ve Hutter, 2007). Bazı toplumlarda genç nüfus ölüm oranı ve erkek ölüm oranın yüksek olması kişiler arası şiddetle ilişkilendirilmiştir (Lovejoy vd., 1977). Bazı durumlarda ‘’kız çocuklarının’’ öldürülmesinden kaynaklı iskelet kalıntılarında farklı cinsiyet oranları ortaya çıkabilmektedir (Meindl ve Russell, 1998). Bu tür kültürel davranışlardan dolayı paleodemografik veriler arasında sapmalar görmek mümkündür. Bundan dolayı arkeolojik çalışmalarda bebeklerin temsil edilme oranları ve yaşlandırma teknikleri büyük önem kazanmaktadır (Bocquet-Appel ve Naji, 2006; Ö.D. Erdal, 2017). İnsan iskelet kalıntıları üzerinden geçmiş popülasyonların sağlık, geçim ekonomileri ve demografik özellikleri kurgulanmakla birlikte bu veriler evrimsel ve kısa süreli adaptasyon açısından değişimin görülmesini kolaylaştıran önemli bir perspektif sunmaktadır (Larsen, 1987). Çünkü bebek ve çocuklar erişkin bireylere göre çevresel adaptasyona daha hassas ve daha kısa süreler açısından ölçülebilir tepkiler vermektedirler (Ö.D. Erdal, 2017: Lewis, 2018). Eski toplumların sağlık çalışmaları ve ölüm uygulamalarında bebek ve çocuk ölümlülüğünün biyolojik ve kültürel değerleri önemli farklılıklar göstermektedir. Çünkü hem tarih öncesi hem de tarihsel popülasyonlar açısından bebek ölümlüğü oranının yüksek olması nedenselliğin araştırılmasını kaçınılmaz kılmaktadır (Huhne-Osterloh ve Grupe, 1989). Paleodemografik tablo ve grafiklerin oluşturulması için iskelet koleksiyonlarında çeşitli sorunlar vardır. Bu sorunlar erişkin bireyler için yeterli örneğin temsil edilmesi ve erişkin yaşlandırma yöntemlerindeki sorunlar olarak tanımlanmıştır. Fakat fetüs, bebek ve çocuklarda farklı sorunlar mevcuttur. İlk sorun iskelet açısından yeterli oranda bulgu olmaması ve fetüsler

için haftalık bebekler için ise aylık değişimi yansıtacak oranlara ulaşılamamasıdır (Nagaoka vd., 2012). Erdal tarafından yapılan çalışmada haftalık değişimin arkeolojik olarak izlenmesini sağlayan Köşk Höyük mevcut örnek oranlarının önemini göstermektedir. Buna karşılık adaptasyon süreçleri ile ölüm nedenleri arasındaki ilişkinin anlaşılması için bebek ve çocukların öldükleri yaş dağılımının belirlenmesi gerekmektedir (Ö.D. Erdal, 2017).

Paleodemografiye yapılan eleştirilerin birbirinden ayrılması eleştirel noktaların daha iyi çözümlenmesini sağlayacaktır (Van Gerven ve Armelagos, 1983). Çünkü bazı eleştirilerin demografik veriler dışında değerlendirilmesi gerektiği ve paleodemografinin sınırlılıklarının dikkate alınarak yöntemlerin geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir (Van Gerven ve Armelagos 1983). İskelet kalıntılarından yaş tahmini önemli bir sorun olmakla birlikte yeni yaşlandırma teknikleri geliştirilerek bu sorunlar aşılmaya çalışılmaktadır (Todd, 1924; 1925a; 1925b; 1925c; Meindl ve Lovejoy, 1985; Ubelaker, 1978; AlQahtani vd., 2010; İşcan ve Loth, 1984; Kunos vd., 1999; Hartnett, 2010b; Todd, 1920; 1921; Suchey ve Brooks,1990; Hartnett, 2010a; Lovejoy vd., 1985; Buckberry ve Chamberlain, 2002, Osborne vd., 2004; Passalacqua, 2009; Calce, 2012; Rissech vd., 2006; Rougé-Maillart vd., 2007; Meena vd., 2012; 2013; 2014a; 2014b; Merritt, 2018a**:** 2018b; 2018c: DiGangi, 2009). Büyüme ve dejenerasyona dayalı yaş tahmini yöntemleri hala geliştirilmekteyken oldukça güvenilir yöntemler zaten mevcuttur. Bunlardan ilki Kerley (1965) tarafından geliştirilen histolojik yaşlandırma yöntemidir. Histolojik yaş tahmini; kemik büyümesinde osteon oluşumları bir önceki osteonun sınırlarını kapladığı için mikroskobik olarak sayılabilmesine dayandığı için güvenilirdir. Bu yöntemin doğumdan 95 yaşlarına kadar yaşlandırmada güvenilir sonuçlar verdiği tespit edilmiştir (Kerley, 1965). İkinci yöntem ise dişlerin köklerini saran cement dokusunun katmanlarının sayılmasıdır (Wittwer-Backofen ve Buba, 2002: Wittwer-Backofen vd., 2008). Bu yönteme göre sayılan her cement katmanı 1 yıla eşittir. Tek köklü dişler bu yöntem için önemli olmakla birlikte ölümden sonra çeneden düşüp kaybolma olasılığı yüksektir. Bundan dolayı diğer yöntemlerle desteklenmesi gerektiği ifade edilmiştir (Wittwer-Backofen ve Buba, 2002). Fakat hem histoloji hem de cement sayımını kullanmak özellikle büyük iskelet koleksiyonlarının incelenmesinde hem zaman açısından hem de iskeletin tahribatına yol açmasından dolayı çok tercih edilmemektedir. Bunun yanı sıra

bunları kullanabilmek için ihtiyaç duyulan aletler henüz yaygın bir kullanıma sahip değildir.

Ancak paleodemografik çalışmalara yapılan eleştiriler yaş tahmini ile sınırlı değildir (Bocquet-Appel ve Masset, 1982; Bocquet-Appel, 1985a; Adams ve Konigsberg, 2008). İskeletin fosilleşmesi, gömü uygulamaları, mekanik değişimler ve eklemleşmeme gibi tafonomik süreçlerinde topluluğun nüfus yapısını etkileyen faktörler olduğu belirtilmiştir (Adams ve Konigsberg, 2008). Örneğin bebek ve çocuk iskeletlerinin tafonomik süreçlerden etkilenmesi ve farklı gömü uygulamaları her yaştan ve her cinsiyetten bireyin yeterince temsil edilememesine neden olmaktadır (Milner vd., 2008; Moore vd., 1975). Özellikle bebeklerin iskeletlerinin temsil edilememesi yaşam beklentisi hesaplamalarını etkilemektedir (Bocquet ve Masset, 1977).

Tafonomi demografiyi etkileyen önemli etken olmakla birlikte mezarlık kazılarının uzmanlar tarafından yapılmasıyla sorunun minimum düzeyde tutulabileceği belirtilmektedir (Hassan, 1978). Mezarlık alanlarından elde edilen veriler kategorik olarak çalışılabilmekte iken daha küçük iskelet grupları yada kötü korunmuş iskelet koleksiyonlarından yeterli verinin alınamaması paleodemografi çalışmaları için dezavantajdır (Bocquet-Appel ve Masset; 1977; 1982; Bocquet-Appel, 1985a,b).

Genellikle eleştiriler haklı olmakla birlikte paleodemografi demografiye göre daha yeni bir alandır (son 20 yıldır) ve hala gelişme aşamasındadır (Bernardi, 2007). Nitekim alana yönelik çalışmalar ve eleştiriler alanın teorik alt yapısın geliştiği dönemlerde ortaya konmuştur. Antropolojinin ve nüfus çalışmalarının uzun süredir yapılıyor olması; doğurganlık ve göç gibi konular çalışılıyor olmasına rağmen demografiye atıfta bulunulmamıştır (Bernardi, 2007: Bernardi ve Hutter, 2007). Demografinin antropolojiye bu denli geç uyarlanması alanın geç gelişmesine neden olmuştur. Bu nedensellikler farklı sonuçların çıkmasına neden olmakla birlikte eski toplumları iskelet kalıntıları üzerinden ele aldığımızda yaş ve cinsiyet çalışmaları sosyal kültürel adaptasyonun anlaşılmasının temelini oluşturmaktadır (Nagaoka vd., 2012: Hoppa ve Vaupel, 2002). İskelet

topluluklarından yaş tahmini yapılırken ele geçen bütün iskeletin kullanılması ve ortalama bir yaş değerinin hesaplanması önerilmektedir (Wittwer-Backofen vd., 2008). Paleodemografi çalışmalarında iskeletlerin gömü durumu oldukça önemlidir. İskeletler bütün olarak ele geçmemektedir. Çünkü iskeletin nasıl gömüldüğüne ve hangi koşullar altında kazıldığıyla da ilişkilidir. Bu durum iskeletler ve gömü uygulamaları arasındaki ilişkinin anlaşılması gerektiği göstermektedir.

1.2. GÖMÜ VE GÖMÜ UYGULAMALARI

Gömü uygulamaları kapsamında sosyal yapı ve ekolojik çevre arasındaki ilişkinin de yeniden kurgulanması için arkeolojik kontekstler, mezar yapıları ve buluntuların sembolik ve ideolojik anlamları detaylı olarak ele alındığında toplumsal sistemi yeniden kurgulamak için önemli çıkarımlar elde edilebilmektedir (Parker Pearson, 1982; Miller, 1982a; Carr, 1995).

Biyoarkeolojik çalışmalarla beraber eski insan toplumlarının beslenme, yaşam biçimleri, sosyal kültürel yapıları, dini yöntem ve uygulamalarına dair önemli veriler elde edilmektedir. Yapılan çalışmalar eski toplulukların sağlık yapısının, kültürel uygulamalarının anlaşılabileceğini göstermektedir. Fakat arkeolojik ve antropolojik çalışma alanlarında çalışan uzmanların iki alanında materyallerini bir arada değerlendirmemesi çalışılan arkeolojik kontekste yaşamış olan insanlara dair bilgilerin eksik elde edilmesine neden olmaktadır (Milner vd., 2008). Bundan dolayı eski toplumların sosyal ve kültürel yapılarının kurgulanması amacıyla araştırmacılar ölüm uygulamalarının çalışılmasını önemle vurgulamaktadır (Milner vd., 2008; Chesson, 2001). Ölüm uygulamalarının çalışılmasıyla birlikte farklı kültürlerin ölümü nasıl algıladıklarına dair ipuçları elde edilirken, bu tür kültürel örüntülerin nüfusu nasıl şekillendirdiği de anlaşılabilmektedir (Fahlander ve Oestigaard; 2008). Çünkü bu sembolik davranış biçimi demografiden olduğu kadar sosyal ve ekonomik yapıdan da etkilenmektedir (Charles ve Buikstra, 2002).

Ölüm biyolojik bir kavram olsa da ölüm algısı ve ölen birey üzerindeki uygulamalar kültürel yapıya göre değişkenlik göstermektedir. Çünkü ölüm farklı ritüellerin ortaya çıkmasını ve sembolik davranışın gelişmesini sağlamıştır. Kültür söz konusu olduğunda ‘’Ölüm’’ daha farklı anlamlara gelmektedir (Altuntek ve Erdal, 2013). Eski insan toplumlarının ölüm ve ölüm uygulamalarına yönelik pek çok çalışma arkeolojik materyaller üzerinden yapılmıştır. Sosyal-Kültürel yapının mezarlık alanlarına yansıdığı fikrinin popüler olması ile yok olmuş toplumların anlaşılmasına yönelik ölüm uygulamaları çalışmaları önem kazanmıştır (Binford, 1971: Saxe, 1971; Brown, 1995; Pearson, 1999: Van Gennep; 1960). Çünkü mezarlık alanlarında yapılan gömüler bireysel davranıştan ziyade toplumsal davranışı yansıtmasından dolayı önemlidir.

Kültürel sistemler geliştikçe insanların doğayla ve birbirleriyle olan ilişkileri de değişmiştir. Bu anlamda ‘’ölümün’’ rolü tam olarak bilinmemekte ve Neanderthal’lere kadar bu anlamda somut herhangi bir kanıt sunulmamaktadır. Neanderthal’lere yönelik yapılan çalışmalarda özellikle vurgulanan nokta *istemli bir gömünün* yapıldığıdır. Yok olmuş toplulukların ritüelleri, bu ritüellerin aşamaları ve amaçlarının anlaşılması içinde nekropollerin/mezarların hassas bir şekilde kazılması önemlidir (YS Erdal, 2015; Duday vd., 2014; Binford, 1971; Saxe, 1971; Chapman, 2004; Knüsel ve Robb, 2016: Gligor, 2014). Bu bağlamda insanın evrimsel tarihinde özellikle kültürel değişimin anlaşılması için Neanderthal gömüleri önemli bir yere sahiptir. Çünkü mağarada bulunan iskeletlerin ya bir doğa olayı sonucu toprak altında kaldığı ya da ‘’istemli’’ gömüldüğü şeklinde farklı yorumlar mevcut iken (Garget, 1989; Cohen, 2002; Langley vd., 2008; Rendu vd., 2014; Dibble vd., 2015); Shanidar da kazılan ve detaylı olarak incelenen iskeletlerin anatomik eklemleşmesinin korunduğu tespit edilmiştir (Pomeroy vd., 2020). Bu çalışma ile istemli gömülere ilişkin eski ve önemli bir örnek ortaya konmuştur.

Biyolojik ve kültürel olarak ‘’ölüm’’ insan yaşamında önemli etkilere sahip ve dönüşüme neden olan itici bir güçtür. Dönüşümler bireylerin duygusal yönlerini etkilemektedir. Bu durum ritüellerin ortaya çıkışında ana etkenlerden biri olarak ifade edilmektedir (Metcalf ve Huntington, 1991; Hertz, 1960). Ölen birey ile sosyal ve duygusal bağları olan insanlar bu ‘’acı’’ ve ‘’yoklukla’’ baş etmenin yollarını ararlar (Schroeder, 2001). Ölümün

ardından oluşan duygu ritüel sürekliliği ve tarihselliğini etkilemektedir. Çünkü ölüye ve ölüm ritüeline ‘’duygusal’’ yaklaşım ritüellerin süreklilik göstermesini sağlamaktadır (Kroeber, 1927).

Ölümün insan yaşamındaki dönüştürücü etkisi aynı zamanda korkuya neden olmaktadır (Hertz, 1960). İnsanlar hayatta en çok ölüm ve onun korkusundan kurtulmak için çabalamaktadır (Malinowski, 1948 29-35; Becker, 2004). Bu korku ve verilen tepki ölümün bileşenleriyle ilişkilidir. İnsan ölüme doğru gittiğini bilmektedir ve bu durum bir yok oluş durumu olarak ortaya çıkmaktadır (Heidegger, 2011; Fahlander ve Oestigaard, 2008). İnsanlar doğdukları andan itibaren sürekli yaşayacağını düşünmektedir. Fakat birey ölüm algısına dokuz yaşlarından sonra sahip olmaya başlar (Becker, 2004). Ölüm algısına sahip olunmaya başlandığında ‘’ölüm korkusu’’ da ortaya çıkar. Ölüm anlarında yoğun duygusal durumlarda ortaya çıkan ölüm korkusu ritüel ve toplumsal iş birliği ile hafifletilebilmektedir (Becker, 2004). Çünkü insan ölüm karşısında yaşama daha sıkı tutunması gerektiği bilincine varmaktadır (Malinowski, 1948: 29-35).

Ölüm her toplumda karmaşık bir dini ve ritüel sistemin oluşmasını sağlamıştır (Malinowski, 1948: 29-35; Turner, 2020 (1969)). Bununla birlikte yapısal karmaşıklık ve ritüellerin çeşitliliği arasında ilişki olduğu ifade edilmiştir (Binford, 1971). Binford ölüm uygulamalarının doğrudan ilkel dini benimsemeler ve idealizmden etkilendiğini reddetmiştir (Binford, 1971; Chapman, 2004). Turner ise dinlerin her toplumda belli dinamikleri olduğunu ve ölüme yönelik davranışlarda oldukça etkili olduğunu söylemektedir (Turner, 2020 (1969)). Antik dönemlerde ortaya çıkan dinler (‘’İlkel dinler’’) toplumdaki bireyler arasındaki ilişkinin de ötesinde ‘’insan-doğa’’ ile ‘’toplum-doğa’’ bağlantılarının yönetim şekli olarak işlev görmüştür.

Ritüelin temel işlevi ‘doğaüstü’ ve insan karşılaşmasının bir yansıması olarak yorumlanmaktadır (Garwood, 2011: Durkheim, 2005 (1915)). Yani ritüeller insan ve doğanın ilişkisini düzenleyen bir araç olarak ifade edilmektedir (Geertz, 1957: Garwood, 2011; Douglas, 1966). Hertz (1960) ölü bireye özel bir saygı duyulduğunu

tanımlamaktadır. Öyle ki din temelli ritüellerde hiyerarşik konum değişikliği toplumda kabul görmektedir. İnsanlar kutsala ya da daha yüksek bir iradeye hizmet etmek amacıyla belli ritüeller yapmaktadırlar (Garwood, 2011). Nitekim geçiş ritüellerinde yolculuk, hareketlilik (fiziksel veya ruhani) önemli bir süreç olarak tanımlanmıştır (Garwood, 2011). Hareket ritüelin sınırlarını ‘’liminalite’’sini yani başlangıç ve sonun anlaşılmasını sağlamaktadır. Ritüelistik yolculuklarda hareketlilik zamanın dışında gerçekleşen bir süreç olarak ifade edilmiştir (Garwood, 2011). Örneğin Hac İbadeti/ritüeli fiziksel eylemi içermesine rağmen aslında doğa üstü bir yolculuktur. Çünkü aşamalı olarak gerçekleşen bu ritüel (Hac) bireyin fiziksel dünyadan kopması ve kutsal ile karşılaşmasını temsil eden bir geçiş durumu olarak tanımlanmıştır (Garwood, 2011). Ritüeller Durkheim'ın kutsal zamanı ve Turner'ın liminal/eşik evrelerinde meydana gelen bir metafizik harekettir (Robben, 2004). Liminal evre Turner (2020(1969): 95-97) tarafından ‘’eşik’’ olarak tanımlanmıştır ki bu aynı zamanda bir yolculuk durumunu betimlemektedir. Eşikte olan bireylerin (Eşik insanları) aslında belirli bir yüklemi yoktur. Bu bireyler statülerini değiştirmek için ilk kimliklerini kaybetmek zorundadır. Çocuk iken erişkin, yaşayanken ölü olmaları bu eşiklerin geçilmesinin bir sonucudur. Turner ritüel geçiş durumlarını ortak yaşam alanından (Seküler) ayırt ederek *comunitas* (Kutsal) olarak isimlendirmektedir. *Comunitas liminal (Eşik)* evreye geçişe neden olan toplumsal stresten (örneğin ölüm) dolayı yapısız ve basit ama kutsal olan bir toplum/grup tipidir (Turner, 2020 (1969): 98).

Ölümün dönüştürücü gücü (Ölüm ve yok oluş korkusu) ‘’Tanrı’’, ‘’Ruhun varlığı ve ruhun ölümsüzlüğü’’, ‘’Evrenin Sonsuzluğu’’ ve ‘’Ahiret ya da Öte Dünya’’ gibi fenomenlerin oluşmasına neden olmuştur (Topakkaya ve Karakaya, 2015). Bu kavramların yanı sıra ölüm ‘’büyü’’, ‘’cadı’’, ‘’hayalet’’ gibi kavramların da oluşmasına neden olduğu ifade edilmektedir (Cohen, 2002). Van Gennep (1960) ise insanın ölümle ilişkili biçimde beden-yaşam gücü, nefes-ruh, gölge-ruh, cüce-ruh, hayvan-ruh, kan-ruh ve baş-ruh ikili guruplarıyla ilişkilendirmektedir. Bunun nedeni ise ölüm ritüelleri ile ilişkilendirilen yas durumudur. Çünkü ‘yas’ oldukça karmaşık bir sisteme ve birçok farklı değişkene sahiptir.

Ölüm ritüellerinin amacı bir geçiş durumunu ifade etmek ve ‘’ruh’’ gideceği mekâna varana kadar; ya da beden doğayla bütünleşene kadar geçici olarak korunmasını sağlamak olarak tanımlanmıştır (Hertz,1960). Ölen bireyler için yapılan ritüellerin aşamalarının farklı süreleri ve hepsinin farklı amaçları vardır (Hertz,1960). Van Gennep (1960) yaptığı saha çalışmaları ile incelediği toplumlarda benzer şemalar olduğunu ve bu şemaların ritüel aşamalarıyla benzerlikler gösterdiğini tespit etmiştir. Geçiş ritüelleri her toplumda bulunmakla birlikte gelişen teknoloji ve kültürel etkileşimler ile ifade değişikliğine uğramaktadır (Turner, 1982: 93). Ölüm ritüelleri aynı zamanda bir geçiş ritüelidir. Geçiş ritüelleri toplumda meydana gelen yaşam kriz dönemlerinde ortaya çıkan statü yükselmesini temsil etmektedir (Robben, 2004: Thomassen, 2013). Evlilik, erginlik, ölüm birer geçiş durumunu temsil etmekte iken (Robben, 2004) bu geçiş yer, durum, toplumsal konumdaki ve yaştaki her türlü dikey hareketi temsil etmektedir (Turner, 2020(1969): Van Gennep, 1960). Bu bağlamda ritüel tanımlarının ve bu alanda önemli çalışmalarla tartışmaları başlatan Van Gennep ritüelleri üç ayrı aşamaya bölmüştür (Van Gennep, 1960). Geçiş ayinleri/Ritüel Başlangıç (ayrılık), Ortalar (eşik ayini-geçiş) ve sonlar (yeniden birleştirme-birleşme) olarak 3 gruba bölünmüştür (Van Gennep, 1960; Garwood, 2011). Van Gennep ile özdeşleşen bu kavramlar birçok farklı araştırmacı tarafından yeniden ele alınmış ve birçok farklı toplumda da benzer örüntüler bildirilmiştir (Garwood, 2011; Güven, 2019; Hertz,1960: Turner 1969 (2020)). Nitekim geçiş ritüelleri bir takım kültürel prosedürlerle birey ve toplumu bütünleştirmek, bireyin toplum tarafından kabul edilmesini sağlamak amacıyla yapılmaktadır (Turner 1969 (2020); Metcalf ve Huntington, 1991).

Bireylerin yakılma, doğrudan gömülme, yeniden gömme ve mumyalama gibi ritüelistik davranışlarla ontolojik olarak konumları değiştirilmektedir (Chesson, 2001; Knüsel ve Robb, 2016). Ölülerin gömülmesi sırasında oldukça farklı uygulamalar yapılmaktadır. Arkeolojik çalışmalarda ölülere doğrudan yapılan müdahale yöntemleri; mumyalama, defleshing, kremasyon, iskeletin çıkarılması, boyama ve tekstil gibi ürünler kullanılarak yapılmaktadır (Pearson vd., 2005; Pearson vd., 2007; Van Gennep, 1960; YS Erdal, 2015; Durur, 2019). Kremasyon, kemiğin sıyrılması (Kesikler), yıkama (mesh etmek), mumyalama gibi farklı uygulamalar asıl ölüm uygulaması ve törene ya bir hazırlık olarak ya da törenin kendi uygulaması olarak yapılmaktadır. Ölen bireyin ‘’konumu’’ bu

ritüellerle değiştirilerek yaşayan birey konumundan ölü birey konumuna dönüştürülmektedir (Van Gennep, 1960; Hertz, 1960; Knüsel ve Robb, 2016; İngman ve Özbal, 2019). Örneğin kremasyon uygulamalarının ‘’ateşi’’ ile ölülerin ruhlarının geçişi kolaylaştırılır. Nitekim ateşin saflaştırıcılığı ve dumanla beraber gökyüzüne ulaşabildiği inancı kremasyon için önemli bir inanç olarak ifade edilmektedir (Binford, 1971). Kremasyon uygulamasının bazı toplumlarda toplum önderinin yakılması için kullanılması veya bir başka toplumda ise suçluların idamı için kullanılması bu davranışın çeşitliliğini göstermektedir. Birbirine oldukça benzeyen topluluklarda bile farklı uygulamaların olabileceğine işaret etmektedir (Chapman, 2003).

Ölüm uygulamalarının toplum-birey ilişkisi ve toplumun sosyal yapısını yansıtması bakımından farklı yaklaşımlar mevcuttur. Bu yaklaşımların anlaşılması açısından ‘’ölümün’’ anlaşılması gerekmektedir. Birey (Person) kavram olarak her toplumda aynı şekilde ifade edilmemektedir. Bu kavramın Avrupa kültüründe bulunan ‘’Eşit’’ kavramı ve Hint kültüründeki hiyerarşiden köken aldığı belirtilmiştir (La Fontaine, 1985). Bireyin kimlik oluşumu onun toplumda birey olarak kabul görmesini etkileyen yaş ve cinsiyet gibi biyolojik faktörlerle ilişkili olduğu bildirilmektedir (Binford, 1971; Saxe, 1971; Altuntek ve Erdal, 2014). Bediüzzaman mezarlığında araştırmacılar (Altuntek ve Erdal, 2014) mezar yapılarını incelemiş bebek ve çocuk mezarlarının neye göre inşa edildiğini araştırmışlardır. Bu araştırmada bebeklerin birey olarak kabul edilmediği ve bundan dolayı toplumdaki diğer yaş grupları gibi belli bir alana gömülmediği tespit edilmiştir (Altuntek ve Erdal, 2014). Benzer bir yaklaşım Van Gennep (1960) tarafından da gözlemlenmiştir. Vaftiz edilmeden ölen Katolik bebek ve çocukların diğer bireyler gibi varmaları gereken yere varamadığı ‘araf’ olarak ifade edilen bir belirsizlik durumuna hapsoldukları tanımlanmıştır. Ölüm ritüelleri sosyal bellek ile bireylerin kimlik oluşumunu etkilemektedirler. Hem etnografik gözlemlerde hem de arkeolojik çalışmalarda ölüm uygulamaları sosyal eşitsizlik, politik dengeler, yaş ve cinsiyet gibi faktörleri yansıtmaktadır. Ritüeller kavramsal (Politik konum, yaş, cinsiyet) değişkenlerden ziyade görsel olarak da toplumu temsil etmekte ve maddi kültür ile toplumu yansıtmaktadır (Chesson, 2001). Arkeolojik çalışmalarda mekân, kullanılan materyaller üzerinden yapılandırılan ölüm uygulamaları ile tarih öncesi toplumlarda iktidar ve kimlik arasındaki ilişkinin çözümlenebileceği ifade edilmiştir (Chesson, 2001).

İnsanın faniliği ve geçiciliği üzerine yapılan çalışmalarda arkeolog ve etnograflar benzer veri setleri kullanmaktadırlar (Chesson, 2001). Ritüeller sırasında kullanılan veri setleri, ölüye yapılan uygulama; ölüye giydirilen kıyafet ve yaşayanların giydikleri kıyafetler, törenlerin geçtiği mekân (mezar veya anıt) ve birincil-ikincil törenler şeklinde dört temel bölüme ayrılmıştır (Chesson, 2001). Bu verilerden yola çıkılarak insanların duygu ve düşünceleri (fiziksel davranışlarına yansıyan noktalar) arkeolojik materyal üzerinden izlenebilmektedir. Çünkü ikincil gömüler ve törenler grup/bireysel kimliklerle sosyal hafızayı yani toplumsal anıları taşımaktadır. Yas durumu ölüm uygulamaları ve semboller söz konusu olunca önemli bir çeşitlilik ve farklılık göstermektedir (Van Gennep, 1960). Yas kıyafeti, yas yemeği, ağıt, yası tutacak topluluğun boyutu gibi nicel özellikler toplumun ölüme verdiği tepkinin bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle renkler ölüme verilen yas tepkileri açısından hem farklılık hem de çeşitlilik göstermektedir. Çünkü yas tutan bireylerin giydiği kıyafetler, takılan süs eşyaları, yas süresi gibi sembolik davranışlar toplumun kimliğini yansıtmaktadır. Bazı toplumlarda yas sürecinde renkler değişkenlik göstermektedir. Bazı Hristiyan topluluklarında cenaze törenlerinde ‘’beyaz’’ giyilmesi ve Madagaskar adalarında ‘’kırmızı’’ giyilmesi kolektif semboller olarak sunulmaktadır (Turner, 1966: 1982).

1.2.1. Gömü Uygulamalarına Kuramsal Yaklaşımlar

Ölüm tarihsel olarak insan yaşamı ve kültürü üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Tarihsel çalışmalara bakıldığında arkeolojik ve antropolojik olarak ölüme dair kuramsal yaklaşımlar üç farklı grupta ele alınmaktadır (Carr,1995). İlk çalışma grubunda Fransız sosyolojisinin araştırmacıları olan Durkheim (2005 (1915)), Hertz (1960) ve Van Gennep (1960) özelinde etnografik çalışmalarla ortaya konmuştur. İkinci grupta ise eski toplumlara odaklanan Saxe (1970: 1971), Binford (1971), Brown (1971) ve Tainter (1975: 1978) gibi araştırmacıların öncülük ettiği Süreçsel arkeoloji çalışmalarıdır. Üçüncü grup ise Post-süreçsel arkeoloji olarak isimlendirilmiş sembolik davranışların ölüm uygulamalarında ortaya çıktığını savunan Hodder (1982a; 1984) ve Parker Pearson (1982) gibi araştırmacıların Süreçsel arkeolojinin eksik yönleri ile yenilikleri üzerine odaklanan ölüm uygulamaları alanını temsil etmektedir.

1.2.1.1. Yeni-Süreçsel Arkeoloji

Süreçsel arkeoloji çevresel ve kültürel ortamlardaki değişimin evrimsel değişiminin izlenebileceğini ön gören kültür tarihi yaklaşımına karşı ortaya çıkmıştır (Renfrew ve Bahn, 2017). Kültür tarihi yaklaşımı arkeolojik bulguların tanımlanmasını: materyal kültürün (çanak, çömlek, taş alet) zaman ve mekanla sınırlanması konusunda önemli arkeolojik çalışmaların ortaya konmasını sağlamıştır (Renfrew ve Bahn, 2017: 267). Bölgesel olarak yapılan kazılarda ele geçen materyallerin sınıflanıp kronolojik olarak derlenebileceği ve bununla kültürlerin yeniden yapılandırılabileceği ileri sürülmüştür (Renfrew ve Bahn, 2017: Binford, 1962). Fakat süreçsel arkeologlar bu derlenebilen materyallerin tanımlanmasını değil aynı zamanda açıklanabileceğini ileri sürmüşlerdir (Renfrew ve Bahn, 2017: 268: Binford, 1965). Kültürlerin benzerlik ve farklılıkların ortaya konmasını, ayrıca kültürlerin her yönüyle ele alınması gereken bir sistem olduğu ifade edilmiştir (Binford, 1965).

Süreçsel arkeolojinin 1970'lerden sonra ilerlemesi antropoloji aracılığıyla kuram, yöntem ve kavram yönünden zenginleşmeye başlamasıyla olmuştur (Fahlander ve Oestigaard, 2008). Fakat antropoloji ve arkeoloji arasındaki bu ilişki iki alanın nesnelerine yönelik tartışmalara ve arkeolojinin tekniklerinin eleştirilmesine neden olmuştur. Çünkü süreçsel arkeoloji insan doğasının maddi doğa tarafından kısıtlandığı kabulüne dayanan kolektivist ve materyalist bir perspektiften geçmişe bakmaktadır (Oestigaard, 2004). Bu da süreçsel arkeolojinin ana perspektifinin aslında determinist olduğunu göstermektedir. Nitekim sürece ilişkin kültürler arası geçişin genellemelerinden yola çıkarak *süreçsel* terimi ortaya atılmıştır (Shanks ve Hodder, 2007). Süreçsel arkeolojinin temelinde toplumların kalıplaşmış sosyal sistemleri olduğu ve bunun bir şekilde ölüm uygulamalarına da yansıdığı düşünülmektedir (Saxe,1971). Çünkü toplum denilen yapı doğaya/çevreye gösterilen adaptasyon ve sosyal sistemlerin bir ürünüdür (Shanks ve Hodder, 2007). Çevresel adaptasyona dair verilere insanların sosyal sistemlerindeki kaynaklarda, toplulukların geçim ve ekonomik stratejilerinde, ticaret, ritüel ve sembolizm gibi alanlarda ulaşılabilmektedir. Kroeber (1927) kültürler arası çeşitliliği sağlayan ana temanın iletişimden ve doğrudan aktarımdan kaynaklandığını ileri sürmüştür. Binford

(1962: 1971) ise bir uygulamanın iki farklı toplulukta bulunmasının aktarımdan ziyade farklı ihtiyaçlara cevap verecek çözümler olarak ortaya çıkabileceğini belirtmiştir. Bu da toplumun mevcut kayaklar ve çevresiyle kurduğu ilişkinin ihtiyacı olan ürünlerin ortaya çıkmasıyla kendini göstermektedir.

Arkeoloji ölüm olgusunu insanın toplumdaki ve kozmostaki konumunu etkileyen bir süreç olarak araştırmaktadır (Fahlander ve Oestigaard; 2008). Ölüm uygulamaları hem ritüele özgü sistemleri hem de toplumsal yapıyı kontrol eden ana sistemden etkilenmektedir. Bu çalışmalar ile sosyal kültürel sistem, ölü bireyle yaşayanlar arasındaki ilişki yeniden yapılandırılarak topluluklar anlaşılmaya ve kurgulanmaya çalışılır (Kroeber, 1927; Saxe, 1970; 1971: Binford, 1971; Tainter, 1975: Chapman, 2003). Ölüm ve ölüm uygulamalarına dair yeni yaklaşımlar arkeoloji materyallerinin bir arada değerlendirildiğinde sosyal ve sınıfsal yapının anlaşılabileceğini göstermektedir (Binford, 1971: Saxe, 1971: Peebles ve Kus, 1977). Binford (1971) ve Saxe (1970: 1971) tarafından yapılan çalışmalar arkeolojik ve antropolojik çalışmalara öncülük etmiştir. Saxe (1970) tez çalışmasında sosyal yapı ve ölüm uygulamaları arasındaki evrimsel sosyal ilişkinin sınanabileceğini hipotetik olarak test etmiştir. Bireyin sosyal konumu yani bireyin toplumsal ‘’rolü’’ ile bireye yönelik cenaze töreni davranışının ölçülebilmesini sağlayan bir kuramsal çerçeve çizmeye çalışmıştır (Saxe, 1970). Toplumun bir üyesi olarak *bireyin* değerinin yaş, cinsiyet, sosyal statü, sosyal bağlam gibi değişkenlerden etkilenerek bireye yönelik ölüm uygulamalarını şekillendirdiği belirtilmiştir (Binford, 1971: Saxe, 1971: İngman ve Özbal, 2019). Arkeoloji ile ölüm uygulamaları çalışmalarına dair verilerde paralel örüntüler gözlemlenmiştir (Saxe, 1970: Binford, 1971). Ancak ölüm uygulamalarını etkileyen ana belirteç ‘’normatif’’ değil, sosyal sistemin organizasyonudur (Tainter, 1978). Bu uygulamaların gerçekleştirilmesi açısından Binford (1971) üç kümede toplanabilen bir sistemden bahsetmektedir. Birinci kümede bedene doğrudan yapılan uygulamalar, ikinci kümede bedenin geçici bekleme yerlerinde konulduğu tabut-mekân gibi öğeler ve üçüncü küme de ise mezara ölüyle beraber gömülen ölü hediyeleridir. Ölüm uygulamalarının farklı toplumlarda paralellik göstermesinin toplumsal bilincin benzer ihtiyaçlarından dolayı benzer uygulamalara yol açmış olabileceği ifade edilmiştir (Binford, 1971: Van Gennep, 1960: Hertz,1960). Farklı

ölüm uygulamaları yaşayanlar (görünür toplum) ve ölülerin (görünmez toplum) bulundukları konumları üzerinden sınıflanmaktadır.

Bir topluluğun sosyal organizasyonu ile geçim yöntemleri arasında ilişki olduğu ve bunun sosyal karmaşıklığı yansıttığı ileri sürülmüştür (Binford, 1971: Tainter, 1978). Tainter (1978) bu bakış açısından yola çıkarak toplulukları avcı/toplayıcı, hareketli tarımcılar, yerleşik tarımcılar ve pastoralistler (hayvancılık) olarak bölmüştür. Bundan dolayı avcı/toplayıcı ve tarımla geçinen topluluklarda yaş ve cinsiyeti referans alan ölüm uygulamalarında benzerlik olması gerektiği belirtilmektedir (Binford, 1971: Tainter, 1978).

Her ne kadar iskelet kalıntıları mezarlık alanlarından ele geçse de antropolojik ve arkeolojik birçok çalışmanın materyali doğrudan nekropollerden gelmemektedir. Mezarlıklar her yaş grubu ve iki cinsiyetten bireyleri temsil edebilecek alanlar olmasından dolayı önemlidir. Nitekim ölüm uygulamalarının yaş, cinsiyet ve sosyoekonomik gruplar açısından değerlendirilebilmesi için verilerin güvenilir olması gerekmektedir (Angel, 1969a; Saxe, 1971). Arkeolojik çalışmalarda ölüm söz konusu olduğunda ‘’mezarlık’’ kavramı önemli bir noktada durmaktadır (Saxe, 1970: 1971 Goldstein, 1981: Morris, 1991). Saxe mezarlık alanlarının aynı soy grubuna mensup bireylerin kaynaklar üzerinde kullanımı meşrulaştırmalarına karşı ortaya çıktığını düşünmektedir (Saxe, 1970: 1971). Mezarın biçimi, yapım tekniği, mezar hediyeleri, ölünün mezara yatırılış şekli sosyal yapıyla ilişkili olabileceği vurgulanmaktadır (Saxe, 1971; Binford, 1971). Bir mezarın kazıldığı/yapıldığı konumunun atalarla ilişkili ve soy ağacını yansıttığı ileri sürülmüştür (Saxe, 1970; Goldstein, 1981; Brown, 2007). Toprak/ arazi gibi kısıtlı kaynakların kullanımı üzerinde bazı gruplar kullanımlarını meşrulaştırmak adına ölülerini bu arazilerin etrafına gömebilmektedir (Goldstein, 1981; Saxe ve Gall, 1977: Morris, 1991). İncelenen bazı topluluklarda (Örneğin Kapauku yerlilerinde) mezarlık alanının özelleşmiş bir mekanla değil bölgedeki insanların hareketleri veya tarlalarla ilişkilendirildiği tespit edilmiştir (Saxe ve Gall, 1977). Özellikle babasoylu toplumlarda araziler üzerinde hak iddiasını/mirası meşrulaştırmaktadır. Fakat toprak eksikliği olmayan toplumlarda bu hakka doğrudan

sahip gruplar olmadığı için özel mezarlık alanları olmadığı belirtilmiştir (Saxe ve Gall, 1977). Fakat bu tür bir durumu arkeolojik topluluklarda test etmek mümkün olmamakla beraber yaşayan toplumların ise bazılarında görülmekte ve soy durumu farklılık gösterebilmektedir (Saxe ve Gall, 1977). Araştırmacılar (Saxe, 1971; Goldstein, 1981; Nilsson Stutz, 2010: Charles ve Buikstra, 2002) tarafından bu hipotez bireylerin konumu üzerinden ekonomik çıkar ve toplumsal ilişkilerini korumak için politik bir araç olarak tanımlanmaktadır. Fakat zamanla bu davranışlarda değişiklikler olabilmektedir. Çünkü günümüze yaklaştıkça bazı gruplarda mezarlık algısının değiştiği tarıma uygun olmayan alanlara ölülerin gömüldüğü bildirilmiştir (Saxe ve Gall, 1977). Bu mezarlık alanlarında toplumun içindeki gruplara uygun olarak ölülerin mezarlıklara gömülmeye devam edilmektedir. Atalar ve ölüler üzerinden meşrulaştırılmak istenen kullanım haklarını arkeolojik bir mezarlıkta görmek mümkün olmamakla beraber sadece soy sistemlerine (akrabalı ilişkisi) dair veriler elde edilebilmektedir (Meyer vd., 2012; Johnson ve Paul, 2016: Ensor vd., 2017).

Saxe (1970) ve Binford (1971) benzer ihtiyaçlar karşısında benzer ritüellerin ortaya çıktığını ifade etseler de Goldstein (1981) bu ihtimalin kültürel çeşitlilik ve değişkenlik dikkate alındığında benzer yaşam ve ekonomik koşullarda aynı olma olasılığının oldukça düşük olduğunu iddia etmiştir. Buna göre ölüm ve ölüm uygulamalarının anlaşılmasında birçok farklı detayın değerlendirilmesi gerektiği ayrıca elde edilen verilerin kültürler arası farklılığı yansıttığı görülmektedir (Saxe, 1971; Harke, 2000). Fakat bu tür bir açıklama bütün topluluklar için genelleştirilemez (Chapman, 2003).

Bir toplumun karmaşıklık düzeyi ile ölü gömme uygulamaları arasında bir uyum vardır (Chapman, 2004: Saxe, 1970). Sosyal organizasyonu görece eşitlikçi olan toplumlarda bebeklerin görece daha az sosyal kimliğe sahip olması yapılan ritüellerin çeşitliliğini etkileyecektir. Çünkü bu tür toplumlarda (Eşitlikçi) bebeklerin az sosyal kimlik yapısına karşın yetişkinler kimlik çeşitliliği anlamında daha geniş bir gruplamaya (Polis, anne, öğrenci, kadın vs.) sahiptir (Saxe, 1970: 4-9: Tainter: 1978). Bundan dolayı mezar eşyalarının varlığı, miktarı ve kalitesi gibi faktörlerin yoğunluğunun da bundan etkilendiği belirtilmiştir (İngman ve Özbal, 2019). Bir mezardan ele geçen mezar

eşyasının kaynağının bireye atfedilen önemle ilişkili olabileceği belirtilmiştir (Chapman, 2003). Arkeolojik alanlardan elde edilen mezarların yapısı, mezarın yapımında kullanılan malzeme, ölü hediyeleri ve iskeletlerin biyolojik özellikleri bireyin sosyal statüsünü yansıtmaktadır (Saxe, 1970; Tainter, 1978; Harke, 2000). Orta Çağ'a tarihlenen bazı mezarlarda silah türleri ve yaş grupları arasında bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (Harke, 2000). Hediyelerin dışında mezarın yönü güneşin gök yüzündeki konumuna göre dikkate alındığında hangi mevsim ya da aylarda kullanılabilmiş olduğunu da göstermesi açısından önemlidir (Saxe, 1971).

Ölüm uygulamalarında yapılan çalışmaların etnografik çalışmalardan elde edilen verilerle desteklenmesi önemlidir (Tainter, 1978). Çünkü her toplumun ölümlere verdiği tepkiler oldukça farklılaşabilmektedir. Farklı dönemlerde toplumsal ritüeller farklılık ve benzerliklere sahip olmakla beraber birçok varyasyona sahiptir. Nitekim bu çalışmalar materyal kültürün yorumlanmasında önemli rollere sahiptir (Binford, 1971). Materyal kültür insan davranışlarının yan ürünü olarak tanımlanmaktadır (Tainter, 1975). Materyaller ölüm uygulamaları için önemli bir çalışma yöntemi olmakla beraber materyaller ve ritüeller arasındaki ilişkiye ayrılan zaman ve enerji de oldukça önemlidir (Binford,1971: Tainter, 1978). ''Rol teorisi'' bireye uygulanan ritüelin kişinin sosyal konumu (Sosyal kimlik) ile ilişkili olduğunu göstermektedir (Binford, 1971; Chapman, 2003: Peebles ve Kus, 1977). Çünkü bir statü göstergesi olarak yaş, cinsiyet gibi biyolojik özellikler ile mezarlardan elde edilen buluntular örtüşmektedir (Saxe, 1971: Peebles ve Kus, 1977). Rol ve sosyal statüden dolayı bireye karşı toplumun harcayacağı emek ve sosyal düzenin karmaşası birbirini etkilemektedir. Bireyin toplumsal rolü ne kadar büyük ise cenaze ritüellerine katılan birey sayısı orantılı olarak artış göstermektedir. Buda cenaze ritüelini daha karmaşık hale getirebilmektedir. Tainter sosyal yapıdaki aksama, mezar yapısı ve mezar boyutu ile artan enerjinin miktarı arasında uyum olduğunu ifade etmiştir. Bundan yola çıkarak yüksek sosyal statünün daha karmaşık sosyal ilişkilere ve bununda daha çok kurumsal katılıma (yüksek enerji harcamasına) neden olacağını belirtilmiştir (Tainter, 1973; 1978; Tainter ve Cordy, 1977). Bir gömü ritüeli inşa edilen mezar-anıt, ritüel sırasında yapılan uygulamalar (örneğin kurban törenleri), ölüye özel olarak farklı coğrafyalardan getirilerek mezara ölüyle beraber gömülen eşyalar ve törenin uygulamasındaki karmaşıklık düzeyi önemli bir zaman, enerji ve ekonomi yönetimi

istemektedir. Bu tür bir törenin uygulanması bir toplumda beklenenin üstünde bir enerji ve kaynak tüketimine neden olacağı için belirli gruplar ya da özel bir ‘’rol-kimlik’’ e sahip bireyler için yapılmasına izin vermektedir. Tainter bir ritüelde bu tür davranışların incelenebileceğini ve istatistiksel olarak değerlendirilebileceğini ifade ederek Binford (1971) ve Saxe (1971) çizgisinde pozitivist bir tavır takınmıştır (Tainter, 1973; 1975; 1978). Havai/Kaloko yerleşiminde yapılan ölüm uygulamaları çalışmalarında incelenen mezarlık alanı ile yerleşim alanları arasında önemli bir kültürel paralellik olduğu ve topluluk üzerinde sosyal modellemeler yapılabildiği tespit edilmiştir (Tainter, 1973). Kaloko toplumu üzerine yapılan çalışmada Tainter 3 ana grupta (mağaralar, lav yarıkları ve platformlar) mezar yapısı belirlemiştir. Farklı toprak tipleri ile farklı alanlara gömülen bireyler için harcanan enerjinin miktarı ve toplumda yaratacağı ekonomik ve sosyal aksamanın Binford (1971) tarafından belirlenen kuramsal yaklaşımla uyumlu olduğu ifade edilmiştir (Tainter, 1973; 1975).

Toplumsal-sosyal hiyerarşinin bulunduğu toplumlar piramit sıralamasına sahiptir ve piramidin üst noktasına doğru çıkıldıkça konumları dolduran insan sayısı azalmaktadır (Goldstein, 1981). Bir toplulukta en çok görülen ölüm uygulamaları ise piramidin altında bulunan gruba aittir. Bundan dolayı toplulukta en az görülen mezar tipinin daha detaylı/gösterişli daha sık görülen mezar tipinin ise görece daha basit olması gerektiği tanımlanmıştır (Tainter, 1973). Toplumsal hiyerarşiyi sistematik olarak inceleyebilecek olan bu yaklaşımın yatay hiyerarşiyi inceleyemediği belirtilmiştir (Tainter ve Cordy, 1977). Bu tür bir çıkarım yapılabilmesi için araştırılan yerleşim yeri ve mezarlığın tamamen kazılması gerekmektedir. Ölüm uygulamalarında olduğu gibi yerleşim yerlerinde bulunan hane ile diğer konutlar da sosyal rol-statüye göre enerji ve iş gücü açısından benzer bir ihtiyaç olduğu belirtilmiştir (Tainter ve Cordy, 1977).

Tainter ölüm uygulamaları ile enerji kullanımının belirlenebilmesi için geniş ortak özellik kümeleri ile mezar gruplarının oluşturulması gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca cluster/kümeleme analizinin iyi bir yöntem olduğu belirtilmiştir (Tainter,1975). Bu analiz yöntemi incelenen mezarlık alanlarında ortak özellikler ile incelemenin dışında mezarlar kalmadan tam bir gruplama yapılabilmesini sağlamaktadır. İstatistiksel analizler ile farklı

mezarlıklarda yapılmış uygulamaların benzer örüntüler gösterdiği tespit edilmiştir (Tainter, 1975).

Süreçsel arkeoloji materyalist yaklaşımla geçmişi yorumlamaya çalışırken, doğanın sınırları içinde insanı kültürel bir "hayvan" olarak ele almaktadır. Nitekim bu bağlamda objektif bir perspektifle kültüre odaklanılmaktadır (Oestigaard, 2004).

1.2.1.2. Post-Süreçsel Arkeoloji

Süreçsel Arkeolojinin eski insan toplumlarının sosyal ve kültürel yapılarının yeniden yapılandırılması süreci eksik bir çalışma disiplini olarak görülmüş ve yeniden ele alınmıştır (Hodder, 1995: Renfrew ve Bahn, 2017). Hem Süreçsel arkeoloji hem de Post-süreçsel arkeoloji *etnoarkeoloji*'den etkilenmiştir. Çünkü *etnoarkeoloji*, arkeoloji ile antropoloji arasında ilişki kurmayı amaçlayarak analojilerin/benzetmelerin ve yorumlamaların önünü açmıştır (Oestigaard, 2004). Yeni arkeoloji pozitivist/determinist bir çalışma disiplini olarak ele alınmaktaydı. Süreçsel arkeolojinin determinizmine karşı Post-süreçsel arkeoloji bireysel karar alma yeteneğine ve özgür iradeye dikkat çeken bir yaklaşımdır (Oestigaard, 2004). Post-süreçsel arkeoloji kültür nesnelerinin üretim aşamalarında anlamlılık olduğunu bundan dolayı aslında bu nesnelerin *aktif* olduğu anlayışını temel almaktadır (Fahlander ve Oestigaard, 2008: Hodder, 1995: 13-15). Nesneler bireyleri sınırlandırabildiği gibi bazı davranışları da dayatabilmektedir. Ayrıca nesneler sadece üretildikleri dönemin anlamlarına bağlı değildir. Yani nesnenin anlamı değişebilmektedir (Fahlander ve Oestigaard, 2008). Kültürün değişken doğasının ve kültür nesnesinin hareketliği ölüm uygulamalarının da farklı bileşenlerden etkilendiğini göstermektedir. İdeoloji, sosyal organizasyon, sosyo-ekonomik rekabetin tarihsel değişimleri, bölgesellik, savaş, göçler, ticaret ve ticari ilişkiler, felsefi ve dini inançlar ile dünya görüşleri ölülerin gömülmesi sürecinde oldukça etkilidir (Parker Pearson, 1982; Hodder, 1982a; 1985; 1995; Hertz 1960; Carr, 1995; Brown, 1995).

Post-süreçsel arkeolojiye bakıldığında yaklaşımın amacının geçmişteki kültürel değişimlerin tamamen ‘’özgür irade’’ ile gerçekleştiğini kanıtlamak değildir. Burada temel bileşenin birey ve toplum arasındaki ilişkinin ele alınış biçimi olduğu ifade edilmektedir (Hodder ve Hutson, 2017: 40). Post-süreçsel arkeoloji metodolojik olarak bireyselliği ve aktif olan nesneyi bir arada ele almaktadır (Oestigaard, 2004). Geçmişe ait nesnelerin yorumlanmasında nesnelerin anlamları ve ideoloji dikkate alınmaktadır. Bundan dolayı materyal kültürün yorumlanması post-süreçsel arkeolojinin önemli bir argümanıdır (Shanks ve Hodder, 2007).

Post-süreçsel arkeolojiye göre insan kültür üreten bir hayvan değil, aksine kültür ve dil tarafından inşa edilmektedir (Oestigaard, 2004). Araştırmacılar (Hodder ve Hutson, 2017: Oestigaard, 2004) doğanın sınırlılığından ziyade toplumun ve bireylerin etkili olduğu bir yaklaşım inşa etmeye çalışmaktadırlar. Yani toplumların amaçlı hareket kabiliyeti olmadığı burada özgür iradenin aslında amaçlı hareket eden bireye bir gönderme olduğu belirtilmektedir. Amaçlı hareket (özgür iradenin) ölüm uygulamaları gibi çeşitli sembol ve davranış örüntülerine sahip alanların yorumlanmasında dikkate alınması gereken bir noktadır.

Süreçsel arkeolojinin işlevselci paradigması kültürel çeşitliliği açıklamada yeterli olmamakla birlikte; arkeolojik çalışmalarda benzer bir yaklaşımın benimsendiği ve kültürel bağlamların yeterince incelenemediği ileri sürülmüştür (Hodder, 1982). Ritüelin/gömü uygulamalarının tanımlanabilmesi için ideolojik tasarımlarında incelenmesi gerekmektedir (Parker Pearson, 1982: Hodder, 1982: Renfrew ve Bahn, 2017). İdeoloji ve dünya görüşü toplumsal yapıyı ve düşünce sistemini etkilediği gibi ölüm uygulamaları üzerinde de etkili olmaktadır. Sosyal ve kültürel davranışa dair evrensel ilkeleri referans alan örüntülerin kurgulanması temelde hatalara neden olur (Hodder, 1982a: Pearson, 1982: Carr 1995). İnsan doğası kültürden bağımsız olmayan bir sistem iken kültür de simgesel davranışlardan, sembollerden oluşmaktadır. Eski insan toplumlarının sosyal sistemlerini öğrenmeye çalışmak insan doğasını ve sembolizmini de anlamayı gerektirir (Hodder, 1985; Parker Pearson, 1999). Bir mezarın ya da bir ritüel davranışın işlevini anlamak onu kuşatan bütün anlam öbeklerini anlamayı ve bunu

etkileyen beşerî/fiziksel çevre, enerji, toplumsal örgütlenme biçimlerinin anlaşılmasını gerekli kılmaktadır (Hodder ve Hutson, 2017: 237-238).

Bilgi, bilinen ve bilen arasında oluşan sistemi ideoloji olarak görmekteyiz. Nesnenin ideolojinin kaynağı olmasından dolayı materyal kültürün detaylı olarak ele alınabilmesi oldukça önemlidir. Nesne ve özne arasında oluşan ilişki öznenin konumundan etkilenmektedir (Hodder, 1982a; Parker Pearson, 1982). Çünkü öznenin/bireyin rolü ideolojiden, toplumların geçim stratejileri ve topluluklar arası rekabetten etkilenmektedir (Parker Pearson, 1982). Bu ilişki ile materyal kültür bilgi nesnesi olarak bireysel ya da toplumsal ideolojiyi yansıtabilmektedir. İdeoloji ise bir toplumda üretimin kontrolünün sağlanması amacıyla toplumsal sistemin içindeki bireylerin ve grupların eylemlerini yönlendiren bir uygulama olarak tanımlanmıştır (Shanks ve Tilley, 1982). Çünkü ideoloji hegemonyası güçlü grupların toplumda çıkarlarını korur ve meşru kılar.

İdeoloji sadece ölüm uygulamaları üzerinden değil farklı birçok materyal kültür öğesi üzerinden incelenebilmektedir. Bu öğelerde kullanılan sembollerin süsleme sanatı ve bireylerin toplumdaki konumunu yansıttığı belirtilmiştir (Braithwaite, 1982). Çünkü süsleme ve sembollerin ideolojik yaklaşımlarla ilişkili olduğu ileri sürülmüştür. Sudan yerli halkları arasındaki vücut boyama sanatı ve süslenme davranışları şeflerin ön plana çıkmasını sağlamaktadır (Braithwaite, 1982). Nitekim bazı toplumlarda ise yas süreci boyunca yaşayanlar vücutlarını boyayarak kendilerini ölü bireyin ruhundan korumaya çalışmaktadırlar (Turner, 2020 (1969); Hertz, 1960). Vücudun boyanması davranışı ortak olsa da kültürel anlamı aslında farklılık göstermektedir. Bununla birlikte mezar mimarisi ile mezar duvarlarına yapılan süsleme ve kabartmaların bireye verilen önemle/sosyal konumla ilişkili bir davranış olduğu ifade edilmiştir (Kortanoğlu, 2007; Doğanay, 2008).

Ölüm uygulamaları çalışmalarından yola çıkarak bir toplumun sosyal-kültürel yapı ya da sistemini yeniden kurgulamak oldukça zor olmakla beraber aynı zamanda eski toplumları anlamak için de önemlidir. Toplumda farklı ihtiyaçlara karşılık gelen yapılar bazen bir birimden oluşmaktadır. Bazı durumlarda ise farklı ihtiyaçlar için farklı birimler bir arada

organize edilerek sosyal yapıya karşılık gelmektedir (Miller, 1982a; 1982b). Bundan dolayı Hodder (1982a) ‘’yapı’’ ve ‘’sistem’’ kavramlarının doğru tanımlanması gerektiğini belirtmiştir. Çünkü bazı toplumlarda yapı ve sistem aynı anlama gelirken bazı çalışmalarda özellikle toplumların iç dinamiklerinden kaynaklanan farklılıklar bu iki kavramın birbirini karşılamadığını göstermektedir. Sistem (ya da yapı) bir toplumda farklı ihtiyaçlara karşılık gelen kümelenebilir ilişkiler bütünü olarak tanımlanmaktadır. Nitekim yapı gözlemlenebilir ilişkiler sistemi olarak kurumlara karşılık gelen öğeleri ifade etmektedir. Aslında toplumsal yapı kavram olarak bir toplumdaki her bir birimi ve onların ilişkilerini tanımlamaktadır. Ölüm uygulamalarında bu tür sosyal ilişkiler örüntü gösterdiğinde incelenebilmektedir. Hodder (1982a), Binford ve Saxe gibi araştırmacıların önerdiği üzere nesnel modellerin istatistiksel olarak ortaya konabileceğini belirtmiştir. Bir yerleşimin yapısı, hane dağılımları, kaynakların dağılımı, ölü hediyelerinin mezar sayısına oranı ve dağılımı gibi değişkenler incelenerek sosyal ve kültürel yapı ortaya konabilmektedir. Fakat bu değişkenleri doğrudan etkileyen ideoloji ve kültürün ana inceleme konusu olması gerektiği önerilmektedir (Hodder, 1995: 1982a; 1985; Pearson, 1982). Çünkü geçmişe dair kültürel bir nesne (örneğin çömlek) ya da gömü geleneğinin *nasıl* yapıldığı sorusundan ziyade *neden* yapılmış olduğunun ortaya konması gerektiği vurgulanmaktadır (Shanks, 2008).

Victorya döneminde ölülerin (bedenin) gömülmesi işlemlerinin ve ritüellerinin bir ‘’sosyal reklam aracı’’ olarak kullanıldığı ve insanların kendi sosyal, ekonomik, güç ve statülerini rakip toplum/gruplara gösterebilmek için kullandıkları tanımlanmaktadır (Parker Pearson, 1982). Fakat Victorya döneminden sonra bedenler hijyenik nedenlerden dolayı hemen ortadan kaldırılmak istenmiştir. Nitekim sosyal yaşamın, tıbbi/bilimsel gelişmelerin, hijyen anlayışının artması ile kremasyon değerli bir uygulama olarak artış göstermiştir (Parker Pearson, 1982). Ayrıca günümüze doğru anıt mezar veya büyük yapılara gömülmenin yine bir önceki gelişmelerden dolayı çok tercih edilmediği ifade edilmektedir. Parker Pearson (1982) yine de anıtsal yapıların varlığının doğrudan ekonomik bir zenginlik göstergesi olamayabileceği bunun din gibi ölünün konumunu değiştiren sosyal değişimlerden etkilendiğini ifade etmektedir.

Toplumsal üretimin yansıması olan materyal kültürün sembolize edilmesi sosyal kültürel organizasyonun çözümlenmesine olanak tanımakla birlikte kolektif bilincin bir yansımasıdır. Çünkü materyal kültür ve tarihsel değişime dikkat edildiğinde aslında ekonomik gösterge olan materyal kültürün ilerleyen dönemlerde hiyerarşik sınıflara göre alt sınıfta bulunan gruplar tarafından kopyalanabildiği belirtilmiştir. ‘’Öykünme modeli’’ olarak tanımlanan bu davranış biçimi sınıfsal farklılıkların çözümlenmesinde yeterli olmamaktadır (Braithwaite, 1982; Miller, 1982b). Hindistan’daki kast sisteminde toplumun ürettiği ve bebek gömülerinde kullandıkları çömleklerin, süsleme biçim, renkleri ile sosyal hiyerarşi arasında doğrudan bir ilişki olduğu ifade edilmiştir (Miller, 1982b). Hollanda da neolitik topluluklarda çömlek üretimi ile sosyo ekonomik ve sosyal yapı arasında önemli bir ilişki olduğu vurgulanmıştır (Hodder, 1982b). Farklı toplumlarda ve dönemlerde benzer amaçlara yönelik benzer uygulamalar görülmekle beraber sembolik olarak temsil ettikleri olgular farklı olabilmektedir (Hodder, 1982b). Materyal kültür üzerinden toplumun sosyal dinamiklerinin incelenmesi sadece yapı itibari ile değil bu yapıların sınıflandırılması ve kavramsal olarak ifade ettiği anlam açısından da önemlidir. Süsleme, sembol bileşenleri ve nesnelerin anlamı bir toplumun sosyo-kültürel yapısını kurgulamak için göz önünde bulundurulması gereken öğedir. Sembolik olarak incelenebilen çömlek, ev ve barınaklara ait kalıntılar ile bu materyallerden yola çıkarak mekânın kullanımı, özel alanların yorumlanması mümkün olmaktadır (Miller, 1982a). Sosyal ilişkileri kurgulayan bireylerin sosyal olarak iletişim ve sosyal organizasyon dillerinin anlaşılması gerektiği belirtilmektedir (Tilley, 1982). Toplumsal dil ve nesnelerin anlamları ile bireysel/toplumsal üretim olan materyal kültür sosyal organizasyonu yansıtan iki ara unsur olarak değerlendirilmektedir (Hodder, 1982a, 1982b; Tilley, 1982; Miller, 1982a; 1982b; Braithwaite, 1982). Çünkü her birey sosyal rolünün bilincinde ve toplum içindeki sorumlulukları üzerinden kolektif bilince göre davranmaktadır. Bu süreçte bireysel roller toplumsal üretime yansımaktadır. Bundan dolayı bireylerin hem kendi çıkarları hem de gruplarının çıkarları sosyal değişimi ve yapıyı yansıtmaktadır (Tilley, 1982).

İdeolojinin ölüm ritüellerindeki uygulamalara yansımasının yaşayanların çıkar ilişkilerine göre şekillendiği üzerinde durulmaktadır (Brown, 1995; Chapman, 2004; Parker Pearson, 1982; 1999). Ölüm uygulamalarının ya da bir mezarlıktan elde edilecek

olan gömüye dair verilerin ölmüş birey hakkında değil, onu gömen birey veya bireyler hakkında bilgi verdiği ifade edilmiştir (Parker Pearson, 1999). Diğer bir ifade ile toplumsal dengelerin güç ilişkilerine bağlı olduğu belirtilmiştir (Chapman, 2004). Her ne kadar kültür incelenebilir olsa da özellikle ‘’geçmiş’’ söz konusu olduğunda birden fazla anlam ortaya çıkabilmektedir (Shanks, 2008). Çünkü ölülerin bu işlemleri yapmadığı bunu yaşayanların ideolojilerinin bir göstergesi olarak tarihsel bağlamıyla değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Fakat sembol ve ideolojinin yanı sıra ölüm uygulamaları ile sosyal sistemin işleyişini etkileyen farklı kurallar olduğu belirtilmiştir. Bundan dolayı ölüm uygulamaları ile sosyal organizasyon arasında doğrudan bir ilişkinin kurulması fikrinin yanlışlanabilir olduğu belirtilmiştir (Brown, 1995). Çünkü kaynakların sosyal, politik ve maddi organizasyonu ile kültürel fikir ve değerlerin ilişkili olması zorunlu değildir (Hodder, 1995: Hodder ve Hutson, 2017: Oestigaard, 2004).

1.3. Hellenistik ve Roma Dönemi Gömü Uygulamaları

Hellenistik ve Roma dönemlerinde cenaze törenleri önceki kültürlerden etkilenmiştir. Bu durum Anadolu’da da bir kültürel süreklilik olduğunu göstermektedir. Antik Yunan ve Roma kültüründe mezarlıklar yerleşimin dışında, kutsal yollara yakın alanlarda bulunmaktaydı (Morris, 1991; Erasmo, 2001; Çetinkaya, 2011: Yazıcı, 2014). Nekropol alanları akropollerden ayrılarak ölülerin mekanlarıyla yaşayanların kentinin arasına bir sınır konulduğunu göstermektedir.

Hellenistik Dönem ölüm uygulamalarında bireyler affedilmez bir suç işlemedikleri müddetçe geleneksel yollarla öbür dünya yolculukları için hazırlanırlardı (Çetinkaya, 2011). Klasik Dönem ve Hellenistik Dönem’de ruh bir savaş yarasıyla ya da doğrudan ağızdan dışarı çıktığında beden artık önemsiz bir şey haline gelmekteydi. Nitekim Antik Yunan ve Roma dünyası için ölüm ruhun bedenden ayrılması olarak kabul edilmekteydi

(Civelek, 2007, 2018). Ölümsüz olarak kabul edilen ruhun bedenden çıktığında yer altına/öbür dünyaya geçişi için çeşitli ritüel ve yollardan geçmesi gerekmekteydi. Fakat bu ritüeller ruha doğrudan ulaşılamadığı için bedene uygulanmaktaydı. Beden çürüyene kadar ruhun aracı olmaya devam etmekteydi. Sophokles Antigone eserinde iki kardeş üzerinden ölüm nedeni ve öbür dünyaya geçiş arasındaki ilişkinin ritüeller çerçevesinde nasıl şekillendiğini ifade etmiştir. Antik Yunan tahtında Antigone'nin dayısı (Kreon) hüküm sürmekteydi. Antigone'nin iki erkek kardeşi vardır. Kardeşlerden Polüneikes dayılarına karşı çıkıp düşmanlarına katılmıştır. Diğer kardeş Eteokles ise orduya katılmış ve dayılarının adına savaşmıştır. Savaşın sonunda iki kardeşte hayatlarını kaybetmiştir. Kral tarafından ihanetle suçlanan kardeşe cenaze ritüelinin uygulanması yasaklanmış ve cesedi çürüsün diye açıkta bıraktırılmıştır. Kral kendi orduları için savaşan kardeşe ise cenaze töreni düzenletir ve gömülmesini sağlar. Sophokles bu durumda ritüel uygulanan kardeşin tanrıların yanına öbür dünyaya geçebileceğini fakat ihanetle suçlanan kardeşin cesedinin üstüne toprak atılmaz ve duası okunmaz ise arafta kalacağını belirtmiştir (Sophokles, MÖ 442). Ölülerin Hades'e (tanrı ya da yer altı) ya da Elsiyum'a (Cennet) gitmesi için yolculuk sırasında bazı teminatlar söz konusudur (Retief ve Cilliers, 2006). Homeros'un Odesa'sına baktığımızda bir yandan ölümsüzler (Tanrılar ve titanlar) diğer yandan onlara hizmet eden ya da onlara karşı gelen ölümlüler (insan) arasındaki ilişki dikkati çekmektedir. Çünkü tanrılar (örn. Zeus) ölümlülük karşısında var olmaya devam etmenin garantisi olarak görülmekteydi. Ölümsüz varlıkların ölümlülerin hem yaşarken hem de öldükten sonra ruhlarını korumaları ve onlara ahirete giden yolda rehberlik etmeleri beklenmekteydi.

Ölüler yaşayanların eylemlerinin (gömü ritüelleri) bilincindedir. Bu yaşayanların yaptıkları ritüelin önemini ortaya koymaktadır. Sophokles'in eserinden anlıyoruz ki bir birey öldüğünde ardından ağlanması, gömülmesi ve yasının tutulması gerekmektedir. Çünkü bunlar ruhun yolculuğunun birer parçasıdır. Bunun ritüel kısmı sadece yaşayanlar için değil elbette ki ölen bireyin huzuru için ve ruhunun hareketi için önemlidir.

Antik Yunan ölüm ve ölüm uygulamalarına bakıldığında Hades veya Elsiyum dışında karşımıza iki kavram daha çıkmaktadır. Bunlardan ilki Tanrıların Habercisi olan

Hermes'tir. Yer altına inebilen tek tanrı olan Hermes ayrıca ruhlar Hades'e giderken onlara eşlik etmektedir (Retief ve Cilliers, 2006). Fakat ölüm uygulamaları söz konusu olduğunda mezarlarda karşılaşılan nesneler farklı bir kavramla ilişkilidir: Kharon. Özellikle sikke ve kandiller bu bağlamda özel bir konuma sahiptir. Kharon ölü ruhların Acheron nehrinden geçişini sağlayan bir kayıkçıdır. Antik Yunan ve Roma döneminde mezarlardan ele geçen sikkeler Kharon'a verilmek üzere bir geçiş ücreti olarak, kandiller ise yolu aydınlatmak için mezarlara konulmaktaydı. Sikkeler ya gözlere ya da ağza konulurdu. Bundan dolayı birçok Hellenistik ve Roma dönemi mezarında diğer buluntularla birlikte gümüş ya da bronz sikke bulunmaktadır. Bu buluntuların ''Kayıkçı Kharon '' ile ilişkili gelenekten geldiği belirtilmiştir (Özer, 2019; Çetinkaya, 2011; Retief ve Cilliers, 2006).

Antik Yunan kültüründe ölüm genel olarak sonlu dünya için bir son bulma halini temsil ederken aslında bedenden dolayı kirlenmeyi de temsil etmekteydi. Nitekim bu kavramların dışında ölüm uygulamalarının toplumda rahatsızlık uyandırmaması ve politik amaçlara hizmet etmemesi için denetlenmekteydi (Retief ve Cilliers, 2006). Bu hijyen kaynaklı bir kirlilik olduğu gibi bedenin ruhu hapseden bir yapı olması fikrini de temsil etmekteydi (Erasmo, 2001; Spellman, 2017). Neolitik topluluklarda bu süreç etin atılıp kemiğin muhafaza edilmesi (YS Erdal, 2015), Klasik ve Hellenistik dönemde ise bedenin tamamen atılması gerektiği noktaya kadar gelmiştir. Hatta bu dönemlerde bir sokakta ölüm gerçekleştiğinde bütün sokağın yıkanıp arındırıldığı belirtilmiştir (Retief ve Cilliers, 2006). Beden bu denli kirli olarak algılansa da ruh için önemli bir semboldü. Bunun için özel prosedürler ilan etmişlerdir: cesedin yıkanması, gerekli şekilde sarılması (kefenlenmesi, mumyalanması), şafak öncesi törenli cenaze alayı, gömülme ya da yakılma ve yas süreci gibi prosedürler ile gömü süreci gerçekleşmekteydi. Kirli olan beden cenaze töreni için yıkanır, kokulu yağlarla bedene birtakım işlemler yapılırdı (Civelek, 2018). Nitekim bir gece evinde bekletilen ölü, cenaze alayıyla taşınmaktaydı.

Hellenistik ve Roma döneminde bireyler ya kremasyonla ya da inhumasyonla defnedilmekteydi. Binford (1971) yakma geleneği ve ruhun yükselişinin ilişkili olduğunu ifade etmiş olmasına rağmen klasik dönemde yakmak hijyeni de içeren geniş bir

nedenselliğe sahipti. Yani kremasyon ritüelden ziyade temizlik ile de ilişkili bir gelenekti. Nitekim Antik yunanda kremasyon (özellikle ikincil kremasyon) en çok kullanılan gömü biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ceset yakıldıktan sonra küller özel kaplara konarak tekrar toprağa gömülmekteydi (Civelek, 2018; Çetinkaya, 2011). Roma döneminde bu gelenek inhumasyonun yaygınlaşması ile azalsa da gömü tercihlerinde yer almıştır. Bunun akabinde kurban ve yas süreçleri ile mezarların süslenmesi gömü geleneklerinin bir parçası olarak sürdürülmekteydi (Retief ve Cilliers, 2006). Cenaze hazırlıkları gibi yas süresinin uzaması ve mezar anıtlarının abartılmasını engellemek için de yasaklar konduğu bildirilmiştir. Hellenistik ve Roma dönemlerinde kamusal alanlar olan nekropollere gömüler yapılmakla birlikte Antik Yunan kentlerinden biri olan Attika'da bireylerin evlerine gömüldüğü bildirilmiştir (Retief ve Cilliers, 2006).

İyi ölüm Hellenistik dönemde olduğu gibi Roma Döneminde de arzulanan bir durumdu (Çetinkaya, 2011). Bireyler uzun yaşamak, zengin olmak ve ''onur'' sahibi olarak ölmek istemekteydiler. Ölümlerinden sonra çocukları tarafından gömülmeyi amaçlamaktaydılar (Retief ve Cilliers, 2006). Bunun Roma imparatoru Agustus'un ölümüne benzer bir ölüm olduğu ifade edilmiştir (Noy, 2011). Çünkü Agustus ailesi ile, huzur içinde yaşlılıktan ölmüştür. Roma dönemi ölüm anlayışının temelini oluşturan iyi ölüm aslında bireyin savaş hastalık gibi acı verici durumlar olmadan ''evde'' ölmesidir ki bu Romalılar için çok önemliydi (Noy, 2011). Evde ölmek üç yönden bir ritüel sisteminin gerçekleştirilmesini gerektirmektedir. İlk olarak bireyin son isteği yerine getirilir. Genellikle vasiyetlerin tekrar edilmesi ölüm döşeğinde karşılaşılan bir durum olarak ifade edilmektedir. Birey öldükten sonra ölü maskesi yapılır ve birey defnedilirdi (Noy, 2011).

Roma cumhuriyet yönetiminden imparatorluğa geçtiğinde geniş bir coğrafyaya ve kültürel çeşitliliğe sahip olmuştur. Dönemin ölüm ritüelleri arasında kremasyon ve inhumasyon yer almaktadır. Zengin aileler ağıtçılar, müzisyenler tutarak cenazenin krematoryumlara ya da defin alanına götürülmelerini sağlamaktaydılar (Özer, 2019). Ölen birey akraba kadınlar tarafından yıkanır, süslenir ve ritüel için hazırlanırdı. Kremasyon gömülerde birey yakılmadan önce etinden bir parça alınır ve daha sonra defnedilirken mezarına geri konmaktaydı (Özer, 2019). Ancak bu süreçler çeşitli yasaklar

ve kurallarla denetlenmekteydi. 12 levha kanunlarıyla birlikte ölüme yönelik çeşitli prosedür ve yasaklar konmuştur (Erasmo, 2001).

Bir evde yas olduğunun en belirgin işareti kapıya konan dağ çamı dallarıdır. Cenaze akrabaların görmesi için ayakları kapıya bakacak şekilde yerleştirilir. Nitekim bunun dışındaki birçok uygulama da sosyal ve ekonomik farkların olduğu ifade edilmiştir (Özer, 2019). Örneğin yoksul ailelerin ölülerini siyah kumaşa görece zenginlerin ize beyaz çarşaflara sarılarak defnedildiği belirtilmiştir.

Roma döneminde cenaze sırasında verilen yemek ziyafetinin yanında festival zamanlarında mezarlara gidip ölülerini andıkları belirtilmiştir (Alkurt, 2020). Nitekim ölülerin anılması amacıyla verilen yemekler Urartularda görülen bir cenaze ritüeliydi, ancak bir dönemle sınırlı kalmayan bu kültürel davranış Hellenistik-Roma dönemlerinde de uygulanmıştır (Yiğitpaşa, 2010: Yağız, 2012). Nitekim bu kültür hem defin sırasında hem de definden sonra bir hatırlanma aracı olarak yapılırken, diğer noktada ise ruhun öbür dünya yolculuğu için yapılmaktaydı (Civelek, 2007). Bu davranışla ilişkili olarak mezarlara ölü hediyesi olarak kırılmış tabak ve çömlek parçaları konmaktaydı (Parker Pearson, 1999; Yağız 2012; Özdemir, 2019; Okunak, 2005). Nitekim bu hediyelerle birlikte ölünün kendini ‘’evinde’’ hissetmesi için kişisel eşyalarının da mezara konulduğu bildirilmiştir (Civelek, 2018). Cenaze töreni sırasında libasyon yapılır ve tören sonunda şarap servis edilen çömlekler mezara ölünün yanına konurdu (Okunak, 2005). Bazı Roma Dönemi mezarlarında culina bulunduğu; ölünün öbür tarafta kullanması amacıyla içine süt, şarap, parfüm ve kurban kanı döküldüğü ifade edilmiştir (Uğurlu, 2000).

Çocuk ölümlerine yönelik uygulamalar Hellenistik Roma döneminde farklılık göstermektedir (Carroll, 2011). Nitekim birey olarak sayılmak için Hellenistik dünyada Paideia olarak bilinen fizyolojik olarak büyüyen bireyin ideal bir yurttaş olarak büyümesi gerekmektedir. Eğer birey bu ritüel aşamaların nihayetine ulaşamadan ölürse birey olarak kabul edilmemektedir. Bebek Amphidromia olarak bilinen isim alma töreni (Doğumdan en geç 10 gün sonra) yapılamadan öldüğünde toprağa gömülmek yerine çömlek veya türevi malzemelere konularak gömülmekteydi (Foça ve Yenişehirli, 2021). Roma

döneminde yas belirli yaş gruplarıyla sınırlanmıştır. Üç yaşından büyük çocuklar için marjinal yas ve resmi yas toplumca teşvik edilmekteyken 3 yaşından küçükler için sadece marjinal yas ailelerin tercihi ile tutulabilmekteydi (Carroll, 2011).

2. BÖLÜM
KONU, SORUN, ÖNEMİ, AMAÇ ve HİPOTEZLER

2.1. KONU

Eski insan toplumlarının sosyo-kültürel yapılarının anlaşılması, çevresel adaptasyonlarının ve sürecinin ortaya konması için iskelet çalışmaları ve ölüm uygulamalarına dair kültürel ve biyolojik bulgular oldukça önemlidir (White vd., 2012; Saxe, 1971; Milner vd., 2008: Erdal ve Erdal, 2011: Y.S. Erdal, 2013: 2015: Binford, 1971; Altuntek ve Erdal, 2014). Herhangi bir toplumun kültürel yapısı da içinde bulunduğu çevreye göre şekillenmektedir (Y.S. Erdal, 2012). Arkeolojik kazılardan ele geçen maddi kültür kalıntılarından hareketle incelenen kültürün nasıl şekillendiği tanımlanmaya çalışılmaktadır. Diğer taraftan o kültürü oluşturan insanların geleneklerine dair önemli ip uçları da gömü uygulamalarından elde edilmektedir. Gömü uygulamalarının çalışılması bireyin sosyal kimliği ve statüsünün ortaya konması açısından önemlidir (Pearce, 2015; Y.S. Erdal, 2015). Gömü uygulamasında mezarın mimarisi, hediyeleri ve gömü biçimi önemli bilgiler barındırmaktadır. Ancak, söz konusu bu bilgiler insanın kendine ait biyolojik özellikler dikkate alınmaksızın yorumlanamamaktadır (Binford, 1971, Saxe, 1971, Brown, 1971, Tainter, 1978).

Yok olmuş insanların kendilerine ait veriler ise günümüze kadar korunarak gelebilen diş ve kemik kalıntılarından elde edilmektedir. Diş ve kemik gibi yüksek mineral yoğunluğuna sahip kalıntılar ise toprağın yapısına bağlı olarak değişmekle birlikte, uygun koşullarda uzun süre toprak altında korunabilmektedir (White vd., 2012; Y.S. Erdal, 2015). İskelet kalıntılarından elde edilebilen patolojik veriler, yaş-cinsiyet özellikleri, iskeletlere yapılan kültürel uygulamalar, kemiğin biyolojik özellikleri ve kültürler kapsamındaki ‘’değeri’’ geçmişteki toplulukları yapılandırmak için oldukça önemlidir. Yok olmuş insanlarının gömü gelenekleri üzerinden biyokültürel adaptasyonları hakkında ip uçları elde etmek de bu tez çalışmasının konusunu oluşturmaktadır.

2.2. SORUN

Gömü ve gömü uygulamaları kültürel sistemlerin yorumlanmasında özellikle de yazı öncesi tarihin anlaşılması için önemli bir çalışma alanı olarak görülmektedir (Arnold ve Jeske, 2014). Çünkü her toplumun kendi iç dinamiklerini yansıtan sosyal yapıları ve kurallar sistemi vardır. Kültürlerin örgütlenme biçimleri ölüm anlayışını ve ölülere yapılan müdahaleleri doğrudan etkilemektedir (Y.S. Erdal, 2002, 2013, 2015; Duday vd., 2014; Brown, 1995; Binford, 1971; Büyükkarakaya vd., 1999; Durur, 2019; Göker, 2019). Bu nedenle de gömü geleneği arkeoloji alanında en çok çalışılan konuyu oluşturmaktadır. Ancak, gömü geleneği üzerine yapılan çalışmaların materyal kültür üzerine oturtulduğu dikkati çekmektedir (Akçay ve Erdem, 2016; Kortanoğlu, 2007, 2008; Mörel, 2017; Doğanay, 2008; Aşkın, 2016; Başoğlu, 2012). İnsan faktörü dikkate alınmadan yapılan çalışmalar ise insan-kültür arasındaki bağlantının kurulamamasına neden olmaktadır.

Gömü geleneği toplumun kültürel örgütlenmesi hakkında önemli ip uçlarını barındırmakla birlikte, bu kültürel pratikler bireyin yaşı ve cinsiyetine göre şekillenmekte; kültürel varyasyonlar göstermektedir (Binford, 1971; Y.S Erdal, 2015; Altuntek ve Erdal, 2014). Dolayısıyla iskelet kalıntıları toplumun kültürel pratiklerinin anlaşılmasında önemli bir role sahiptir. Diğer taraftan biyolojik bir kavram olarak paleodemografinin ana kavramı olan *ölüm* cenaze törenleri ile ilişkili uygulamalarda kültürel çalışmaların da merkezine oturmaktadır.

Herhangi bir topluluğun yeniden canlandırılmasında oldukça önemli olan iskelet kalıntılarının topluluk ve dönem hakkında ipuçları verebilmesi için popülasyonu temsil edebilir sayıda olması gerekmektedir (Ubelaker, 2008; Meindl ve Russell, 1998). Bu açıdan ele alındığında, ulusal literatürdeki çalışmalarda Hellenistik-Roma dönemlerinde topluluğu yansıtacak kadar birey sayısının mevcut olmadığı tespit edilmiştir (Akbacak ve Kırmızıoğlu, 2018; Başoğlu, 2012; Büyükkarakaya vd. 2008; Duyar ve Atamtürk, 2006; Sevim, 2006; Ö.D. Erdal vd., 2003; Özer vd., 2012; Demirelli ve Suata Alpaslan, 2018; Çırak, 2017; Sağır vd., 2004; Çiner, 1975; Sağır vd., 2013). Birçok arkeolojik merkezde,

nekropol alanları kazılmak yerine, yerleşim içerisinden ya da amaca yönelik çalışmalar esnasında tesadüfen ele geçirilen iskelet kalıntılarından oluştuğu görülmektedir. Bu durum arkeolojik kazıların doğası gereği olmakla birlikte, ele geçirilen iskelet kalıntıları da topluk yerine kazılan alandaki küçük grupları temsil etmekten öteye gidememiştir. Diğer taraftan yapılan bazı kazı çalışmalarında mezarların uzmanları tarafından kazılmamasından dolayı erişkin olmayan bireylere ait kalıntılar gözden kaçabilmekte ya da tahrip olabilmektedir. Söz konusu bu olumsuzluklar da, verilerin yorumlanmasındaki hata oranını arttırmaktadır (Howell, 1986; Paine ve Harpending, 1998). Aslında, iskelet kalıntılarındaki bu tür olumsuzluklar sadece biyolojik verileri değil aynı zamanda materyal kültürün yorumlanmasını da olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu noktada, tamamı uzmanlar tarafından kazılmış bir nekropol olması açısından Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü tanımlanmış iskelet kalıntılarıyla önemli bir kolleksiyondur. Özellikle diğer Anadolu Hellenistik-Roma Dönemi topluluklarına göre sayısal açıdan oldukça fazla bireyin mevcut olması topluluk hakkında önemli bilgiler sağlayabilecektir

Eski Anadolu toplumları üzerinde yapılan çalışmalar arasında gömü geleneklerinin biyo-kültürel bakış açısıyla ele alındığı çalışmalar mevcuttur (Y.S. Erdal, 2015; Büyükkarakaya vd., 2019; Durur, 2019; Dinçarslan, 2020; Göker, 2019) Söz konusu bu çalışmalarla ait olunan döneme ilişkin kültürel yapı hakkında ip uçları edilmiştir. Ancak, Hellenistik-Roma Dönemi'ne dair yeterli çalışmanın olmadığı tespit edilmiştir. Anadolu'nun Hellenistik-Roma Dönemi eski insan toplulukları üzerine biyo-arkeolojik çalışmalar (Y.S. Erdal, 1999; Sevim, 2006; Eroğlu, 2005, 2009; Eroğlu ve Erdal, 2009; Erol ve Şenyurt, 2011; Başoğlu 2012; Yılmaz Usta vd., 2019; Kızıl, 2019; Baldoni, 2019; Gürbüzer, 2019; Şahin, 2019; Başaran, 2003) yapılmakla birlikte; bu çalışmalar biyolojik uzaklık, element analizi, diyet içerikleri ve kısıtlı materyal üzerinden yürütülen demografi çalışmalarını kapsamaktadır.

Anadolu Hellenistik-Roma Dönemi'ne ilişkin pek çok arkeolojik merkezin olduğu bilinmektedir. Söz konusu bu merkezlerin yapısına bakıldığında bunların Perge, Aizanoi, Boğazköy, Dara Antik Kenti, Amasya Roma, Midyat Aktaş Mevki, Börükçü, Myndos, Tralleis Antik Kenti ve Kyme gibi büyük kentlerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Nitekim

bu kentler üzerinde yapılan kazı çalışmaları sırasında ele geçirilen sınırlı sayıdaki insan iskelet kalıntıları üzerinde çalışmalar yapılmıştır (Demirelli ve Suata Alpaslan, 2018; Sağır vd., 2013; Aytek vd., 2021; Üstündağ, 2019; 2020; Foça, 2020; Akbacak ve Gözlük Kırmızıoğlu, 2018; Acar, 2018; Sağır vd., 2004; Özer, 2019). Kaldı ki, söz konusu bu büyük kentlerin mezarları ve buluntularından hareketle gömü uygulamaları üzerine de çalışmalar yapılmıştır (Özer, 2018; 2019; Özver, 2021).

Anadolu Hellenistik-Roma Dönemi kentleri üzerine yapılan çalışmalarda toplulukların tabakalı bir gömü geleneğine sahip olduğu görülmüştür (Dinçarslan, 2020; Doğan, 2019; Sevim, 2006). Özellikle kentlerde karşılaşılan mezar tipleri dikkate alındığında önemli bir çeşitlilik söz konusudur. Ege kentlerinde sıklıkla karşılaşılan basit toprak, sanduka, lahit mezar, oda mezar geleneği olduğu bunu anıtsal mezarların takip ettiği görülmüştür. Özellikle Roma Dönemi'nde görkemli ve gösterişli olan ölüm ritüellerinin aynı zamanda sınıfsal bir ayrımı yansıttığı belirtilmektedir (Pearce, 2008; 2015: Mordvintseva vd., 2012; Şahin, 2019). Kentlerin gömü geleneği açısından bir farklılık söz konusu iken kırsal yerleşimlere dair verinin olmaması kültürel etkileşimin sadece kentler özelinde dikkate alınmasına neden olmaktadır. Ancak çalışmaların büyük bölümünün kentlere odaklanması kırsal yerleşimlerin göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Günümüzde olduğu gibi toplumlar aynı kültür havuzunun içerisinde olsa dahi, yaşam alanlarının coğrafik, iklimsel ve yüz ölçümü büyüklüğüne bağlı olarak kültürel varyasyonlar gösterebilmektedir. Dolayısıyla kent ve kırsal alan farklılıklarının bilinmesi geçmişin kurgulanmasında önemli bir role sahiptir. Bununla birlikte kentlerde karşılaşılan mezar çeşitliliğinin, az sayıdaki çalışmayla sınırlı olsa da (Y.S. Erdal, 1999; Özkan ve Atukeren, 1999; Ö.D. Erdal vd., 2003: Üstündağ, 2020) kırsal yerleşimlerde de olduğu belirlenmiştir.

Anadolu Roma Dönemi'nin özellikle Hellen göçlerinin devam ettiği dönemde yayılması daha karmaşık bir kültürel sistemin oluşmasına neden olmuştur. Kentler üzerine odaklanan arkeolojik ve iskelet biyolojisi çalışmalarından hareketle, Hellenistik ve Roma Dönemi'yle birlikte Anadolu'da önemli kültürel değişimler yaşanmaya başlandığı anlaşılmaktadır (Tekin, 2019; Pırson, 2019; Grabowski, 2019; Schuler, 2019; Mitchell,

2019; Uytterhoeven, 2019; Üstündağ, 2022; Erol, 2019; Üstündağ, 2019; Gözlük, 1998; Sevim, 2006; Demirelli ve Suata Alpaslan, 2018; Acar, 2018; Sağır vd., 2004, 2013). Kültürel yapıdaki bu değişim ve beraberindeki çeşitlilik gömü geleneklerinde de kendini göstermiştir. Ancak, her ne kadar Hellenistik ve Roma ile çeşitlilik kavramına vurgu yapılsa da etkileşimin nasıl şekillendiği anlaşılamamaktadır. Diğer bir ifade ile Anadolu'daki çalışmalarda nekropollerin kültürel farklılıkları (dönemsel ayrımları) dikkate alınmadan Hellenistik-Roma şeklinde bir dönem olarak ele alınmıştır (Başoğlu, 2012; Ö.D. Erdal vd., 2003; Bıçak ve Suata Alpaslan, 2015; Sağır vd., 2013; Üstündağ, 2019; 2020). Kronolojik olarak ardıl ve kültürel etkileşimin hızlı bir şekilde olması nedeniyle Helen ve Roma aynı kültür olarak değerlendirilsede dönemsel farklılığın olup olmadığına dair biyoarkeolojik bir çalışma bulunmamaktadır.

Helen ve Roma Dönemi kültürel anlayışları önemli siyasi, kültürel dönüşümlere neden olmuştur. İskender'in *fethedici* ve yerel kültürlere gösterdiği *saygı* Makedon kültürü ile yerel kültürler arasında önemli bir etkileşim sağlamıştır (Tek, 2011; Tekin, 2019; İplikçioğlu, 2007). Özellikle de Ege Bölgesi'nde önemli kentler kurulmuş ve kültür bu coğrafyalarda da geniş bir yayılım göstermiştir. İskender'in ölümünden sonra komutanları arasında bölünen İmparatorluk kültürün son Hellenistik devlet olan Ptolemaios'ların Mısır'daki yenilgilerine kadar yaşamaya devam etmesini sağlamıştır (Tekin, 2019). Hellenistik ve Roma Dönemi kültürlerinin yüksek zümre yaşamı Anadolu'ya yayıldığında kurulan büyük şehirler, merkezde ve kırsalda yaşayanların sosyo-kültürel açıdan farklılaşmasına neden olmuştur. Çünkü şehir halklarının besin ve diğer ihtiyaçlarını karşılayan köy, kırsal işçileri, çiftçilerinin ekonomik olarak *Kent Soyluları* tarafından daha çok sömürülmesine neden olmuştur. Grek köleci kültürü İskender'in Anadolu'yu ve Asya'nın büyük bir bölümünü alması ile değişmeye başlamıştır. Özellikle Makedon kültürünün yayılması ve diğer yerel kültürlere tanıtılması için inşa edilen şehirler önemli kültürel dönüşümlere neden olarak kent devletlerinin kurulmasını sağlamıştır (Arslantaş ve Yılmaz, 2017). Antik Yunan'da "Kent halkı" ile "çiftçiler" arasındaki ilişki erken dönemlerde dengede iken Makedon kültürünün "uygar" anlayışını yayma mücadelesiyle çiftçi ve çalışan sınıfın sosyal statüsünü düşürmüştür. Kent devletlerinin kurulması, İskender sonrası dönemde Makedon yöneticilerin yerel halkı monarşi ile *ezmesi* Hellenistik Dönem'de yerel aristokrat sınıflarının ortaya

çıkmasına neden olmuştur. Öyle ki Makedon kültüründeki kölelik anlayışı çiftçi ve köylülerin sosyal standartları ile birleşerek uçuruma varan sosyal sınıfsal ayrılmalara neden olmuştur (Arslantaş ve Yılmaz, 2017). Nitekim ölüm uygulamalarında bile soylulara yönelik ayrıcalıklar yapıldığı tespit edilmiştir (Pearce, 2015).

Sezar önderliğinde dünyaya yayılan Roma kültürü Anadolu'ya yayılmaya ve Hellenistik Dönem'in kültürleriyle karışmaya başlamıştır. Roma Dönemi'nde de Ege ve Akdeniz bölgelerinde önemli şehir devletleri kurulmuştur. Anadolu bu iki kültürün art arda yaşandığı bölgelerden biridir. Ancak tarihsel olarak Hellenistik- Roma çok uzun bir dönemi (MÖ 4. yy- MS 4. yy) kapsadığı halde Anadolu çalışmalarında farklılıklar dikkate alınmadan bir bütün olarak ele alınmıştır. Roma'nın İmparatorluk döneminde Pax Romana (Roma Barışı) ile büyük bir kültürel ve mimari kalkınma göstererek zenginleştiği bilinmektedir (Erol, 2019). Büyük anıtsal yapılar, sütunlu caddeler özellikle Anadolu'da kentlerin belirgin özellikleri haline gelmeye başlamıştır. Bu dönemle birlikte İklimsel Roma Optimumu olarak bilinen ve insan yaşamı için olumlu koşullar sağlayan bolluk dönemi de söz konusudur (Üstündağ, 2022; McCormick vd., 2012; Harper ve McCormick, 2018). Kentlerin kalkınmasıyla birlikte ortaya çıkan enerji ve besin açığı büyük bir talebin ortaya çıkmasını kaçınılmaz kılmıştır. Gıda ve diğer ihtiyaçlar anlamında kentlerin ihtiyaçlarını karşılayan köyler önemli bir rol almaya başlamıştır. Söz konusu bu değişimle birlikte kırsal alanın kentlerle yoğun ilişkisi başlamış ve bu da kültürel çeşitliliğe etken olmuştur. Pax Romana dönemi sonrası Roma İmparatorluğunun yıkılmaya başlaması yaşam beklentisi, beslenme, göç, üretim gibi biyolojik ve kültürel unsuru etkilemiştir. Anadolu da görülen bu değişimle birlikte Roma Döneminde ikiye bölünerek ele alınması gerekmektedir. Ancak tarih yazınıyla elde edilen bu bilgiler biyoarkeolojik verilerle desteklenmemiştir. Diğer bir ifade ile tarihsel değişimin toplumları nasıl etkilediğinin ortaya konmadığı görülmektedir. Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü buluntularından yola çıkılarak tarihlenen mezarlardan ele geçen kalıntıların hem demografik veriler hem de gömü pratiklerinin bu soruya cevap verebileceği düşünülmektedir.

2.3. ÖNEMİ

Yok olmuş toplumların kültürel açıdan canlandırılmasında gömü uygulamaları oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Ancak bu çalışmaların insanın dikkate alınmadan yapılamayacağı belirtilmektedir (Milner vd., 2008). Kısacası gerek materyal gerekse iskelet biyolojisi odaklı bir çalışma kültürün canlandırılmasında eksik kalabilmektedir. Her iki veri alanının dikkate alındığı çalışmalar ise oldukça sınırlı sayıdadır (Y.S. Erdal, 2013, 2015; Durur, 2019; Göker, 2019; Büyükkarakaya vd., 2019; Yıldız, 2006; Yıldız ve Erdal, 2008). Söz konusu bu çalışmaların Neolitik'ten Ortaçağ'a kadar geniş bir kronolojik dönemi ele aldığı anlaşılmaktadır. Ancak Hellenistik-Roma dönemine dair bu tür bir çalışmanın yapılmamış olduğu dikkati çekmektedir. Anadolu çalışmaları kapsamında Hellenistik-Roma Dönemi'nde bu tür çalışmaların eksik olması hem dönemsel bilgi eksikliği hem de karşılaştırmalı çalışmalar açısından önemlidir. Bu veriler aynı zamanda incelenen topluluğun coğrafik ve tarihsel değişiminin nasıl olduğunun ve diğer topluluklarla kültürel etkileşimimin çözümlenmesinde de önemli veriler sağlamaktadır (Saxe, 1971; Duday vd., 2014; Y.S. Erdal, 2002, 2013).

Hellenistik-Roma Dönemi, mezar yapıları ve gömü uygulamalarına dair çalışmalar yapılsa da (Biber ve Erdoğan, 2018; Foça, 2018; 2020; 2021a-b; Foça ve Yenişehirli, 2021; Çekilmez, 2011; Kutlu ve Kutlu, 2021; Taş, 2016; Tekocak, 2012: Gürbüzer, 2019: Kasapoğlu, 2007: Özver, 2021) bu çalışmalar ya tekli mezarlarda yapılan gözlemlere ya da iskelet kalıntılarının biyolojik özellikleri dikkate alınmadan mezar mimarisi ve buluntularına dayalı olarak yapılmıştır. Diğer taraftan aynı döneme tarihlendirilen kendi iç dinamik ve sosyal organizasyonlarına sahip geleneksel topluluklar olan köylere dair verilerimiz oldukça azdır (Ö.D. Erdal vd., 2003; Sarı ve Sağır, 2020; Üstündağ, 2020). Bu bağlamda, yerleşim alanlarına dair veriler bulunmamakla birlikte kırsal bir yerleşim olduğu belirtilen (Özkan ve Atukeren, 1999) Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü dönemin geleneksel topluluklardaki yansımasının nasıl olduğunun anlaşılmasında oldukça önemlidir.

Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü materyali üzerinde yürütülen bu çalışma mezarlardaki sikkeler yardımıyla tarihlendirilmesinden dolayı Anadolu'daki diğer çalışmalar gibi

Helen ve Roma'yı bir arada değerlendirmemesi açısından da ilk çalışmayı oluşturmaktadır. Bu çalışma Hellenistik Dönem, Roma Dönemi, Geç Roma Dönemi mezar ve demografik yapılarının nasıl şekillendiğinin anlaşılması açısında da oldukça önemlidir.

2.4. AMAÇ

Hellenistik-Roma Dönemi'ne tarihlenen ve kırsal yerleşim alanı olan Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü topluluğu üzerinde yürütülen bu çalışma;

1. Demografik yapının anlaşılması

2. Hellenistik Dönem ve Roma Dönemi kültürel yapının nasıl şekillendiğinin belirlenmesi

3. Kırsal alan ve kent arasındaki benzerlik ve farklılıkların tanımlanabilmesi,

Amaçlarıyla yapılmıştır.

2.5. HİPOTEZLER

Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü gömü geleneğinin ele alındığı bu çalışmada aşağıda belirtilen hipotezler test edilecektir.

1. Hellenistik Dönem, Roma Dönemi ve Geç Roma Dönemi demografik açıdan farklı profiller sergilemektedir.
2. Kadın ölümlülüğü genç yaşlarda, erkek ölümlülüğü ise orta yaşlarda yüksektir.

3. Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü her üç dönemde (Hellenistik, Roma ve Geç Roma) de bebek ölümlülüğünün oransal açıdan düşük olduğu bir topluluktur.

4. Mezar tipleri dönemlere göre farklılık göstermemektedir

5. Mezar tipleri cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

6. Mezar tipleri yaş gruplarına göre farklılık göstermektedir.

7. Mezar buluntuları cinsiyete göre farklılık göstermektedir

8. Mezar buluntuları yaşa göre farklılık göstermektedir.

3. BÖLÜM

YÖNTEM VE TEKNİKLER

3.1. DEMOGRAFİK VERİLERİN TOPLANMASI

Herhangi bir topluluğun demografik verileri temelde biyolojik özellikler üzerine oturmaktadır. Söz konusu bu biyolojik özellikler ise yaş ve cinsiyet bilgilerinden oluşmaktadır. Cinsiyet ve yaş bilgileri insan biyolojisi, adli antropoloji, tıp, insan evrimi, paleodemografi, arkeoloji, paleontoloji, halk sağlığı gibi alanlarda karşılaştırma ve değerlendirmelerin yapılabilmesine olanak sağlamaktadır. Yok olmuş topluluklar ya da iskeletleşmiş adli vakalarda tüm veri kaynakları cinsiyet ve yaş temelinde yürüdüğü için; cinsiyet ve yaş tahmini metotlarının bilinmesi oldukça önemlidir. (Acsadi ve Nemeskeri, 1970; Liversidge vd., 2015; Spradley ve Jantz, 2011).

3.1.1. Cinsiyet Tahmini

Antropoloji ve tıp çalışmalarında ‘’cinsiyet’’ ve ‘’toplumsal cinsiyet’’ kavramları karıştırılmaktadır. Toplumsal cinsiyet toplumda doğrudan kimlikle ilişkilidir. Cinsiyet ise biyolojik olarak bireyin kadın veya erkek olduğunun tanımlanması demektir (Dawson vd., 2011). Ölen bireylerin uzun süre toprak altında kalmaktan veya farklı tafonomik etkenlerden dolayı yumuşak dokuları çürümekte ve yok olmaktadır. Bu doğrultuda iskelet kalıntılarından cinsiyet tahmini yapılabilmesi için birçok farklı yöntem geliştirilmiştir (White vd., 2012). Çünkü adli ve arkeolojik çalışmalarda tüm iskeletin ele geçirilmesi mümkün olmamaktadır.

İskeletin farklı bölümlerinden yapılabilen cinsiyet tahmini hem non-metrik hem de metrik incelemelerle yapılmaktadır (Spradley ve Jantz, 2011;). Cinsiyet tahmini yaş tahmini yöntemleri içinde oldukça önemlidir. Aynı yaş evresinde farklı osteolojik değişimler gösteren kadın ve erkekler için yaş tahminin güvenilirliğinde cinsiyetin bilinmesi

önemlidir. Çünkü geliştirilen birçok yaşlandırma yöntemi kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklardan yola çıkarak geliştirilmiştir (İşcan vd., 1984b; 1985; 1991; Hartnett, 2010a, 2010b; Suchey ve Brooks, 1970; Merrit, 2018a; 2018b; 2018c). İnsanda ergenlikle beraber erkeklerde testosteron ve kadınlarda ise yüksek östrojen salınımı ile iskelet sisteminde gözle görülebilir farklılıklar meydana gelmektedir. Sexüel dimorfizm olarak tanımlanan bu belirgin farklılık cinsiyet kriteri olarak kullanılmaktadır (Ubelaker, 1978; Dawson vd., 2011).

Cinsiyet tahmininde iskelette başvurulan ana iskelet öğeleri kafatası ve pelvistir. Kafatası ve Pelvis birlikte kullanıldığında %90'ın üzerinde bir doğrulukla cinsiyet tahmini yapılabilmektedir (Dawson vd., 2011). Kafatası kemiklerinde *supra orbital marjin, supra orbital ridge, glabellanın fırlaklığı, frontal squamosis (alnın açısı), occipital ve nuchal crestin belirginliği, mastoid çıkıntısı,* Nuchal crest, *foramen magnum ve occipital kondiller, menton çıkıntısı ve masseter kaslar* dikkate alınarak cinsiyet tahmini yapılabilmektedir (Dawson vd., 2011; Ubelaker 1978; White ve Folkens, 2005; Bass, 2005; Radhakrishna vd.,2012*;* White, 2012; Paiva ve Segre, 2003; Galdames vd. 2008; Balci vd., 2005). Kafatasında mandibula cinsiyet tahmininde kullanılan bir diğer noktadır. Özelikle masseter kaslar ve menton çıkıntısı kadın ve erkek arasındaki farkların anlaşılması açısından önemli morfolojik tanımlamalara sahiptir. Masseter kaslar erkeklerde belirgin ve laterallere doğru açı yapmaktadır (Bass, 2005). Kadınlarda kas izleri belirgin değildir. Menton çıkıntısı erkeklerde daha kare iken kadınlarda üçgen ve dar bir yapı sergilemektedir (White vd., 2012; White ve Folkens, 2005; Bass, 2005). Ayrıca ramus un açısı dikkate alınarak cinsiyet tahmini yapılabilmektedir (Balci vd., 2005). Bu çalışma kapsamında mandibulanın morfolojik yapısı kullanılmış fakat metrik değerlere başvurulmamıştır.

İskelet materyalleri üzerinden cinsiyet tahmininde en güvenilir bölgenin pelvis olduğu tanımlanmıştır (Spradley ve Jantz, 2011; Duric vd., 2005; Bruzek, 2002). Pelvis üzerinden cinsiyet tahmini *ilium, sciatic açı, subpubic açı, Preauricular sulcus, auricular yüzey, ventral arc, ischium, foramen obturatum, acetabulum, sacrum ve pelvisin genel görünümü* dikkate alınarak yapılmaktadır (Dawson vd., 2011; Ubelaker 1978; White ve

Folkens, 2005; Duric vd., 2005; Walker, 2005; Bruzek, 2002; Gonzales vd. 2007; White vd., 2012).

Cinsiyetler arası farkın belirgin olarak izlenebildiği kafatası ve pelvisin yanı sıra iskeletin diğer üyeleri de cinsiyet tahmininde kullanılmaktadır. Bu üyelerden alınabilen metrik ölçüler ile cinsiyet tahmini yapılabilmektedir (Steyn ve İşcan, 1997; İşcan ve Miller-Shaivitz, 1984; İşcan vd., 1998; King vd., 1998). Bu çalışma kapsamında humerus, femur ve tibia dan alınan metrik veriler yoluyla da cinsiyet tahmini yapılmaya çalışılmıştır. Her üç kemikten maximum uzunluk, proksimal uç genişliği (yada kaput çap), gövde ortası ön arka ve transverse çap, minimum çevre ve distal uç genişliği gibi ölçülerden yararlanılmıştır (İşcan vd., 1998; İşcan ve Miller-Shaivitz, 1984).

3.1.2. Yaş Tahmini

Adli çalışmalarda kimlik tespiti yapılabilmesi için yaşın en spesifik değerinin hesaplanabilmesi gerekmektedir. Arkeolojik çalışmalarda ise yaş demografik yapının oluşturulması, ortalama yaşam beklentisi, ölüm-doğum oranlarının hesaplanması açısından oldukça önemlidir (Buckberry, 2015). Arkeolojik ve adli çalışmalarda kavram olarak kullanılan yaş ölüm anında bireyin bulunduğu yaşı ifade etmektedir. Bundan dolayı iskeletlerden yola çıkılarak yapılan yaş tahmini ‘’ölüm yaşı tahmini’’ olarak tanımlanmaktadır. Yaş tahmini bir bireyin kesin yaşı değil biyolojik yaşının bulunduğu aralık olarak tanımlanmaktadır (Masset, 1999).

Yaşlanma bir fenomen olarak daha çok yumuşak dokuda gözlemlenen bir değişimi ifade etmektedir (Villa ve Lynnerup, 2014). Fakat arkeolojik ve adli çalışmalarda temelde kemik ve dişlerde meydana gelen değişimler olarak tanımlanmaktadır. Bu yaş aralıklarını yansıtan değişimler dikkate alınarak yöntemler geliştirilmiştir (Liversidge vd., 2015). Çünkü insanın biyolojik yaşı kronolojik yaşla paralel olarak değişmektedir. Fetüs, bebek ve çocuk yaşlandırmasında kemik büyümesi, diş sürmesi ve epifiz kapanması dikkate

alınarak yapıldığından yaşlandırma oldukça güvenilirdir (Villa ve Lynnerup, 2014; Wood ve Cunningham, 2011; Schaefer vd., 2009; Scheuer ve Black, 2000). Çünkü kemik ve diş büyümesi kronolojik olarak biyolojik yaşla oldukça uyumludur. Fakat bu kriterler erişkinlikten sonra yaşlandırmada izlenemediği için yaşlandırma oldukça zorlaşmaktadır. Erişkinlikten (20+) itibaren kemiklerde meydana gelen dejenerasyon yaşlandırmada kullanılmaktadır.

Fetüs, bebek ve çocuklarda diş ve kemik büyümesi kullanılarak yaş tahmini yapılmıştır. Diş büyümesi yöntemi bu çalışma kapsamında Ubelaker (1978), AlQahtani ve arkadaşları (2010) tarafından geliştirilen yöntemler kullanılmıştır. Diş büyümesinin yanı sıra uzun kemik büyümesi ve epifiz kapanması fetüs, bebek ve çocuklarda yaşlandırmada kullanılmaktadır (White ve Folkens, 2005; Wood ve Cunningham, 2011; Schaefer vd., 2009). Fetüs ve bebeklerde ölçülebilen her kemikten yaşlandırma yapılabilmektedir. Bu çalışma kapsamında sıklıkla uzun kemik büyümesine başvurulmuş olmakla beraber uzun kemiklerin yokluğunda diğer sağlam kemiklerden de yaşlandırma yapılmıştır. Ayrıca bebek ve çocuklarda epifiz oluşması ve epifizlerin kaynaşması dikkate alınarak yaşlandırma yapılmıştır (White vd., 2012). Çocuklarda dişlerden ve uzun kemik büyümesinden yaşlandırma yapılmış olmakla birlikte epifiz kapanmaları da dikkate alınmıştır (Scheuer ve Black, 2000). Epifiz kapanması dikkate alınarak çocuklarda olduğu gibi genç erişkinlerde de yaşlandırma yapılmaktadır. Bu çalışma kapsamında 28 yaşlarına kadar yaşlandırma da olumlu sonuçlar veren claviculanın medial ucundaki epifizin oluşumu, kapanması dikkate alınarak yaşlandırma yapılmıştır.

Erişkin yaşlandırmasında ise kafatası süturları (Meindl ve Lovejoy, 1985), kaburga uçları (İşcan vd., 1984a, 1984b, 1985,1991; Kunos vd., 1999; Hartnett, 2010b; Merritt, 2018a), pubik kemiklerin değim yüzeyleri (Todd, 1920; 1921; Suchey ve Brooks, 1990; Hartnett, 2010a; Merritt, 2018b), auricular yüzey (Lovejoy vd., 1985; Buckberry ve Chamberlain, 2002; Osborne vd., 2004; Merritt, 2018c), acetabulumdaki değişimlerden (Rougher-Maillart vd., 2009: Calce, 2012), Sacrum (Passalacqua, 2009) iskelet bölgeleri üzerinden geliştirilen yöntemler kullanılmıştır. Fakat bu metotlar ilerleyen yaşlarda özellikle yaşlı (45+) bireylerde osteoporoz ve farklı dejeneratif değişimlerden dolayı spesifik

yaşlandırmayı zorlaştırmaktadır. Özellikle iskelette meydana gelen travma, hastalık, gömü uygulamaları ve postmortem etkenler iskeletteki izlerin yanlış yorumlanmasına neden olabilecektir (Wright ve Yoder, 2003). Bundan dolayı fetüs, bebek, çocuk, genç erişkin aşamalarında görece güvenilir yaşlandırma yapılabilmekte iken yaşlılık aşamasında güvenilirliği düşmektedir ve spesifik yaşlandırma yapılamamaktadır. Bu yöntemlerin kullanımıyla ilgili olarak araştırmacılar tarafından hem dar hem de geniş aralıklarla yaşlandırma yapılmakta ve bu durumda araştırmacıların her türlü deneyiminden etkilenmektedir (Garvin ve Passalacqua, 2012). Bu tez çalışması kapsamında yukarıda tanımlanmış yöntemler her bir birey için maksimum yaş verisi elde edilebilsin diye kompozit bir şekilde kullanılmıştır. Mevcut iskelet bölgeleri için (Örneğin Pubic yüzey) başvurulan metotların ortalama değerleri hesaplanış olup varsa diğer bölgelerin yöntemlerinden elde edilen ortalamalarıyla birlikte değerlendirilmiştir. Her bir iskelet bölgesi için hesaplanmış ortalamalar toplanarak, ortalama değerleri hesaplanıp iskeletin ölüm yaşı tahmin edilmiştir.

İskeletteki belli anatomik noktaların korunamamasından dolayı ölüm yaşı tahmini yapılamamıştır. Ancak anatomik bölgeleri parçalı olan bireylerin ölüm yaşı hesaplanamasa da yaş grubu tahmin edilmeye çalışılmıştır. Buna göre topluluğu oluşturan bireyler fetüs, bebek (0-2,49), çocuk (2,5-14,9), genç erişkin (15-29,9), orta erişkin (30-44,9), ve yaşlı (45+) olmak üzere beş grupta ele alınmıştır.

3.2. DEMOGRAFİK VERİLERİN HESAPLANMASI

İskelet materyallerinden elde edilen cinsiyet ve yaş verileri kullanılarak demografi üzerine çalışan araştırmacılarca üretilen bazı formüllerin yardımıyla; incelenen topluluk veya toplulukların yaşam tabloları, doğurganlık, ölümlülük, yaşam beklentisi gibi veriler hesaplanabilmektedir (Acsadi ve Nemeskeri, 1970). Bu veriler Yaşam tablolarında istatistiksel olarak oluşturulur. Bundan dolayı yaşam tabloları matematiksel olarak bir popülasyonun farklı zamanlarda hayatta kalmasının ölçülmesini sağlayan bir araç olarak tanımlanmaktadır (Chamberlain, 2006).

Yaşam Tabloları (Mortality- ölüm oranı) bir çıkarımı temsil eden biyolojik popülasyonun yaşam süreçlerini temsil etmek için kullanılır. Bu popülasyonlar için genel olarak biyolojik ve kültürel süreçlerin karşılıklı değerlendirilmesi amacıyla oluşturulur (Moore vd., 1975). Demografi zaman ve mekân içindeki değişimlerin karşılaştırılması ve nedenselliğinin ortaya konmasını sağlayan modelleme ve yöntemlere kaynaklık eden bir çalışma alanıdır (Carey ve Roach, 2020). Bu modellemelerin iki farklı bağlamda kullanılmaktadır (Carey ve Roach, 2020). İlk bağlamı klasik nüfus çalışmaları ve paleodemografinin de özellikle ilgilendiği ölümlülük, doğum ve göç gibi kitlesel olguların tanımlanmasını içerirken ikinci bağlamı ise fizyoloji, genetik ve davranışı konu alan çalışmalardır (Carey ve Roach, 2020; Namboodiri ve Suchindran, 1987). Elde edilen bu veriler ile hem insanlığın evrimsel tarihi için hem de bir topluluk içindeki yaş grupları ve iki cinsiyet grubu açısından yaşam beklentisi ve ölümlülük oranları hesaplanabilmektedir (Acsadi ve Nemeskeri, 1970; Lundquist vd., 2015). Bu tablolar doğumdan ölüme kadar hayatta kalmış ve ölmüş bütün bireylere dair verilerin sistematik sütunlar şeklinde inşa edilmesidir (Namboodiri ve Suchindran, 1987).

Ölümlülük oranı yaşla doğru orantılı olarak işleyen bir olgu olmamakla birlikte ölüm oranları ve nedenselliği her yaş grubu açısından farklılık göstermektedir (Chamberlain, 2006). Bundan dolayı denklemler açısından da bir çeşitlilik ve her değer için farklı bir hesap yöntemi söz konusudur (Chamberlain, 2006). Bu hesapların yaşa özel ölüm oranlarının bir bireyin yaşamı boyunca standart olduğu kabulü üzerinden yapılmaktadır (Chamberlain, 2006). İnsanda ve diğer organizmalarda ölüm oranının çocuklarda (Juvenile) daha yüksek olduğu ve bu oranın adölesan ve genç erişkinlikte azaldığı ifade edilmiştir. Erişkinlikle birlikte bu oranın yaşa paralel olarak yükselmektedir (Chamberlain, 2006). Bu kültürel ve sosyo ekonomik etkiler ölüm oranlarının belirlenmesinde önemli faktörlerdir.

Yaşam tablosunun ana değerlerinin ve analizinin iki kavram çerçevesinde oluşturulduğu bunların; ölümlülük ve hayatta kalma olduğu ifade edilmiştir. Ölümlülük oranı bir Yaşam tablosunda her yaş grubu ya da belirlenmiş yaş aralığı açısından, bu aralıktaki maksimum birey sayısından aralığın sonunda hayatta kalmış bireylerin sayısının çıkarılmasıyla

hesaplamaktadır. Hayatta kalma oranı ise doğumu temsil eden tablo değerinden (1.0) tablonun sonunda değerlendirilen son bireyin hayatta kalma oranına kadar düşüş gösteren bir değer aralığını ifade etmektedir (Chamberlain, 2006).

Yaşam tabloların iki farklı şekilde oluşturulmaktadır (Chamberlain, 2006):

Kategorik-aralıklı tablo (A cohort life table): Bu kategoride aynı zamanda doğmuş bir grup bireyin maksimum yaşam süresi boyunca gözlemlenmesine dayanır. Nitekim bu çalışmalar güncel demografik çalışmaları kapsamaktadır. Paleodemografik çalışmalar iskelet kalıntıları ve arkeolojik kontekstteki farklı bilgi kümelerine dayandığı için bu tablo kullanılmamaktadır.

Sabit yaşa özel ölüm tablosu (An instantaneous life table): Bu tablolar sabit yaş aralığı açısından ele alınan grubun üzerindeki etkileri temel alınarak hazırlanır. Bu tablolar antropolojik çalışmalarda başvurulan ve mevcut tanımlanmış iskelet kalıntıları açısından ölüm oranlarının belirlenmesine olanak tanımaktadır. Buradaki topluluklar varsayımsal olarak iskelet grubu çerçevesinde oluşturulur.
Aşağıda tanımlanmış olan değişkenler bir yaşam tablosu oluşturulurken elde edilen bilgileri göstermektedir:

X bir yaş değerini temsil etmek üzere,

1) x-x+n: yıl cinsinden iki tam yaş arasındaki yaş aralığı

D_x = x yaşının ölüm oranı

2) qx: x ile x + n yaş arasında ölme olasılığı: qx= dx / lx

3) px: x ile x + n yaş arasında yaşama olasılığı: Px=1-qx= lx+n / lx

4) lx: x yaşında yaşayanların sayısı

5) dx: x ile x + n yaş arasında ölenlerin oranı

6) Lx: x ile x + n yaş arasında yaşayan birey sayısı: Lx=lx+n /(1-qx)

7) Tx: x yaşından sonra toplam yaşayan birey sayısını

$$T_x = \sum_{x}^{End\ of\ table} {}_nL_x$$

9) *e*x: *x* yaşından sonra kalan ortalama ömür süresini ifade etmektedir

$$e_x^0 = \frac{T_x}{l_x}$$

(Kintner, 2004; Gage 1988: Howell, 1982; Acsadi ve Nemeskeri, 1970; Chamberlain, 2006: Namboodiri ve Suchindran, 1987).

Ancak bu çalışma kapsamında kullanılan Model Yaşam Tablosu Farklı veri kümleri oluşturularak hesaplanmaktadır. *Juvenile index* temelde bir bireyin 20 yaşından büyük ya da küçük olduğu bilgisine dayanmaktadır (Seguy vd., 2008). Paleodemografi eleştirilerinin temelinde yer alan yaşlandırma sorununa karşın Bocquet-Appel ve Masset (1982) bir antropoloğun iskelet kalıntısının yaş aralığını belli kriterler dahilinde tahmin edebileceğini ifade etmektedir. Nitekim Juvenile index 5-14 yaş arasında ölen birey sayısının 20 yaş üstü birey sayısına bölünerek hesaplanmasıdır. Buda bireyin erişkin olup olmadığının tanımlanmasıyla ilişkilidir.

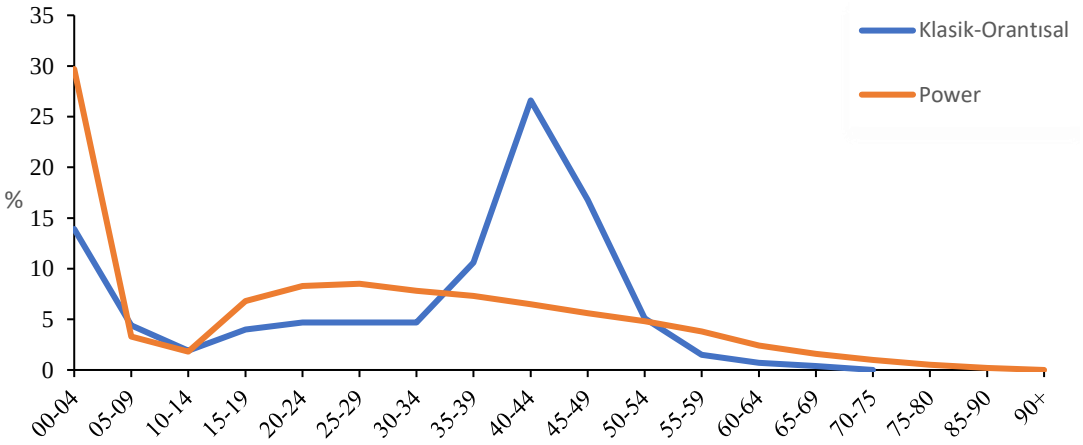
Juvenile İndex (JI) = D (5-14) / D(20+)

Power Model Yaşsam Tablosu için hesaplanan ikinci parametre ise *P* Oranıdır. P oranı 5-19 arasında ölenlerin 5 yaş üzeri bireylerin sayısına oranıyla hesaplanmaktadır.

P ratio= D(5-19) /D(5+)

Üçüncü parametre ise 20 yaş üstü bireylerin ortalama ölüm yaşıdır (a_{20}). Hesaplanan bu parametreler logaritmik bir denklem **(**$Log_a q_{(x+a)} = a_0 + a_1X + e\ (2+-)$**)** kullanılarak hata düzeltmeleri ile iskelet popülasyonlarının normal popülasyonlar gibi yaşam tabloları oluşturulmaya çalışılmaktadır (Seguy vd., 2013). Nitekim bu formülle yapılan hesaplamalarda Cevizcioğlu için bütün büyüme oranları *r=0* olarak kabul edilmiştir.

Eski popülasyonların demografik yapılarının hesaplanması için baş vurulan klasik yaşam tabloları sadece yaşı belirlenmiş bireyler dikkate alınarak oluşturulmaktadır. Ancak bu tablolar hata payını düzeltmediği için grafikte görülen verilerin hatalı olduğu belirlenmiştir (Seguy vd., 2008). Bu tez çalışması kapsamında öncelikle klasik-orantısal dağılımlı yaşam tablosu oluşturulmuştur. Nitekim bu tablolar topluluktaki neredeyse bütün bireylerin dikkate alınmasını sağlamaktadır. Ancak bu dağılım klasik tablolardan pek de farklılık göstermemektedir. Bundan dolayı hataların düzeltilmesi amacıyla Power model yaşam tablosu kullanılmıştır. Nitekim klasik-orantısal ve Power model yaşam tablosu ölüm oranları arasında önemli bir fark olduğu dikkati çekmiştir (Grafik 1). Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü yaşam tabloları *düzeltilmiş yaşam tablosu*na göre hesaplanmıştır.

Grafik 1: Cevizcioğlu Çiftliği Topluluğunun Klasik-Orantısal ve Power Yaşam Tablosu Ölüm Oranları

3.3. İSTATİSTİKSEL ANALİZ

Herhangi bir çalışmanın verilerinin test edilmesi ve anlamlılığının sorgulanması istatistiksel analizlerle yapılmaktadır. İstatistiksel analizler gerek yapılan araştırmanın verilerinin yorumlanmasında gerekse diğer çalışmalarla karşılaştırılmasında oldukça önemlidir. Bu çalışma kapsamında laboratuvar çalışmasıyla elde edilecek olan antropolojik veriler SPSS 23 programı kullanılarak analiz edilecektir. Aritmetik ortalama,

standart sapma gibi genel değerlendirmeler yapılmaya çalışılacaktır. Ayrıca, veriler arasındaki ilişkilerin anlamlılığı ki-kare ile test edilecektir. Veriler, mümkün olduğunca Anadolu topluluklarıyla karşılaştırılacak ve Cevizcioğlu Çiftliği'nin yeri belirlenmeye çalışılacaktır.

3.4. GÖMÜ UYGULAMALARINA DAİR VERİLERİN ELDE EDİLMESİ

Yok olmuş toplulukların gömü pratiklerine ilişkin veriler gömü alanları, mezar yapıları ve gömü hediyeleri gibi arkeolojik alanlardan elde edilmektedir. Mezarlar, kullanılan malzemelerden mimari biçimlerine kadar geniş perspektifte farklılıklar gösterebilmektedir. Söz konusu bu farklılıklar zamana göre değişmekle birlikte, coğrafik değişkenlik hatta, aynı bölgede bile kültürel farklılık gösterebilmektedir.

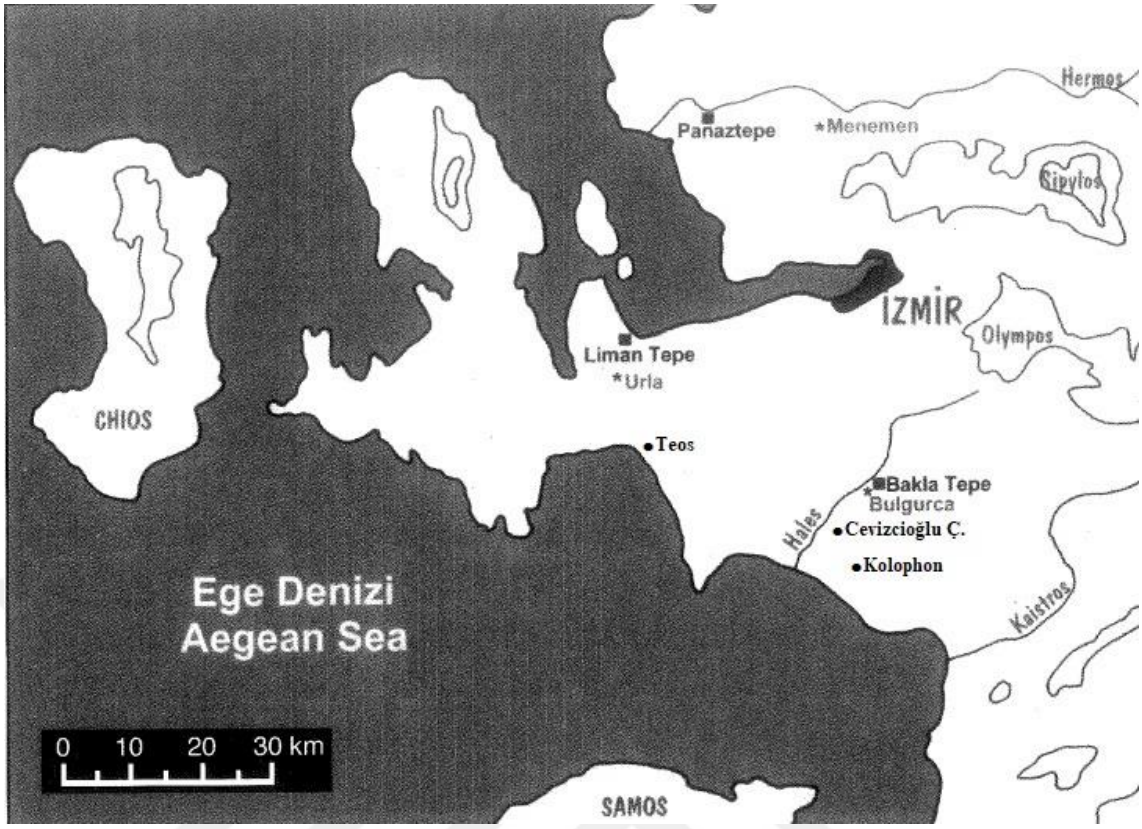
Bu çalışmada da topluluğun demografik yapısını şekillendiren kültürel pratikler hakkında veri elde edebilmek için, Cevizcioğlu Çiftliği kazılarına ait iskelet raporları ve kazıya ilişkin yayınlar taranmıştır. Tahtalı barajı Kurtarma kazıları için yayınlanmış olan kitap kapsamında Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü 'nün mezar yapıları ve ölü hediyelerine dair katalog ile 2 ön çalışma yayınlanmıştır (Özkan ve Atukeren, 1999; Y.S. Erdal, 1999). Nekropole dair diğer veriler ise kazılarda tutulmuş olan raporlardan elde edilmiştir.

4. BÖLÜM
ALAN, ÖRNEKLEM ve TARİHÇE

4.1. ALAN VE TARİHÇE

Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü İzmir'in menderes İlçesinin güneyinde yer alan, Hellenistik-Roma Dönemi'ne tarihlendirilen bir arkeolojik kontekstir (Harita 1). Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Tahtalı Barajı Kurtarma Kazıları çerçevesinde 1994-1997 yılları arasında baraj suyunun tehdidi nedeniyle kurtarma kazısı olarak yapılmış ve kazılarda 190 mezar gün ışığına çıkarılmıştır (Özkan ve Atukeren, 1999; Y.S. Erdal, 1999). Bu alandan yaklaşık 414 bireye ait iskelet kalıntısı elde edilmiş ve Hacettepe Üniversitesi İskelet Biyolojisi Laboratuvarı (HUSBİOL)'ında korunma altına alınmıştır (Y.S. Erdal, 1999).

Nekropol'ün, erozyon ve bölgede yapılan tarımdan dolayı yüzeyde görünür hale geldiği ve baraj dolgusu için alınan toprak ve mezar soygunculuğundan dolayı tahribata uğradığı ve bu çerçevede kurtarma kazısı olarak yapılmıştır (Özkan ve Atukeren, 1999).

Harita 1: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü ve Komşu Antik Kentlere Göre Konumu (Özkan ve Atukeren, 1999)

Mezarlardan bulunan sikkelerden hareketle Nekropolün Hellenistik Dönem'den (MÖ 380-350) Geç Roma Dönemine (MS 4. Yy) kadar kullanıldığı belirlenmiştir (Özkan ve Atukeren, 1999). Sikkelerin Efes, Smyna, Hypaipa ve Teos'a ait imparatorluk dönemi şehir sikkelerinden oluşması nekropolün oldukça farklı zaman dilimlerinde kullanılmış olduğunu göstermektedir (Özkan ve Atukeren, 1999).

4.1.1. Hellenistik Dönem

Neolitik Dönem'den günümüze değin tanımlanan her dönem, insan yaşamında önemli dönüşümlere neden olmuştur. Bu dönemlerden biri olan Anadolu da art arda gerçekleşen dönemlerin aksine iç içe geçmiş ve karmaşık bir kültürü oluşturmuştur (Tek, 2011). Hellenistik Çağ ya da Hellenistik Dönem Büyük İskender'in Doğu seferine başladığı MÖ 334 yılı ile Son Hellenistik Krallık olarak tanımlanan Ptolemaioslar'ın Actium savaşında

yenildiği MÖ 30 yılına kadar geçen süre olarak tanımlanmaktadır (Tekin, 2008; 2019: Arslantaş ve Yılmaz, 2017). Kavram olarak ise ‘’Hellenistik Dönem’’ Droysen tarafından Helen Kültürünün Makedonya dışına yayılması olarak tanımlanmıştır (Üreten, 2008; Arslantaş ve Yılmaz, 2017).

Büyük İskender MÖ 334 yılında eski Troia kenti ile Anadolu’ya girmiş ve öncelikle Ege bölgesindeki kentleri imparatorluğun topraklarına katmıştır. Bununla beraber Anadolu da Pers İmparatorluğunun egemenliği altında bulunan Yunan kentlerini kurtarmayı amaçlamıştır (Tekin 2008; Yılmaz, 2017). MÖ 334 Yılında Biga Çayı (Granikos) yakınlarında İskender Perslerle Savaşmış ve kazanmıştır (Tekin, 2019). Bu süreçte İskender Pers kültürünün etkisini kırmak ve bölgelerdeki halkı özgür bırakmak adına Anadolu’da Hellenleştirme siyaseti güderek bölgenin kültürünü yeniden dizayn ettirmeye çalışmıştır (Tekin; 2008). Sardis (Sardeis), Efes (Ephesos) Miletos Kentlerini Pers Dönemi yönetim anlayışını değiştirmeden yeni yöneticiler görevlendirerek idareyi kendine bağlamıştır (Tekin, 2019).

Hellenistik dönem boyunca İskender’in liderliğinde Doğu seferi Anadolu, Mısır, Mezopotamya, İran ve Asya’nın büyük bir bölümünü egemenlik altına almasıyla ve MÖ 323’te vefatına kadar sürmüştür (Tekin, 2008). İskender Pers ordusunu Gaugamela savaşında (MÖ 331) kesin olarak yenerek başkentlerini (Babylon, Susa, Persepolis, Ekbatana) ve hazinelerini ele geçirmiştir. Bu başarısı İskender’e ‘’Asya’nın Kralı’’ unvanını getirmiştir (Tekin, 2019). İskender’den önceki Pers yönetimleri fethedilen bölgelerde kurdukları satraplıklara yerel yöneticiler atayarak halkla daha uyumlu ilişkiler kurmaya çalışmıştır (Üreten, 2008). İskender de hoşgörü politikası gereği fethettiği yerlere yerel yöneticiler atamış olmasına karşın ekonomi ve askeri idareyi Hellen veya Makedon kökenli yöneticilere bırakmıştır. Ayrıca bir ‘’dünya İmparatorluğu’’ olarak gördüğü devletinde tek para birimini benimsemiş ve kültür birliğini oluşturmak adına Makedonlar ve Persler arasında evlilikler yapılmasını sağlamıştır (Tekin, 2008; 2019). İmparatorluğun oldukça farklı coğrafyalara kadar uzanmış olması farklı kültürlerin bir arada bulunması olasılığını artırmış ve etkileşimini hızlandırmıştır (Arslantaş ve Yılmaz,

2017). Bu bağlamda 10.000 Makedon askeri ile Anadolu ve İran'daki kadınlar arasında evlilikler gerçekleştirdiği belirtilmiştir (Tekin, 2019).

Hindistan seferinden sonra Babylon'a geri Dönen İskender MÖ 323'te hayatını kaybetmiştir (Tekin, 2008; 2019). İskender'in ölümüyle başlayan iç karışıklık komutanları tarafından İmparatorluğun bölünmesi ile sonuçlanmıştır. Çünkü İskender bir varis atamadığı için komutanları arasında gerginlikler çıkmış ve birlik sağlanamamıştır. Bu komutanlara Diadokh'lar denmektedir (Tekin, 2008; 2019; Schuler, 2019). Diadokh'lar kendi aralarında bir konsey kurmuşlardır. Bu konsey de Komutanların İmparatorluğu kendi aralarında bölünmesini kararlaştırmışlardır (Tekin,2019).

Batı Anadolu Lysimakhos'un yönteminde kalsa da MÖ 281 yılında Anadolu'nun önemli bir kısmı ile Suriye'yi elinde bulunduran Seleukoslar'ın egemenliğine geçmiştir (Schuler, 2019). Bu dönemlerde Anadolu'da kurulmuş olan farklı yerel krallıklar ile mücadele eden Seleukos'lar mevcut sınırlarını korumak için uğraşmışlardır (Schuler, 2019; Tekin, 2008). Son Seleukos Kralı Antiokhos Küçük Asya da elde ettiği topraklardan sonra ''Atalarının Sınırlarına ulaşma'' politikası ile Roma müttefikleri Rhodoslular ve Pergamon krallıkları ile karşı karşıya kalmıştır. Rhodoslular Karia (Miletos ve Halikarnas) ana karası üzerindeki topraklarını korumak amacıyla Roma güçlerinin Seleukoslar hakkında bir tedbir almasını istemişlerdir (Schuler, 2019). Romalılar Kartacayı İkinci Kartaca Savaşında (MÖ 218- 201) yendi ve İkinci Makedonya Savaşı (MÖ 200-197) ile de Philippos'a karşı zafer kazanmışlardır. Bu zaferlerle birlikte Romanın gücü artmıştır. Bu nedenle bölgede daha büyük bir güce izin vermemek için Seleukoslar ile savaşmışlardır (Tekin, 2008; 2015; Schuler, 2019). Nitekim Romalılar Magnesia Savaşında (MÖ 190-189) Seleukos'ları yenmiş ve Küçük Asya'yı işgal etmişlerdir. Apameia (MÖ 188) Barış Antlaşması ile Seleukoslar'ın bütün toprakları Roma himayesine geçmiş ve Romalılar bu toprakları Rhodoslular ve II. Eumenes (Pergamon kralı) arasında paylaştırmıştır (Tekin, 2008, Schuler, 2019).

Seleukoslar'ın Anadolu'ya hükmettikleri süre boyunca Anadolu'nun biyo-kültürel ve siyasi coğrafyasını doğrudan etkileyen olaylar meydana gelmiştir (Schuler, 2019). Öncelikle Galatlar (Kelt'ler) Anadolu'ya geçmiş ve burada yerleşik hayata geçmişlerdir. Laodikeia ve Stratonikeia gibi antik kentlerin kurulması ve Romanın Anadolu'ya geçmesine neden olmuşlardır. Roma Consul'ü Anadolu'daki yerel krallıklarla iş birlikleri kurarak Anadolu iç politikalarına doğrudan müdahale etmişlerdir. Bunun yanında Anadolu'daki güçlü krallıklara karşı (Pontos krallığı gibi) görece daha küçük krallıkları desteklemişlerdir (Tekin, 2008). Hellenistik Dönem boyunca bu siyasal yapılanmalar halkları kültürel açıdan önemli ölçüde etkilemiştir. Diğer yandan Diadokh komutanları kendi nüfuzlarını korumak için garnizon kolonileri kurmuşlardır.

Diadokhlar zamanında Ptolemaios bu güç savaşına katılmadan Mısır'da bağımsız bir devlet kurmuştur (Grabowski, 2019). Mısırla birlikte Akdeniz ve Kıbrıs'ı da ele geçiren Ptolemaioslar bu alanda çeşitli toprak kayıpları ve yeni kazanımlarla hükmetmeye devam etmişlerdir. MÖ 31 de Romalı Octavianus ile Ptolemaioslar ve Marcus Antonius arasında gerçekleşen savaşlarda Ptolemaioslar yenilgiye uğramış ve son Hellenistik krallık yıkılmıştır.

Anadolu'nun önemli bölümü Seleukos'ların kontrolünde bulunmakla birlikte yönetsel olarak krallıklar oluşmuştur. Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nün de içinde bulunduğu Anadolu'nun batısı Pergamon Krallığının kontrolünde kalmıştır.

İskender'in Anadolu'ya gelişinden önce kurulmuş olan bu krallık, İskender'in Pers ordusunu yenmesiyle Makedon egemenliğine girmiştir (Tekin, 2008). İskender'in ölümünün ardından Diadokhlar'dan Lysimakhos batı Anadolu'da kendi hükümdarlığını ilan eder. Bu sırada Pergamon da İskender'in yağmaladığı Pers hazinesinin önemli bir kısmını koruması için Philetairos'u yetkilendirmiştir (Tekin, 2008). 20 yıllık saltanatında Philetairos hazineyi korumuş ve Pergamon'u yönetmiştir. Fakat Lysimakhos 'un Çocukları arasında başlayan taht sorunlarından çekinen Philetairos Anadolu'nun batı kanadını ele geçirmek isteyen Seleukos'lara kenti MÖ 281 de teslim etmiştir.

MÖ 281 de Seleukos Lysimakhos'u öldürüp Diadokhlar savaşını bitirince Anadolu ile küçük Asya'nın yeni hâkimi olmuştur (Tekin, 2008). Pergamon 'da ki hazineyi koruması için vali olarak yeniden Philetairos'u atamıştır. Seleukos krallığı altında Pergamon yeni bir krallık olarak kurulmuştur. Philetairos Lysimakhos adına ve daha sonra Seleukos adına sikke bastırmıştır. Hükümdar olarak gücünü artırıp kendi adına sikkeler bastırmış ve Seleukos'lardan bağımsızlığını ilan etmek istemiştir (Tekin, 2008). Fakat tam bağımsızlık I. Eumenes 'in MÖ 261 yılında Sardeis yakınlarında Seleukosları yenmesi ile ilan edilmiştir.

Yönetimi süresince Philetairos Galatlar'a (Keltler) karşı önemli bir mücadele vermiştir. Pergamon 'un ikinci kralı olan I. Eumenes (MÖ 263-241) krallığın sınırlarını genişletmiş, Mısır ile iş birliği yapmış ve I. Antiokhos'u yenmiştir. Philetaros'un yeğeni I. Eumenes tahta geçtiği döneminde Pergamon Hellenistik Dönem'in siyasal ve kültürel merkezi olacak kadar gelişmiştir. Bu dönemde önemli kentler kurulmuş ve Krallık tarım, imalat gibi alanlarda güçlenmiştir (Tekin, 2008). Mısırdaki İskenderiye Kütüphanesi ve Antakya'daki Kütüphane gibi Pergamon Krallık Kütüphanesi Hellenistik dönemin önemli merkezi haline gelmiştir. (Üreten, 2008). Bir bilim ve manevi merkez olarak tanımlanan bu Kütüphanenin Pergamentum isimli kendi parşömeni vardı (Tekin, 2008). Bu kültürel yönlerden önem ifade eden merkez siyasal açıdan güçlü olan Pergamon krallığının politik dengelerinden etkilenmiştir. Nitekim Krallığın kitaplarının yakılan İskenderiye kütüphanesine taşındığı ifade edilmiştir (Üreten, 2008).

I. Eumenes Roma'nın Antiokhos'u Magnesia savaşında yenmesine yardım etmiştir. Bu yardım ile Romanın desteğini alan Pergamon Krallığı Küçük Asya'nın önemli bir bölümünü kontrol altına almıştır (Tekin, 2019). I. Eumenesin ölümü ile yerine geçen I Attalos ''kral'' unvanı alan ilk Pergamon kralı olmuştur.

Pergamon'un son Kralı olan III. Attalos (MÖ 138- 133) 5 yıl gibi bir sürede tahtta kalmış ve ölümünden sonra halkının güvenlik ve refahı için Pergamon 'un Roma himayesine girmesini vasiyet etmiştir (Tekin, 2008). Roma Senato'su (Senatus) yeni Roma eyaletinin

kurulması ve yönetimi için Vali olarak Manlis Aquillius'u atamıştır. Böylelikle Pergamon tamamen Roma senatosunun yönetimine girmiştir. Aquillius Pergamon yerine Ephesos (Selçuk) a yerleşmiştir. Anadolu'yu da kapsayan Roma'nın Asya Eyaleti (Provincia Asia) Eski Pergamon krallığının topraklarını da içine alarak Pergamon Krallığı'nın son bulmasına neden olmuştur (MÖ 129) (Tekin, 2008; Pırson, 2019; Marek, 2019).

4.1.2. Roma Dönemi

İskender Makedon tahtına (MÖ 324) geçtiği sırada Roma Cumhuriyet devrindeydi. Roma Kartaca savaşında (MÖ 241) elde ettiği başarı ile Sicilya'yı ele geçirerek İtalya dışında ilk topraklarını almıştır (Tekin, 2008). Sicilya ilk Roma eyaleti olmuştur (Provincia Sicilia). Bu başarının Cumhuriyeti İmparatorluk olabilecek potansiyelini yansıttığı ifade edilmiştir (Tekin, 2008). Kartaca ile Yapılan savaşlar ile Roma sınırlarını genişletmeye başlamış ve Afrika'ya kadar yayılmıştır. Kartaca Kralı Hannibal ile olan mücadeleler sonucunda MÖ 202 Roma başarılı olmuş ve Hannibal kaçmak zorunda kalmıştır. Roma Kartaca'nın gemi ve fillerine el koymuş ve ordusunu geliştirmiştir. Bu başarı ile Kartaca'nın Afrika dışındaki toprakları Roma'ya bırakılmıştır. Bu Romanın Anadolu'da Hellenistik krallıklar varken Egede önemli bir güç olmasını sağlamıştır (Tekin, 2008). Nihayetinde Anadolu'da Roma'nın yerel krallıkları desteklemesi ile sınırlarının Anadolu'ya yayılmasını sağlamıştır.

İskender'in ölümünden sonra Romalılar sınırlarını genişletmeye ve Hellenistik krallıklarla savaşmaya başlamışlardır. Sezar (Caesar)'ın yeğeni Octavianus Sezar'ın MÖ 44'te öldürülmesi ile tahta geçmiştir. Sezar'ın imparatorluk olarak Roma topraklarını genişletmesi ve dünyanın farklı bölgelerini ele geçirmesi ile Roma kültürü oldukça geniş bir yayılım alanı bulmuştur. Hellenistik kültürüne göre oldukça farklı bölgelere yayılmış olan Roma kültürü özellikle imparatorluk döneminde kentler ve imparator kültlerin oluşturulmasıyla daha derin bir kültürel sisteme dönüşmesini sağlamıştır (Uytterhoeven, 2019). Ancak, her ne kadar Roma İmparatorluğu baskın faktör olmaya çalışsa da Helen kültürünü sindirememiştir ve kabul etmek durumunda kalmıştır (Tekin, 2019). Dolayısıyla yönetsel açıdan değişimler yaşanmış olsa da özellikle kent devletlerinin

dışında kalan kırsal alanlarda Helen ve Roma kültürlerinin bir karışımının görüldüğü söylenebilir (Tekin, 2019). Bu ise, sosyo-kültürel farklılıkları ve heterojeniteyi beraberinde getirmiştir. Şehirlerde kurulan kent devletleri beraberinde, merkezde ve kırsalda yaşayan insanlar arasında önemli farklılıklar oluşturmuştur.

Roma devleti Anadolu hakimiyeti boyunca Makedon krallığı ve destekçileri ile birçok kez karşı karşıya kalmıştır. Birinci, ikinci ve üçüncü Makedonya savaşı sonucunda Makedonya bir Roma eyaleti (Provincia Macedonia) haline gelmiştir. Anadolu'da Roma hakimiyeti güçlenmiştir. Suriye de yerleşmiş olan Büyük krallıklardan Seleukos'lar hala Roma için önemli bir sorun olarak görülmekteydi. Magnesia savaşı (MÖ 190-188) sonucu Roma Seleukos'ları yenmiş ve Anadolu'daki topraklarını Rhodos ve Pergamon arasında bölüştürmüştür. Seleukos'ların yenilmesi ile Anadolu'da önemli bir otorite boşluğu çıkmış ve iki yeni Hellenistik geleneğin devamı olan krallıklar kurulmuştur (Armenia ve Kapadokya) (Tekin, 2008; 2019).

Roma Devletinin Son Kralı Tarquinius Superbus'un gönderilmesi ile MÖ 159-158 yıllarında Cumhuriyet (Res Publica) rejimi kurulmuştur (Tekin, 2008). Yeni yönetim biçimiyle Güç Kraldan alınarak yıllık olarak seçilen iki yöneticiye devredilmiştir. ''Consul'' olarak adlandırılan ve Consul'leri denetleyen ve güçlerini kontrol eden Senatus vardı. İki Meclisi olan bu rejimde halk (Yarı hukuklu- Plebler) meclise girme hakkına sahipti (Tekin, 2008). Meclislerden çıkan bütün kararlar Senatus denetiminden geçerdi. Senatus hem Consuller hem de Meclisler Üstünde önemli bir denetleyici güç konumundaydı. Bundan dolayı Halk ve Senatus üyeleri arasında önemli bir sınıf mücadelesi söz konusuydu. Ekonomik olarak durumlarını iyileştirmek isteyen çiftçi (tarım) ve zanaatkarlar kendi meclislerine (Concilium Plebis) sahiplerdi (Tekin, 2008). Roma döneminde önemli bir sosyal sınıfsal ayrım olduğu belirtilmektedir (Tekin, 2008). Romanın Sınırları genişledikçe *Halkın* beslemesi gereken nüfus artmıştır. Bu durum yeni politikalarla halkın desteklenmesi gerektiğini göstermiş ve farklı toplumsal sorunlara neden olmuştur. Gracchus Kardeşlerin reformları ile halk desteklenmek istense de Senatus tarafından önemli engellemeler ile karşılaşmıştır (Tekin, 2008).

Romanın sınırları geniş bölgelere yayıldığı için imparatorluk merkeziyetçi olarak görünse de aslında doğu ve batı olarak yönetilmekteydi. Roma imparatorluğunun son imparatoru Büyük Theodosius MS 395 yılında hayatını kaybetmiştir. Ölümünden hemen önce imparatorluğu Batı ve Doğu olarak çocuklarının himayesinde yönetilecek şekilde bölmüştür. Theodosius ölünce resmi olarak imparatorluk bölündü MS 476 da Batı Roma yıkılmıştır. Doğu Roma Bizans İmparatorluğu olarak devam etmiştir (Mitchell, 2019).

4.2. ÖRNEKLEM

Çalışmanın örneklemini oluşturan Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü insan iskelet kalıntıları 1995-1997 yılları arasında yapılan kurtarma kazılarında ele geçirilmiştir. İzmir Arkeoloji Müzesi müdürlüğü başkanlığında Prof. Dr. Yılmaz Selim Erdal ve ekibi tarafından yapılmıştır.

Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde 190 mezar kazılmış ve bu mezarlar 8 grup altında sınıflanmıştır (Özkan ve Atukeren, 1999). Kazılan mezarların 22'sinden iskelet ele geçmemiştir. Bu alandan hem inhumasyon hem de kremasyon uygulamaları ile gömülmüş 414 birey incelenmiştir (Tablo 1). İskeletler Hacettepe Üniversitesi İskelet Biyolojisi Laboratuvarı'nda (HUSBİOL) korunma altındadır.

5. BÖLÜM
BULGULAR

5.1. DEMOGRAFİK BULGULAR

5.1.1. Cinsiyet ve Yaş Dağılımı

Tahtalı Barajının 1994-1997 kurtarma kazıları kapsamında yapılan çalışmalarda Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde 190 mezar kazılmıştır. Bu mezarların 22'sinde iskelet kalıntısına rastlanılmamıştır. Diğer 168 mezardan ise 414 bireye ait iskelet kalıntısı ele geçmiştir. Cevizcioğlu Çiftliğinden kazılan ve HUSBİOL'de korunan 414 bireyin %20,8 fetüslerinde dahil olduğu yetişkin olmayanlar (N=86); %79,2'sini (N=328) ise erişkinler oluşturmaktadır (Tablo 1). Erişkin bireylerin 31 tanesinin korunma durumunun kötü olmasından dolayı cinsiyet tahmini yapılamamıştır. Cinsiyet tahmini yapılabilen bireylerin ise %54,9'nun (N=163) erkek, %45,1'nin (N=134) kadınlardan oluştuğu tespit edilmiştir.

Tablo 1: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Bireylerinin Cinsiyet ve Yaş Grubu Dağılımı

	Fetüs-Çocuklar		**Kadın**		**Erkek**		**Erişkin Belirsiz**		**Toplam**	
	N	**%**	**N**	**%**	**N**	**%**	**N**	**%**	**N**	**%**
Fetüs, Bebek, Çocuk (0-14,9)	86	39,5	0	0,00	0	0,0	0	0,0	86	20,8
Genç Erişkin (15-29,9)	0	0,0	18	13,4	20	12,3	1	3,2	39	9,4
Orta Erişkin (30-44,9)	0	0,0	48	35,8	71	43,6	1	3,2	120	29,0
Yaşlı (45+)	0	0,0	36	26,9	31	19,0	0	0,0	67	16,2
Erişkin Belirsiz	0	0,0	32	23,9	41	25,1	29	93,6	102	24,6
Toplam	86	20,8	134	32,3	163	39,4	31	7,5	414	100,0

Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde 414 bireyden 312 bireyin yaş grubu tespit edilebilmiş olmasına rağmen sadece 297 bireyin yaşı tahmin edilebilmiştir. Cevizcioğlu Çiftliği topluluğunun %28,3 (N= 117) yaşı tahmin edilememiştir. Hem yaşı hem cinsiyeti tahmin edilemeyen birey sayısı 29 iken; genç erişkin bir birey ve orta erişkin bir bireyin cinsiyeti tahmin edilememiştir. Fetüslerin (N=3) tamamının yaşı tahmin edilmekle birlikte bebeklerin %11,7 sininin (N=4) ve çocukların %8,2 (N=4) sinin yaş tahmini yapılamamıştır. Erişkinlerin ise %33,3 (N=109) ünün yaş tahmini yapılamamıştır (Tablo 1).

Topluluğun en küçük yaş grubu fetüs (%0,7) iken en yoğun yaş grubunu orta erişkin grubu (%29,0) oluşturmaktadır. Genç erişkin grubu (%9,4) çocuk oranının (%11,8) altındadır (Tablo 1). Erişkin belirsizlere bakıldığında 102 (%24,6) bireyin yaş grubu tahmin edilememiş ve 67 bireyin ise yaşlı olduğu belirlenmiştir. Kadın ve erkeklerin genç erişkin ve yaşlı oranları birbirine yakın olmakla birlikte farklılığın sadece orta erişkin aşamada ortaya çıktığı belirlenmiştir (Tablo 1). Bu fark ise istatistiksel olarak anlamlıdır (P: 0,00: df, 6: 66,048).

Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nün dönemler arası farklılığı dikkate alınarak dönemlerin cinsiyet ve yaş oranları kendi içinde de değerlendirilmiştir (Tablo 2, Tablo 3). Dönemlerde genel olarak erkekler kadınlardan yüksek oranlarla temsil edilmektedir. Hellenistik dönem 44 erişkin bireyin yarısını (%50) erkekler oluştururken, %43,2 sini kadınlar oluşturmaktadır. Hellenistik Dönemin cinsiyet oranı 1,15 olarak hesaplanmış ve genel olarak beklentiyle uyumlu olduğu belirlenmiştir (Tablo 2).

Roma Dönemi, Hellenistik Döneme göre cinsiyet açısından daha yakın değerlere sahiptir. Roma döneminde erkekler topluluğun %49,3 ünü oluştururken, kadınlar %45,5 ini oluşturmaktadır. Nitekim Roma Dönemi cinsiyet oranları 1,08 olarak hesaplanmış olup Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nün birebir cinsiyet oranına en yakın dönemini oluşturmaktadır (Tablo 2).

Tablo 2: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nün Dönemlere Göre Cinsiyet Dağılımı

	Hellenistik		**Roma**		**Geç roma**		**Toplam**	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Erkek	22	50	38	49,3	68	51,1	128	50,4
Kadın	19	43,2	35	45,5	54	40,6	108	42,5
Erişkin belirsiz	3	6,8	4	5,2	11	8,3	18	7,1
Toplam	**44**	**17,3**	**77**	**30,3**	**133**	**52,4**	**254**	**100**
Cinsiyet Oranı	1,15		1,08		1,25		1,18	

Geç Roma Dönemi Nekropolün en kalabalık dönemini oluşturmaktadır. Nitekim Geç Roma döneminde 133 erişkin birey tanımlanmış ve erkeklerin topluluğun yarısından fazlasını oluşturduğu (%51,1) belirlenmiştir. Kadınlar ise %40,6 ile daha düşük bir orandadır. Geç roma dönemi cinsiyet oranları erkekler lehine bir oranla 1,18 olarak hesaplanmıştır. Cinsiyet oranlarının Dönemlere göre dağılımı istatistiksel olarak anlamlı değildir (X2: 1,285; df: 4; P: 0,864).

Tablo 3: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nün Dönemlere Göre Yaş Grubu Dağılımı

	Hellenistik		**Roma**		**Geç Roma**	
	N	%	N	%	N	%
Fetüs, Bebek, Çocuk	6	12	26	25,2	34	20,3
Genç Erişkin	7	14	9	8,7	12	7,2
Orta Erişkin	14	28	32	31,1	52	31,2
Yaşlı	11	22	21	20,4	23	13,8
Erişkin Belirsiz	12	24	15	14,6	46	27,5
Toplam	**50**	**100**	**103**	**100**	**167**	**100**

Dönemlerin yaş gruplarına bakıldığında 50 bireyden oluşan Hellenistik Dönemde erişkin olmayan bireyler topluluğun %12 sini oluşturmuşken en yüksek orana sahip grubun orta erişkin (%28) olduğu belirlenmiştir. Roma döneminde ise erişkin olmayan bireyler topluluğun %25,2'sini oluşturmaktadır. Roma Döneminin erişkinlerden sonraki yüksek oranlara sahip yaş grubunu yaşlı bireyler (%20,4) oluşturmuştur (Tablo 3).

Geç Roma döneminde toplam 167 birey tanımlanmış olup bu bireylerin %27,5 ini (N=46) yaş grubu tahmin edilememiştir. Orta erişkinler Geç Roma'da en çok temsil edilen yaş

grubunu (%31,2) oluşturmaktadır. Genç erişkin grubu diğer dönemlerde olduğu gibi toplulukların en düşük yaş grubunu oluşturmaktadır (Tablo 3). Yaş gruplarının Dönemlere göre dağılımı istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (X2: 49,428; df: 18; P:0,000).

Yaş tahmini yapılan tüm bireyler (N=297) birlikte değerlendirildiğinde Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü topluluğunun yaş ortalamasının 30,51 yıl (sd: 17,86) olduğu hesaplanmıştır. Nitekim Dönemlere bakıldığında ise Hellenistik Dönem yaş ortalamasının 33,9 yıl (sd: 16,43) olduğu sırasıyla 31,2 yıl (sd: 17,26) ile Geç Roma ve 30,7 yıl (sd: 18,31) ile Roma dönemi gelmektedir. Ancak bir topluluğun yaş ortalamasının topluluğun yaşlanması hakkında tek başına yeterli olmadığı bilgisinden hareketle bireylerin yaş aralıklarının dikkate alındığı yaşam tabloları oluşturulmuştur (Acsadi ve Nemeskeri, 1970: Chamberlain, 2006: Seguy vd., 2008: 2013).

5.1.2. Yaşam Tabloları ve Yaşam Eğrileri

Yaşları belirlenebilen bireylerin genel demografik örüntüsü ile ölüm oranları, hayatta kalma şansı ve ölümlülük gibi oranların hesaplanmasında yaşam tabloları oldukça önemlidir (Acsadi ve Nemeskeri, 1970: Chamberlain, 2006). Bu nedenle Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü topluluğunun 5'erli yaş aralıklarıyla yaşam tabloları oluşturulmuştur. Nitekim Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nün farklı dönemlerde kullanıldığı ve bu dönemlerin demografik olarak farklı olduğu anlaşılmıştır. Dönemleri belirlenebilen mezarlardan yola çıkarak dönemlerin demografik özellikleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Yaşam tablolarından yola çıkılarak dönemler birer topluluk olarak dikkate alınmıştır.

Bir diğer önemli nokta ise yaşam tablolarında kullanılan klasik formüller sadece yaşları belirlenebilen bireyleri dikkate aldığı için bu çalışma kapsamında O*rantısal dağılımlı genel yaşam tablosu* ve *Power model genel yaşam tablosu* hesaplanmıştır. Seguy ve çalışma arkadaşları (2008: 2013) tarafından önerilen Power yaşam tablosu tanımladıkları

yöntemler kapsamında Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü için hesaplanmış olup demografik dağılımlar için Power yaşam tablosu referans alınmıştır. Power Model tablolarına göre Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde yaşam beklentisinin dönemlere göre değiştiği, bu nedenle Nekropol 'ün bir topluluk olarak değerlendirilemeyeceği tespit edilmiştir.

Tablo 4. Cevizcioğlu Çiftliği Hellenistik Dönem Power Model Genel Yaşam Tablosu*

X	d(x)	l(x)	q(x)	L(x)	T(x)	e(x)
00-01	11,17	100,0	0,112	94,4	3059,3	31
01-04	6,17	88,8	0,069	343,0	2964,9	33
05-09	1,11	82,7	0,013	410,5	2621,9	32
10-14	0,85	81,6	0,010	405,6	2211,4	27
15-19	8,67	80,7	0,107	381,8	1805,8	22
20-24	10,63	72,0	0,148	333,5	1424,0	20
25-29	10,83	61,4	0,176	279,9	1090,4	18
30-34	9,83	50,6	0,194	228,2	810,6	16
35-39	9,12	40,7	0,224	180,9	582,3	14
40-44	8,06	31,6	0,255	137,9	401,5	13
45-49	6,82	23,5	0,290	100,7	263,6	11
50-54	5,73	16,7	0,343	69,3	162,9	10
55-59	4,48	11,0	0,408	43,8	93,6	9
60-64	2,77	6,5	0,426	25,6	49,9	8
65-69	1,82	3,7	0,488	14,1	24,2	6
70-74	1,10	1,9	0,574	6,8	10,1	5
75-79	0,56	0,8	0,690	2,7	3,3	4
80 +	0,25	0,25	0,900	0,63	0,63	3
Toplam	100,0			3059,3		

Açıklama *** Cevizcioğlu Çiftliği Hellenistik Dönem Orantısal Dağılımlı Genel Genel Yaşam Tablosu'ndan elde edilen: 5-15 yaş arası bireylerin yirmi yaş üstü bireylere oranı; 5-19 yaş arası bireylerin beş yaş üstü bireylere oranı ve yirmi yaş üstü bireylerin ölüm yaşı ortalamasından elde edilen değerlerden türetilmiştir.**

Tablo 5. Cevizcioğlu Çiftliği Roma Dönemi Power Model Genel Yaşam Tablosu*

X	d(x)	l(x)	q(x)	L(x)	T(x)	e(x)
00-01	**22,03**	**100,0**	**0,220**	**89,0**	**2347,2**	**23**
01-04	**12,71**	**78,0**	**0,163**	**286,5**	**2258,3**	**29**
05-09	**4,51**	**65,3**	**0,069**	**315,1**	**1971,8**	**30**
10-14	**2,17**	**60,8**	**0,036**	**298,4**	**1656,7**	**27**
15-19	**6,00**	**58,6**	**0,102**	**278,0**	**1358,3**	**23**
20-24	**7,37**	**52,6**	**0,140**	**244,5**	**1080,4**	**21**
25-29	**7,56**	**45,2**	**0,167**	**207,2**	**835,8**	**18**
30-34	**6,94**	**37,7**	**0,184**	**171,0**	**628,6**	**17**
35-39	**6,52**	**30,7**	**0,212**	**137,3**	**457,7**	**15**
40-44	**5,86**	**24,2**	**0,242**	**106,4**	**320,3**	**13**
45-49	**5,05**	**18,4**	**0,275**	**79,1**	**213,9**	**12**
50-54	**4,34**	**13,3**	**0,326**	**55,7**	**134,8**	**10**
55-59	**3,50**	**9,0**	**0,390**	**36,1**	**79,1**	**9**
60-64	**2,25**	**5,5**	**0,412**	**21,7**	**43,0**	**8**
65-69	**1,53**	**3,2**	**0,475**	**12,3**	**21,3**	**7**
70-74	**0,95**	**1,7**	**0,563**	**6,1**	**9,1**	**5**
75-79	**0,50**	**0,7**	**0,680**	**2,4**	**3,0**	**4**
80 +	**0,24**	**0,24**	**0,900**	**0,59**	**0,59**	**3**
Toplam	**100,0**			**2347,2**		

Açıklama *** Cevizcioğlu Çiftliği Roma Dönemi Orantısal Dağılımlı Genel Genel Yaşam Tablosu'ndan elde edilen: 5-15 yaş arası bireylerin yirmi yaş üstü bireylere oranı; 5-19 yaş arası bireylerin beş yaş üstü bireylere oranı ve yirmi yaş üstü bireylerin ölüm yaşı ortalamasından elde edilen değerlerden türetilmiştir.**

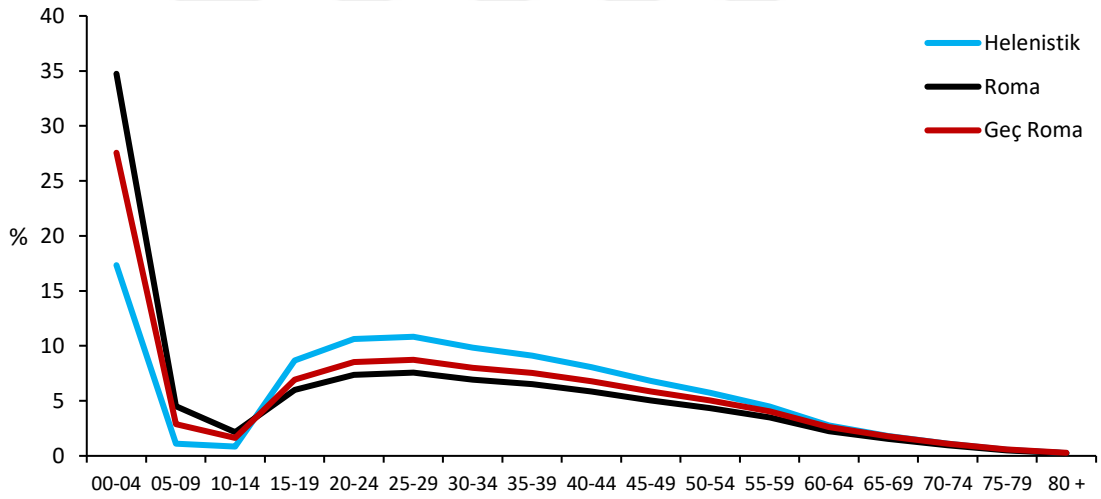
Tablo 6. Cevizcioğlu Çiftliği Geç Roma Dönemi Power Model Genel Yaşam Tablosu*

X	d(x)	l(x)	q(x)	L(x)	T(x)	e(x)
00-01	**17,55**	**100,0**	**0,175**	**91,2**	**2673,2**	**27**
01-04	**10,10**	**82,5**	**0,122**	**309,6**	**2582,0**	**31**
05-09	**2,89**	**72,4**	**0,040**	**354,6**	**2272,3**	**31**
10-14	**1,64**	**69,5**	**0,024**	**343,2**	**1917,8**	**28**
15-19	**6,93**	**67,8**	**0,102**	**321,8**	**1574,6**	**23**
20-24	**8,52**	**60,9**	**0,140**	**283,2**	**1252,8**	**21**
25-29	**8,74**	**52,4**	**0,167**	**240,0**	**969,6**	**19**
30-34	**8,02**	**43,6**	**0,184**	**198,1**	**729,5**	**17**
35-39	**7,54**	**35,6**	**0,212**	**159,2**	**531,4**	**15**
40-44	**6,78**	**28,1**	**0,241**	**123,5**	**372,2**	**13**
45-49	**5,85**	**21,3**	**0,275**	**91,9**	**248,7**	**12**
50-54	**5,03**	**15,5**	**0,326**	**64,7**	**156,8**	**10**
55-59	**4,06**	**10,4**	**0,389**	**42,0**	**92,1**	**9**
60-64	**2,62**	**6,4**	**0,412**	**25,3**	**50,2**	**8**
65-69	**1,78**	**3,7**	**0,474**	**14,3**	**24,9**	**7**
70-74	**1,11**	**2,0**	**0,563**	**7,1**	**10,6**	**5**
75-79	**0,59**	**0,9**	**0,680**	**2,8**	**3,5**	**4**
80 +	**0,28**	**0,28**	**0,900**	**0,69**	**0,69**	**3**
Toplam	**100,0**			**2673,2**		

Açıklama *** Cevizcioğlu Çiftliği Geç Roma Dönemi Orantısal Dağılımlı Genel Genel Yaşam Tablosu'ndan elde edilen: 5-15 yaş arası bireylerin yirmi yaş üstü bireylere oranı; 5-19 yaş arası bireylerin beş yaş üstü bireylere oranı ve yirmi yaş üstü bireylerin ölüm yaşı ortalamasından elde edilen değerlerden türetilmiştir.**

Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Hellenistik Dönemine bakıldığında bebek ve çocuk ölüm oranı %19,3 olarak hesaplanmıştır. Nitekim Hellenistik dönem için doğumda yaşam beklentisi 31 yıl iken görece düşük çocuk ölümlülüğüne karşılık genç erişkinlikte yaşam beklentisi 22 yıldır (Tablo 4). Hellenistik Dönemin en sık ölüm oranı yaşamın ilk beş yılında gerçekleşmişken genç erişkinlik döneminde %10,63 olarak hesaplanmıştır. Otuzlu yaşlara gelindiğinde hayatta kalma şansının yarı yarıya düştüğü görülmektedir (Tablo 4).

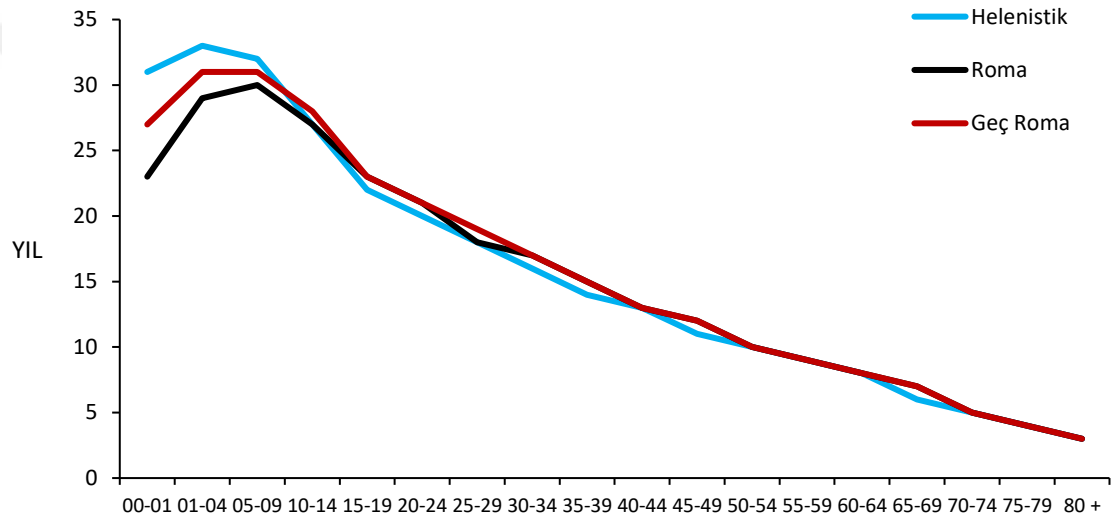
Roma Dönemiyle birlikte doğumda yaşam beklentisi 23 yıl iken bebek ve çocuk ölüm oranı %41,42 gibi yüksek bir değerdedir (Tablo 5). Genç erişkinlikte Roma dönemi Hellenistik döneme göre daha düşük bir ölüm oranına (%7) sahiptir. Öyle ki otuzlu yaşlarda hayatta kalma şansı %40 n altına düşmüştür (Tablo 5).

Grafik 2: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Ölüm Sıklığının Dönemlere Göre Dağılımı

Geç Roma Döneminde Bebek ve çocuk ölüm oranının Roma döneminden düşük ama Hellenistik dönemden yüksek olduğu belirlenmiştir. Nitekim Geç Roma döneminde bebek ve çocuk ölüm oranı %32,18 iken doğumda yaşam beklentisi 27 yıl olarak hesaplanmıştır (Tablo 6). Genç erişkinlikle birlikte Geç Roma Dönemi diğer dönemlerle benzer bir yaşam beklentisine sahiptir.

Roma ve Geç roma döneminin yaşam beklentisi ve ölüm oranları arasında bir benzerlik olduğu görülmekle birlikte bebek ve çocuk ölüm oranlarının farklı olduğu belirlenmiştir (Grafik 2). Ancak Hellenistik Dönemin hem bebek ve çocuk ölüm oranları açısından hem de erişkin ölüm sıklığı diğer dönemlerden farklılık göstererek ayrışmıştır (Grafik 2). Hellenistik Dönemin bu oransal farklılığının bebek ve çocuklar için diğer dönemlere göre daha yüksek yaşam beklentisine sebep olduğu görülmüştür. Ancak genç erişkinlikten yaşlılığın (45+) ilk dönemlerine kadar diğer dönemlerden daha düşük bir yaşam beklentisine sahip olduğu görülmüştür.

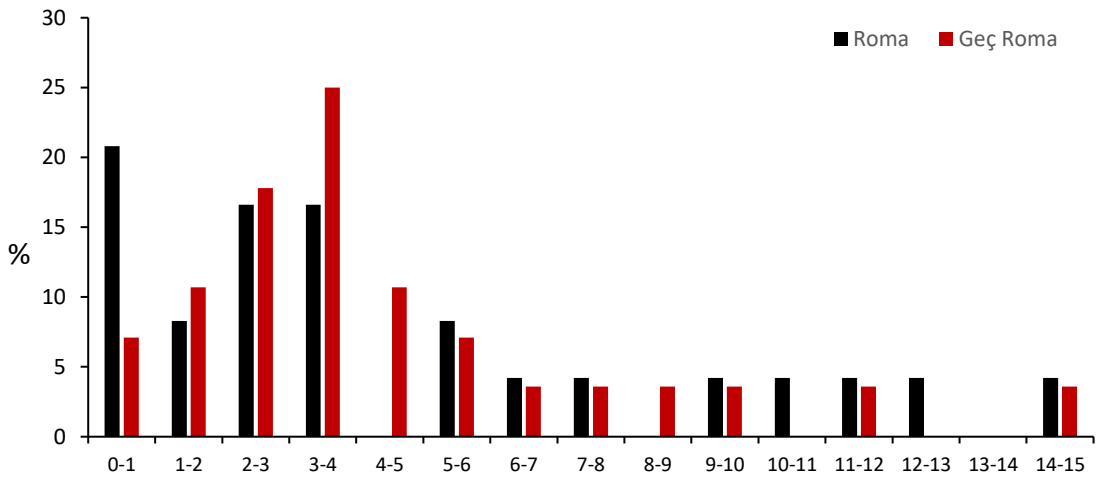
Grafik 3: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Yaşam Beklentisinin Dönemlere Dağılımı

Her dönem için 60 yaşlarından sonra ölüm oranları aynı olmakla birlikte, 60 yaşında her dönem için yaşam beklentisi 8 yıldır (Tablo 2, Tablo 3, Tablo 4). Genel olarak Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü 'nü kullanan toplulukların yaşlanabilen topluluklar olduğu söylenebilir.

5.1.3. Bebek ve Çocuk Oranları

Osteolojik verilere bakıldığında bebek ve çocuklar Hellenistik Dönemde topluluğun %12 sini temsil etmekte iken Roma Döneminde %25,2 ve Geç Roma döneminde ise %19,7

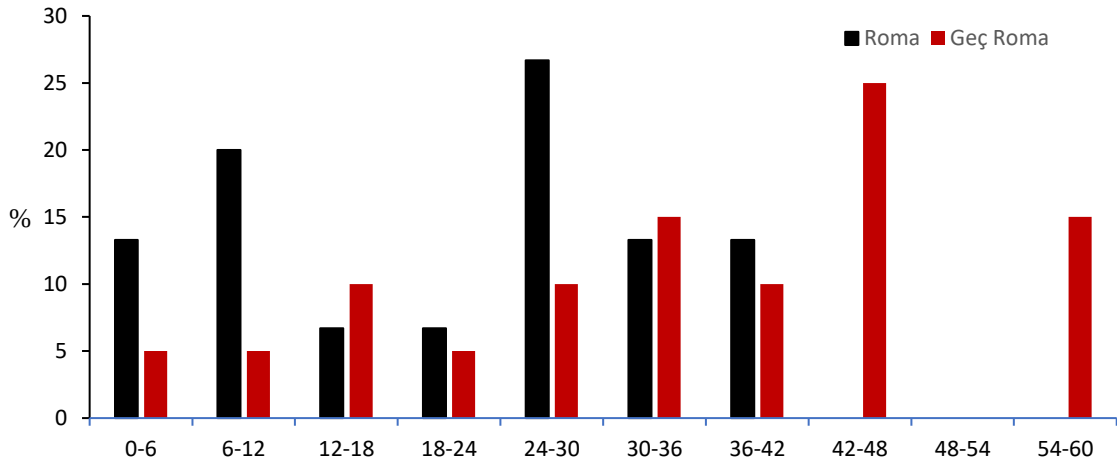
sini temsil etmektedir. Ancak bu veriler Power Model Yaşam Tablosuna göre yeniden hesaplandığında sırasıyla Hellenistik %19,3, Roma %41,42 ve Geç Roma ise %32,18 olarak hesaplanmıştır (Tablo 4, Tablo 5, Tablo 6). Hem iskelet kalıntısı anlamında hem de Power Yaşam tablosuna göre en yüksek bebek ve çocuk Roma Dönemi'nde temsil edilmektedir. Bebek ve çocuklardaki ölüm sıklığının hangi yıllarda artış gösterdiğinin anlaşılması amacıyla dönemlerin 1 er yıllık aralıklarla ölüm sıklığı grafiği oluşturulmuştur (Grafik 4). Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen 5 birey mevcuttur. Bunlardan ikisi 0-1; ikisi 2-3 ve biri 6-7 yaşlarına tarihlendirilmiştir. Hellenistik bebek ve çocuklarının oldukça az sayıda olması oranların sapmasına neden olacağı için çocuk ölümlerinin birer yıllık yaş aralıklarının oransal dağılımında dikkate alınmamıştır.

Grafik 4: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Bebek ve Çocuk Ölüm Sıklığının Roma ve Geç Roma Dönemi Göre Dağılımı

Birer yaş aralığıyla yapılan Grafik 4'te de görüldüğü gibi Roma Dönemi'nde en yüksek ölümlülük %20,8 ile yaşamın ilk yılında gerçekleşmiştir. 2 yaşında ölüm oranı düşmekte ancak 3 yaşında tekrar artış göstermekte ve bu artış 4 yaşında da devam etmektedir (Grafik 4). Geç Roma Dönemi'nde ise ölüm oranın 3-4 yaşlarında (%25) yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bunu %17,8 ile 2-3 yaş aralığı izlemektedir. Erken çocukluktan sonra (4-5 yaş) her iki dönemde de ölüm oranları birbirine yakındır.

Beş yaşından sonra her iki dönemin benzer profil sergilemesinden hareketle, bu yaş aralığına gerçekleşen ölümler altı aylık periotlara ayrılarak irdelenmiştir (Grafik 5). Birey sayısının az olması nedeniyle Grafik 5'te yer verilmeyen Hellenistik Dönem çocuklarından ikisi 6-12 aylık, biri 24-30 aylık bir diğerinin ise 30-36 aylıkken öldüğü tahmin edilmiştir. Herne kadar oransal hesap yapılamasa da sayısal açıdan bakıldığında Roma ve Geç Roma dönemlerinde bu yaş aralığındaki ölümlerin daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, yaşamın ilk yılında yüksek ölümlülüğe sahip olan Roma Dönemi bebeklerinin %20'si 6-12, %13,3'ünün de 0-6 aylık aşamada öldüğü belirlenmiştir. Roma Dönemi'nin diğer yüksek ölümlüğünün hesaplandığı 3 ve 4 yaşlarındaki aylık dağılımda ise 24-30 aylık dönemde yığıldığı tespit edilmiştir. Buna karşılık en yüksek ölümlülüğe sahip 3-4 yaş Geç Roma Dönemi'nin 42-48 aylık periyotta yani 3.5-4 yaşında gerçekleştiği anlaşılmaktadır (Grafik 5).

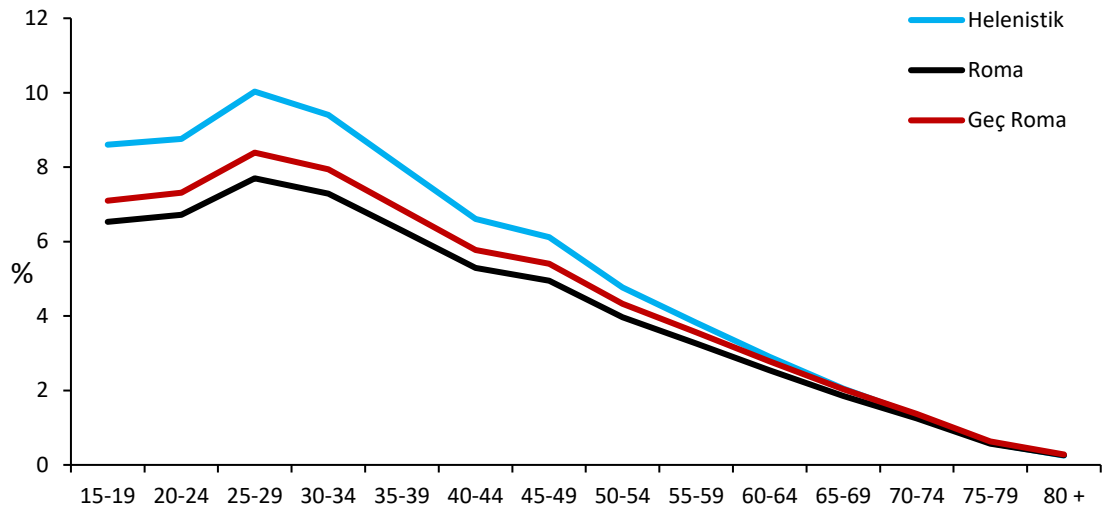

Grafik 5: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü İlk Beş Yaş Ölümlülüğünün Dönemlere Göre Dağılımı

Bebek ve çocuklardaki Roma ve Geç Roma Dönemi'ne göre değişen ölümlülük bu yaş gruplarındaki yaşam beklentisini de etkilemiştir. Power Modele göre Roma Dönemi 0-1 yaş aralığı yaşam beklentisi 23; 1-4 yaş aralığı için 29 olarak hesaplanmıştır. Geç Roma Dönemi'nin aynı yaş aralıkları için hesaplanan yaşam beklentisi ise sırasıyla 27 ve 31 yıldır (Tablo 5, Tablo 6).

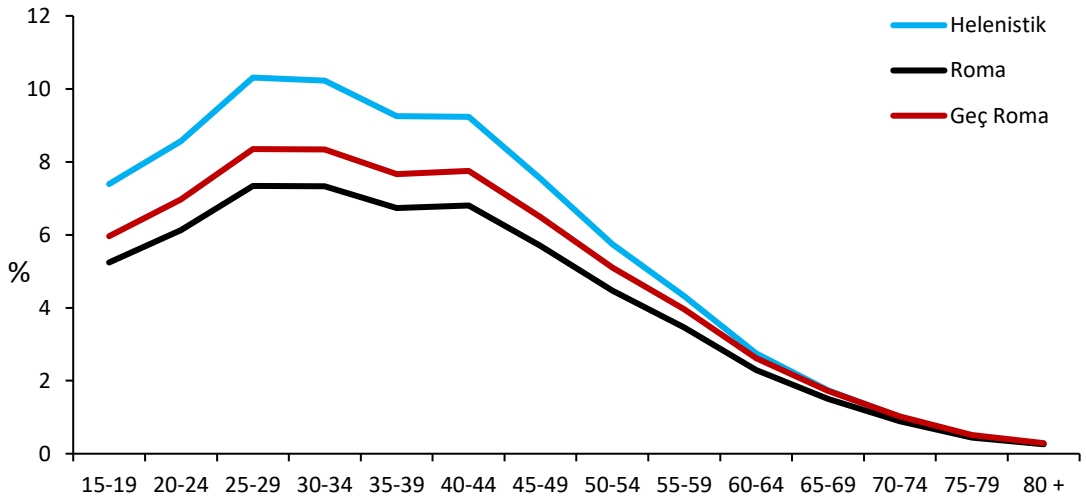
5.1.4. Erişkin Bireylerin Yaşam Tabloları

Erişkinliğe ulaşmış bireylerin cinsiyet farklılıkları göz önüne alınarak her cinsiyet grubu dönemler açısından kendi içinde değerlendirilmiştir. Her dönem için kadın ölüm oranı 20 yaşlarından itibaren yükseliş göstermiş ve en yüksek olduğu yaş aralığının 25-30 olduğu hesaplanmıştır. Orta erişkinliğin ilk döneminden itibaren ölüm oranı hızla düşmüştür (Grafik 6). Ölüm oranları açısından Hellenistik Dönemin Roma ve Geç Roma döneminden farklılaştığı görülmüştür. Nitekim erkeklerin ölüm oranına bakıldığında her dönem için aynı yaş aralığında yüksek oranlara sahipken, kadınlardan farklı olarak iki yaş grubu için yüksek ölüm oranına sahiptir (Grafik 6).

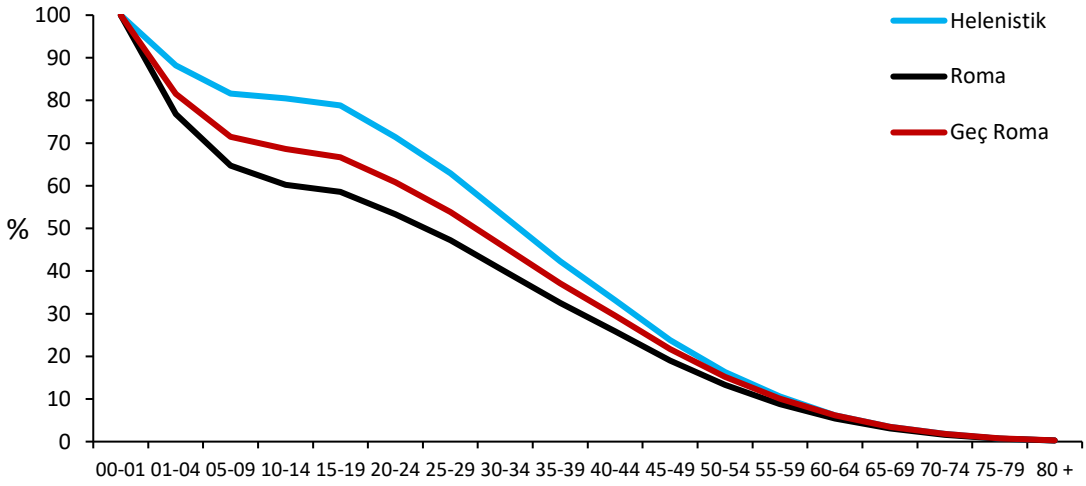
Grafik 6: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Kadınlarındaki Ölüm Oranının Dönemlere Göre Dağılımı

Genç erişkin oranlarına bakıldığında her dönem için kadınların erkeklerden yüksek ölüm oranına sahip olduğu görülmüştür (Grafik 6, Grafik 7). Nitekim kadınlarda görece yüksek olan genç erişkin ölüm oranı orta erişkinliğe doğru hafif bir yükseliş göstermişken her dönem için düşük olan genç erişkin ölüm oranı orta erişkinliğe doğru belirgin bir yükseliş göstermiştir (Grafik 6, Grafik 7). Kadınlarda orta erişkinlikte görülen yüksek ölüm oranına karşın erkekler yaşlılığa kadar yüksek ölüm oranlarına sahiptir. Nitekim yaşlılıktan itibaren her dönem için belirgin bir düşüş göstermiştir.

Grafik 7: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Erkeklerindeki Ölüm Oranlarının Dönemlere Göre Dağılımı

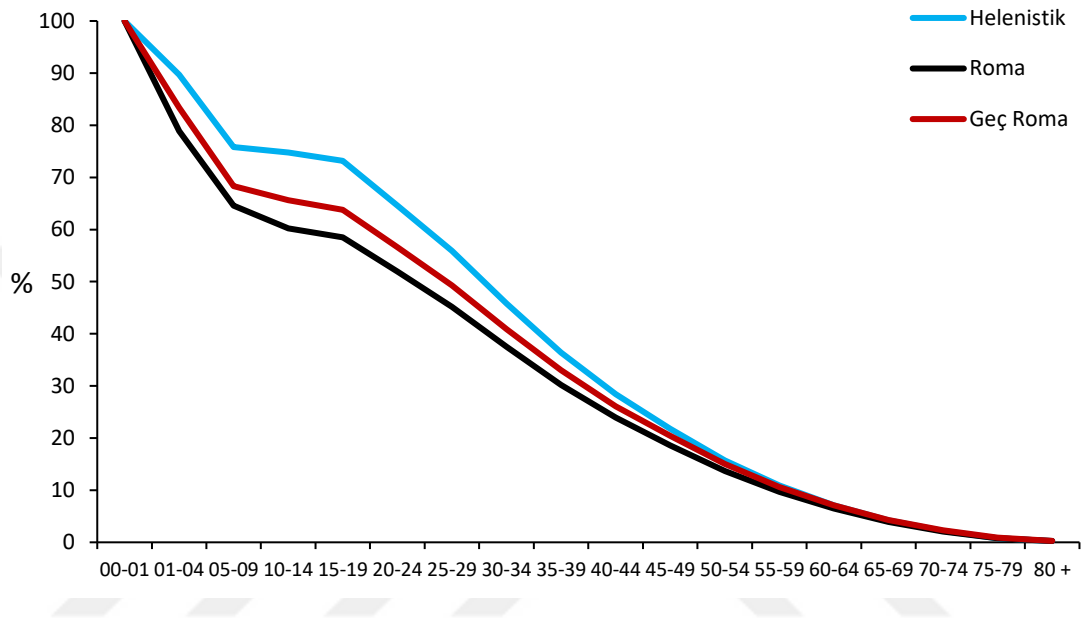
Dönemlerin geneline bakıldığında Hellenistik Dönemde kadın ve erkeklerin diğer dönemlere göre genç ve orta erişkinlikte daha yüksek ölüm oranlarına sahip olduğu dikkati çekmektedir (Grafik 6, Grafik 7).

Grafik 8: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Erkelerinin Hayatta Kalma Şansının Dönemlere Göre Dağılımı

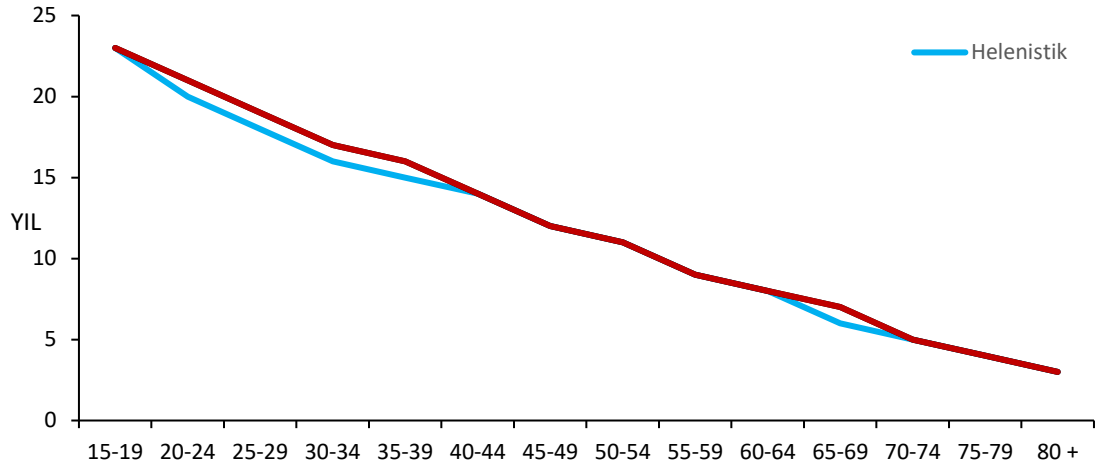
Hellenistik ve Geç Roma Döneminde genç erişkinlikle birlikte erkeklerin hayatta kalma şansı kadınlardan yüksektir (Grafik 8, Grafik 9). Genç erişkinlikle birlikte Geç Roma ve

Hellenistik Dönemde Kadınların hayatta kalma şansı erkeklere göre daha hızlı bir düşüş göstermiştir. Ancak Roma döneminde genç erişkin ve Kadınların Hayatta kalma şansı neredeyse aynıdır. Nitekim Orta erişkinlikte de kadın ve erkeklerin hayatta kalma şansı çok yakındır (Grafik 8, Grafik 9).

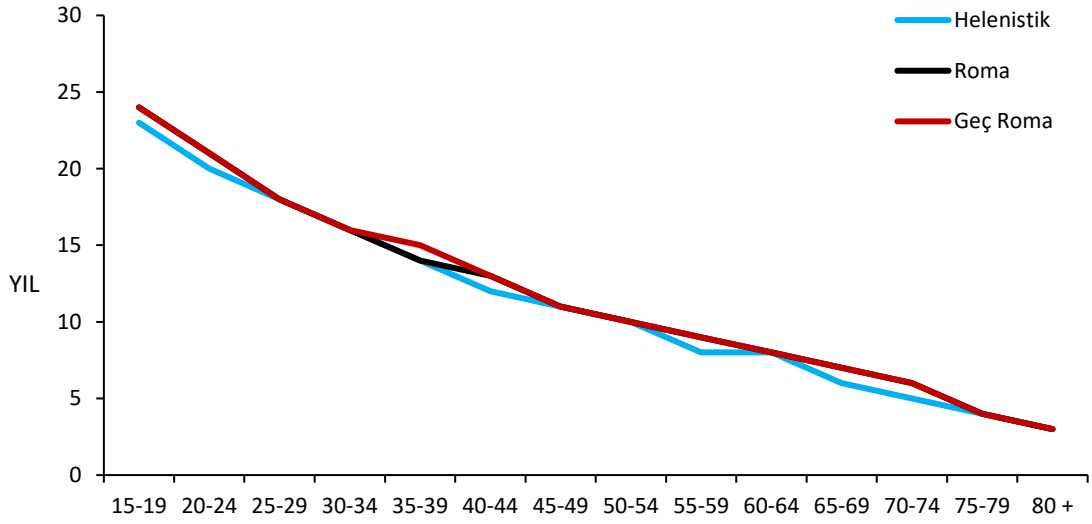
Grafik 9: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Kadınlarının Hayatta Kalma Şansının Dönemlere Göre Dağılımı

Kadınların genç erişkinliğin ilk dönemlerinde Hellenistik, Roma ve Geç Roma için yaşam beklentisi 23 yıldır (Grafik 10). Erkeklerin ise Roma ve Geç Roma döneminde yaşam beklentisi 24 yıl iken Hellenistik Dönemde 23 yıldır (Grafik 11). Dönemler açısından genç erişkinlikte erkeklerin yaşam beklentisi kadınlardan yüksektir. Dönemlere göre kadınların 40-65 yaşları arasındaki yaşam beklentisi aynıdır. Ancak genç erişkinlikte Hellenistik Dönem, Roma ve Geç Roma döneminden daha düşük yaşam beklentisine sahiptir (Grafik 10).

Grafik 10: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Kadınlarında Yaşam Beklentisinin Dönemlere Göre Dağılımı

Erkeklerin yaşam beklentisi Kadınlardan daha dalgalı bir dağılıma sahiptir. Genç erişkinliğin ilk yıllarında Roma ve Geç Roma dönemleri Hellenistik'ten yüksek ve birbirine benzer yaşam beklentisine sahiptir. Ancak orta erişkinlikte Geç Roma döneminde erkeklerin yaşam beklentisi Roma ve Hellenistik Dönemden yüksek seyretmektedir (Grafik 11). Hellenistik Dönem erkekleri genel olarak Roma ve Geç Roma döneminden daha düşük yaşam beklentisine sahiptir.

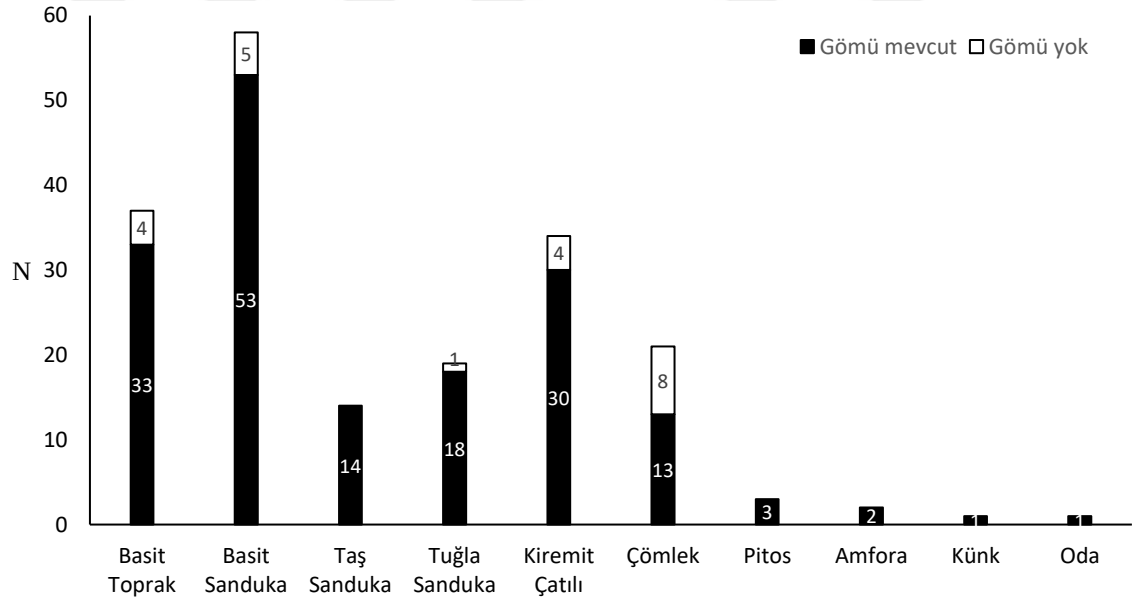

Grafik 11: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Erkelerinde Yaşam Beklentisinin Dönemlere Göre Dağılımı

5.2. ÖLÜ GÖMME GELENEKLERİ

5.2.1. Mezar Tipleri ve Birey Dağılımları

Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolün'den 190 Mezar kazılmış ve 8 mezar tipi tanımlanmıştır (Özkan ve Atukeren, 1999; Erdal, 1999). Ancak bu çalışma kapsamında yapıldığı materyaller dikkate alınarak 10 grupta ele alınmıştır (Grafik 12). Kazılan 190 mezardan 22'sinde iskelet kalıntısı ele geçirilememiştir. Söz konusu bu 22 mezarın boş olmasının ilk dönem kazıların planlı yapılamaması, nekropol alanından alınan baraj dolgusu, tarım faaliyetleri gibi faktörlerden kaynaklandığı düşünülmektedir (Özkan ve Atukeren, 1999). Her ne kadar iskelet kalıntısına rastlanılmamış olsa da bu 22 mezar gömü hediyesi barındırması, biçimi ve yapım tekniklerinden dolayı değerlendirilmeye dahil edilmiştir. Diğer taraftan mezarlık alanından ele geçirilen 16 bireyinde mezarlarla ilişkisi kurulamamıştır. Sistematik veri toplanmadan önceki tarihteki kazılardan ele geçirilen bu bireylerde gömü biçimlerinde toplam verilere eklenerek değerlendirmeye alınmıştır.

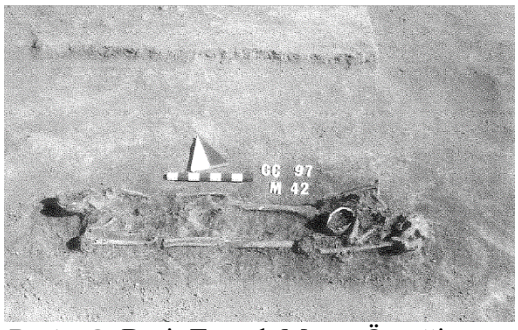
Grafik 12: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Mezar Tiplerinin Dağılımı

Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde de 10 farklı mezar grubu tanımlanmıştır. 190 Mezar içerisinde en yoğun grubu %30,5 oranıyla (N=58) basit sanduka mezarlar oluşturmaktadır. Bunu %19,5 oranıyla basit toprak, %17,9 ile ise kiremit çatılı mezarlar izlemektedir.

Sanduka mezarlar ana toprağa açılan çukurların dikdörtgen olacak şeklide çevrelerinin tuğla, taş, kiremit gibi malzemelerle örülmesiyle oluşturulan mezarlardır (Özkan ve Atukeren, 1999). Basit sandukalar killi ve moloz dolu ana toprağın dikdörtgen olarak kazılması ya da ana toprağın etrafının tek sıra taş, tuğla gibi malzemelerle çevrelenmesiyle oluşturulmaktadır (Resim 1). Bu tek sıra duvar mezar kapağını desteklenmesi amacıyla yapılmıştır; mezarların üzeri ya taban taşlarıyla ya da kiremit ve taban tuğlalarıyla örtülmüştür (Özkan ve Atukeren, 1999). Basit sanduka mezarların yarısı tekli gömülerden (%47,3; n=25) oluşurken en fazla 7 bireyin (%7,5; n=4) gömüldüğü basit sandukalarda mevcuttur. Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü' nü oluşturan ve mezarlarla ilişkisi kurulan 398 bireyin %32,1 (n=128) nin basit sanduka mezarlara gömüldüğü belirlenmiştir (Tablo 7). Toplam 58 basit sanduka mezarın 5 inin boş olduğu tespit edilmiştir. Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde Basit sanduka mezarlardan sonra %19,5 oranıyla temsil edilen mezar tipi ise Basit toprak mezarlardır.

Resim 1: Basit Sanduka Mezar Örneği (Özkan ve Atukeren,1999).

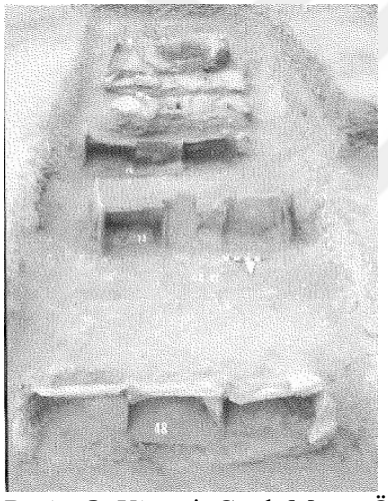

Resim 2: Basit Toprak Mezar Örneği

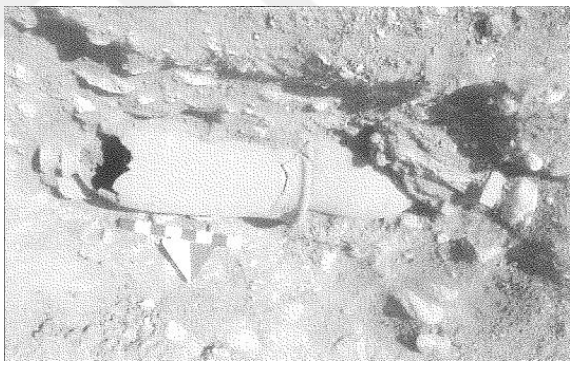
Basit toprak mezarlar ana toprağa açılan görece oval bir alana bireyin gömülmesi ve bireyin üzerinin doğrudan toprakla örtülerek gömünün gerçekleştirilmesiyle oluşturulan mezarlardır; bu mezarlara yapılan gömülerde bireylerin genellikle sırt üstü yatırıldığı yön birliği bulunmadığı belirlenmiştir (Resim 2; Özkan ve Atukeren, 1999). Toplam 37sinden

4 ünün boş olduğu Basit toprak mezarların neredeyse tamamına tekli gömü (%75,8; n=25) yapıldığı belirlenmiştir. Sadece 8 mezara (%24,2) 2 li gömü yapılmıştır. Mezarla ilişki kurulan 398 bireyden 41 tanesinin basit toprak mezarlara gömüldüğü tespit edilmiştir.

Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde yoğun olarak bulunan bir diğer mezar tipi Kiremit çatılı mezarlardır. Toprağa kazılan sığ çukurların kenarlarında karşılıklı iki kiremitin çatılmasıyla inşa edilen mezarlardır (Resim 3). Kiremitlerin desteklenmesi için mezarların iç ya da dış kenarları moloz taşlarla desteklenerek oluşturulmuştur. 4 tanesinin boş olduğu belirtilen (Özkan ve Atukeren, 1999) Kiremit çatılı mezarlara %70,0 (21) oranında tekli gömü, %16,7 (5) ikili gömü ve %6,7 oranında üçlü (2) ve çoklu gömü (2) yapıldığı tespit edilmiştir (Tablo 5).

Resim 3: Kiremit Çatılı Mezar Örneği (Özkan ve Atukeren,1999).

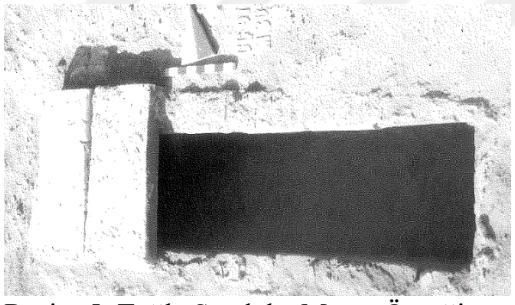

Resim 4: Çömlek Mezar Örneği

Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde %11,1 (N= 21) çömlek mezarlar; ağız kenarında dışa doğru çekik ip bağlanabilen yiv bulunan, ağızdan dibe doğru daralan yuvarlak gövdeli pişmiş toprak kaplardır. Yüzeyinde bezeği bulunmayan, kazılmış toprağa gövde üstü boydan boya uzatılarak kullanılan mezarlardır (Resim 4). Ağızları kiremitlerle ve kiremitlerle karışık moloz taşlarla desteklenerek kapatılmıştır. 21 çömlek mezarın 8 tanesinin boş olduğu belirtilmektedir (Özkan ve Atukeren, 1999). İnsan iskelet kalıntısı

ele geçirilen 13 çömlek mezarın %76,9 una (n=10) tekli; %15,4 ünde (n=2) 3lü gömü yapıldığı ve 1 çömlek mezarda ise 5 bireyin gömülü olduğu belirlenmiştir (Tablo 7).

Toprağın kazılarak oluşturulan derin olmayan bir çukurun duvarlarının tuğlarla örülerek üzerinin yine tuğlalarla kapatıldığı bir diğer mezar türünü tuğla sanduka mezarlar oluşturmaktadır. Tuğla sanduka mezarlar kenar duvarları birkaç sıra tuğlanın harç kullanılarak örülerek oluşturulmuş mezarlardır (Resim 5; Özkan ve Atukeren, 1999). Mezarların üstü taban tuğlalarıyla kapatılmıştır. Nekropolde tespit edilmiş 19 tuğla sanduka mezarların 1 tanesi hariç geri kalanlarından iskelet kalıntısı elde edilmiştir. Birey sayıları dikkate alındığında Tuğla sanduka mezarların çoklu gömü uygulaması için kullanıldığı söylenebilir. Bu mezarlar sadece %27,8'nde (n=5) tekli gömü bulunurken, %16,7'sinde 2li, %11,1'nde 3'lü tespit edilmiştir. En fazla 14 bireyin gömüldüğü 1 Tuğla sanduka mevcuttur. Toplamda %18,9 bireyin tuğla sanduka mezarlara gömüldüğü belirlenmiştir (Tablo 7).

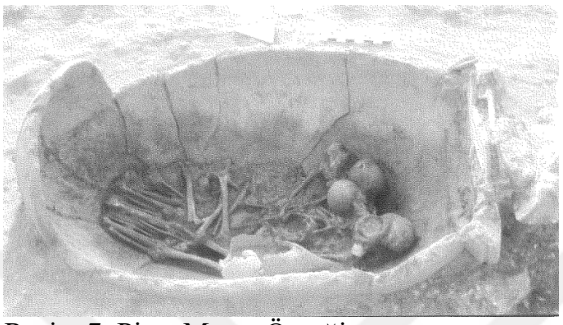
Resim 5: Tuğla Sanduka Mezar Örneği (Özkan ve Atukeren,1999).

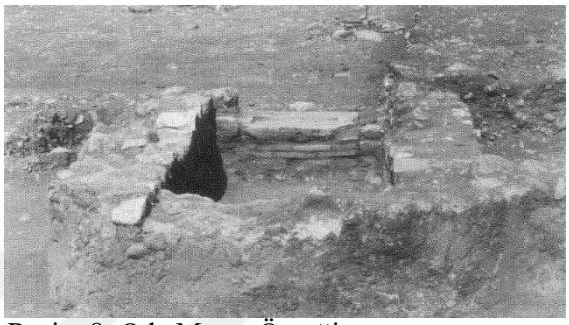
Resim 6: Taş Sanduka Mezar Örneği

Taş sanduka mezarlar ana toprağın kenarlarının moloz taş ya da harç kullanılarak dikdörtgen olarak inşa edilmesiyle oluşturulmaktadır (Resim 6). Bu mezarların üstü kaba plaka taşlar ya da taban tuğlalarıyla örülmektedir (Özkan ve Atukeren, 1999). Taş sanduka mezarlarda büyük oranda (%64,3) 2 ve üzeri daha fazla birey için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak en fazla 8 bireyin gömüldüğü tespit edilmiştir (Tablo 7).

Nekropolde sadece 3 pithos bulunmakla birlikte bu pithoslardan bir tanesi oldukça tahrip olmuş şekilde ele geçirilmiştir (Özkan ve Atukeren, 1999). Pithosların ağız kısımları iri molozlarla kapatılmıştır (Resim 7). 3 pithos mezardan 1ine tekli gömü yapılmışken, 1 ine 10; diğerine ise minimum 14 bireyin gömüldüğü tespit edilmiştir.

Resim 7: Pitos Mezar Örneği (Özkan ve Atukeren,1999).

Resim 8: Oda Mezar Örneği

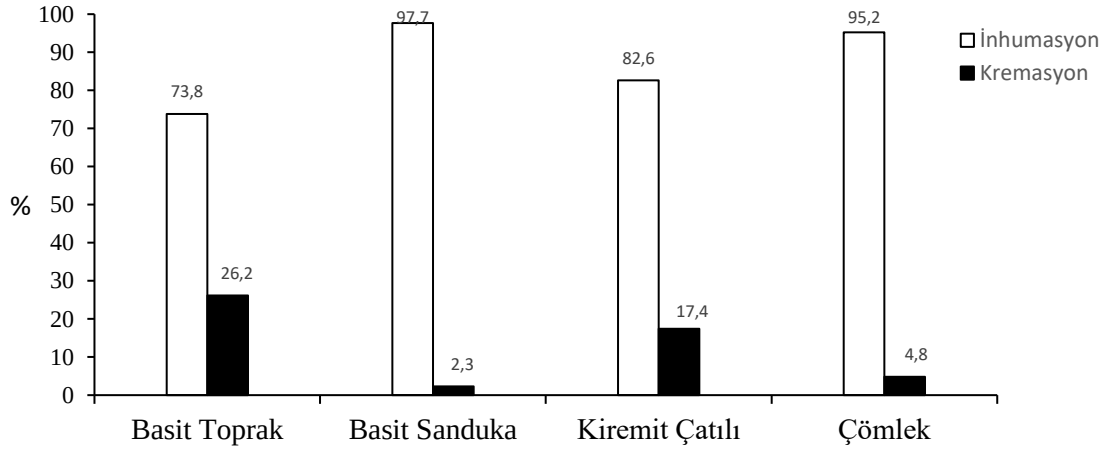
Tablo 7: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Mezar Tipleri ve Birey Sayıları

	Tekli		İkili		Üçlü		Dörtlü		Beşli		Altılı		Yedili		8 ve üstü		Toplam Birey Sayısı	
	n/N	%	n/N	%	n/N	%	n/N	%	n/N	%	n/N	%	n/N	%	n/N	%	N	%
Basit Toprak	25/33	75,8	8/33	24,2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	41	10,3
Basit Sanduka	25/53	47,2	12/53	22,6	4/53	7,5	3/53	5,7	3/53	5,7	2/53	3,8	4/53	7,5	-	-	128	32,1
Taş Sanduka	5/14	35,8	3/14	21,4	1/14	7,1	2/14	14,3	-	-	2/14	14,3	-	-	1/14	7,1	42	10,5
Tuğla Sanduka	5/18	27,9	3/19	16,7	2/19	11,1	1/18	5,5	2/18	11,1	2/18	11,1	1/18	5,5	2/18	11,1	75	18,9
Kiremit Çatılı	21/30	70,0	5/30	16,6	2/30	6,7	2/30	6,7	-	-	-	-	-	-	-	-	45	11,3
Çömlek	10/13	76,9	-	-	2/13	15,4	-	-	1/13	7,7	-	-	-	-	-	-	21	5,3
Pitos	1/3	33,33	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2/3	66,67	25	6,3
Anfora	2/2	100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	0,5
Künk	1/1	100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,3
Oda	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1/1	100	18	4,5
TOPLAM	95	56,6	31	18,4	11	6,6	8	4,7	6	3,6	6	3,6	5	2,9	6	3,6	168 / 398	100

Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde Oda mezar 1 örnekle temsil edilmektedir (Özkan ve Atukeren, 1999). Duvarları iri moloz taşlar ve harç kullanılarak, zemini ise moloz taşlar, tuğla ve çatı kiremitleri kullanılarak inşa edilmiştir (Görsel 8). Nitekim önemli bir kısmının tahrip edildiği belirlenmiş olup; mezarda 18 bireye ait kalıntı edilmiştir. Bir çömlek mezar türü olan Amphoralar Cevizcioğlu Çiftliğinde 2 (%1,1) mezar ile temsil edilmekte olup tahrip olmuş ve parçaları eksik olarak ele geçmiştir (Özkan ve Atukeren, 1999). İki Amphora mezara da birer gömü yapılmıştır (Tablo 7). Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde su taşıması için kullanılan iki ucu açık kanallara açılan çukurun kenarlarının çevrelenmesi amacıyla kullanıldığı ve künk mezar olarak tanımlanan bir mezara da rastlanılmıştır. Bu mezara da tekli gömü yapılmıştır (Tablo 7).

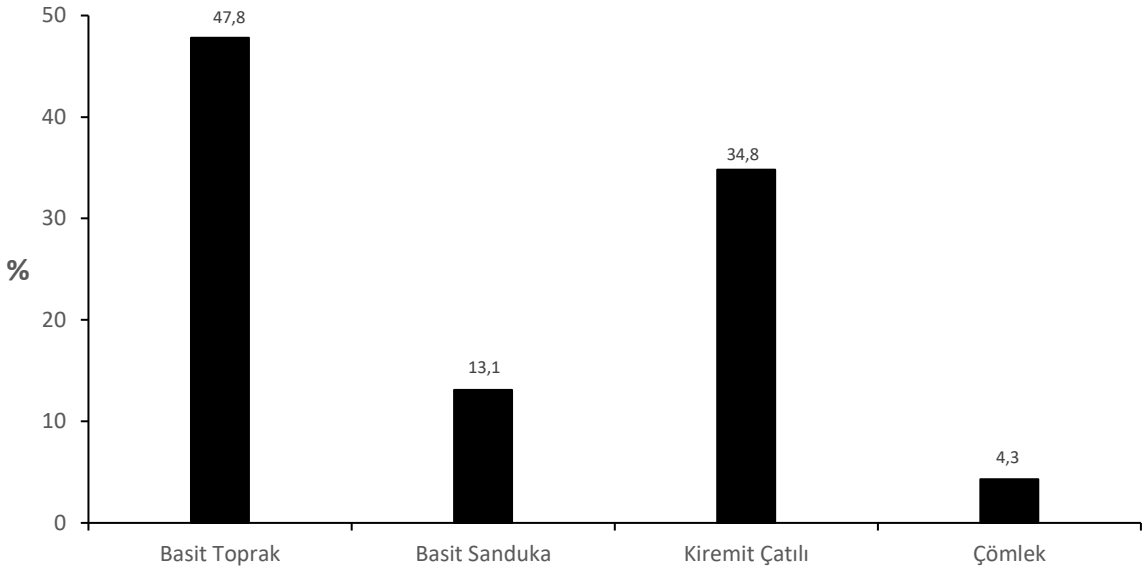
5.2.2. Gömü Biçimi

Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nden ele geçirilen minimum 414 bireyin %94,9 (n: 393) inhumasyon olduğu belirlenmiştir. Fakat sadece 377 inhumasyonlu bireyin mezar bilgisine ulaşılabilmiştir. Nekropolde oldukça az oranda da olsa (%5,1) kremasyon uygulamasının da varlığı tespit edilmiştir. Ancak gömü biçimi farklılığının hangi mezarlarda yoğunluk kazandığının tespit edilebilmesi amacıyla mezarlarla ilişkisi kurulamayan 16 inhumasyonlu birey çıkarılmış ve 398 bireyin mezarlara göre gömü biçimi dağılımına bakılmıştır. Taş sanduka, tuğla sanduka, pitos, oda, amphora ve künk mezarlara sadece inhumasyon gömü yapıldığı belirlenmiştir. Oransal açıdan oldukça az olmakla birlikte basit toprak (%24,4), basit sanduka (%2,3), kiremit çatılı (%17,4) ve çömlek (%4,8) da mezarlar kremasyon uygulamasının da olduğu tespit edilmiştir (Grafik 13).

Grafik 13: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Mezarlarına Göre İnhumasyon ve Kremasyon Dağılımı

Kremasyon uygulaması yapılan bireylerin mezarlara göre dağılımına bakıldığında yaklaşık yarısının (%47,8) basit toprak mezara gömüldüğü anlaşılmaktadır. Bunu %34,8 oranıyla kiremit çatılı, %13,1 oranıyla basit sanduka ve %4,3 ile çömlek mezarlar izlemektedir (Grafik 14). İçerisinden iskelet ele geçmeyen ancak yanık tabakalardan kremasyon yapıldığı belirlenmiş olan (Özkan ve Atukeren, 1999) 1 basit toprak ve 1 kiremit çatılı mezar da değerlendirmeye dahil edilmiştir. Tüm bu bulgular kremasyon uygulama gömü biçiminin basit toprak ve kiremit çatılı mezarlarda yoğunlaştığını göstermektedir. Kremasyon uygulaması çoğunlukla tekli gömülerde (%73,9) rastlanmakla birlikte 4 mezarda 2'li gömüden biri; 4'lü gömünün 2 sine yapıldığı da tespit edilmiştir. Bebek ve çocukların hiçbirine kremasyon yapılmamıştır. Erişkinlerde ise cinsiyet farklılığının bulunmadığı tespit edilmiştir.

Grafik 14: Kremasyon Uygulamalarının Mezar Tiplerine Göre Dağılımı

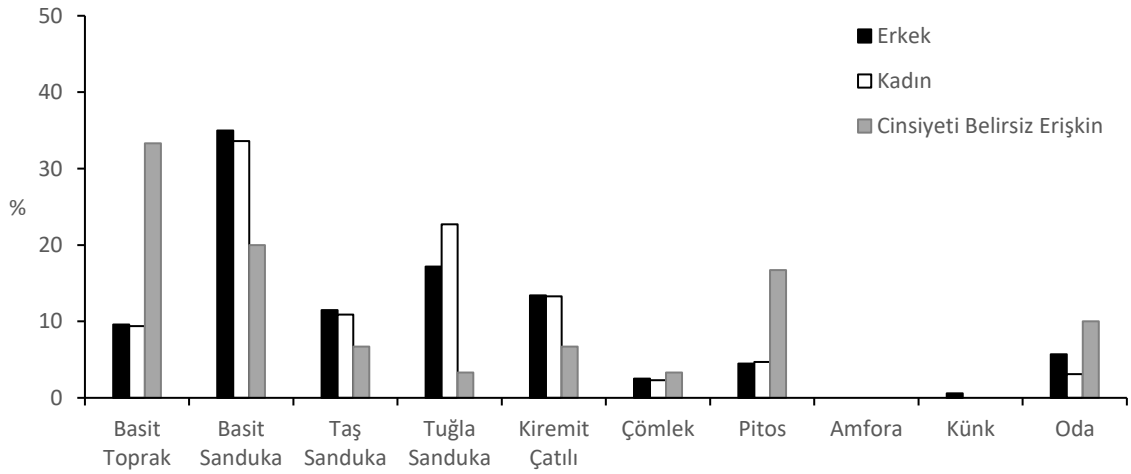
Kremasyonlu ve cinsiyetleri belirlenebilen bireyler dikkate alındığında 134 kadının %2,2'sinin,163 erkeğin ise %2,5'inin kremasyon işlemiyle gömüldüğü belirlenmiştir. Cinsiyetleri tahmin edilemeyen 31 bireyden 14 tanesinin kremasyonlu olduğu görülmüştür. Bebek ve çocukların tamamının inhumasyon olması nedeniyle erişkinler ve erişkin olmayanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık çıkmıştır (P: 0,00; df, 5). Ancak kremasyonun cinsiyetler arasındaki farklılığı istatistiksel olarak hesaplanamamıştır. Çünkü kremasyon uygulandığı tespit edilen 21 bireyden sadece 7'sinin cinsiyeti tahmin edilebilmiştir. Cinsiyeti tahmin edilen bireylerin 4 ünün erkek 3 ünün ise kadın olduğu tahmin edilmiştir. Önemli bir kısmının cinsiyeti bilinmediği için istatiksel değerlendirme yapılamamıştır.

5.2.3. Mezarlardan Ele Geçen İskelet Kalıntılarının Demografik Dağılımı

Cevizcioğlu Çiftliği'nde topluluğunun demografik yapısının mezar biçimlerine göre farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi için nüfusun mezarlara göre dağılımına bakılmıştır. Kremasyon gömülerde cinsiyetler açısından herhangi bir farklılık bulunmaması nedeniyle gömü biçimi ayrımı yapılmaksızın mezarlar cinsiyet dağılımı

açısından ele alınmıştır. Bu bağlamda mezar bilgileri bilinen toplam 315 erişkin birey değerlendirilmiştir.

Amphora mezarlar dışında diğer bütün mezar tiplerine erişkin bireyler gömülmüştür (Grafik 15). Cinsiyet oranlarına bakıldığında mezarlarla ilişkisi kurulabilen 128 kadının Amphora ve künk mezar hariç diğer bütün mezarlara; 157 Erkeğin ise Amphora hariç diğer bütün mezarlara en az bir birey olacak şekilde gömüldüğü belirlenmiştir (Grafik 15). Genel olarak bakıldığında erkeklerin %35'inin basit sanduka mezara, %17,2'sinin tuğla sanduka mezara ve %13,4'ünün tuğla sanduka mezarlara gömüldüğü belirlenmiştir. Kadın bireylerin de erkeklerle aynı şekilde bir dağılım gösterdiği belirlenmiştir. Kadınların %33,6'sının basit sanduka, %22,7'sinin tuğla sanduka ve %13,3'ünü de kiremit çatılı mezralara gömüldüğü belirlenmiştir. Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nün genel cinsiyet dağılımının mezar tiplerine göre de aynı benzer şekilde olduğu tespit edilmiştir. İki cinsiyet grubu arasındaki tek farkın künk mezarda ortaya çıktığı görülmektedir ki bu mezara sadece erkek birey gömülmüştür.

Grafik 15: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde Cinsiyet Gruplarının Mezar Tiplerine Göre Dağılımı

Cinsiyet gruplarının mezar gruplarına dağılımının benzerliği belirlendikten sonra, her bir mezar tipindeki cinsiyet dağılımına da bakılmıştır (Tablo 8). Buna göre, tuğla sanduka

mezarda kadınların daha yüksek oranda (%50,9) temsil edildiği tespit edilmiştir. Diğer mezar gruplarında erkeklerin temsil edilme oranı kadınlardan fazla olmakla birlikte, her iki cinsiyetin birbirine yakın oranlarda mevcut olduğu söylenebilir (Tablo8). Ancak, oda mezardaki erkeklerin oranı kadınların yaklaşık 2 katı kadardır. Diğer önemli bir farklılık ise tek bir örnekle temsil edilen künk mezarın erkek bireye ait olmasıdır. Mezar grupları ve cinsiyet dağılımı istatistiksel açıdan ele alığında cinsiyetler arasındaki farklılığın anlamlı olmadığı tespit edilmiştir (X^2:3,018; df: 8; P: 0,933).

Tablo 8: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Mezar Gruplarındaki Cinsiyet Dağılımı

	Kadın		**Erkek**		**Erişkin Belirsiz**		
	N	**%**	**N**	**%**	**N**	**%**	**N**
Basit toprak	12	32,4	15	40,5	10	27,0	37
Basit Sanduka	43	41,3	55	52,9	6	5,7	104
Taş Sanduka	14	41,2	18	52,9	2	5,9	34
Tuğla Sanduka	29	50,9	27	47,3	1	1,7	57
Kiremit Çatılı	17	42,5	21	52,5	2	5,0	40
Çömlek Mezar	3	37,5	4	50,0	1	12,5	8
Pithos Mezar	6	33,3	7	38,9	5	27,8	18
Oda Mezar	4	25,0	9	56,2	3	18,8	16
Amphora	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0
Künk Mezar	0	0,0	1	100	0	0,0	1
Toplam	128	100,0	157	100,0	30	100,0	315

Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde mezarlarla ilişkisi kurulan 398 bireyin yaş grupları dikkate alınarak mezarlara göre dağılımına bakılmıştır. Toplulukta oldukça az sayıda temsil edilen fetüslerin (N:3) ikisinin (%66,7) amphora mezara, diğerinin ise pithos mezara gömüldüğü belirlenmiştir (Tablo 9). Ancak, pitos mezarda neredeyse her yaş grubundan birey mevcut iken, amphora mezara sadece fetüsler gömülmüştür. 34 bireyle temsil edilen bebeklerin (%8,7) pitos, oda, amphora ve künk mezar dışındaki mezarlarda gömüldüğü belirlenmiştir. Bebeklerin en yoğun gömüldüğü mezarın çömlek mezar (%35,3) ve basit sanduka (%32,4) olduğu ve bunları tuğla sandukanın izlediği tespit edilmiştir. 2,5 ile 15 yaş arasını temsil eden çocuklar amphora ve künk dışındaki her mezar grubundan ele geçmiş olmakla birlikte; sıklıkla basit sanduka (%28,3) ve tuğla

sanduka (%26,1) mezarlara gömülmüşlerdir (Tablo 9). Kendi içerisinde üç gruba ayrılarak incelenen erişkinlerin her yaş grubunda en yoğun gömüldüğü mezarın basit sanduka olduğu anlaşılmaktadır (Tablo 9).

Bunu, her yaş grubu için tuğla sanduka izlemektedir. Hemen hemen aynı oranlarda olmasından dolayı mezar tiplerinin yaş dağılımı açısından benzer olduğu söylenebilir. Ancak araştırma kapsamındaki tüm yaş grupları dikkate alınarak yapılan istatistiksel analizde yaş grupları ve mezar tipleri arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu saptanmıştır (p:0,0; df, 54; X^2, 413,456; Fisher's exact test, 0,00).

Tablo 9: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde Yaş Gruplarının Mezar Tiplerine Göre Dağılımı

	Fetüs		**Bebek**		**Çocuk**		**Genç Erişkin**		**Orta Erişkin**		**Yaşlı**		**Erişkin Belirsiz**		**Toplam**	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Basit Toprak	0	0,0	1	2,9	3	6,5	5	14,3	8	6,7	9	14,3	15	15,3	41	10,3
Basit Sanduka	0	0,0	11	32,4	13	28,3	10	28,6	50	42,0	21	33,3	23	23,5	128	32,2
Taş Sanduka	0	0,0	1	2,9	7	15,2	5	14,3	12	10,1	8	12,7	9	9,2	42	10,6
Tuğla Sanduka	0	0,0	6	17,6	12	26,1	7	20,0	29	24,4	13	20,6	8	8,2	75	18,8
Kiremit Çatılı	0	0,0	3	8,8	2	4,3	5	14,3	13	10,9	9	14,3	13	13,3	45	11,3
Çömlek Mezar	0	0,0	12	35,3	1	2,2	1	2,9	3	2,5	1	1,6	3	3,1	21	5,3
Pithos	1	33,3	0	0,0	6	13,0	1	2,9	2	1,7	2	3,2	13	13,3	25	6,3
Oda Mezar	0	0,0	0	0,0	2	4,3	1	2,9	1	0,8	0	0,0	14	14,3	18	4,5
Amphora	2	66,7	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	2	0,5
Künk Mezar	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	1	0,8	0	0,0	0	0,0	1	0,3
Toplam	3	0,7	34	8,7	46	11,5	35	8,8	119	29,9	63	15,8	98	24,6	398	100,0

5.2.3.1. Mezarlardan Ele Geçen İskelet Kalıntılarının Yaşam Tabloları

Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nden mezarlarla ilişkisi kurulan ve yaşı, cinsiyeti belirlenen bireylerin oransal dağılımlarının yanı sıra mezarların Power Yaşam Tabloları yapılarak detaylı demografik tabloları oluşturulmuştur. Birey dağılımları ve mezarların nitelik ile temsil durumları dikkate alınarak mezarlar kendi içerisinde gruplanmış; yaşam tablaları da bu gruplamaya göre yapılmıştır:

1. Grup: Basit Nitelikli Mezarlar (Basit toprak ve basit sanduka mezarlar)

2. Grup: Taş Sanduka Mezar

3. Grup: Tuğla Sanduka Mezar

4. Grup: Kiremit Çatılı Mezar

5. Grup: Oda mezar ve Pitos Mezar

Çömlek, amphora ve künk mezarlar yaş ve cinsiyet dağılımları açısından bir grup ağırlıklı olması nedeniyle yaşam modeli oluşturulmamıştır.

Basit nitelikli olarak sınıflanan 1. Grup'ta bebek ve çocukların olası oranları %29,91 olarak hesaplanmıştır. 1. Grup'un doğumdaki yaşam beklentisi 27 yıl iken bir yaşından sonraki 4 yılda 32 yıla yükselmektedir. Genç erişkinliğe geçişle birlikte 15-20 yaş arasındaki yaşam beklentisi 23 yaşına kadar düşmektedir (Tablo 10).

2. Grup'taki (Taş Sanduka Mezarlar) 15 yaş altı bireylerin olası oranı %38 olarak hesaplanmıştır. Bebek ve çocukların görece oransal yüksekliği doğumdaki yaşam beklentisini de etkilemiş ve yaşamın ilk yılındaki yaşam beklentisi 24 yıl olarak tespit edilmiştir. 1 yaşından sonraki 4 yılda yükselişe geçen beklenti 29 yıla çıkmaktadır. Genç erişkinliği başladığı 15-20 yaşlarında ise 1. Gruba benzer bir beklenti hesaplanmış; bu yaş aralığındaki yaşam beklentisinin 22 yıla düştüğü belirlenmiştir (Tablo 11).

3. Grup'taki (Tuğla Sanduka) doğumdaki yaşam beklentisi 23 yıldır. Bu gruptaki 15 yaş altı birey oranı %42,96 olarak hesaplanmıştır. İlk 4 yıl için 29 yıl olarak hesaplanan yaşam beklentisi 29 yıl iken 5-9 yıllarında 30 yıla yükseldiği görülmüştür. Genç erişkinliğin ilk yıllarında yaşam beklentisi ilk iki gruba benzer, 23 yıl olarak hesaplanmıştır (Tablo 12).

Tablo 10: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü 1. Grup (Basit Nitelikli Mezarlar) Mezarların Power Model Genel Yaşam Tablosu*

X	d(x)	l(x)	q(x)	L(x)	T(x)	e(x)
00-01	**16,44**	**100,0**	**0,164**	**91,8**	**2728,7**	**27**
01-04	**9,43**	**83,6**	**0,113**	**315,4**	**2636,9**	**32**
05-09	**2,53**	**74,1**	**0,034**	**364,3**	**2321,6**	**31**
10-14	**1,51**	**71,6**	**0,021**	**354,2**	**1957,2**	**27**
15-19	**7,31**	**70,1**	**0,104**	**332,2**	**1603,0**	**23**
20-24	**8,98**	**62,8**	**0,143**	**291,5**	**1270,8**	**20**
25-29	**9,18**	**53,8**	**0,171**	**246,1**	**979,4**	**18**
30-34	**8,39**	**44,6**	**0,188**	**202,1**	**733,3**	**16**
35-39	**7,85**	**36,2**	**0,217**	**161,5**	**531,2**	**15**
40-44	**7,01**	**28,4**	**0,247**	**124,4**	**369,7**	**13**
45-49	**6,00**	**21,4**	**0,281**	**91,9**	**245,3**	**11**
50-54	**5,11**	**15,4**	**0,332**	**64,1**	**153,4**	**10**
55-59	**4,07**	**10,3**	**0,397**	**41,1**	**89,3**	**9**
60-64	**2,58**	**6,2**	**0,418**	**24,5**	**48,2**	**8**
65-69	**1,73**	**3,6**	**0,480**	**13,7**	**23,7**	**7**
70-74	**1,06**	**1,9**	**0,567**	**6,7**	**10,0**	**5**
75-79	**0,56**	**0,8**	**0,684**	**2,7**	**3,3**	**4**
80 +	**0,26**	**0,26**	**0,900**	**0,64**	**0,64**	**3**
Toplam	**100,0**			**2728,7**		

Açıklama *** Cevizcioğlu Çiftliği Basit Nitelikli Mezarlar Orantısal Dağılımlı Genel Genel Yaşam Tablosu'ndan elde edilen: 5-15 yaş arası bireylerin yirmi yaş üstü bireylere oranı; 5-19 yaş arası bireylerin beş yaş üstü bireylere oranı ve yirmi yaş üstü bireylerin ölüm yaşı ortalamasından elde edilen değerlerden türetilmiştir.**

Tablo 11: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü 2. Grup (Taş Sanduka) Mezarların Power Model Genel Yaşam Tablosu*

X	d(x)	l(x)	q(x)	L(x)	T(x)	e(x)
00-01	**20,40**	**100,0**	**0,204**	**89,8**	**2410,4**	**24**
01-04	**11,78**	**79,6**	**0,148**	**294,9**	**2320,6**	**29**
05-09	**3,89**	**67,8**	**0,057**	**329,4**	**2025,8**	**30**
10-14	**1,99**	**63,9**	**0,031**	**314,7**	**1696,4**	**27**
15-19	**6,69**	**62,0**	**0,108**	**293,0**	**1381,7**	**22**
20-24	**8,20**	**55,3**	**0,148**	**255,8**	**1088,6**	**20**
25-29	**8,35**	**47,1**	**0,177**	**214,5**	**832,8**	**18**
30-34	**7,56**	**38,7**	**0,195**	**174,7**	**618,4**	**16**
35-39	**7,01**	**31,2**	**0,225**	**138,2**	**443,7**	**14**
40-44	**6,19**	**24,1**	**0,256**	**105,2**	**305,4**	**13**
45-49	**5,23**	**18,0**	**0,291**	**76,7**	**200,2**	**11**
50-54	**4,38**	**12,7**	**0,344**	**52,7**	**123,5**	**10**
55-59	**3,42**	**8,3**	**0,410**	**33,2**	**70,8**	**8**
60-64	**2,11**	**4,9**	**0,428**	**19,4**	**37,6**	**8**
65-69	**1,38**	**2,8**	**0,489**	**10,7**	**18,3**	**6**
70-74	**0,83**	**1,4**	**0,575**	**5,1**	**7,6**	**5**
75-79	**0,42**	**0,6**	**0,691**	**2,0**	**2,5**	**4**
80 +	**0,19**	**0,19**	**0,900**	**0,47**	**0,47**	**3**
Toplam	**100,0**			**2410,4**		

Açıklama *** Cevizcioğlu Çiftliği Taş Sanduka Mezarlar Orantısal Dağılımlı Genel Genel Yaşam Tablosu'ndan elde edilen: 5-15 yaş arası bireylerin yirmi yaş üstü bireylere oranı; 5-19 yaş arası bireylerin beş yaş üstü bireylere oranı ve yirmi yaş üstü bireylerin ölüm yaşı ortalamasından elde edilen değerlerden türetilmiştir.**

Tablo 12. Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü 3. Grup (Tuğla Sanduka) Mezarların Power Model Genel Yaşam Tablosu*

X	d(x)	l(x)	q(x)	L(x)	T(x)	e(x)
00-01	22,78	100,0	0,228	88,6	2302,7	23
01-04	13,13	77,2	0,170	282,6	2214,1	29
05-09	4,80	64,1	0,075	308,4	1931,5	30
10-14	2,25	59,3	0,038	290,8	1623,0	27
15-19	5,78	57,0	0,101	270,7	1332,2	23
20-24	7,11	51,3	0,139	238,5	1061,5	21
25-29	7,30	44,2	0,165	202,5	822,9	19
30-34	6,71	36,9	0,182	167,5	620,4	17
35-39	6,32	30,1	0,210	134,9	452,9	15
40-44	5,70	23,8	0,239	104,9	318,0	13
45-49	4,94	18,1	0,272	78,3	213,1	12
50-54	4,26	13,2	0,323	55,3	134,8	10
55-59	3,45	8,9	0,386	36,0	79,5	9
60-64	2,24	5,5	0,409	21,8	43,4	8
65-69	1,53	3,2	0,472	12,4	21,6	7
70-74	0,96	1,7	0,561	6,2	9,2	5
75-79	0,51	0,8	0,678	2,5	3,1	4
80 +	0,24	0,24	0,900	0,60	0,60	3
Toplam	100,0			2302,7		

Açıklama * Cevizcioğlu Çiftliği Tuğla Sanduka Mezarlar Orantısal Dağılımlı Genel Genel Yaşam Tablosu'ndan elde edilen: 5-15 yaş arası bireylerin yirmi yaş üstü bireylere oranı; 5-19 yaş arası bireylerin beş yaş üstü bireylere oranı ve yirmi yaş üstü bireylerin ölüm yaşı ortalamasından elde edilen değerlerden türetilmiştir.

Tablo 13. Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü 4. Grup (Kiremit Çatılı) Mezarların Power Model Genel Yaşam Tablosu*

X	d(x)	l(x)	q(x)	L(x)	T(x)	e(x)
00-01	**12,27**	**100,0**	**0,123**	**93,9**	**3074,7**	**31**
01-04	**6,85**	**87,7**	**0,078**	**337,2**	**2980,8**	**34**
05-09	**1,36**	**80,9**	**0,017**	**400,9**	**2643,6**	**33**
10-14	**0,99**	**79,5**	**0,012**	**395,1**	**2242,7**	**28**
15-19	**7,87**	**78,5**	**0,100**	**372,9**	**1847,6**	**24**
20-24	**9,69**	**70,6**	**0,137**	**329,0**	**1474,7**	**21**
25-29	**9,96**	**61,0**	**0,163**	**279,9**	**1145,7**	**19**
30-34	**9,18**	**51,0**	**0,180**	**232,1**	**865,7**	**17**
35-39	**8,66**	**41,8**	**0,207**	**187,4**	**633,7**	**15**
40-44	**7,84**	**33,2**	**0,236**	**146,2**	**446,2**	**13**
45-49	**6,82**	**25,3**	**0,269**	**109,5**	**300,1**	**12**
50-54	**5,91**	**18,5**	**0,319**	**77,7**	**190,5**	**10**
55-59	**4,82**	**12,6**	**0,383**	**50,9**	**112,8**	**9**
60-64	**3,16**	**7,8**	**0,406**	**31,0**	**61,9**	**8**
65-69	**2,17**	**4,6**	**0,469**	**17,7**	**30,9**	**7**
70-74	**1,37**	**2,4**	**0,558**	**8,8**	**13,3**	**5**
75-79	**0,73**	**1,1**	**0,676**	**3,6**	**4,5**	**4**
80 +	**0,35**	**0,35**	**0,900**	**0,88**	**0,88**	**3**
Toplam	**100,0**			**3074,7**		

Açıklama *** Cevizcioğlu Çiftliği Kiremit Çatılı Mezarlar Orantısal Dağılımlı Genel Genel Yaşam Tablosu'ndan elde edilen: 5-15 yaş arası bireylerin yirmi yaş üstü bireylere oranı; 5-19 yaş arası bireylerin beş yaş üstü bireylere oranı ve yirmi yaş üstü bireylerin ölüm yaşı ortalamasından elde edilen değerlerden türetilmiştir.**

Tablo 14. Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü 5.Grup (Oda Mezar ve Pitos mezarlar) Mezarların Power Model Genel Yaşam Tablosu*

X	d(x)	l(x)	q(x)	L(x)	T(x)	e(x)
00-01	20,40	100,0	0,204	89,8	2471,0	25
01-04	11,78	79,6	0,148	294,9	2381,2	30
05-09	3,89	67,8	0,057	329,4	2086,3	31
10-14	1,99	63,9	0,031	314,7	1756,9	27
15-19	6,30	62,0	0,102	294,0	1442,2	23
20-24	7,75	55,6	0,139	258,8	1148,2	21
25-29	7,95	47,9	0,166	219,6	889,4	19
30-34	7,31	39,9	0,183	181,4	669,8	17
35-39	6,87	32,6	0,211	146,0	488,4	15
40-44	6,19	25,8	0,240	113,3	342,4	13
45-49	5,35	19,6	0,274	84,4	229,1	12
50-54	4,61	14,2	0,324	59,5	144,7	10
55-59	3,73	9,6	0,388	38,7	85,1	9
60-64	2,41	5,9	0,411	23,4	46,4	8
65-69	1,64	3,5	0,473	13,2	23,1	7
70-74	1,03	1,8	0,562	6,6	9,8	5
75-79	0,54	0,8	0,679	2,6	3,3	4
80 +	0,26	0,26	0,900	0,64	0,64	3
Toplam	100,0			2471,0		

Açıklama * Cevizcioğlu Çiftliği Büyük Mezarlar Orantısal Dağılımlı Genel Genel Yaşam Tablosu'ndan elde edilen: 5-15 yaş arası bireylerin yirmi yaş üstü bireylere oranı; 5-19 yaş arası bireylerin beş yaş üstü bireylere oranı ve yirmi yaş üstü bireylerin ölüm yaşı ortalamasından elde edilen değerlerden türetilmiştir.

Kiremit Çatılı mezarların oluşturduğu 4. Grup mezarların yaşamın ilk yıllarındaki ölüm oranı %12,27 iken 15 yaş altı bireylerin ölüm oranı %21,47 olarak hesaplanmıştır. Yaşamın ilk yılında yaşam beklentisi 31 yıl olarak hesaplanmıştır. İlk yıl yaşanan düşük ölüm oranı ilk 4 yıl için yaşam beklentisini 34 yıla çıkarmıştır. Yüksek yaşam beklentisi 5 yaşından sonra da 1. Grup mezara benzer nekropolün ek yüksek değerine sahiptir (Tablo 13). Genç erişkinlikle birlikte yaşam beklentisi 24 yıl olarak hesaplanmış ve diğer gruplardan daha yüksektir (Tablo 13).

5. Grup mezarların (oda ve pitos) %38 olan bebek çocuk oranı 2. Gruba benzemektedir. Doğumda yaşam beklentisi 25 yıl iken 1 yaşından sonra 30 yıla çıkmıştır. Orta çocuklukla birlikte yaşam beklentisi 31 yıla çıkmış, genç erişkinliğin ilk yılları olan 15-19 yaşlarında yaşam beklentisi 23 yıla kadar düşmüştür (Tablo 14).

5.2.4. Mezar Buluntuları

Gömü geleneğine ilişkin önemli ipuçları barındırması nedeniyle (Tainter, 1978) mezar hediyeleri mezar tipi ve demografik yapısı açısından değerlendirmeye alınmıştır. Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde incelenen 190 mezarın 107 tanesinde buluntu olduğu belirlenmiştir (Tablo 15).

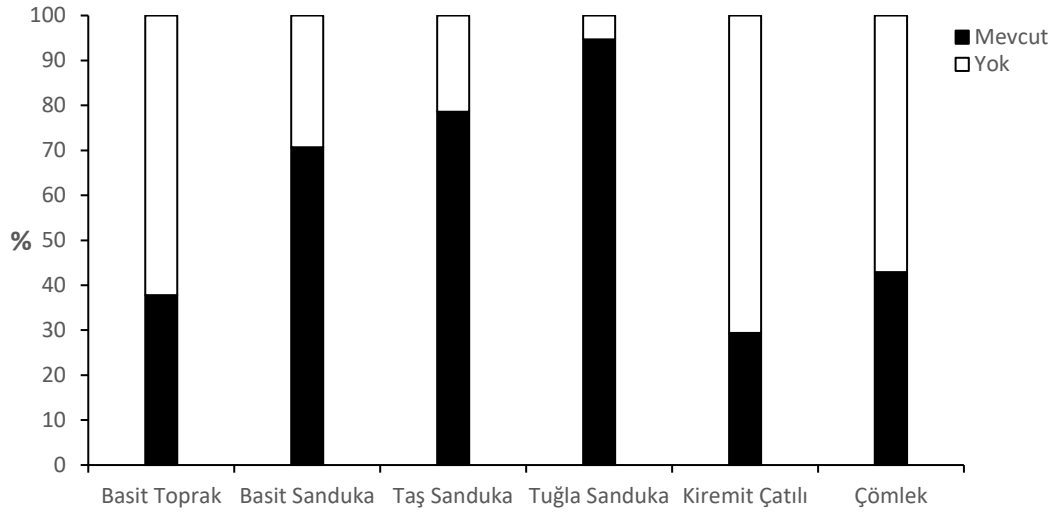
Buluntuların en yoğun olduğu mezar tipini %38,3 ile basit sanduka mezarlar oluşturmaktadır. Bunu %16,9 ile tuğla sanduka, %13 ile basit toprak ve %10,3 oranıyla taş sanduka izlemektedir. Amphora ve künk mezarda ise hediyeye rastlanmamıştır (Tablo 15). Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde tanımlanan 10 mezar tipine göre hediye dağılımının neredeyse yarısının basit sanduka mezarlarda olması ve buna karşılık hediye olmayan mezarlarında bulunması istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (X2: 42,476; df, 9; P: 0,00).

Tablo 15: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde Buluntuların Mezar Tiplerine Göre Dağılımı

	Mevcut		Yok	
	N	%	N	%
Basit Toprak	14	13	23	27,7
Basit Sanduka	41	38,3	17	20,5
Taş Sanduka	11	10,3	3	3,6
Tuğla Sanduka	18	16,9	1	1,2
Kiremit Çatılı	10	9,4	24	28,9
Çömlek Mezar	9	8,4	12	14,4
Pithos	3	2,8	0	0,0
Oda Mezar	1	0,9	0	0,0
Amphora	0	0,0	2	2,4
Künk Mezar	0	0,0	1	1,2
Toplam	107	100,0	83	100,0

Her bir mezar tipi kendi içerisinde değerlendirildiğinde sayıca 1 ile 3 arasında değişen pitos, amphora, künk ve oda mezarda hediyelerin olması durumları oranı %100'lere çıkarmaktadır (Tablo 15). Söz konusu bu mezarların sayıca az temsil edildiği dikkate alınarak yapılan hesaplamaya göre de mezarlar arasındaki farklılık istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur (X2: 35,770; df: 5; P:0,00).

Mezar hediyelerinin sanduka mezarlarda basit toprak, kiremit çatılı ve çömlek mezarlara göre daha yüksek oranda olduğu belirlenmiştir (Tablo 15, Grafik 16). Tuğla sanduka en çok hediyenin (%94,7) bulunduğu mezar iken bunu taş (%78,6) ve basit (%70,7) sanduka izlemektedir. Çömlek mezarlar %42,9 unda hediye ele geçirilmiştir. En az hediyeye sahip mezar ise %29,4 ile kiremit çatılı mezarlardır (Grafik 16).

Grafik 16: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Mezar tiplerine göre buluntuların dağılımı

Mezar hediyelerinin hangi mezarlarda bulunduğunun yanı sıra bu buluntuların neler olduğu da ölü gömme geleneklerinin anlaşılmasında önemlidir (Tainter, 1978; Saxe, 1971). Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde gümüş/bronz sikke, cam/toprak unguentarium, kandil, çömlek/kâse, küpe, boncuk, yüzük, kolye, bilezik, strigilis, figürün ve çıngırak ele geçirilmiştir. Ancak mezarlar ve demografik dağılımına göre değerlendirilebilmesi için buluntular sikke, unguentarium (Gözyaşı şişesi), kandil, figürün, seramik, süs eşyaları ve çıngırak olarak gruplandırılarak ele alınmıştır (Tablo 16). Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde 107 hediyeli mezarın %54,2'sinde seramik buluntu ele geçirilmiştir. Mezarların %50,5 inde sikke, %44,9 unda ise kandil bulunmuştur. En az buluntu ise figüründür (%1,8).

Buluntu tespit edilen 107 mezarın 54'ünde sikke ele geçirilmiştir. Sikke bulunan mezarlar kendi içerisinde değerlendirildiğinde her mezarın yaklaşık yarısında sikkenin bulunduğu söylenebilir (Tablo 16).

54 mezardan 13'ü gümüş ve 89'u bronz olmak üzere 102 sikke bulunmuştur (Tablo 17). 13 gümüş sikkeden 11 tanesi bir tuğla sanduka mezardan ele geçirilmiştir. CC'96 M12 numaralı bu mezardan 4 bronz sikke de ele geçmiştir. Sikkelerden yola çıkarak mezar

MS. 3. Yy la tarihlenmiştir. Diğer 2 gümüş sikke ise bir tuğla sanduka ve basit toprak mezardan ele geçirilmiştir. Gümüş sikkenin mezarlara göre dağılımı istatistiksel olarak anlamlı değildir (p>0,05; df, 1; X2, 0,750).

Mezar dağılımına bakıldığında 89 bronz sikkenin %29,2 tuğla sandukadan, %28,1 i basit sandukadan ve %20,2 taş sandukadan ele geçmiştir. Oda mezardan sikke bulunmamışken en az sikke ele geçen mezar tipi ise Çömlek mezarlardır (%3,4). Bronz sikkelerin dağılımı ile mezar tipleri arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı değildir (X2; p: 0,369; df, 30; 31,976) (Fisher's exact test:0,086; 38,820) (Tablo 17).

Unguentarium ya da gözyaşı şişesi buluntular arasında önemli bir yer tutmaktadır. Cam ya da toprak kullanılarak imal edilen Unguentariumların krem ve parfüm saklamak için kullanıldığı belirtilmektedir (Özkan ve Atukeren, 1999). Gövdeleri şişkin, ağız kenarları dışa çekik, yüksek ayaklı ve yüksek boyunlu tipler mevcuttur (Resim 9). Bazı örneklerinin gövdelerinde kırmızı boya kullanılarak şekillerle bezenmiştir (Özkan ve Atukeren, 1999). Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde buluntusu olan mezarlardan 34'ünde unguentarium bulunmuştur (Tablo 16). 38 cam ve 13 toprak olmak üzere toplam 51 unguentarium ele geçmiştir. Cam Unguentariumların %47,4 ü basit sanduka, %31,6 tuğla sandukadan ele geçmiş, çömlek ve oda mezardan cam unguentarium ele geçmemiştir. 13 toprak Unguentariumun %46,2 si basit sandukadan, %30,7 si taş sandukadan ele geçmiş en az toprak unguentarium tuğla sandukadan (%7,7) ele geçmiştir. Basit toprak, çömlek, pitos ve oda mezardan toprak unguentarium bulunmamıştır (Tablo 17).

Tablo 16: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü buluntuların mezarlara göre dağılımı

	Sikke		**Unguentarium**		**Kandil**		**Figürün**		**Seramik**		**Süs eşyası**		**Çıngırak**	
	Mevcut	%	Mevcut	%	Mevcut	%	Mevcut	%	Mevcut	%	Mevcut	%	Mevcut	%
Basit Toprak	6/14	42,9	1/14	7,14	6/14	42,9	0/14	-	3/14	21,4	1/14	7,1	1/14	7,1
Basit Sanduka	21/41	51,2	16/41	39	21/41	51,2	0/41	-	30/41	73,2	13/41	31,7	1/41	2,4
Taş Sanduka	6/11	54,5	5/11	45,4	5/11	45,4	0/11	-	6/11	42,8	8/11	72,7	0/11	-
Tuğla Sanduka	12/18	66,7	8/18	44,4	9/18	50	0/18	-	16/18	88,9	4/16	25	2/16	12,5
Kiremit Çatılı	4/10	40,0	3/10	30	2/10	20	0/10	-	1/10	10	5/10	50	1/10	10
Çömlek Mezar	3/9	33,3	0/9	-	2/9	22,2	2/9	22,2	0/9	-	3/9	33,3	6/9	66,7
Pithos	2/3	66,7	1/3	33,3	2/3	66,7	0/3	-	1/3	33,3	2/3	66,7	0/3	-
Oda Mezar	0/1	-	0/1	-	1/1	100	0/1	-	1/1	100	1/1	100	0/1	-
Toplam	54/107	50,5	34/107	31,8	48/107	44,8	2/107	1,8	58/107	54,2	37/107	34,6	11/107	10,3
X2	P: 0,645; df:7; 5,125		P: 0,105; df:7; 11,870		P: 0,423; df: 7; 7,056		P: 0,002; df:7; 22,193		P: 0,00; df: 7; 40,620		P: 0,015; df:7; 17,414		P: 0,00; df:7; 35,639	

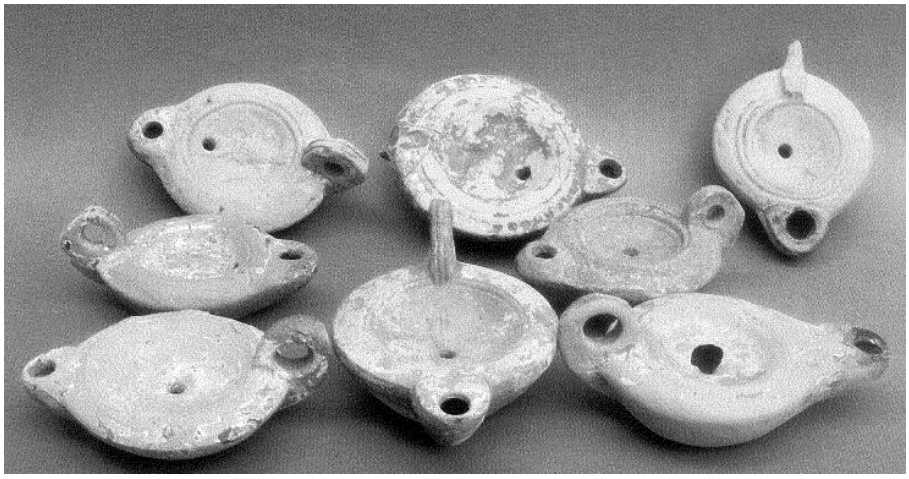
Resim 9: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Unguentarium örnekleri (Özkan ve Atukeren, 1999)

Unguentarium dışında mezarlardan elde edilen bir diğer buluntu grubu kandillerdir (Tablo 16). Kandiller yuvarlak-küresel gövdeli, uzun burunlu ve burunda delik bulunan buluntulardır (Resim 10). Bazılarının gövdelerinde mitolojik yaratıklar bulunurken bazı türleri ise sade olarak imal edilmiştir. Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde 2 grup kandil bulunmuştur. İlk grup M.S. 1-2. Yy ve ikinci grup ise M.S. 2-3 Yy a tarihlenmiştir (Özkan ve Atukeren, 1999). Kandil ele geçen 48 mezardan toplam 71 kandil ele geçmiştir (Tablo 16, Tablo 17). 71 kandilin neredeyse yarısı (%45: N=32) i basit sanduka mezarlardan bulunmuştur. Sırasıyla %18,3'ü tuğla sanduka ve %12,7 si taş sandukalardan ele geçmiştir (Tablo 17). Buluntu ele geçen bütün mezar tiplerinden kandil ele geçmiştir. Ancak bu dağılım istatistiksel olarak anlamlı değildir (Tablo 16).

Dini sembollerden olan figürinler ölü hediyeleri içinde nadir de olsa ele geçen önemli sembolik buluntu gruplarından bir diğeridir. Ele geçen her figürün bir kadını temsil etmektedir. Bir figürünün yanında iki çocuk kadının ellerinden tutmuştur (Resim 11). Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde figürünler sadece 2 çömlek mezarlardan ele geçmiştir (Tablo 16). Bir çömlek mezardan 3 ve bir çömlek mezardan 5 olmak üzere toplam 8 figürün ele geçmiştir (Tablo 17) (Resim 11).

Tablo 17: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde Mezarlardan Ele Geçen Buluntuların Nitelikleri

	Bronz Sikke		Cam Unguentarium		Toprak Unguentarium		Kandil		Kâse		Sürahi		Süs eşyası		Çıngırak	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Basit Toprak	7	7,9	2	5,3	0	0,0	7	9,9	3	4,5	0	0,0	3	2,3	1	7,1
Basit Sanduka	25	28,1	18	47,4	6	46,2	32	45	31	46,3	7	43,75	32	24,5	1	7,1
Taş Sanduka	18	20,2	4	10,5	4	30,7	9	12,7	11	16,4	1	6,2	41	31,3	0	0,0
Tuğla Sanduka	26	29,2	12	31,6	1	7,7	13	18,3	19	28,3	8	50	16	12,2	2	14,3
Kiremit Çatılı	5	5,6	1	2,6	2	15,4	2	2,8	1	1,5	0	0,0	8	6,1	2	14,3
Çömlek Mezar	3	3,4	0	0,0	0	0,0	2	2,8	0	0,0	0	0,0	7	5,3	8	57,2
Pithos	5	5,6	1	2,6	0	0,0	3	4,2	1	1,5	0	0,0	9	6,9	0	0,0
Oda mezar	0	0,0	0	0,0	0	0,0	3	4,2	1	1,5	0	0,0	15	11,4	0	0,0
Toplam	89	100,0	38	100	13	100	71	100	67	100	16	100	131	100	14	100
X2		P: 0,369		P: 0,796		P: 0,767		P: 0,316		P:0,501		P: 0,655		P: 0,011		P: 0,491

Resim 10: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Kandil Örnekleri (Özkan ve Atukeren, 1999)

Buluntuların önemli bir kısmının topraktan üretilmiş olması ve sıklıkla gömü hediyesi olarak kullanılmış olması dikkate değerdir. Bunlardan bir diğeri de seramiklerdir. Seramiklerin mezarlara göre dağılımı istatistiksel olarak anlamlıdır (Tablo 16). Yüksek ayaklı, kulplu ve içki kabı olarak kullanılan kaseler/kaplar ele geçmiştir (Resim 12). Sürahiler ise cam, toprak olmak üzere ince boyunlu ve geniş gövdeli kulplu/kulpsuz olarak imal edilmiş buluntulardandır (Resim 13). Buluntu tespit edilen 58 mezarda seramik bulunmuştur. 67 si kâse ve 16'sı sürahi olmak üzere 58 mezardan toplam 83 seramik bulunmuştur. Kaselerin %46,3 ü basit sandukalardan, %28,3 ü tuğla sandukalardan ve 16,4 ü taş sandukalardan elde edilmiştir. Çömlek mezarlardan hiç kâse ele geçmemiştir.

Resim 11: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Figürün Örnekleri (Özkan ve Atukeren, 1999)

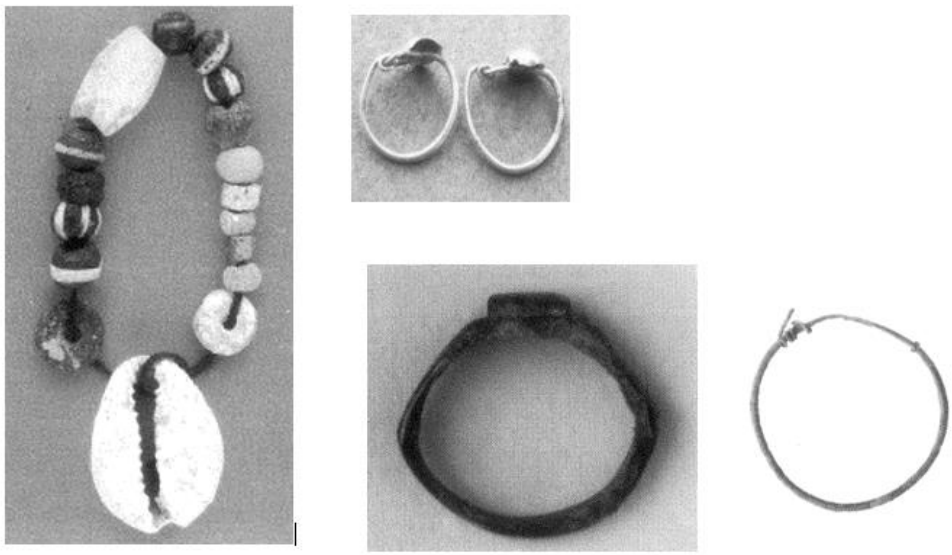
Resim 12: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Kâse Tipleri Örnekleri (Sol: Yüksek ayaklı Kâse, Sağ Çift Kulplu Kâse)

Diğer seramik grubu olan sürahiler sadece 3 mezar grubundan ele geçmiştir. Ele geçen 16 sürahinin %50 si tuğla sandukadan, 43,75'i basit sandukadan ve %6,2 si ise taş sandukadan ele geçmiştir. Diğer mezar tiplerinden sürahi ele geçmemiştir (Tablo 17).

Resim 13: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Cam Sürahi Örnekleri (En Soldaki Cam, Sağdakiler toprak) (Özkan ve Atukeren, 1999)

Diğer mezar buluntularının yanı sıra sosyo kültürel yapıyı yansıtan ölü hediyeleri arasında önemli olan buluntu grubunu süs/takı eşyaları oluşturmaktadır. Küpe, kolye, bileklik, yüzük, boncuk türevli takılar, ayna, iğne, makyaj kaşıkları, tokalar çeşitli süs eşyalarıdır (Resim 14). 37 mezardan (%34,6) süs eşyası ele geçmiştir. Toplam 131 süs eşyası ele geçmiş; %31,3'ü taş sandukalardan, %24,5'i basit sandukalardan ele geçmiştir. Süs eşyaların %11,4'ü oda mezardan ele geçmiş en az süs eşyası ise Basit toprak mezardan (%2,3) ele geçmiştir. Süs eşyalarının mezarlara göre dağılımı istatistiksel olarak anlamlıdır (P: 0,015) (Tablo 16).

Resim 14: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde Süs Eşyaları (Özkan ve Atukeren, 1999)

Süs eşyaları amphora ve künk mezarlar hariç diğer bütün mezar tiplerinden en az biriyle temsil edilmektedir (Tablo 17). Dağılımları verilen süs eşyalarının detayına bakıldığında yüzük, bilezik, küpe ve diğer süs eşyaları ile ayna cımbız ve makyaj kaşıkları ele geçmiştir.

Yüzükler Cevizcioğlu Çiftliğinde sadece metalden değil camdan da imal edilmiştir. Camdan yüzük sadece 1 örnekle Oda mezardan ele geçmiştir. Pithos mezarlardan, çömlek mezardan, tuğla, sanduka ve basit sanduka mezarlardan ele geçen yüzükler bronzdan üretilmiştir (Özkan ve Atukeren, 1999). Bilezikler basit işçilikle yapılmış ve pithos, kiremit çatılı ve basit sandukadan ele geçmiştir. Süs eşyalarından en çok elde edileni küpelerdir. Taş sanduka mezarlardan 11 küpe elde edilmiştir. Oda mezardan elde edilen küpelerden 2 si altın ve 2 si bronzdur. Pithos ve tuğla sandukalardan 1 er küpe bulunmuşken basit sandukalardan 2 küpe ele geçmiştir.

Kolye veya bilekliklerde kullanılan boncuklar mezarlardan dağılmış olarak ele geçmiştir. Bu anlamda sadece oda mezardan 17 boncuk ele geçmiştir. Fakat bu boncukların nasıl bir süs eşyasına veya hangi bireye ait olduğu tespit edilememiştir. Doğrudan eşya ismi

tanımlanabilen ve altından üretilmiş eşyaların (Küpe, yüzük) dışında tanımlanamamış altın eşyalarda bulunmuştur. Taş sandukalardan 3 adet altın eşya bulunmuş ve bunlar süs eşyaları grubunda değerlendirilmiştir. Doğrudan süslenme aracı olan ayna ve makyaj kaşıkları ele geçen az sayıda buluntulardandır. Tuğla sanduka, çömlek, künk, amphora ve oda mezar dışındaki diğer mezarlardan en az birinde ayna ya da ayna parçaları ele geçmiştir (Özkan ve Atukeren, 1999). En çok ele geçen mezarlar ise basit sandukalardır (3 ayna). Saç iğneleri basit sanduka ve taş sanduka mezarlardan sırasıyla 4 ve 5 tane olarak ele geçmiştir. Kiremit çatılı mezarlardan ise 2 iğne ele geçmiştir. Bu iğnelerden bazıları kemikten bazıları ise bronzdan yapılmıştır. Basit sanduka ve Oda mezardan 1 er cımbız ele geçmiştir.

Özellikle Roma ve Bizans mezarlarında karşılaşılan çivi buluntularına Cevizcioğlu çiftliğin de de rastlanmıştır. Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde bu çiviler özellikle bronz ve demirden yapılmış ve sıklıkla tuğla sandukalarda ele geçmiştir. Bu çiviler tabutlarla ilişkilendirilmiştir.

Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde vücut terinin silinmesi ya da derinin üzerindeki krem gibi losyonların, gladyatörlerin vücut yağlarının temizlenmesi amacıyla kullanılan Striglisler bulunmuştur.

5.2.5. Buluntuların Demografik Dağılımı

Mezar buluntularının/hediyelerinin gömülerle ilişkilerinin kurulabilmesi için tekli gömüler dikkate alınmıştır. Buna göre Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü topluluğunda tekli gömülerin (N=95) (Tablo 7) 39 tanesinde buluntu olduğu tespit edilmiştir. Buluntuların %61 i kadın mezarlarından ele geçmişken %39 u erkek mezarlarından ele geçmiştir (Tablo 18).

Nekropolden ele geçen gümüş sikkelerden hiçbiri tekli gömüden ele geçmemiştir. Fakat dağılıma bakıldığında 27 kadın tekli gömüsünde 4 mezardan bronz sikke ele geçmiştir. Buna karşılık olarak 7 erkek mezarından bronz sikke bulunmuştur. İki çocuk mezarı ve 1 bebek mezarından bronz sikke ele geçmiştir (Tablo 18). İstatistiksel olarak bu dağılım anlamlı bulunmamıştır (P: 0,500). Yukarda tanımlandığı üzere 2 tip unguentarium mevcuttur. Nekropolde toprak unguentarium 4 kadın mezarı dışında herhangi bir cinsiyet grubundan ele geçmemiştir. Cam Unguentariumlar ise 2 kadın ve 3 erkek mezarından ele geçmiştir. Erişkinliğe ulaşmamış bireylerden sadece 1 çocuk mezarından ele geçmiştir ve bu istatistiksel olarak anlamlı değildir (P: 1,000).

Tablo 18: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Buluntularının Demografik Dağılımı

Hediyeler		**Erkek**		**Kadın**		**N**	**X2**
		N	**%**	**N**	**%**		
Sikke		7	58,3	5	41,7	12	P: 0,442
Unguen.	**Cam**	4	66,7	2	33,3	6	P: 0,549
	Toprak	-	-	5	100	5	-
Kandil		5	45,4	6	54,6	11	-
Figürün		-	-	-	-	-	-
Kâse		7	53,8	6	46,2	13	P: 0,488
Sürahi		-	-	3	100	3	-
Süs eşyaları		-	-	7	87,5	8	P: 0,095
Çıngırak		-	-	2	100	2	P: 0,50
Toplam		23	39	36	61	59	-

Gümüş sikkelerin tekli gömülerden ele geçmemesi nedeniyle bireylerin demografik yapısıyla ilişkisi kurulamamıştır. Buluntuların cinsiyet dağılımına bakıldığında 12 sikkenin %58,3 ünün erkek mezarlarından geldiği görülmüştür. Erkek mezarlarında kadınlara göre daha çok bulunan bir diğer buluntu ise cam unguentarium (%66,7),

Erkeklerin hiçbirinde toprak unguentarium bulunmazken 5 toprak Unguentariumun tamamı kadın mezarlarından ele geçmiştir (Tablo 18).

Kandiller oransal olarak kadın mezarlarında yüksek olsa da anlamlı bir farklılık yoktur. Türleri bakımından çeşitli olduğu görülen bir diğer buluntu grubu olan kaseler (Görsel 13), içki kapları, yemek kapları olarak kullanılan kaplardan oluşan toprak ürünlerdir. Kaseler erkek mezarlarında daha çok temsil edilmekle birlikte istatistiki açıdan anlamlı değildir. Ancak sürahi, süs eşyaları ve çıngırak sadece kadın mezarlarında ele geçmiştir (Tablo 18). Süs eşyalarına bakıldığında bronz ve gümüş ayna, kemik kaşık, bronz bilezik ele geçmiştir.

Bulguların yaş gruplarına göre dağılımı ortaya konması çalışılmıştır. Fetüsler dışında sikkeler her yaş grubunda ele geçmiştir. Sırasıyla %40 gibi yüksek oranla orta erişkin, %26,7 yaşlılarda ele geçmiştir. İstatistiksel olarak yaş gruplarında sikke bulunması anlamlı değildir (Tablo 18).

Tablo 19: Cevizcioğlu Çiftliği buluntuların yaş gruplarına göre dağılımı

Hediyeler		Fetüs	Bebek	Çocuk	Genç erişkin	Orta Erişkin	Yaşlı	Erişkin belirsiz	X2
Sikke		-	1	2	1	6	4	1	**P: 0,858**
Unguen.	**Cam**	-	-	1	2	2	-	2	**P: 0,112**
	Toprak	-	-	-	1	5	-	-	**FET, P: 0,750**
Kandil		-	1	-	-	3	5	3	**-**
Figürün		-	5	3	-	-	-	-	**FET P: 0,500**
Kâse		-	-	2	-	6	5	2	**P: 0,442**
Sürahi		1	-	-	-	2	1	-	**-**
Süs eşyaları		-	3	2	-	3	1	2	**P: 0,082**
Çıngırak		-	3	2	-	-	-	2	**P: 0,50**

Toprak unguentarium sıklıkla orta erişkinlerle birlikte ele geçmişken, cam Unguentariumlar çocuk, genç erişkin ve orta erişkinlerle birlikte gömülmüştür.

Bir bebek mezarında kandil ele geçmiştir. Ancak genel olarak orta erişkin ve yaşlı bireylerin mezarlarında ele geçtiği tespit edilmiştir (Tablo 19). Figürünler bebek ve çocuk mezarlarında ele geçmiştir. Ancak sadece 2 mezarla temsil edilmektedir. Kaseler 2 çocuk mezarda ele geçmiş olmakla birlikte orta erişkin ve yaşlı bireylerin mezarlarından ele geçmiştir. Bu kaselerin bazılarının içki kabı olduğu belirtilmiştir (Özkan ve Atukeren, 1999).

1 fetüsün mezarında sürahi ele geçmiş 2 orta erişkin ve 1 yaşlı bireyin mezarında ele geçmiştir. Süs eşyaları fetüs ve genç erişkinler dışında her yaş grubunda ele geçmiştir. Yaş grubuna göre anlamlı bir farklılık yoktur (Tablo 19).

Bebek ve çocuk gömüleriyle paralellik gösteren çıngıraklar 2 çocuk mezarından ve 3 bebek mezarından ele geçmiştir. Bir kadın mezarından da çıngırak ele geçmiştir. Fakat bu bireyin yanında başka bir bireye ait kalıntı bulunamadığı ve başka bir erişkin mezarıyla daha temsil edilmediği için dağılım anlamlı bulunamamıştır (P: 0,08). Fakat yine de sosyal bir davranış olarak bebek ve çocuklara çıngırak konması onların sosyal kimliklerinin farkında olunduğunu göstermesi açsındasın önemlidir.

Oransal olarak Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde az olsa da 8 kremasyonlu gömüde de mezar buluntusu ele geçmiştir. Kremasyon gömü olan 2 basit sanduka mezardan bronz sikke ele geçmiştir. Kremasyon gömülerde hiç toprak unguentarium ele geçmemiş olmakla birlikte 1 kiremit çatılı ve 1 basit sanduka mezardan cam unguentarium bulunmuştur. Kremasyonlu 1 basit toprak, 1 basit sanduka ve 1 kiremit çatılı mezardan birer kandil ele geçmiştir. Kremasyonlu mezarlardan hiç sürahi ele geçmemekle birlikte 2 basit sanduka ve 1 kiremit çatılı mezardan kâse bulunmuştur. 1 kiremit çatılı mezardan

çıngırak ve basit toprak mezardan 2 süs eşyası ve kiremit çatılıdan süs eşyası ele geçmiştir.

6. BÖLÜM
TARTIŞMA

İskelet çalışmaları arkeolojik toplulukların yaşam biçimi, geçim yöntemleri, sosyo-kültürel uygulamaları ve toplulukların sosyo ekonomisini yansıtan önemli araçlardır (YS. Erdal, 2013: YS. Erdal ve Ö.D. Erdal, 2012: Ö.D. Erdal, 2007: 2009: 2012). Nitekim kültürel değişimin toplumların yaşam pratiklerini (Ölüm uygulamaları vs.) ve toplumun biyolojik özelliklerini (Demografi) etkilediği bilinmektedir (Y.S. Erdal, 2012: Bocquet-Appel ve Degioanni, 2013). Hellenistik-Roma dönemi kültürel ve biyolojik çeşitlilik anlamında Anadolu ve dünyanın önemli bir kısmını etkileyen kültür değişimine yol açmıştır. Toplumların ekonomik, politik ve toplumsal organizasyonları ile demografik yapıları birbirileriyle ilişkilidir (Angel, 1969a, 1969b; Bernardi ve Hutter, 2007; Ö.D. Erdal, 2009; YS. Erdal, 2012: 2013). Söz konusu böyle bir ilişkide ölüm uygulamaları da demografik yapıdan etkilenmektedir (Van Gennep, 1960: Hertz, 1960: Turner, 1975: Binford, 1971: Brown, 1971: Saxe, 1971: Tainter, 1978: Y.S. Erdal, 2013: 2015: Hodder, 1982a: Parker Pearson, 1982: Chapman, 2004). Ancak Anadolu'daki yayılımına rağmen Hellenistik-Roma dönemine ait çok az iskelet kalıntısı ele geçmiş ve döneme dair oldukça az demografik çalışma yapılmıştır (Ö.D. Erdal vd., 2003; Çırak, 2017; Sevim, 2006; Bıçak ve Suata Alpaslan, 2015; Demirelli ve Suata Alpaslan, 2018; Sağır vd., 2013; Sağır vd., 2004; Üstündağ, 2019; Akbacak ve Gözlük Kırmızıoğlu, 2018; Sarı ve Sağır, 2020, 2021; Acar, 2018; Dinçarslan, 2020; Gözlük, 1998; Yıldız, 2006). Diğer taraftan yapılan arkeolojik araştırmalardaki ölüm uygulamaları çalışmaları materyal kültür (mezar yapı/mimari ve mezar hediyeleri) üzerine oturtulmuştur (Biber ve Erdoğan, 2018; Foça, 2018; 2020; 2021a-b; Foça ve Yenişehirli, 2021; Çekilmez, 2011; Kutlu ve Kutlu, 2021; Taş, 2016; Tekocak, 2012: Gürbüzer, 2019: Kasapoğlu, 2007: Özver, 2021). Ölü gömme pratikleri üzerine yapılan az sayıdaki çalışmada (Üstündağ, 2019; Dinçarslan, 2020; Yıldız, 2006; Ö.D. Erdal vd., 2003) iskelet kalıntılarının biyolojik özellikleri (yaş, cinsiyet) ile ilişkisi kurulmuştur. Gömü uygulamalarının değerlendirilmesinde materyal kültür önemli olmakla birlikte, bu kültürü oluşturan insanların da dikkate alınması oldukça önemlidir.

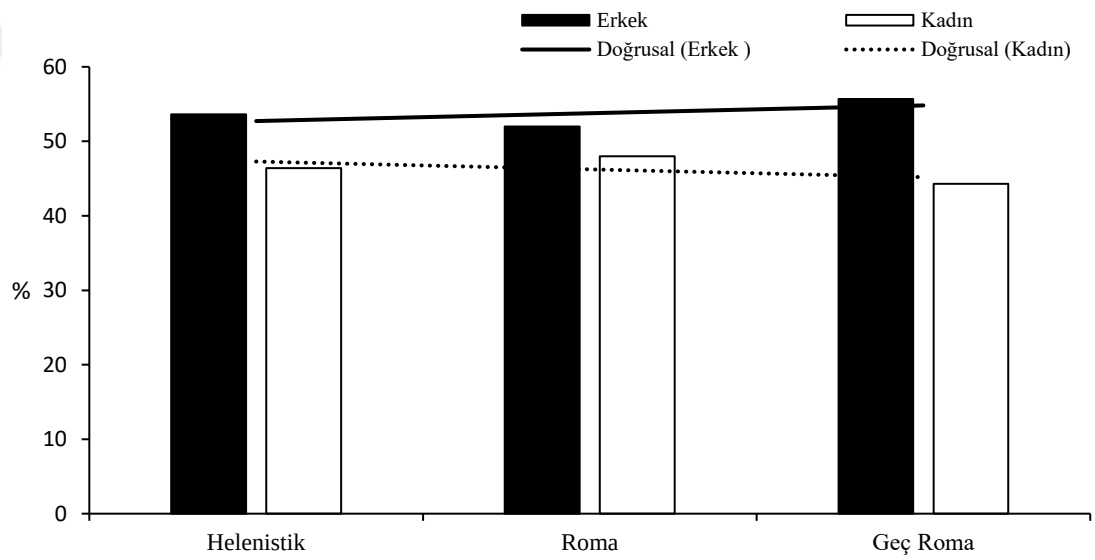
6.1. DEMOGRAFİK YAPI

6.1.1. Erişkin Bireylerin Demografik Yapısı

Herhangi bir topluluğun demografik yapısından bahsederken o topluluğun cinsiyet ve yaş gibi biyolojik ve eğitim düzeyi, yaşam koşulları aile akrabalık durumu gibi birçok sosyal yani değişebilen veriler dikkate alınmaktadır. Kısacası herhangi bir topluluğun demografisinin o topluluğun biyo-kültürel yansıması olduğu söylenebilir. Benze bakış açısı yok olmuş toplulukların demografik çalışmaları için de söz konusudur.

Cinsiyet tahmini tüm demografik yapının temel verisini oluşturmaktadır. Yapılan analizler sonrasında Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nün 297 bireyin cinsiyet tahmini yapılabilmiştir (Tablo 1). Cinsiyeti tahmin edilebilen bireylerin %32,3'ünün kadın ve %39,4'ünün erkek olduğu tespit edilmiştir. Cinsiyeti tahmin edilen bireyler temelinde Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde erkek/kadın oranı 1,2 hesaplanmıştır (Tablo 2). Günümüz topluluklarında olduğu gibi yok olmuş topluluklar da cinsiyetler arası oranın 1 olması beklenmektedir (Brothwell, 1981; YS. Erdal, 1999). Cevizcioğlu Çiftliği topluluğu üzerine Y.S. Erdal (1999) tarafından yapılan ilk çalışmada (N=134) cinsiyet oranı 0,8; Ö.D. Erdal ve arkadaşları (2003) tarafından yapılan çalışmalarda (N=379) ise 1,2 olarak hesaplanmıştır. Cevizcioğlu Çiftliği topluluğunda erkeklerin oranı kadınlardan fazla olmakla birlikte, söz konusu bu farklılık istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır (p: 0,357; df:3). Dolayısıyla Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü topluluğunun cinsiyet temsili açısından normal bir topluluk profili sergilediği söylenebilir (Tablo 1). Erişkin bireylerin %9,4'ünün cinsiyeti kötü korunma koşullarından dolayı tahmin edilememekle birlikte bu oranın cinsiyet dağılımında önemli bir etkiye sahip olmadığı söylenebilir. Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü cinsiyet oranları dönem ayrımı dikkate alınarak yapıldığında; Hellenistik Dönem'in 1,2, Roma Dönemi'nin 1,1 ve Geç Roma Dönemi'nin de 1,2 cinsiyet oranına sahip olduğu hesaplanmıştır (Tablo 2; Grafik 17). Bu oranlar her üç dönemin de cinsiyet oranının Nekropol 'ün bütününe ve normal bir topluluk dağılımına benzer olduğunu işaret etmektedir. Ancak Grafik 17'ye detaylı bakıldığında, Hellenistik

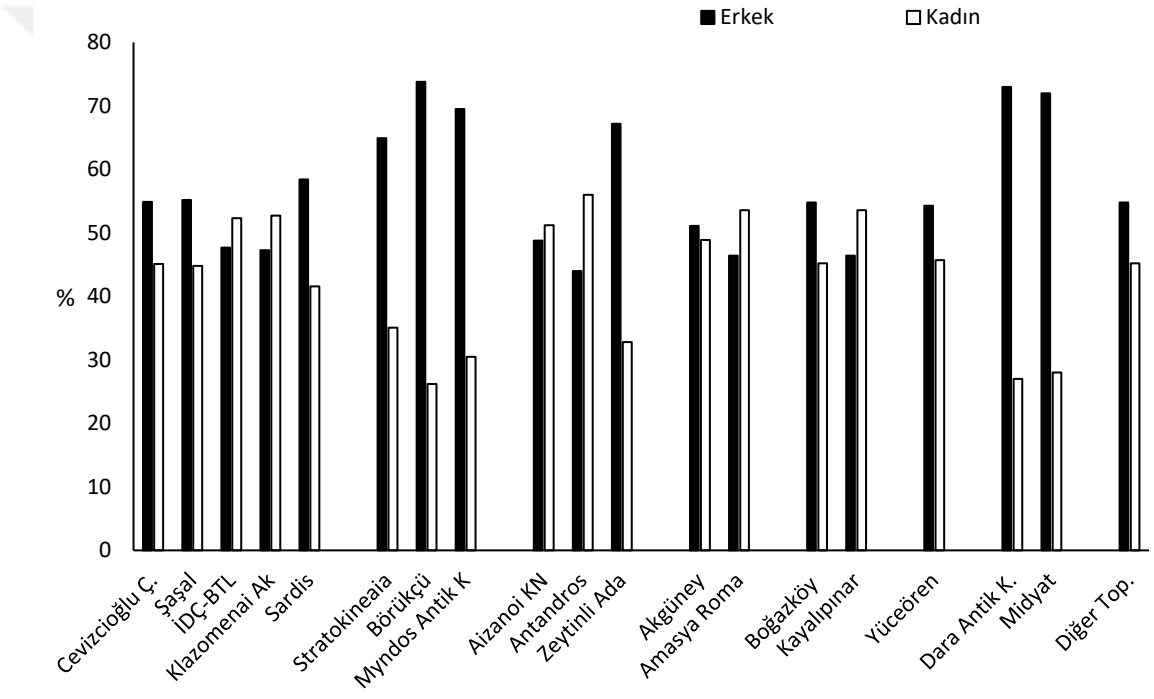
Dönem'de belirgin olan erkek kadın farklılığının Roma Dönemi'nde birbirine yaklaştığı, Geç Roma Dönemi'nde ise tekrar erkeklerin oransal olarak yükseldiği tespit edilmiştir (Grafik 17). Genel olarak bakıldığında erkeklerin temsil edilme oranında Hellenistik'ten Geç Roma Dönemi'ne doğru bir artış olduğu görülmekle birlikte kadınların oranı düşüş göstermiştir. Cinsiyet gruplarının temsil edilme oranlarındaki bu değişim dönemlere göre cinsiyet gruplarının ölüm nedenlerinin de farklılaştığını işaret etmektedir (Ö.D. Erdal, 2009; Erdal ve Erdal, 2012; Y.S. Erdal vd., 2017).

Grafik 17: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Dönemlere Göre Erkek Kadın Oranları

Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde erkeklerin oransal açıdan fazla temsilinin çağdaşı birçok toplulukta mevcut olduğu görülmektedir (Ö.D. Erdal vd., 2003; Çırak, 2017; Sevim, 2006; Bıçak ve Suata Alpaslan, 2015; Demirelli ve Suata Alpaslan, 2018; Sağır vd., 2013; Sağır vd., 2004; Üstündağ, 2020; Akbacak ve Gözlük Kırmızıoğlu, 2018; Sarı ve Sağır, 2020; Acar, 2018; Dinçarslan, 2020; Gözlük, 1998; Yıldız, 2006; Aytek vd., 2021). Yakın dönemlere tarihlendirilen Aizanoi Kuzey Nekropolü (Üstündağ, 2019), İDÇ-BTL (İzmir Demir Çelik-Batı Limanı; Dinçarslan, 2020), Klazomenai Ak (Gözlük, 1998), Antandros (Yıldız, 2006), Amasya Roma (Akbacak ve Gözlük Kırmızıoğlu, 2018) ve Kayalıpınar (Sarı ve Sağır, 2020, 2021) topluluklarında ise kadın oranlarının biraz

daha yüksek olduğu görülmektedir (Grafik 18). Dönem topluluklarında her iki cinsiyetin oransal küçük farklılıklar olmasına karşın erkek ve kadınların temsilleri arasında belirgin bir farklılığın olmadığı dikkati çekmektedir. Ancak, Stratonikeia (Sağır vd., 2013), Börükçü (Sağır vd., 2004), Myndos Antik Kenti (Aytek vd., 2021), Zeytinli Ada (Bıçak ve Suata Alpaslan, 2015), Dara Antik Kenti (Demirelli ve Suata Alpaslan, 2018) ve Midyat (Acar, 2018) topluluklarında erkeklerin cinsiyeti belirlenmiş olan erişkinlerin neredeyse %70 ini temsil ettiği anlaşılmaktadır (Grafik 18).

Grafik 18: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü ve Çağdaşı Toplulukların Erkek-Kadın Oranları

Genel olarak cinsiyet oranlarının aşağı yukarı benzer olduğu dikkati çekmekle birlikte, aynı coğrafyada bulunan topluluklar kendi içerisinde *Kent* ve *Kırsal* (*Köy)* yerleşimler ayrımıyla ele alındığında cinsiyet grupları arasındaki oransal farklılığın homojen dağılmadığı görülmektedir. Şaşal ve Cevizcioğlu Çiftliği Köylerinde erkekler yüksek iken İDÇ-BTL, Klazomenai AK kentlerinde kadınlar yüksek oranla temsil edilmektedir.

Ancak aynı coğrafyada bulunan Sardis Antik Kentinin oransal olarak Köylerle benzer olduğu görülmektedir. Aizanoi KN ve Antandros Kent toplulukları diğer İzmir çevresi Kentlerine benzer oranlara sahiptir. Ancak Stratonikeia, Börükçü ve Myndos Kentleri Köylerden bile yüksek erkek oranlarına sahiptir (Grafik 18). Anadolu'nun batısındaki kent/köy farklılığı dikkate alındığında: Karadeniz'de bulunan Akgüney ege köylerine Amasya (Roma) ise kentlerle benzerlik göstermektedir.

Kırsal yerleşim özelliklerine sahip olan Boğazköy'ün Roma dönemi kültüründen etkilenerek büyük yapıların inşa edildiği bir merkeze dönüştüğü bildirilmiştir (Üstündağ, 2020). Aynı coğrafyada bulunan Kayalıpınar ve Boğazköy yerleşimlerinin de birbirinden farklılaştığı görülmüştür. Anadolu'nun geneline bakıldığında kentlerde erkek oranlarının ya çok yüksek olduğu ya da kadınların erkeklerden görece yüksek temsil edildiği belirlenmiştir. Hellenistik-Roma dönemi topluluklarına bakıldığında coğrafya, yerleşim statüsü, geçim yöntemleri gibi faktörlerin birbirlerinden farklılık gösterdiği ve bunun demografiyi etkilemiş olduğu söylenebilir. Çünkü Aynı bölgede bulunan yerleşimlerin demografik oranları bölgesel olarak hem benzerlik hem farklılık göstermektedir. Nitekim Anadolu Hellenistik-Roma yerleşimlerinin cinsiyet oranlarının heterojen bir dağılım göstermesi bu sonucu desteklemektedir (Grafik 18).

Hellenistik-Roma dönemine tarihlendirilen ancak önemli bir kısmı temizlik ya da tek mezar şeklinde kazılmış alanlardan bir kısmını da küçük mezarlıklar oluşması nedeniyle oldukça az bireyle temsil edilmektedir (Nevşehir/Camihöyük (Başoğlu, 2012), Pınarkent (Şahin vd., 2015), Gümüşlük/Milas (Özer vd., 2012), Panaztepe (Roma) (Güleç ve Duyar, 1998), Datça Burgaz (Sevim, 1996), Lagina (Güleç vd., 2006), Çemberlitaş (Çiner, 1975), Olba (Başoğlu vd., 2019), Parion ODA Mezar (Çırak vd., 2019)). Söz konusu bu gruplar, karşılaştırmalarda temsil edilmesi amacıyla, bir topluluk olarak ele alınmıştır (Grafik 18). Bu yaklaşımla ele alınan bu merkezlerin toplam birey sayısı 203 olarak hesaplanmıştır. "Diğer Topluluklar'' olarak tanımlananların %54,8'ini erkekler, %45,8 ini ise kadınlar oluşturmaktadır. Bu grubun cinsiyet oranı 1,2 olarak hesaplanmış olup, oranın Cevizcioğlu Çiftliği ve Şaşal ile benzerlik gösterdiği görülmektedir (Grafik 18).

Cinsiyet gruplarının temsil edilme durumlarını değerlendirirken birçok faktörün göz önünde bulunması gerekmektedir. Cinsiyet gruplarının maruz kaldığı stres faktörleri, gömü uygulamaları, toplumsal örgütlenme biçimleri (soy gurubu, çok eşlilik gibi), kazılan kontekstin yeri (Akropol/Nekropol/Ev/Çöp alanı) ve alanın/nekropolün tamamen kazılıp kazılmaması gibi durumlar erkek ve kadın oranlarında oldukça etkilidir (Saxe, 1971: Duday vd., 2014). Hellenistik-Roma Döneminde cinsiyete dair gömü uygulamalarının farklılıklarının ortaya konması demografi üzerindeki etkisinin de anlaşılmasını sağlayacaktır. Fakat erkek oranlarının bu denli yüksek olmasının erkeklerin sosyal konumuna bağlı gömü uygulamalarından etkilenmiş olabileceği gibi cinsiyet grubunun maruz kaldığı stres faktörlerinin de etkili olduğu düşünülebilir. Ağır çalışma koşulları, toplumsal çatışmalar ve hastalıklar başlıca stres faktörleridir.

Demografik yapı için önemli olan bir diğer biyolojik veriyi yaş oluşturmaktadır (Angel, 1969a, 1969b; Acsadi ve Nemeskeri, 1970; Bocquet-Appel ve Masset, 1982; Milner vd., 2008; Chamberlain, 2006; Liversidge vd., 2015; Spradley ve Jantz, 2011). Güncel ya da yok olmuş topluluklarda yaşa ilişkin herhangi bir veri olmadan o topluluğun yaşam tabloları yapılamamakta, demografik yapıdaki benzerlikler ya da farklılıklar irdelenememektedir. Nitekim, paleodemografi çalışmalarına yapılan eleştirilerin temeli de yaş tahminlerine dayanmaktadır (Bocquet-Appel ve Masset, 1977, 1982, 1996; Masset, 1999). Söz konusu bu eleştirel literatür, yaş tahmininin yapılamamasının ya da yanlış yapılmasının yaşam tablolarını etkilediği üzerinde durmuştur. Bir toplumun doğum-ölüm oranlarının ortaya konması ve yaşa bağlı stres faktörlerinin yorumlanmasında yaşam tabloları oldukça önemlidir (Acsadi ve Nemeskeri, 1970; Seguy vd., 2008, 2013). Güncel topluluklarda olduğu gibi yok olmuş toplulukların demografik yapılarının öğrenilmesinde de yaşam tabloları oldukça önemlidir. Ancak bu çalışma kapsamında Power Model Yaşam Tablosu kullanılmıştır. Çünkü klasik yöntemle oluşturulan yaşam tabloları (Acsadi ve Nemeskeri, 1970) sadece yaşı belirlenebilen bireylerden yola çıkılarak hesaplanmakta iken Power model yaşam tabloları Nekropoldeki bütün bireylerin dahil edilmesini sağlamaktadır. Bunun yanı sıra

topluluğun genel demografik verisinden yola çıkılarak cinsiyete dair tablolar oluşturulabilmektedir.

Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nün demografik yapısını işaret eden yaşam tabloları nekropolün zaman dilimleri dikkate alınarak, Hellenistik, Roma ve Geç Roma Dönemi şeklinde Power Model uygulanarak oluşturulmuştur. Eski Anadolu toplulukları üzerinde yapılan tüm çalışmalarda Acsadi ve Nemeskeri (1970) tarafından uygulanan klasik yaşam tabloları dikkate alınmıştır. Bu çalışmada ise Seguy ve arkadaşları (2008: 2013) tarafından geliştirilen Power Model'in uygulanmasından dolayı, Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü topluluğu ölüm sıklığı ve yaşam beklentisi açısından diğer Anadolu topluluklarıyla karşılaştırılamamıştır.

Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü ölüm sıklığına dönemsel açıdan bakıldığında 0-4 yaş arasında en düşük ölüm sıklığının Hellenistik Dönem'de (%17,34) en yüksek ölüm sıklığının ise Roma Dönemi'nde (%34,74) olduğu tespit edilmiştir (Grafik 2). Sonraki 5 yıllık süreçte ölüm sıklığı her üç dönemde de hızlı bir düşüş gösterirken %1,1 ile Hellenistik en hızlı düşüşe sahip olmuştur. Ancak, 10-15 yaş arasında yükseliş gösteren ölüm sıklıklarının 15-20 yaşlarından 50-55 yaşlarına kadar Hellenistik Dönem'de daha fazla olduğu, Roma ve Geç Roma'nın ise hemen hemen benzer olduğu dikkati çekmektedir. 55-60 yaş aralığından itibaren her üç dönemin de aynı örüntüye sahip olduğu belirlenmiştir (Grafik 2).

Dönemlerin ölüm yaşı ortalamasına bakıldığında Hellenistik'te 33,9 yıl olan yaşam ortalaması Roma Döneminde Genç ve orta erişkinlikte izlenen yüksek kadın ölümleriyle paralel olarak düşüş göstermiştir. Nitekim Roma Dönemi yaşam ortalaması 30,7 yıl olarak hesaplanmıştır. Bununla birlikte Geç Roma Döneminde yaşam uzunluğunun 31,2 yıla yükseldiği belirlenmiştir. Belirgin bir yükseliş olmasa da Dönem açısından bir iyileşme olduğu düşünülmektedir.

Ölüm sıklığı grafiklerini destekleyen bir diğer veri ise yaşam beklentisidir (Grafik 3). Genç erişkinlikle birlikte 65-70 yaşına kadar yaşam beklentisinin Hellenistik Dönem'de düşük olduğu belirlenmiştir. Ancak, genç erişkinlikle birlikte ölüm sıklığı Geç Roma'da Roma Dönemi'ne göre biraz daha yüksek iken, yaşam beklentisi açısından Roma ve Geç Roma'nın benzer olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgulardan hareketle, Hellenistik Dönem'den Geç Roma Dönemi'ne doğru yaşam beklentisinde artış olduğu söylenebilir. Hellenistik Dönem boyunca ege bölgesinde verimli tarım arazilerinde zeytin ve üzüme dayalı bir tarım yapıldığı bilinmektedir (Özer vd., 2013). Ancak bu üretim bölgeseldi ve üretim merkezine yakın bölgelere ihraç edilmekteydi. Roma imparatorluğu Hellenistik Dönemin koloni kent devletlerinden ziyade bütün imparatorluğu kapsayacak politikalara yönelmiştir. İmparatorluk kurak ve su kıtlığı çekilen bölgelere su kemerleri ile su ihtiyacının karşılanmasını sağlamıştır (Harper ve Mccormick, 2018). Kırsal bölgelerde su ile ilgili politikalar ve sulama kültürü yaşam koşullarını olumlu etkilemiş gibi görünmektedir. Bunula birlikte Roma Pers ve Helen kolonileri döneminde kullanılan yolları farklı bir teknoloji ile geliştirmiştir (Adak, 2019; Erol, 2019). Roma önemli ticaret ağlarının kurulmasına, tahıl ambarlarına ve su politikalarıyla birlikte güçlü bir devlet anlayışı kurmuştur (Harper ve Mccormick, 2018; Şahin vd., 2015; Adak, 2019). ''İklimsel Roma Optimumu'' olarak ifade edilen iklim koşullarının Roma dönemi boyunca insan yaşamında olumlu etkilere sahip olduğu belirtilmiştir (Üstündağ, 2022). İklim değişikliğiyle birlikte Pax Romana dönemi Roma'nın İmparatorluk süreci boyunca zenginleşmesini sağlamıştır. Şehirlere yapılan yatırımlar köyler üzerinde ekstra baskı olarak düşünülebilir. Çünkü gıda/tahıl ihtiyacının karşılanması amacıyla kır ve köylere daha çok başvurulduğu söylenebilir. Hellenistik Dönemden Roma Dönemi'ne geçişte cinsiyetler arası ölüm oranlarının kapanması ve ortalama ölüm yaşının düşmesi bunu göstermektedir. Bununla birlikte Romanın yıkılış/bölünme süreciyle birlikte dönemin hem politik gerginlikleri hem de ısınmaya başlayan iklim koşulları üretimi ve insan yaşamını olumsuz etkilemiştir (Üstündağ, 2022; McCormick vd., 2012; Harper ve McCormick, 2018; Mitchell 2019). Çünkü Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu döneminde Anadolu da görülmeye başlayan kıtlık ve iç çatışmalarla birlikte Konstantinopolis'e önemli bir göç yaşandığı belirtilmiştir (Mitchell, 2019). Nitekim

Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Roma döneminde düşük olan ölüm sıklığının Geç Roma döneminde artış göstermesi bunu destekler niteliktedir (Grafik 2).

Ölüm sıklığı ve yaşam beklentilerinin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla yaşam tabloları cinsiyet grupları açısından ayrı incelenmiş; genel anlamda benzer bir profil çizdikleri görülmüştür (Grafik 6-11). Bu nedenle, her cinsiyet kendi içerisinde zamansal farklılıklar ele alınmış ve diğer cinsiyetle karşılaştırılmıştır. Ölüm oranlarına bakıldığında gerek erkeklerin gerekse kadınların 70-75 yaş aralığına kadar Hellenistik Dönem'de daha yüksek olduğu görülmektedir (Grafik 6 ve 7). İleri yaşlılığı ifade eden 70-75 yaşından sonra her üç dönemde de ölüm sıklığı aynı oranda devam etmiştir. Tüm dönemlerde kadınların 25-30 yaşlarında yükselişe geçen ölüm oranı 30 yaşından sonra düşüşe geçmiştir (Grafik 6 ve 7). Erkeklerde ise 25-35 yaş arası yüksek ölüm oranına sahipken, oran 45 yaşından sonra düşüş göstermektedir. Ölüm oranlarında izlenen bu profil hayatta kalma oranlarında da izlenebilmektedir (Grafik 8 ve 9).

Genç erişkinlikte kadın ölüm oranı erkeklerden yüksek olmakla birlikte 20 yaşından itibaren iki cinsiyetin ölüm oranlarında da yükseliş söz konusudur. 25-30 yaş aralığından itibaren düşüş göstermekle beraber 30-35 yaşına kadar kadın ölüm oranlarının yüksek olduğu görülmektedir. 35 yaşından sonra kadın ölümlerinde düzenli bir düşüşün olduğu; 65-70 yaş aralığından sonra her üç dönem kadın ölüm oranının benzer olduğu izlenmektedir. Grafik 6 kadınların ölümlüğünde etkili olan faktörlerin benzer olduğuna işaret etmektedir. Genç erişkinlik kadınlar için önemli bir zaman dilimini yansıtmaktadır. Bu dönemde ise Cevizcioğlu Çiftliği kadınlarında 20 yaşından sonrasını ifade etmektedir, kadınlar için doğum ya da doğumdan sonraki süreçlerde maruz kaldıkları sağlıksız koşullar ve doğum komplikasyonları önemli bir ölüm nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır (Çırak, 2017; Aizer, 2011; YS Erdal, 2011; Sarı ve Sağır, 2020; Şenoğlu vd., 2019). Günümüzde bile birçok kadının istenmeyen doğum, doğum komplikasyonları ve sağlık hizmetlerine erişememek gibi durumlardan hayatlarını kaybettikleri ifade edilmektedir (Şenoğlu vd., 2019). Bunun yanı sıra genç erişkinlikte (Adölesan hamilelikler gibi) gözlemlenen hamileliklerin önemli bir ölüm riski oluşturduğu anne ve

bebeğin ölümüyle sonuçlanan birçok vakanın günümüzde gözlemlendiği belirtilmektedir (Şenoğlu vd., 2019). Özellikle de doğum sürecini aşa kadınların aslında erkeklerden daha çok hayatta kalma şansına sahip olduğu belirtilmiştir (YS Erdal, 2011). Nitekim 30-35 yaşından itibaren ölüm oranlarındaki düşüş bu yorumu destekler niteliktedir. Erişkinliğin başladığı 15 yaşından 60-65 yaşına kadar genel anlamda benzer örüntü sergilemekle birlikte, Hellenistik kadınların ölüm oranlarının diğer dönemlerden yüksek olduğu izlenmektedir. Roma Dönemi kadınları düşük ölüm oranına sahip olmakla birlikte, Geç Roma ile aralarındaki farklılık oldukça azdır. Bu bakımdan Hellenistik Dönem sonraki dönemlerden daha yüksek ölümlülüğe sahiptir. 60-65 yaşından itibaren dönemler arasındaki farklılık ortadan kalmakta ve her üç dönem kadın ölümlülüğü benzer olmaktadır. Dolayısıyla, kadın ölümlülüğünü etkileyen stres faktörleri benzer olmakla birlikte, erken dönemde bu faktörlerin daha yoğun olduğu söylenebilir. Her üç dönemde de aynı ekolojik ortamda yaşadıkları dikkate alındığında, Hellenistik kadınların ölümlülüğünde doğum ve doğum sonrası etkenlere ek olarak, şiddet ve yaşam koşullarının etkili olduğu söylenebilir.

Erkek ölümlülüğü de kadınlarda olduğu gibi her üç dönemde benzer örüntüye sahiptir (Grafik 7). Erkeklerde de yüksek ölümlüğün Hellenistik Dönem'de olduğu, bunu Geç Roma ve Roma dönemlerinin izlediği belirlenmiştir. Her üç dönemin erkekleri de kadınlarda olduğu gibi en yüksek ölümlülüklerine 25-30 yaşlarında ulaşmaktadır. Ancak, kadınlarda 30 yaşından sonra ölüm oranında düşüş meydana gelirken, erkekler 30-35 yaşında da yüksek ölümlülüğe sahiptir. Hatta erkeklerdeki ölüm oranı 45 yaşından sonra azalmaya başlamaktadır. Erkeklerin 25-45 yaş aralığını ifade eden genç erişkinlik sonu ve orta erişkinlik ölümleri fiziksel aktivitenin en yoğun olduğu dönemleri işaret etmektedir (ÖD Erdal, 2009; YS Erdal, 2011; Aytek vd., 2021). 45 yaşından sonra düşmeye başlayan ölüm oranları yine kadınlardaki gibi 65-70 yaşlarından her üç dönemde de aynı olmaktadır (Grafik 7). Erkek ölümlülüğünü etkileyen aktif yaşam tarzının Hellenistik Dönem'de daha etkili olduğu görülmektedir.

Dönemler açısından cinsiyet gruplarının yaşam beklentisine bakıldığında Hellenistik kadınlarının genç erişkinlikten 40-45 yaşlarına kadar diğer dönemlerden daha düşük yaşam beklentisine sahip olduğu görülmüştür (Grafik 10). Fakat Roma ve Geç Roma dönemi kadınlarının yaşam beklentisi neredeyse her yaş grubunu için benzer oranlara sahiptir. Nitekim bu farklılık yaşlılıkla birlikte her dönem için aynıdır.

Hellenistik Erkeklerinin kadınlara göre diğer dönemlerden daha da farklılaştığı görülmüştür. Çünkü Hellenistik erkeklerinin yaşam beklentisi genç erişkinlikte diğer dönemlerden düşük iken 20-35 yaşları arasında her dönem için aynıdır. Bu durum Hellenistik genç erişkin erkeklerin daha ağır çalışma koşullarına sahip olduğunu düşündürmektedir. Ancak Hellenistik dönemde 25-45 yaşları arasında diğer dönemlere göre izlenen yüksek ölüm oranlarına rağmen dönemler açısından erkeklerin yaşam beklentileri birbirine oldukça benzemektedir (Grafik 11).

Güncel ya da arkeolojik herhangi bir topluluğun erkek ya da kadın erişkin ölümlüğü gündelik stres, hastalık gibi faktörlerden olumsuz etkilenmektedir. Herhangi bir topluluğun geçim yöntemleri, grup içi ya da gruplar arası şiddeti, beslenme yetersizlikleri ve enfeksiyonel hastalıkları gibi biyo-kültürel etkenler ile bu etkenlerin ortaya çıkmasına neden olan coğrafya ölüm nedenleri arasında önemli bir yer tutmaktadır (Y.S. Erdal, 1996; Erdal ve Erdal, 2012: Ö.D. Erdal, 2009, 2017; Y.S. Erdal vd., 2017; Erkman ve Surul, 2014; Şahin vd., 2015).

Kültürel dengeleri ifade etmesi açısından önemli olan bir diğer gösterge ise travmalardır. Yaşam biçiminden ya da şiddetten kaynaklı travmalar iskelet topluluklarındaki ölüm nedenlerinde etkili bir faktör olarak dikkate alınmaktadır (Y.S. Erdal vd., 2017; Ö.D. Erdal, 2009, 2012; Sołtysiak, 2017; Lovell, 1997; YS Erdal, 2005). Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde yapılan ilk çalışmada (Y.S. Erdal, 1999) tespit edilen travmaların öldürme davranışını yansıtabilecek olan delici ve kesici yaralanmalar olmadığı belirlenmiştir. Bu travmaların yaşam biçiminden ya da bireysel kavgalardan kaynaklanmış olabileceği gibi

yaş ve cinsiyete göre de farklılıklar gösterdiği bilinmektedir (Lovell, 1997). Cevizcioğlu çiftliği Nekropolünde yapılan incelemede travmaları küçük boyutlu depresyon travmalar olduğu; bu topluluğun barışçıl bir yaşam biçimine sahip olduğu düşünülmektedir (YS Erdal, 1999). Ancak bu incelemelerde cinsiyet ve yaş gruplarına bakılmadığı için travmaların ölüm nedenleri arasındaki etkisi şu an için ortaya konulamamaktadır. Benzer şekilde aynı döneme tarihlendirilen Şaşal (Ö.D. Erdal vd., 2003) ve Aizanoi (Üstündağ, 2019) topluluklarında gözlemlenen küçük çaplı travmaların gündelik yaşam ve bireyler arası şiddete dayandığı ifade edilmiştir. Bu çalışma kapsamında paleopatolojik analiz yapılmamakla birlikte, 134 birey üzerinden yapılan ilk çalışma (Y.S. Erdal, 1999) referans alındığında Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü topluluğunda Hellenistik Dönem'den Geç Roma Dönemi'ne kadar insanların itme, çekme, kaldırma, düşme ve bireysel kavgalardan kaynaklı travmalarının günlük aktiviteye yönelik olduğu söylenebilir. Ekolojik ortam erken dönemden geç döneme doğru değişkenlik göstermediği için yaşam biçiminde de coğrafyaya bağlı bir değişimin olmadığı ileri sürülebilir. Hellenistik Dönem'deki her iki cinsiyetteki ölüm oranlarının yüksekliği için daha yoğun aktiviteden kaynaklanmış olabileceği düşünülebilir. Nitekim, Roma Dönemi'nde belirgin bir düşüş gösteren ölüm oranlarının Geç Roma ile yükselmesi de Roma Dönemi'nin siyasal yapılanmasının Geç Dönem'de bozulmasıyla ve toplumsal düzeni etkilemesiyle ilişkisi olabileceği söylenebilir (Tekin, 2008, 2019; Mitchell, 2019).

Aktiviteye ilişkin çalışmalarda Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde %70 gibi yüksek bir oranda osteoartrit bulgusu tespit edilmiştir (Ö.D. Erdal, 2004). Birikimli bir süreci yansıtması açısından osteoartrit verileri toplulukların yaşam biçimlerinin belirlenmesinde önemli referans noktalarından birini oluşturmaktadır (Waldron, 2019; Ö.D. Erdal, 2004, 2009). Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü üzerinde yapılan osteoartrit çalışmasından hareketle topluluğun yoğun bir mekanik yüklenmeye sahip olduğu ifade edilmiştir (Ö.D. Erdal, 2004). Ancak, aynı çalışmada Anadolu toplulukları düzeyinde Hellenistik Dönem'den Roma Dönemi'ne geçişte erkeklerdeki artrit oranında bir azalma olduğu ancak kadınlara ise bir yükseliş olduğu belirlenmiştir (Ö.D. Erdal, 2004). Söz konusu bu bulgular, Hellenistik Dönem'deki yüksek ölümlülüğün Roma Dönemi'nde belirgin düşüş

göstermesiyle örtüşmektedir. Cinsiyet ayrımı bazında ele alındığında ise her dönem için erkeklerin kadınlara oranla daha fazla mekanik strese maruz kaldığı ifade edilmiştir (Ö.D. Erdal, 2004). Bu ise erkeklerin genç erişkinlikten orta erişkinlik sonuna, diğer bir ifade ile aktif çalışma döneminde erkek ölümlülüğünün yüksek olmasını destekler niteliktedir. Ö.D. Erdal (2004) tarafından yapılan çalışmada Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü topluluğunda her iki cinsiyet grubunda da osteoartritin yüksek bulunması, her iki cinsiyetin de ağır çalışma koşullarına sahip olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Her iki dönemde de kadınlar geçim örüntülerinde rol almakla birlikte erken dönemdeki kadın katkısının daha yoğun olduğu söylenebilir. Osteoartrit verilerinden hareketle erkeklerin tarımsal ürünlerin hasat edilmesi ve taşınması; kadınların da hasat edilen ürünlerden yiyecek hazırlanması ve ürünün öğütülmesi gibi aktivitelerde bulunmuş olduğu ileri sürülmüştür (Ö.D. Erdal, 2004). Cevizcioğlu Çiftliği'ne 10-15 km mesafede yer alan Şaşal topluluğu üzerinde yapılan analizlerde de osteoartrit ve spesifik olmayan enfeksiyonlar tespit edilmiştir. Söz konusu bu verilerden hareketle Şaşal topluluğunun yoğun olarak çalıştığı sonucuna ulaşılmıştır (Ö.D. Erdal vd., 2003). Benzer şekilde, Aizanoi KN (Hellenistik-Roma) ve Hierapolis (Hellenistik-Roma-Bizans) iskeletlerinde yapılan incelemelerde de tespit edilen travma ve osteoartrit verileri ağır çalışma koşullarıyla ilişkilendirilmiştir (Üstündağ, 2019). Bir diğer Hellenistik-Roma yerleşimi olan Pınarkent bölgede aktif tarımla uğraşan bir topluluk olarak tanımlanmıştır (Şahin vd., 2015). Susam, arpa, buğday ve pirinç tarımı yapıldığı, beslenme modelinin buna dayandığı ifade edilmekle birlikte iskeletlerde izlenen travmaların ağır çalışma koşullarıyla ilişkili olduğu belirtilmiştir (Şahin vd., 2015).

Boğazköy Hellenistik-Roma topluluğunda Enthesial değişimler üzerine yapılan çalışmada kadın ve erkeler arasında farklar olduğu tespit edilmiştir (Üstündağ, 2020). Cevizcioğlu Çiftliği nekropolünde tekstil üretimiyle ilişkili mezar buluntuları arasında sayılabilecek sadece bir buluntuya sahiptir. CÇ'97 M53 numaralı basit sanduka mezardan orta erişkin bir kadın iskeleti ile bebek iskeleti ele geçmiştir. Bu mezardan unguentarium ve kolye parçaları ile bir kemikten ağırşak ele geçmiştir. İp eğirmek ile ilişkili olarak Anadolu'da Tunç Çağından beri kullanıldığı ifade edilen bu aletler (Üstündağ, 2020)

Nekropolü kullanan insanların tekstil üretimiyle ilgilendiklerini düşündürtmektedir. Çünkü Yunan kültüründe ve Roma döneminde *kadına* atfedilen bir iş gücü olduğu bununla ilişkili olarak iskelette belirli bölgelerde lezyonların saptanabileceği belirtilmiştir. Boğazköy toplumunda bir kadın mezarında bulunan ağırşak ve kemik iğ ile humeruslarında tespit edilen Enthesial değişimlerin ilişkili olabileceği belirtilmiştir (Üstündağ, 2020).

Cevizcioğlu Çiftliği Nekropol alanın bulunduğu coğrafya ve topluluk üzerinde yapılan aktivite çalışmaları ve travma incelemeleri ile aynı döneme tarihlendirilen çalışmalar dikkate alındığında topluluğun geçim örüntüsünün tarım olduğu söylenebilir (Y.S. Erdal, 1999; Ö.D. Erdal, 2004; Ö.D. Erdal vd., 2003; Üstündağ, 2019; Bıçak, 2013; Takunyacıoğlu, 2019; Özer vd., 2012; Şahin vd., 2015). Hatta, Muğla'da bulunan Batı Cadde Kilisesi (Kaya, 2020) topluluğunda tespit edilen travmalar ve osteoartrit verilerinin de yoğun aktiviteyle ilişkilendirilmesi, Hellenistik Dönem'den Bizans dönemine kadar Ege Bölgesi'nde ağır çalışma koşullarını ifade eden tarımsal faaliyetlerin yoğun bir şekilde yapıldığı söylenebilir (Y.S. Erdal, 1996; 1999; Güleç ve Duyar, 1998; Ö.D. Erdal, 2004; Ö.D. Erdal vd., 2003; Üstündağ, 2019; Bıçak, 2013; Takunyacıoğlu, 2019; Kaya, 2020). Cevizcioğlu Çiftliği topluluğunda her dönem ağır çalışma koşulları ölümlülükte etkili olsa da erken dönem topluluğunun daha fazla etkilendiği söylenebilir. Roma Dönemi ile düşüş gösteren osteoartrit verileri ölümlülüğün düşüşünü desteklese de Geç Roma Dönemi'ndeki Roma Dönemi'ne göre yükselişini açıklamada yetersiz kalmaktadır. Bu noktada, Geç Roma'daki siyasal yapılanmanın değişmesinin getirdiği anlaşmazlıkların etkili olabileceği söylenebilir (Mitchell, 2019). Her ne kadar bu çalışmanın konusu kapsamında travmalar yer almasa bile Roma Dönemi sonrasında yaşanan savaşlar bunun bir kanıtı olarak düşünülebilir (Tekin ,2008; Arslantaş ve Yılmaz, 2017; Pırson, 2019; Marek, 2019; Mitchell, 2019).

Tarımsal aktiviteye ilişkin diğer ip uçları ise ağız ve diş sağlığı çalışmalarından elde edilmektedir (Y.S. Erdal, 1996, 2000a; Koruyucu ve Y.S. Erdal, 2021; Meriç ve Köse 2018). Y.S. Erdal (1999) tarafından yapılan diş analizleri sonucunda Cevizcioğlu Çiftliği

Nekropolü bireylerinin dişlerinin oldukça aşınmış olduğu belirlenmiştir. Ancak, ikincil dentin oluşumlarından hareketle, bu aşınmanın yavaş olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu bu bulgulardan hareketle, Cevizcioğlu Çiftliği bireylerinin sert ve tahıla dayalı beslenme modeline sahip olduğu ifade edilmiştir (Y.S. Erdal, 1999).

Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nün bulunduğu bölge dikkate alındığında (Harita 1) coğrafyanın ve buna bağlı olarak oluşan dönemin kültürel dengelerinin ölüm oranlarını etkilemiş olabileceği düşünülebilir. Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Ege bölgesinde ve İzmir yöresinde günümüzde Tahtalı Barajı altında kalmış verimli arazilerin bulunduğu bir bölgede yer almaktadır (Özkan ve Atukeren, 1999). Nitekim Hellenistik ve Roma dönemleri boyunca Nekropol'e yakın bir alandan geçen Tahtalı Çayı yerleşim için avantaj sağlamış olmalıdır. Yapılan çalışmalarla bölgenin, Baklatepe Tunç Çağından Kolophon Antik kentine kadar önemli bir stratejik konuma sahip olduğu belirlenmiştir (Erkanal ve Özkan, 1999). Öte yandan Cevizcioğlu Çiftliği'nin sahip olduğu coğrafik konumdan dolayı Kolophon, Klaros, Efes, Teos, Klazomenai ve Sardis ve hatta Bergama (Pergamon) gibi antik kentlerle de ilişki içinde olduğu (Özkan ve Atukeren, 1999) dikkate alındığında kırsal bir alan olmakla birlikte stratejik öneme sahip olduğu söylenebilir. Nitekim, Şaşal ve Cevizcioğlu Çiftliği insanlarının tarım faaliyetleriyle bölgedeki büyük kentlerinin besin ihtiyacını karşılıyor olabileceği ifade edilmiştir (Ö.D. Erdal, 2004). Doğrudan bir yerleşim yeri tespit edilmemiş olmakla birlikte, Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nün bölgede bulunan ve rüstik evlerde yaşayan küçük gruplar tarafından kullanıldığı tahmin edilmektedir (Y.S. Erdal ile şahsi görüşme, Mart 2021). Kısacası, Cevizcioğlu Çiftliği'nin kent olmaktan uzak bir yerleşim yerine sahip olduğu düşülmektedir. Bu ise Hellenistik Dönem'le birlikte ortaya çıkan kent soyluları ile köy/çiftçi sınıfsal ayrımının ortaya çıktığı bilgisiyle örtüşmektedir (Arslantaş ve Yılmaz, 2017; Pearce, 2015). Yerleşimi hakkında bilgi sahibi olunmayan bir diğer nekropol olan Şaşal topluluğu üzerinde yapılan analizler sonucunda Şaşal'ın Klazomenai Antik kenti topluluğundan daha düşük bir sosyo ekonomik ve sağlık yapısına sahip olduğu belirlenmiştir (Ö.D. Erdal vd., 2003). Cevizcioğlu Çiftliği topluluğu üzerinde detaylı patolojik analiz yapılmamış olsa da demografik verilerden ve yakın çevresinde bulunan

Şaşal'ın analiz sonuçlarından hareketle Cevizcioğlu Çiftliği topluluğunun da yoğun aktivite içinde olunan bir köy topluluğuna işaret ettiği söylenebilir.

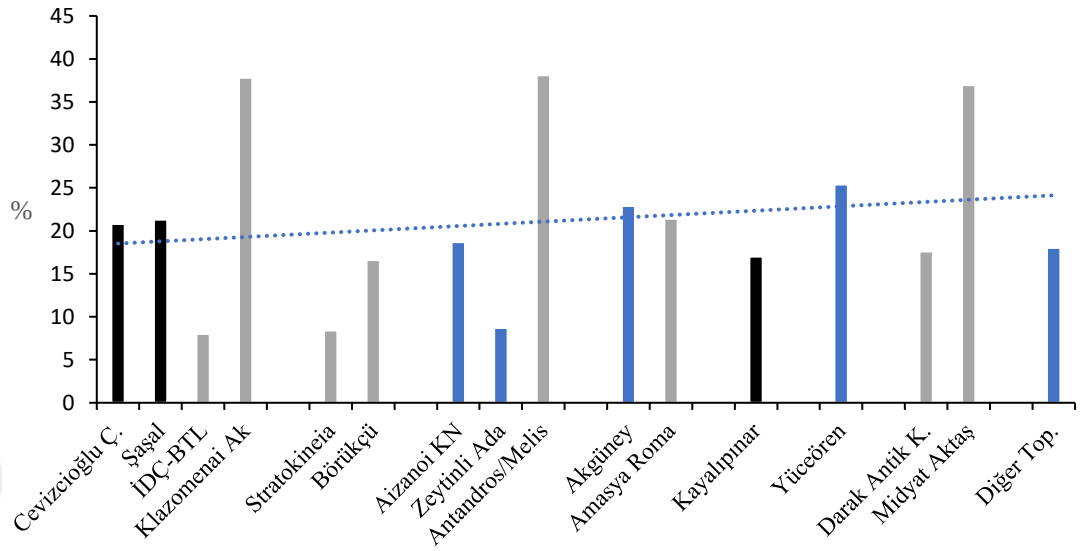
6.1.2. Bebek ve Çocukların Demografisi

Bebek ve çocukların sağlık yapısı ve ölüm oranları toplulukların sosyo ekonomik yapısının ortaya konmasında önemli veriler sağlamaktadır (YS Erdal, 2000b; Clarke, 1980; Özbek ve Erdal, 2006; Büyükkarakaya ve Erdal, 2008; ÖD Erdal, 2017; Mays vd., 2009; Goodman ve Armelagos, 1988; Huhne-Osterloh ve Grupe, 1989; Lewis, 2002). Çevresel adaptasyonlara karşı hassas biyolojik yapıları nedeniyle bebek ve çocukların ölüm oranları topluluk ve çevresel şartlar arasındaki ilişkinin ortaya konmasını sağlamaktadır (Clarke, 1980; Huhne-Osterloh ve Grupe, 1989; ÖD Erdal, 2017; Büyükkarakaya ve Erdal, 2008). Özellikle erken çocukluk büyüme, beslenme ve çevre ile etkileşimin arttığı bir dönem olarak ölüm oranlarının yükseldiği dönemlerdir (Goodman ve Armelagos, 1988). Endüstri öncesi toplumlarda bebek için koruyuculuk sağlayan anne sütünün kesilmesi bebekleri bu yaş aralığında enfeksiyonel hastalıklara karşı savunmasız bırakmaktadır (ÖD Erdal, 2017; Büyükkarakaya vd., 2017; Mosothwana, 2004; Lewis, 2018). Beslenme, anne bakımı, çevresel koşullara adaptasyon, stres faktörleri, kültürel uygulama ve inançlar, bebek ve çocukları erişkinlere göre daha hızlı etkilemektedir (Huhne-Osterloh ve Grupe, 1989; YS Erdal, 2000b; ÖD Erdal, 2017; Büyükkarakaya ve Erdal, 2008). Kısacası erişkin olmayan bireylerin ölüm oranları topluğun sosyo-ekonomik göstergesi olarak dikkate alınmaktadır (YS Erdal, 2000b; Özbek ve Erdal, 2006).

Bebek ve çocuk ölümlülüğünün herhangi bir toplumun biyo-kültürel yansıması olması nedeniyle Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü çocukları ayrıca ele alınmıştır. Gerek osteolojik veriler gerekse Power Model'e göre hesaplanan veriler dikkate alındığında en yüksek çocuk ölümlülüğünün Roma Dönemi'nde olduğu, bunu Geç Roma ve Hellenistik dönemlerin izlediği belirlenmiştir (Tablo 3-6). Dönemler arasındaki oransal farklılık istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır (X2: 4,412; P:0,135; df: 2). Cevizcioğlu

Çiftliği Nekropolü'nün erişkin olmayan bireylerin temsil oranı (%20,8; Tablo 1) dikkate alınarak aynı döneme tarihlendirilen diğer Anadolu topluluklarındaki yeri belirlenmeye çalışılmıştır (Grafik 19).

Anadolu Hellenistik-Roma Dönemi olarak çalışılan topluluklardaki çocuk dağılımına bakıldığında, ölümlülüğün topluluğa göre değiştiği, diğer bir ifade ile homojen olmadığı görülmektedir (Grafik 19). Cevizcioğlu Çiftliği çocuklarının %20,8'lik ölüm oranıyla Şaşal (%21,3), Aizanoi KN (%18,7), Akgüney (%22,9) ve Amasya Roma (%21,4) ile daha benzer olduğu izlenmektedir (Grafik. 19). Ayrıca, küçük iskelet topluluklarının (Nevşehir/Camihöyük (Başoğlu, 2012), Pınarkent (Şahin vd., 2015), Lagina (Güleç vd., 2006), Olba (Başoğlu vd., 2019), Parion ODA Mezar (Çırak vd., 2019) mevcut verileri derlenerek oluşturulan diğer topluluklar da %18 oranıyla Cevizcioğlu Çiftliğine yakın bir orana sahiptir. Anadolu Hellenistik-Roma Dönemi toplulukları arasında çocuk ölümlülüğü %35-40 arasında sahip topluluklar olduğu gibi %8'lere kadar inen oranların olduğu görülmektedir (Grafik 19). Kısacası, Hellenistik-Roma Dönemi Anadolu çocuk ölümlülüğünün 3 grupta kümelendiği söylenebilir (Grafik 19). İlk kümede bulunan İDÇ-BTL, Stratonikeia ve Zeytinli Ada topluluklarında bebek ve çocuklar topluluğun %8 ini temsil etmekte iken ikinci grupta kümelenen Klazomenai Ak, Batı Cadde Kilisesi, Belentepe/Milas, Antandros/Melis ve Midyat Aktaş topluluklarında ise %35 in üzerinde bir oranla temsil edilmektedir. Cevizcioğlu Çiftliği, Şaşal, Börükçü, Aizanoi KN, Kayalıpınar, Akgüney, Amasya (Roma), Yüceören ve Dara Antik Kenti ise %15-20 oranında bebek-çocuk temsiliyle 3. kümeyi oluşturmaktadır. Oransal açıdan büyük farklılıklar olmakla birlikte, oluşturulan linear dağılım, Anadolu Hellenistik-Roma Dönemi 0-15 yaş arası ölüm oranının %22,5 olduğu anlaşılmaktadır (Grafik 19).

Grafik 19: Cevizcioğlu Çiftliği ve çağdaşı topluluklarda bebek-çocuk ölüm oranları

Herhangi bir popülasyonun çevresel adaptasyonun anlaşılabilmesi için ölüm oranları önemli olmakla birlikte hızlı evrimsel değişmenin izlenebilmesine olanak tanıyan bebek-çocuk ölümlülüğü önemli bir noktada durmaktadır (Özbek ve Erdal, 2006; ÖD. Erdal, 2017). Çünkü evrimsel başarıyı gösteren doğum oranı (üreme) ve bebek ölüm oranı arasında doğrusal bir ilişki vardır (Nagaoka vd., 2012: Bocquet-Appel ve Degioanni, 2013). Annelerin bireysel şiddete maruz kalması, beslenme stresi (sütten kesme), enfeksiyonel hastalıklar, akut (organ yetmezliği), ani bebek ölümü sendromu, genetik hastalıklar, Prematüre ve İnfanticide davranışı bebek ölüm nedenleri arasında önemli bir yer tutmaktadır (YS Erdal, 2000b; Clarke, 1980; Özbek ve Erdal, 2006; Aizer, 2011; ÖD. Erdal, 2017; Büyükkarakaya vd., 2017; Mays, 2014; Standen vd., 2014; Özdemir ve Eroğlu, 2021; Pinhasi vd., 2006: Scott, 1999; Demirel, 2013; Yılmaz Usta, 2019; Korkmaz vd., 2013). Bazı toplumlarda İnfanticide cinayet/şiddet olarak algılanmaz hatta bir erişkinin öldürülmesi kadar toplumsal yankıya neden olmamaktadır. Bundan dolayı bir dönemde tespit edilen bebek ve çocuk ölüm oranları ve ölüm nedenleri toplumsal yapının ve toplumun ölüm algısını önemli ölçüde yansıtabilmektedir (Özbek ve Erdal, 2007: ÖD Erdal, 2017; Mays, 2014; Standen vd., 2014). Bebek ve çocuk ölümlülüğünün nedenleri ve oranları hakkındaki ön görüler geçmiş toplulukların demografik verilerini kurgulama olanaklarımızı artırarak verilerimizi daha güvenilir hale getirmektedir.

Arkeolojik topluluklarda bebek ve çocukların genellikle topluluğun %40-60 ını oluşturması beklenmektedir (Bocquet-Appel ve Masset, 1982; Van Gerven ve Armelagos, 1983). Anadolu eski insan topluluklarına bakıldığında beklenilen oranların altında kaldığı anlaşılmaktadır. Anadolu Neolitik ve Kalkolitik topluluklarında çocuk ölümlüğü %30-35 olarak hesaplanmıştır (Özbek ve Ö.D. Erdal, 2006: Özer vd., 2008). Tunç Çağı'nda %40-45'lere yükselen çocuk ölüm oranı Demir Çağı'nda %25-30'lere kadar düşmektedir (Özer vd., 2008). Anadolu Hellenistik-Roma döneminde bebek-çocuk ölüm oranının genel olarak %20-25 olduğu görülmektedir (Grafik 19). Kronolojik olarak Hellenistik-Roma dönemini takiben ele alınan Ortaçağ'da çocuk ölüm oranlarının %35 civarında olduğu: Köşk Höyükte erişkin olmayanların topluluğun % 50 sini oluşturduğu tespit edilmiştir (ÖD. Erdal, 2017). Benzer bir oran (%57) Açıkkol Yıldırım (2013) tarafından Oylum Höyük topluluğu için bildirilmiştir. Neolitik Dönem'den Ortaçağ'a kadar %30ların üzerinde olan bebek ve çocukların ölüm oranlarının Hellenistik-Roma Dönemi'nde diğer dönemlerin de altında kaldığı ve Anadolu eski insan topluluklarının en düşük oranda olduğu anlaşılmaktadır.

İskelet topluluklarında oranların bu denli düşük olması önemli bir demografik sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Huhne-Osterloh ve Grupe, 1989; Milner vd., 2008; Moore vd., 1975; Hassan, 1978). Ancak, çocuk iskeletlerinin yüksek kolajen yapısına sahip olması tafonomik süreçlere karşı kemiği daha hassas hale gelmesine neden olmaktadır. Bunun yanı sıra çocukların, gömünün muhafaza edilmesini sağlayan mezar yapısına sahip olamaması ya da yüzeye oldukça yakın gömülmesi de tarımsal faaliyetler sırasında meydana gelen tahribatı arttırmaktadır (Guy vd., 1997: Altuntek ve Erdal, 2013: 2014). Ancak, Hellenistik-Roma Dönemi'nde çocuk ölümlülüğünün beklenilenin çok altında olması sadece tafonomik nedenlerle açıklanamayacağını göstermektedir. Bu nedenle erişkin olmayan bireylerin ölümlülüğüne detaylı bir şekilde bakılmış ve 15 yaş altı ölümler birer yaş aralıklarıyla incelenmiştir (Grafik 4). Hellenistik Dönem'de bebek ve çocukların 5 bireyle temsil edilmesi (ki bu nedenle grafikte gösterilememiştir) önemli bir farklılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir diğer farklılık ise Roma ve Geç Roma'daki oransal dağılımın ilk 5 yaşta farklılık göstermesidir (Grafik 4). İlk 5 yaş ölümlerinden

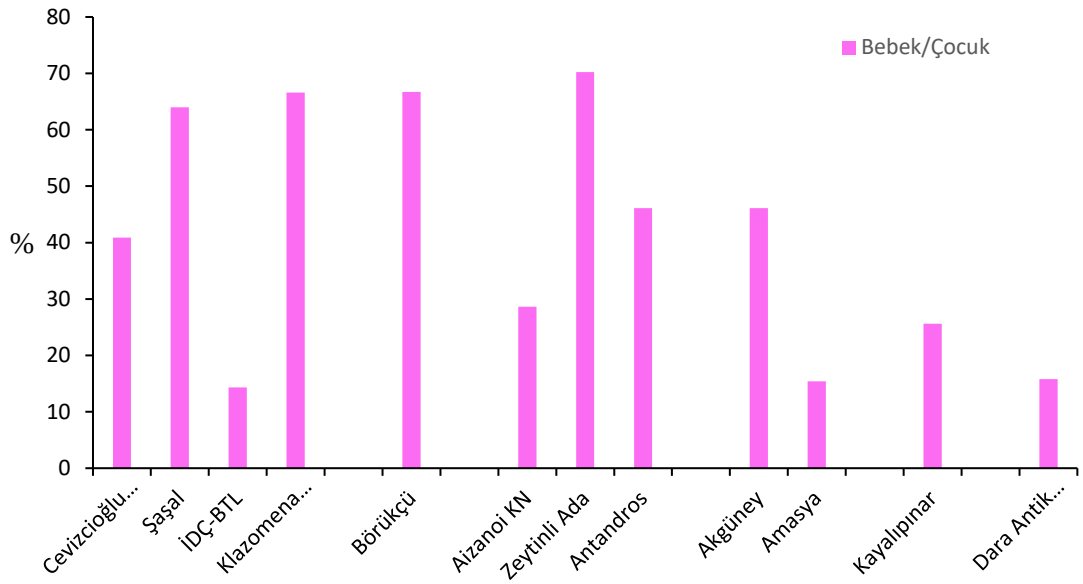
sonra dönemler arasındaki farklılığın ortadan kalktığı ve benzer bir profil sergilediği izlenmektedir. Bu nedenle bu yaş grubuna daha detaylı bakıldığında Hellenistik ve Roma dönemlerinin birbirine yakın örüntü sergiledi anlaşılmaktadır (Grafik 5). Hellenistik ve Roma Dönemi için 6-12, 24-30 ve 30-36 ayları, Geç Roma Dönemi için ise 30-36 ve 42-48 ayların riskli olduğu görülmektedir (Grafik 5). Kısacası, erken dönemler için bebek, geç dönem için ise erken çocukluk yaşlarının riskli olduğu söylenebilir.

Bebek (0-2.49 yaş aralığı) ölümlerinde hastalıklar önemli bir yer tutmaktadır (Goodman ve Armelagos, 1988; Ö.D. Erdal, 2017; Yılmaz Usta, 2019; YS Erdal, 2000b; Özbek ve Erdal, 2006; Clarke, 1980; Lewis, 2002, 2018). Nitekim hastalık bireyin içinde bulunduğu ortama adaptasyon başarısının bir göstergesidir (Lewis, 2002). Bu çerçevede özellikle perinatal ve neonatal ölüm nedenleri arasında enfeksiyonel hastalıkların önemli bir yer tuttuğu belirtilmektedir (ÖD Erdal, 2017: Yılmaz Usta, 2019). Bebek ölümlerinde hastalık önemli olmakla birlikte, birçok faktörün kompleks ilişkinin de dikkate alınması gerektiği anlaşılmaktadır (Lewis, 2002; Özbek ve Erdal, 2006; Demirel, 2013; Korkmaz vd., 2013; ÖD Erdal, 2017). Hayatın ilk 3 yılında gerçekleşen ölümlerde genetik/kromozomal faktörler, kalp-damar sistemi bozuklukları, böbrek yetmezliği, respiratuar distres sendromu (RDS) gibi bebeğe ait olan faktörlerin yanı sıra annenin geçirdiği yada sahip olduğu hastalıklar, beslenme koşulları, doğum stresi, anne bakımı yetersizlikleri, topluluğun yaşamını sürdürdüğü çevre, geçim yöntemlerinden dolayı kazanılan spesifik ya da spesifik olmayan enfeksiyonlar gibi anneye bağlı faktörler de etkilidir (Özbek ve Erdal, 2006; Lewis, 2002; Demirel vd., 2001; Korkmaz vd., 2013; Demirel, 2013).

Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü bebeklerinin dönemlere göre temsil edilme durumlarının aynı olmadığı görülmektedir (Tablo 3, Grafik 4). Hellenistik Dönem'de bebek ve çocukların az temsil edilmesi dikkat çekicidir. Herhangi bir toplulukta bebek ve çocuk ölümlüğünün az olması o topluluğun sosyo ekonomik yapısının iyi olduğuna işaret etmektedir (Özbek ve Erdal, 2006). Ancak, Cevizcioğlu Çiftliği Hellenistik Dönem bebek ve çocuk azlığı erişkin bireylerin ölümlülüğü ile örtüşmemektedir. Dolayısıyla, bebek ve

çocukların az sayıda temsil edilmesinde kültürel faktörlerin etkili olduğu dikkate alınmalıdır.

Bebeklerin toplum tarafından kabul edilip edilmemesi öncelikle dikkate alınan bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bebeklerin sadece beslenme ya da hastalık stresinden hayatlarını kaybetmediği; bireyin deforme olması (fiziksel engel), ritüel, kurban törenleri gibi davranışlarla öldürüldüğü ve kültürel uygulamanın antik dönemlerden beri yapıldığı belirtilmiştir (Scott, 1999; Faerman vd., 1997: Mays, 1993; Özdemir ve Eroğlu, 2021). Nitekim, Hellenistik ve Roma dönemlerinde bebek öldürmenin oldukça yaygın ve sıradan bir davranış olduğu ifade edilmektedir (Mays ve Faerman, 2001; Millet ve Gowland, 2015). Bununla birlikte Özellikle Kartacalılar ve Fenikelilerde Tanrılar için yeni doğanların kurban edildiği belirtilmektedir (Scott, 1999). Bu davranış modelinin sadece antik dönemlerde olmadığı, modern avcı-toplayıcılarda da bebeğin anormal morfolojisinden dolayı ve annenin bebeğini emzirirken tekrar hamile kalması durumunda bebeği öldürdüğü tanımlanmaktadır (Ö.D. Erdal, 2017). Bebeklerin öldürülmesinin aynı zamanda nüfusun kontrolünü sağlamak amacıyla da yapıldığı belirtilmektedir (Mays, 2000). Kısacası bebeklerin bilinçli öldürülmesi önemli bir kültürel uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır (Faerman vd., 1997: Mays, 1993: 2000). Ancak Hellenistik ve özellikle Roma Dönemi'nde bebeklerin ölüm nedenleri arasında önemli bir yer edinen infantisit davranışı Anadolu literatüründe özellikle de Hellenistik-Roma dönemlerinde dikkate alınmamıştır (Ö.D. Erdal, 2017: Özdemir ve Eroğlu, 2021; Ö.D. Erdal vd., 2003; Dinçarslan, 2020; Gözlük, 1998; Sağır vd., 2004; Sağır vd., 2013; Sevim, 1996, 2006; Üstündağ, 2019; Yıldız, 2006; Sarı ve Sağır, 2020; Başoğlu, 2012, Şahin vd., 2015, Güleç vd., 2006, Başoğlu vd., 2019, Çırak vd., 2019; Demirelli ve Suata Alpaslan, 2018; Acar, 2018; Bıçak ve Suata Alpaslan, 2015; Akbacak ve Gözlük Kırmızıoğlu, 2018; Çırak, 2017). İnfantisit davranış modelinin yaygın olması durumunda bebek ölümlülüğünün yüksek olması beklenir. Bu yaklaşımdan hareketle oluşturulan Grafik 20'de Cevizcioğlu Çiftliği çağdaşı toplulukların çocukları içerisindeki bebek ölüm oranlarına bakılmıştır.

Grafik 20: Anadolu Hellenistik-Roma Dönemi Topluluklarında Bebek Ölümlüğünün Çocuklara Göre Dağılımı

Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü topluluğundaki bebeklerin tüm çocukların içerisindeki oranının %40 olduğu hesaplanmıştır. (Grafik 20). Gerek zaman gerekse coğrafik açıdan en yakın topluluk olan Şaşal'da ise bebekler çocukların %64'ünü oluşturmuştur. Bebek oranları topluluklar arasında farklılık gösterse de infantisit davranışını destekleyebilecek bir örüntüyle karşılaşılmadığı söylenebilir. Diğer taraftan söz konusu bu topluluklarda bebeklerin öldürülmüş olabileceğine dair herhangi bir patolojik lezyondan bahsedilmemektedir (Ö.D. Erdal vd., 2003; Dinçarslan, 2020; Gözlük, 1998; Sağır vd., 2004; Üstündağ, 2019; Bıçak ve Suata Alpaslan, 2015; Yıldız, 2006; Çırak, 2017; Akbacak ve Gözlük Kırmızıoğlu, 2018; Sarı ve Sağır, 2020; Demirelli ve Suata Alpaslan, 2018).

İnfantisit davranışının tüm bebeklik dönemini değil, sadece perinatal ölümleri etkileyen bir faktör olduğu üzerinde durulmaktadır (Mays,1993: 2014). Ancak Cevizcioğlu Çiftliği topluluğunda sadece 3 fetüs ve bir yeni doğan bebek tespit edilmiştir. Fetüslerin ve yeni doğan bebeklerin iskeletlerinin ele geçmemesinin farklı nedenleri vardır. Tafonomi, tarım

aktivitelerinin nekropole zarar vermesi, definecilik, gömü uygulamalarındaki farklılık ve kazı teknikleri iskeletin ele geçmemesine neden olmaktadır (Hassan, 1979: Guy vd., 1997: Duday, 2014: Ö.D. Erdal, 2017). Bundan dolayı yaş aralıklarını temsil eden iskeletler ya çok az ya da hiç ele geçememektedir (Mosothwana, 2004). Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde bebek ve çocuk gömülerinin yapıldığı çömleklerin önemli bir kısmının kırılmış olması alanda definecilik (Mezar hırsızlığı) yapıldığını düşündürmektedir. Klazomenai Akpınar'da özellikle bebek gömüleri için çömlek gömünün yaygın olduğu ve bu çömleklerin genellikle kırık ele geçtiği belirtilmiştir (Hürmüzlü, 2004). Nitekim, Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü kazılarının Prof. Dr. Y.S. Erdal başkanlığındaki uzman bir ekip tarafından yapılmış olduğu dikkate alındığında, fetüs ve bebek azlığının kazı tekniği ile ilişkisi bulunmamaktadır. Prof. Dr. Y.S. Erdal ile yapılan görüşmede (Nisan 2022), bebeklerin genellikle amfora ya da arıkovanı denilen çömlek mezarlara gömüldüğü bu çömleklerin de yüzeye yakın olması nedeniyle tarımsal aktivitelerden ve hırsızlıktan etkilenmiş oldukları bilgisi elde edilmiştir.

Hellenistik-Roma Dönemi'nde infantisit davranışının yaygın olduğu belirtilse de (Scott, 1999; Faerman vd., 1997; Mays, 1993; Özdemir ve Eroğlu, 2021) Cevizcioğlu Çiftliği topluluğunda bu uygulamanın olmadığını destekleyen bir diğer veri de erişkinlerin cinsiyet dağılımlarından elde edilmektedir. İnfantisit davranışının genellikle kız çocuklarına yapıldığı belirtilmektedir (Faerman vd., 1997: Mays ve Faerman, 2001: Özdemir ve Eroğlu, 2021). Ancak İsrail Aşkelon yerleşiminde bir Roma hamamının dibinden 100'den fazla bebeğe ait iskelet kalıntısının ele geçtiği ve bu bebeklerin DNA'larına bakıldığında önemli bir oranda erkek bebek olduğu tespit edilmiştir (Faerman vd., 1997; Mays, 2000). Herhangi bir cinsiyete yönelik yapılan infantisit uygulamasının erişkinlikteki cinsiyet dağılımını etkilemesi beklenmektedir. Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü topluluğundaki cinsiyet oranının 1,2 olduğu ve birbirine yakın bu oranın her dönemde mevcut olması, toplulukta infantisit uygulamasının olmadığı düşüncesini desteklemektedir.

Altuntek ve Erdal (2013, 2014) tarafından modern bir mezarlık olan Urfa Bediüzzaman Mezarlığı'nda yapılan araştırmada, bebeklerin kimlik kazanacak diğer bir ifade ile birey olarak dikkate alınacak kadar hayatta kalamadıklarında cenaze ritüeline uygun görülmediği ve erişkinlerin mezarlığında ayrı bir alana gömüldükleri tespit edilmiştir. Nitekim birey sayılmak ya da kimlik sahibi olmak toplumsal olarak oldukça önemlidir (Geertz, 1993; Nilsson Stutz, 2010, Eriksen, 2019; Turner, 1982; Turner, 2020(1969); Binford, 1971; Saxe, 1971: Goodenough, 1965; Tainter, 1978). Bu nedenle Urfa Bediüzzaman Mezarlığı verilerine göre bebekler erişkinlerle birlikte değil, mezarlığın farklı bir alanına gömülmektedir (Altuntek ve Y.S. Erdal, 2013, 2014). Ancak, Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nün tamamının antropologlar tarafından kazıldığı, Roma ve Geç Roma Dönemi'nde bebek ve çocuk temsiliyetinin olduğu dikkate alındığında, bebeklere bu nekropol alanında ayrı bir alan ayrılmadığı söylenebilir. Diğer taraftan Acemhöyük topluluğunda yapılan araştırmada, bebeklerin erişkinlerin gömüldüğü nekropol alınan gömülmediği tespit edilmiş ve bu kültürel davranış bebeğin birey kabul edilmemesiyle açıklanmıştır (Durur, 2019). Kısacası, Asur Ticaret Kolonileri Dönemine tarihlendirilen Acemhöyük topluluğu bebeklerini erişkin mezarlığına değil yerleşim içine gömmüşlerdir (Durur, 2019). Cevizcioğlu Çiftliği topluluğun yerleşim alanları hakkında herhangi bir bilgi olmamakla birlikte, özellikle Hellenistik Dönem'de bebeklerin nekropol alanına gömülmediği söylenebilir. Bebeklerin nekropole gömülmemiş olmasında da birey olarak kabul edilmemelerinin etkili olduğu düşülmektedir. Nitekim, bireylerin belli bir yaşa erişmesi ya da toplumsal alana dahil olmasını etkileyen geçiş dönemlerine ulaşması beklenmektedir (Altuntek ve YS Erdal, 2014; Van Gennep, 1960). Bir bebeğin vaftiz edilmeden ölmesi (Van Gennep, 1960), isim almadan ölmesi (Foça ve Yenişehirli, 2021), *tam insan* olarak kabul edilmemesi (Altuntek ve YS Erdal, 2014) gibi farklı kültürel kaygılarla bu bireyler erişkinlerden farklı ritüellerle farklı mekanlara gömülmekteydi. Nitekim Antik Yunanda bebeklere doğduktan yaklaşık 10 gün sonra bir geçiş ritüeli ile ismi verilmekteydi (Foça ve Yenişehirli, 2021). Eğer bebek bu süre zarfında hayatta kalmayı başarırsa geçiş ritüelinin neticesinde bir isme sahip oluyordu. Ancak ölürse Amphidromia adı verilen bir çömlek mezara konularak gömülmekteydi. Nitekim Hellenistik Dönem için beklenenden daha düşük bir bebek ve çocuk iskeletinin ele geçmesi farklı bir alana gömülmüş olabileceklerine işaret etmektedir. Bununla birlikte

bu dönemde bir kimlik sahibi olma sınırı olduğu düşünülmektedir (Van Gennep, 1960; Geertz, 1993; Nilsson Stutz, 2010, Eriksen, 2019; Turner, 1982). Roma Dönemi'yle birlikte Nekropol alanında bebeklerin de görülmesiyle birlikte, demografi verilerinden kültürel yapıda değişimlerin olmaya başladığı söylenebilir. Ancak, bu olası yorum için topluluğun kültürel verilerini yansıtması açısından gömü geleneklerine bakılmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi sayısal açıdan temsiliyetinin az olması nedeniyle oransal bir karşılaştırma yapılamamakla birlikte, Hellenistik Dönem'de bebekliğin ikinci altı ayın ve 2-3 yaş aralığında ölümlerin olduğu anlaşılmaktadır. Benzer durumun Roma Dönemi içinde söz konusu olduğu tespit edilmiştir. Roma Dönemi çocuklarının %20si ikinci altı ayda, %40'ının 2-3 yaşları arasında öldüğü belirlenmiştir (Grafik 5). Geç Roma Dönemi'nde ise en yoğun ölümlerin %25 oranıyla 3-4 yaşlarında olsa da ölüm oranlarının iki yaşından sonra artmaya başladığı anlaşılmaktadır (Grafik 5).

Bebekliğin erken aşamalarında gerçekleşen ölümlerde bebeğe bağlı komplikasyonlar ve yeni çevreye adaptasyon sürecinde gerçekleşen hastalıkların önemli olduğu belirtilmektedir (YS Erdal, 2000b; Özbek ve Erdal, 2006; ÖD Erdal, 2017; Demirel vd., 2001; Korkmaz vd., 2013; Lewis, 2002). Bebeğin yeni çevresine uyumunda annenin oldukça önemli bir rolü bulunmaktadır. Nitekim bu dönemdeki ölümlerde biyolojik nedenler kadar önemli bir diğer faktörün anne bakımı olduğu vurgulanmaktadır (Özbek ve Erdal, 2006; ÖD Erdal, 2017). Annenin özenli bakımı ve beslenme bebek için yeni çevreye adaptasyonu desteklemektedir. Bebeğin bakıcısı durumunda olan kadının bireysel sağlığı ve kültürün cinsiyete olan yaklaşımı dolaylı olarak da bebeği etkilemektedir. Doğum kadın için önemli risk faktörleri arasında yer almaktadır (Şenoğlu vd., 2019). Nitekim Cevizcioğlu Çiftliği kadınlarının genç erişkinlikten orta erişkinliğe kadar devam eden yüksek ölüm oranında da doğumun etkili olabileceği tahmin edilmektedir (Grafik 5; Çırak, 2017; Aizer, 2011; YS Erdal, 2011; Sarı ve Sağır, 2020; Şenoğlu vd., 2019). Kadınların her dönem için söz konusu olan 20-35 yaş aralığındaki yüksek oranlarının bebek ölüm oranlarının yüksek olmasıyla örtüştüğü görülmektedir. Bu

durum ise Cevizcioğlu Çiftliği bebek ölümlerinde bebeğin akut hastalığı kadar anne bakımının da etkili olabileceğini işaret etmektedir. Kadın gerek kendi sağlık koşullarının yetersizliği gerekse tekrar doğum sürecine girmesi ya da yoğun fiziksel aktivitesi nedeniyle bebeğiyle ilgilenememekte; bu da bebeğin ölmesine neden olabilmektedir (Özbek ve Erdal, 2006; ÖD Erdal, 2017; Büyükkarakaya, 2017). Annenin bakımı ve anne kaynaklı beslenme ile bebek yeni çevresine uyum sağlamakta ve yaşamını sürdürebilmektedir. Nitekim, 1 yaşından sonraki bebek ölümlerinin önemli bir düşüş göstermesi bu yorumu desteklemektedir (Grafik 5-6).

Bir yaşından sonra hayatta kalma şansının yükseldiği tespit edilmekle birlikte, özellikle 2 yaşından sonra oransal yüksek ölümler ise bebek ve çocukların ikinci ve önemli bir dönemle karşı karşıya kaldığını işaret etmektedir. Cevizcioğlu Çiftliği bireylerine özgü olmayan bu ölümler ise sütten kesme krizi olarak tanımlanan dönemle açıklanmaktadır (YS Erdal, 2000b; Özbek ve Erdal, 2006; ÖD Erdal, 2017; Büyükkarakaya vd., 2017; Büyükkarakaya ve Erdal, 2008; Özdemir ve Erdal, 2009; Uysal, 2004; Büyükkarakaya, 2017; Sarı ve Sağır, 2020). Anne sütü bebeğin doğumdan sonraki çevresine adaptasyonunu destekleyen en önemli faktördür. Mineral ve vitamin açısından etkin bir besin maddesi olan anne sütü, bebeği hastalık yapıcı etkenlere karşı da donanımlı hale getirmektedir (Clarke, 1980; Lewis, 2018; Demirel vd., 2001; Huhne-Osterloh ve Grupe, 1989). Bu kadar önemli bir besin maddesinin olmaması durumu ise bebekleri patojen etkenlere karşı savunmasız hale getirmektedir (Clarke, 1980; Ö.D. Erdal, 2017; Büyükkarakaya vd., 2017; Mosothwana, 2004; Özbek ve Erdal, 2006; YS Erdal, 2000b; Lewis, 2002, 2018; Demirel vd., 2001). Sütten kesmeyle birlikte bebek doğumdan sonra ikinci kez yeni bir çevreyle karşılaşmakta ve tekrar bir uyum sürecine girmektedir. Bebeği donanımlı hale getiren anne sütünün eksikliği ve yeni besin maddelerine uyum bebeğin enfeksiyonlara karşı açık olmasına ve hastalık yapıcılarla mücadele edemeyen bebeklerin yoğun bir şekilde ölmelerine neden olmaktadır. Nitekim, eser element çalışmalarıyla da sütten kesmenin bebek sağlığı ve dolayısıyla ölümlülüğünde etkili olduğu tespit edilmiştir (Huhne-Osterloh ve Grupe, 1989; Büyükkarakaya vd., 2017; Özdemir ve Erdal, 2009; Özdemir, 2018; Pearson vd., 2010; Özdemir vd., 2019).

Bebek, annenin yeniden doğum sürecine girmesinden ve stres nedeniyle sütün yetmemesinden dolayı sütten kesilebilmektedir (Demirel vd., 2001; ÖD Erdal, 2017). Ancak, Cevizcioğlu Çiftliği topluluğu üzerinde yapılan aktivite çalışmalarında kadınların da erkekler kadar yoğun çalıştıkları (ÖD Erdal, 2004) dikkate alındığında, sütten kesmenin sadece doğum ya da anne sağlığıyla ilişkili olmadığı; annenin yoğun aktivite gerektiren tarımsal faaliyetlerinin de sütten kesmede etken olabileceği söylenebilir.

Y.S. Erdal (1999) tarafından yapılan ilk çalışmada incelenen 95 bireyin %30,5 inde hypoplazi tespit edilmiştir. Nitekim büyürken bireyin maruz kaldığı beslenme bozuklukları ve ateşli hastalıklar, lokal travmalar, genetik faktörler mine oluşum sürecinde aksaklıklara neden olarak genellikle bant şeklinde mine kusurları oluşmasına neden olmaktadır (Goodman ve Armelagos, 1988; YS Erdal, 2000a; Büyükkarakaya, 2017). Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü bebek ve çocuk ölüm oranlarına bakıldığında erken dönemlerinde farklı streslere maruz kaldıkları belirlenmiştir. Nitekim ölüm oranlarının dağılımını destekleyen hypoplazi verileri ele geçen iskelet kalıntılarıyla uyuşmamaktadır. Buda ele geçmesi beklenen iskelet kalıntılarına ulaşılamamasında gömü geleneklerinin etkisinin ele alınması gerektiğini göstermektedir.

6.2. GÖMÜ VE GÖMÜ UYGULAMALARI

Neanderthallerin ölülerini gömmeye başlaması insan evriminde benzersiz bir davranış örüntünün doğuşuna ve çeşitliliğine yol açmıştır (O'shea, 1984; Yıldız ve Erdal, 2008). Öyle ki ölüme verilen tepkiler bir trend haline gelerek kültürün önemli bir yansıtıcısı haline gelmiştir (Kroeber, 1927; Beck, 2016). Bu nedenle de geçmiş kültürlerin yorumlanması amacıyla farklı arkeolojik materyaller (iskelet, materyal kültür ürünleri, yaşam alanları, etnografya vd.) detaylı bir şekilde çalışılmaya başlanmıştır. Ancak kültür söz konusu iken bir toplulukta yeniden yapılandırılan ritüel dağılımlarının diğer topluluklar içinde ön görüleceğini söylemek oldukça zordur (Kroeber, 1927; Beck, 2016; Hodder, 1982a). Çünkü ölüm uygulamalarının pratik denetleyicisi olan

tabuların/kuralların din ve yasalar kadar kesin sınırlarla bölünmediği ileri sürülmektedir (Kroeber, 1927; Beck, 2016). Bununla birlikte kültürel olarak toplulukları (etnik belirleyicilerini) birbirinden ayırmak özellikle ölüm uygulamaları söz konusu iken mümkün değildir (O'shea, 1984: 299). Fakat cenaze, ritüel davranış ve bir bedenden (Cesetten) kurtulma şekli eski kültürlerin ve toplulukların sosyal yapılarına dair önemli ipuçlarını barındırmaktadır. Ölüm uygulamaları, Binford (1971) ve Saxe (1970, 1971) gibi araştırmacıların belirttiği üzere, kavramsal olarak topluluklarda ortak yönlere sahip olmakla beraber, şemalar ve kavramların anlamları topluluklara göre de farklılık göstermektedir (Hodder, 1982, 1995; Hodder ve Hutson, 2017; Parker Pearson, 1982; Miller, 1982a).

Eski toplumların sosyal ve kültürel yapılarının anlaşılması için mezar yapıları, ölü hediyeleri ve incelenebilir bir yerleşim yeri varsa, elde edilen bilgilerden yola çıkılarak kültüre dair veriler elde edilebilmektedir (Tainter, 1978; Binford, 1971, Saxe, 1971; Hodder, 1982a,b; Braithwaite, 1982). Sadece mezarlıklardan elde edilen bilgiler eğer mezarlık alanında bulunan ölü hediyeleri ve diğer materyaller bakımından zayıfsa sosyal kültürel bilgiler konusunda eksiklik yaşanabilir. Bununla birlikte mezarlığın demografik yapısının oluşturulması ve mevcut materyallerin ilişkilendirilmesinin önündeki güçlükleri de minimum düzeye indirerek çalışmak oldukça önemlidir (Hassan, 1978). Nitekim, herhangi bir topluluğun sosyal farklılıklarının yaş ve cinsiyet gibi biyolojik özelliklere dayalı kurgulanması, çağdaş topluluklar arasında dahi karşılaştırmalar yapılabilmesini sağlamaktadır (Binford, 1971; Saxe, 1971).

Antropolojik veya arkeolojik çalışmalar açısından iskelet ve materyal kültürün bir arada farklı tekniklerle çalışılması insanın tarih ve tarih öncesi kültürlerinin yeniden oluşturulması ve muhtemel olasılıklarının yeniden kurgulanmasını sağlamaktadır (Y.S. Erdal, 2013, 2015). İskeletin bu denli değerli olması bir antropolog tarafından ifade edilişinden değil, kültürel olarak bu biyolojik formasyonun korunması ve ritüelin temel elementini oluşturmasından gelmektedir. Çünkü insanlar tarihin kültürel olarak kurulmaya başlandığı eski dönemlerden beri yani ilk aletlerin ortaya çıkışından itibaren

tekrar eden davranışlar ve muhtemel iletişim modelleri/semboller geliştirmiştir (Tattersall ve Schwartz, 2009). Bu modeller sembolik olarak dışarıya aktarılabilir olmaya başladığında ilk olarak aletlerde (erectus mızrakları), duvar resimlerinde, sonra ölüm uygulamalarında ortaya çıkmıştır (Tattersall ve Schwartz, 2009). Ölüm uygulamaları bağlamında ise bu davranışı izleyebildiğimiz ana materyal kemiklerdir. Çünkü kemik hem uzun süre korunması bakımından materyalist arkeolojiyi hem de "özü, soyu" temsil etmesi bakımından sembolizmi ve ritüeli temsil etmektedir (Y.S. Erdal, 2015, 2017). Bu tür çalışmalarda materyal kültür ürünlerinin ve iskelet materyalinin bir arada değerlendirilmesinin ne kadar önemli olduğu gösterilmiştir (Y.S. Erdal, 2013, 2015, 2017; Durur, 2019; Göker, 2019; Büyükkarakaya vd., 2019).

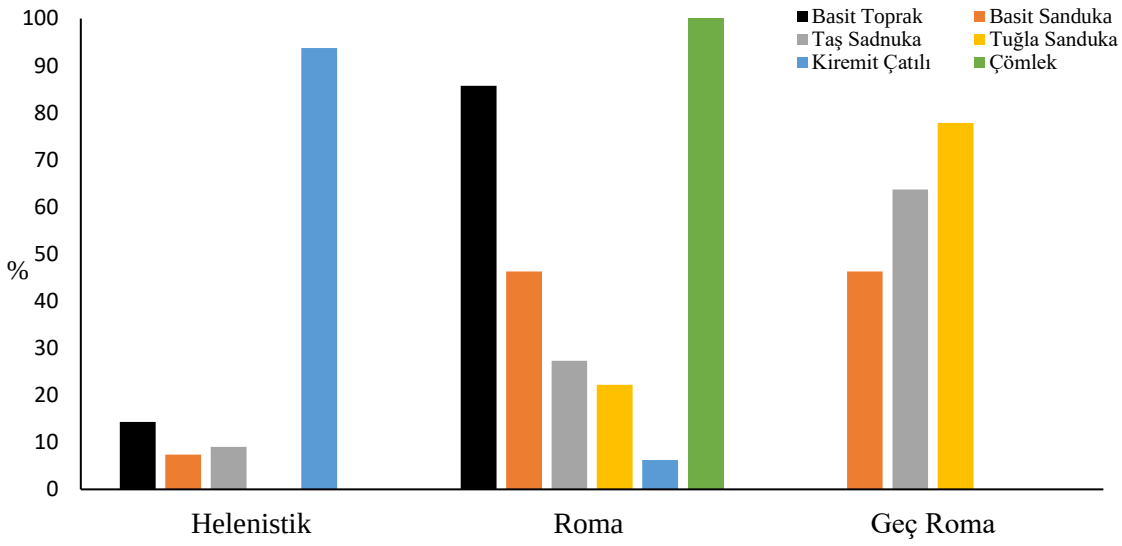
6.2.1. Mezar Tipleri, Birey Dağılımı ve Gömü Biçimleri

Arkeolojik kontekstler (örneğin mezar (lık)lar) globalleşen dünyadan önceki dönem kültürlere ulaşmamızı sağlayan önemli veri kaynaklarını oluşturmaktadır (Saxe, 1971: Tainter, 1973). Bir kamusal yapı olan mezarlıklar Geç Neolitik- Kalkolitik Çağ'dan beri insanların kültürel sisteminde yer almaktadır (Durur, 2019). Çünkü mezarlık kavramının soy grubu ve doğal kaynaklarla ilişkili olarak ortaya çıktığı ileri sürülmüştür (Saxe, 1970: 1971; Goldstein, 1981: Morris, 1991). Kökeni hala tartışmalı olmakla birlikte Roma Dönemi'nde mezarlıklar geleneksel bir davranış olarak meyve bahçelerinin, kutsal yolların kenarlarına yapılmışlardır (Erasmo, 2001; Çetinkaya, 2011; Yazıcı, 2014). Ege Bölgesinin önemli Antik Kentlerinden biri olan Ephesos Nekropolleri'nin Kutsal yollara yakın olarak Kent Surlarının dış bölgelerinde kurulduğu tespit edilmiştir (Yazıcı, 2014: 83). Dolayısıyla nekropol alanının yerleşim alanlarıyla ilişkisinin kurulması da geleneğin anlaşılmasında önemlidir. Ancak Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nün yerleşim alanlarıyla ilişkisi kurulamamıştır (Özkan ve Atukeren, 1999). Diğer taraftan, Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nün verimli tarım arazisine sahip ve çevresindeki önemli kentlere (Kolophon, Klaros, Efes) oldukça yakın olduğu dikkate alındığında (Kayan, 1995), konumu itibariyle önemli bir merkez olduğu tahmin edilebilir.

Bir mezar tipi nekropollerde yüksek oranlarda temsil edildiğinde bunun dikey toplumsal hiyerarşide; toplumların alt sosyo-ekonomik gruplarına mensup bireyleri tarafından kullanıldığını ve oransal olarak yüksek olması beklendiği ileri sürülmüştür (Goldstein, 1981; Tainter, 1973; Tainter ve Cordy, 1977). Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde 10 farklı mezar tipi tanımlanmıştır. Bu mezarların %11,6'sından iskelet kalıntısı ele geçmemiştir. Nekropolün verimli bir tarım arazisinde bulunması, baraj dolgusu için toprak alınması ve mezar hırsızlıklarından dolayı zarar gördükleri tespit edilmiştir (Özkan ve Atukeren, 1999). Nekropolde en sık karşılaşılan mezar tipi sırasıyla basit sanduka (%30,5), basit toprak (%19,5) ve kiremit çatılı (%17,9) mezarlardır (Grafik 11). Nekropol'de farklı oranlarda da olsa mezar çeşitliliğinin bulunması heterojen bir kültürel yapıya işaret etmektedir. Diğer taraftan Anadolu'nun farklı alanlarında çalışılan Hellenistik-Roma Dönemi nekropollerinde de Cevizcioğlu Çiftliği'nde saptanan mezarlara ek olarak kaya mezarlar, ostotek, acrosolium, khamosorion, lahit ve tümülüs mezarlar kayda geçmiştir (Yıldız, 2006; Ö.D. Erdal vd., 2003; Biber ve Erdoğan, 2018; Çetinkaya, 2011; Şirin ve Kolasoğlu, 2017; Foça, 2018, 2020, 2021; Foça ve Yenişehirli, 2021; Arıcı, 2020; Hürmüzlü, 2004; Kasapoğlu, 2007; Gürbüzer, 2019; Yazıcı, 2014; Şahin, 2018; Özver, 2021). Söz konusu bu mezar çeşitliliği Hellenistik-Roma Dönemi siyasal yapılanmasını da yansıtan bir veri olarak karşımıza çıkmaktadır. Hellenistik Dönemde İskender Pers kültürünü yönetim şeklini kendi krallığının ilk dönemlerinde benimsemeye devam etmiştir. Bununla birlikte yerel kültürlere hoş görüyle yaklaşan politikalar benimsemiştir. Ayrıca İskender baş kenti Babil'e taşıyıp, tek para birimi ve tek dil ile kültür birliği sağlamıştır (Tekin, 2019). Bu kültür birliğinin ve krallığının teminatı olarak hem Anadolu hem de Suriye'de binlerce evlilik yaptırmıştır. Helen kültürünün hâkim olduğu ege bölgesinde Roma döneminde *İtalik yaşama* doğru bir kültür geçişi olmuştur (Uytterhoeven, 2019; McCormick vd., 2012; Harper ve McCormick, 2018). Bu geçişle birlikte Anadolu da bu yaşam biçimi kendini lüks olarak göstermiştir. Roma hamamları, su kemerleri gibi yapılar ortaya çıkmıştır. Bu geçiş kültürü geliştirmekle (Uytterhoeven, 2019; Harper ve McCormick, 2018) kalmayıp ağırlıklı ölüm uygulaması haline gelen kremasyonun yerine inhumasyon mezar tiplerinin çeşitlenmesini sağlamıştır. Bu tarihsel yapılanmadan dolayı Helen Kültürü Roma Kültürüyle yer değiştirmekten ziyade kültürleşme süreciyle birlikte bir arada yaşanmıştır (Çetinkaya, 2011). Genel

anlamda Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü mezar tiplerinin heterojen bir kültürü yansıttığı görülse de çeşitliliğin, her mezar tipinin bulunması nedeniyle, Roma Dönem'nde daha belirgin olduğu söylenebilir. Bu ise erken dönemden geç döneme doğru bir kültürel değişimin izleri olarak dikkate alınabilir.

Cevizcioğlu Çiftliği mezarlarının %67,9'u sikke ve diğer buluntularından hareketle tarihlendirilmiştir (Özkan ve Atukeren, 1999). Tarihlendirilebilen mezarlardan hareketle mezar tiplerinin dönemlerine göre dağılımına bakılmıştır (Grafik 21). Mezar tiplerinin ve oranlarının dönemlere göre farklılaştığı tespit edilmiştir (P: 0,00; df:36; x^2: 237,484).

Grafik 21: Cevizcioğlu Çiftliği Mezarlarının Dönemlere Göre Dağılımı

Nekropol genelinde ikinci yoğun grubu oluşturan ve gömü uygulamasının başladığı Üst Paleolitik Dönem'den beri kullanılmakta olan basit toprak mezarlar Hellenistik ve Roma dönemlerinde de yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Toprağa çukur kazılarak oluşturulan ve literatürde (Özkan ve Atukeren, 1999) basit toprak olarak tanımlanan mezarlar halk tarafından tercih edilen mezar tipini oluşturmakta ve genellikle buluntu yönünden zayıf mezar gruplarını oluşturmaktadır (Şirin ve Kolasıoğlu, 2017). Bu nedenle de Nekropol 'deki basit toprak mezarların %62,2 sinin dönemi belirlenememiştir. Dönemi belirlenebilen basit toprak mezarların sadece %38'i Grafik 21'te gösterilebilmiştir.

Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü ’ne yakın olan Şaşal (Hellenistik-Roma) Nekropolü’nde tanımlanmış olan mezarların sadece %11,6’sını basit toprak mezarlar oluşturmaktadır (Ö.D. Erdal vd., 2003). İki nekropolde de basit toprak mezar benzer frekanstadır. Şaşal Nekropolü’ndeki kazılarının belirli bir bölgede yoğunlaştığı ve durumun mezar tiplerinin oransal dağılımında etkili olabileceği belirtilmiştir (Ö.D. Erdal vd., 2003). Ancak Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü’nün neredeyse tamamı kazılmış olmasına rağmen basit toprak mezarların yaklaşık %20 oranında kaldığı söylenebilir. Antandros kentinin Melis Nekropolü’nde yapılan çalışmada önemli oranda (%21,3) basit toprak mezar bulunmuş ve bunların MÖ 7-1yy a kadar tercih edilen bir mezar tipi olduğu belirlenmiştir (Yıldız, 2006). Nitekim Geometrik-Hellenistik Dönem’e tarihlenen Klazomenai Akpınar Nekropolü’nde basit toprak mezarların tespit edildiği bunun Hellenistik dönemde kiremit çatılılara doğru evrildiği belirtilmektedir (Hürmüzlü, 2004). Her ne kadar kanıtlar yeterli olmamakla birlikte araştırmacı basit toprak gömünün Klasik-Hellenistik Dönem’de erişkinler için yaygın bir gömü uygulaması olduğunu ileri sürmüştür (Hürmüzlü, 2004). Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü’nde dönemi tanımlanmış basit toprak mezarların %14,3’ünün Hellenistik Dönem’de %85,7’sinin Roma Dönemi’nde kullanıldığı görülmüştür (Grafik 21). Grafik 21’ten hareketle basit toprak mezarların Roma Dönemi’nde kullanıldığı görülse de dönemi belirlenemeyen mezarlar dikkate alındığında dönemler hakkında net bir çıkarım yapmak mümkün değildir. Ancak, Geç Roma Dönemi’nde basit toprak mezarlara rastlanılmamış olmasından hareketle, Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü’nde basit toprak mezarların erken dönem mezarları olduğu söylenebilir. Nitekim bu çıkarsamayı destekleyen bir diğer verinin yine mezar tiplerinden elde edilmiştir. Kiremit çatılı mezarlar Hellenistik Dönem’in tipik mezarı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü’nde mezarların %17,9’unu oluşturan kiremit çatılıların %93,8’inin Hellenistik Dönem’e tarihlendirilmesi bu dönemin sıklıkla tercih edilen mezar tipi olduğunu göstermektedir (Grafik 21). Her ne kadar dönem ayrımı yapılmamış olsa da Şaşal Nekropolü’ndeki mezarların %40,6’sının kiremit çatılı mezar olduğu tespit edilmiştir (Ö.D. Erdal vd., 2003). Melis Nekropolü’nde tespit edilen ve M.Ö. 4-1 yüzyıla

tarihlenen bütün mezarların kiremit çatılı olduğu belirtilmiştir (Yıldız, 2006). Bu açıdan ele alındığında, Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü kiremit çatılı mezarlarının Hellenistik kültürü yansıtan mezar olduğu ve bu mezar tipinin Roma'da az oranda da olsa kullanıldığını ve Geç Roma Dönemi'le birlikte kullanımından vaz geçildiği söylenebilir.

Hellenistik Dönemi temsil eden mezarlar gibi çömlek mezarlar da Roma Dönemi'ne özgü mezar olarak karşımıza çıkmaktadır (Grafik 21). Ayrıca iskelet kalıntısı ele geçmeyen boş mezarların %36,'ünü de çömlek mezarlar oluşturmaktadır. Çömlek mezarlar, Amforalar gibi yüzeye yakın gömülmesinden dolayı tarım faaliyetleri ve baraj yapımı sırasında en yoğun tahrip edilen mezar tipidir (Y.S. Erdal, bireysel görüşme 2022 Nisan; Tırpan, 2015). Çömlek mezarların parçalı bulunmasının bir diğer olası nedeni ise mezarlara bireylerin sığması için ağız kısımlarının kırılmasıdır (Hürmüzlü, 2004: Yağız, 2012; Özver, 2021: 107). Çömlek mezarlar sembolik olarak bebeklere özgü gömü biçimini ifade edilmektedir. Ancak bazı toplumlarda bunun bir ekonomik sosyal gösterge olduğu belirtilmiştir (Braithwaite, 1982). Hindistan'da yüksek kasttan insanların bebeklerini gömerken çömlekleri süslemesi alt kast gruplarının da bunu kendi bebekleri için uygulamasına neden olmuştur. Benzer bir örüntünün Antik Atina da gözlemlenmesi çömleklerin farklı anlamları olduğunu göstermektedir (Houby-Nielsen, 2000). Çömlek mezarlar Antandros Melis Nekropolü için %44,3, Şaşal %14,5 oranlarında iken Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolünde ise %11 oranında tespit edilmiştir. Nitekim Roma dönemine doğru çömlek mezarların kullanımında bir azalma görünmekle birlikte Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolünde bebeklerin ve çocukların diğer mezar tiplerine gömülmeleriyle ilişkilendirilmektedir. Çünkü Roma kültürüyle ilişkili olarak bebek ve çocuklar nekropollerde dağınık olarak büyük çocuklar ve erişkin mezarlarına gömülmeye başlanmıştır (Carroll, 2011).

Her ne kadar dönemlere göre farklı oranlarda bulunsalar da Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde en çok tercih edilen mezar tipini sanduka mezarlar (%45,8) oluşturmaktadır. Hellenistik Dönem'den Bizans Çağı'na kadar kullanıldığı tespit edilen Juliopolis Antik Kenti Nekropolü'nde tespit edilen mezarların %68,5 inin sanduka mezar

olduğu belirtilmiştir (Büyükkarakaya vd., 2018). Ancak, Juliopolis Antik Kenti Nekropolü'nde Helen Kültürü'nün göstergesi olabilecek kiremit çatılı mezarlara rastlanılmamış olması (Büyükkarakaya vd., 2018) kent ve kırsal ayrımının olabileceğinin işareti olarak dikkate alınmıştır.

Hellenistik Dönem'den Roma ve Geç Roma Dönemi'ne doğru kültürel davranış örüntülerinde zamansal bir değişimin olduğunu gösteren diğer mezar tipi ise sanduka mezarlardır. Erken Roma dönemiyle birlikte kiremit çatılı mezarların kullanımında önemli bir düşüş yaşanmış ve sanduka mezar tipinde artış olmuştur (Grafik 21). Nitekim, Roma Dönemi'yle birlikte kültürel bir değişimin olduğu ve sanduka mezarların artış gösterdiği belirtilmektedir (Gürbüzer, 2019). Gürbüzer (2019), Roma Dönemi'yle birlikte sanduka mezarların artış göstermekle kalmadığını aynı zamanda niteliğinin de değiştiğini ileri sürmüştür. Mezarların yapımlarında kullanılan malzemelerin yani niteliklerinin ise ekonomik gösterge olabileceği belirtilmektedir (Tainter, 1975, 1978). Söz konusu bu bilgilerden hareketle, Cevizcioğlu Çiftliği sanduka mezarları basit, tuğla ve taş olmak üzere 3 gruba ayrılarak ele alınmıştır. Hellenistik Dönem'de %7,4 oranında basit sanduka, %9 değerinde ise tuğla sanduka görülmeye başlanmış; bunların oranları Roma ile artmıştır (Grafik 21). Tuğla sanduka mezarlar Roma Dönemi'le (%22,2) birlikte görülmeye başlanmış ve Geç Roma'da en yaygın mezar tipi haline gelmiştir. Aslında Geç Roma Dönemi mezarlarının tümü sanduka mezarlardır. Yapımı açısından daha fazla emek gerektirdiği dikkate alınan taş ve tuğla sanduka mezarlar (Binford, 1971; Saxe, 1971; Tainter, 1975, 1978; Brown, 1995) sosyo-ekonomik koşulların görece yüksek olduğuna işaret edebilir. Ancak, frekansı yükselen taş ve tuğla sanduka mezarların bireylerin sosyal konumundan ziyade değişen çevresel ve kültürel değişimle ilgili olduğu söylenebilir (Tainter, 1978).

Cevizcioğlu Çiftliği Nekropol alanındaki kazılar esnasında mezarlarında herhangi bir yön birliği tespit edilmemiştir. M.S. 3. yüzyıla kadar erişkin mezarlarının doğu batı uzanımlı olduğu ancak başın geldiği yönünün sabit bir konumunun bulunmadığı tespit edilmiştir (Özkan ve Atukeren, 1999). Geç Roma Dönemi'yle (MS 3. yy) birlikte mezarların yön

birliği oluşturduğu ve kuzey güney yönelimli olduğu belirlenmiştir (Özkan ve Atukeren, 1999).

Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde yapılan analizlerde 168 gömünün %56,5 ini tekli gömüler oluşturmakta iken; 18 kadar bireyin tespit edildiği çoklu gömülerde mevcuttur (Tablo 7). Üst Paleolitik'ten beri en yaygın uygulamanın tek mezara bir bireyin gömülmesi olduğu anlaşılmaktadır. Diğer tarftan Neolitik Dönem'den Yakınçağ'a aynı mezarın tekrar kullanılması davranışına da sürekli rastlanmaktadır (Büyükkarakaya vd., 2017; Y.S. Erdal, 2011; Ö.D. Erdal vd., 2003). Ancak bu gömüler en fazla 2 bireyle sınırlıdır ve tahribat minimum seviyededir. Nitekim, Eski Tunç Çağı yerleşimi olan Kumyer Mevkii Kazıları'nda çoklu gömülerin olduğu ve önceden gömülen bireylere ait mezar buluntularına kadar tespit edilebildiği bildirilmiştir (Tırpan, 2015). Tasmasor Yakınçağ Nekropolü'nde genellikle tekli gömünün uygulandığı, çok az mezarda ise en fazla iki bireye ait kalıntının mevcut olduğu belirlenmiştir. Tasmasor topluluğu için neredeyse her bireye ayrı mezar çukurunun kazıldığı ifade edilmiştir (Y.S. Erdal, 2011). Cevizcioğlu Çiftliği'nde mezarların yarısından fazlasında tekli gömü uygulamasının mevcut olduğu ve bunların çoğunlukla Hellenistik Dönem'e tarihlendirildiği tespit edilmiştir. Kısacası, Hellenistik Dönem gömüleri genellikle tekli gömü iken sonraki dönemlerde çoklu gömüler görülmeye başlamıştır. Bu durum Hellenistik'te ölümün bireysel olduğunu; sonraki dönemlerdeki çoklu gömülerle birlikte, artan nüfus, aile bağları ve çoğulcu bir kültür anlayışına işaret ettiği düşünülmektedir (Foça, 2020; Taş, 2016).

Cevizcioğlu Çiftliği'ndeki çoklu gömü uygulamasının çoğunlukla sanduka mezarlara yapıldığı belirlenmiştir (Tablo 7). En az iki bireyin gömüldüğü mezarlarda bile genellikle ilk gömülerin eklem noktaları bozulmuş ve iskeletler ya köşelere toplanmış ya da mezarın dış duvarına yakın alanlara yığılmış olarak ele geçmiştir. Özellikle basit sanduka mezarların yarısını tekli gömüler oluştururken minimum 7 bireyin gömüldüğü %7,5 oranında basit sanduka mezar da mevcuttur. Parion Güney Nekropolis' te kazılan sanduka mezar tiplerinin genellikle tekli gömülerde kullanıldığı tespit edilmiştir (Başaran ve

Kasapoğlu, 2014). İdyma sanduka mezarların bir kısmında ise hiç iskelet kalıntısı ele geçmemiştir (Gürbüzer, 2019). Ancak Şaşal Nekropolü'nde taş sanduka mezarların minimum 5, 15 ve 17 bireyin gömüldüğü örnekleri mevcuttur. Genel olarak bakıldığında çoklu gömüler açısından Hellenistik-Roma Dönemi'nde sanduka mezarların pratik kullanımından dolayı sıklıkla tercih edildiğini söylenebilir. Çoklu gömü uygulamasının görüldüğü bir diğer mezar ise oda mezardır.

Geç Roma dönemine tarihlenene bu mezara (Özkan ve Atukeren, 1999) 18 bireyin gömüldüğü tespit edilmiştir (Tablo 7). Juliopolis Nekropolü'nde de tanımlanmış olan ve Bizans Çağı'nda da kullanılmaya devam eden oda mezarlara genel olarak çoklu gömüler yapıldığı tespit edilmiştir (Büyükkarakaya vd., 2018). Bir başka Roma dönemi oda mezar örneği ise Akyurt Kalaba Tümülüsü'nde tespit edilmiştir (Büyükkarakaya, 2021). Kalaba Tümülüsü'nde tespit edilen oda mezarın farklı bölümleri olduğu bu alana 3 erişkinlerle birlikte 1 bebeğin gömüldüğü belirlenmiştir. Geç Hellenistik-Erken Roma dönemine tarihlenen Yüceören Nekropolü'nde ortaya çıkarılan Dromoslu oda mezarların oldukça büyük olduğu ve detaylı olarak inşa edildiği belirlenmiştir (Sevim, 2006). Yüceören mezarlarında tespit edilen insan iskelet kalıntılarının dağınık olarak ele geçtiği belirtilmiştir (Sevim, 2006). Bu mezarlara genellikle lahitler içinde gömüler yapıldığı tespit edilmiştir. Hem coğrafik hem tarihsel olarak Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'yle benzer olan Şaşal Nekropolü'nde herhangi bir oda mezar tespit edilmemiştir (Ö.D. Erdal vd., 2003). Yukarıda oda mezar ve nitelikleri kısaca belirlenen kentlerdeki oda mezarlara bakıldığında oldukça özenilerek hazırlandıkları ve Anadolu'da çeşitlilik gösterdiği belirlenmiştir. Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde tespit edilen oda mezarın oldukça tahrip edildiği örtü sitemi ve duvarların bir bölümünün yıkıldığı görülmüştür (Özkan ve Atukeren, 1999). Tahrip edilmiş olmasına rağmen oda mezarın bir kısmının aslında ana toprağın dışında kalan yüksek bir yapı olabileceği ayrıca özel bir harçla inşa edildiği belirlenmiştir (Özkan ve Atukeren, 1999). Bu mezarın daha önceden soyulduğu ve iskelet kalıntıların dağınık olarak ele geçtiği ifade edilmiştir. Bir köy olan Cevizcioğlu Çiftliği'nde tespit edilen bu oda mezarın oldukça fazla birey için kullanılması mezarın bir aile mezarı olabileceği, özellikle de tek bir örneğinin bulunmuş olması bu mezarı kullanan

bireylerin sosyo ekonomik açıdan toplumda görece yüksek statüye sahip olabileceğini düşündürmektedir. Ancak *aile mezarı* tespiti için mezardan ele geçen iskeletlerin akrabalık ilişkilerinin genetik açıdan değerlendirilmesi gerekmektedir.

Kolektif/çoklu gömü davranışı Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde özellikle Roma Dönemi'yle birlikte sıklıkla karşılaşılan durumdur. Anadolu Neolitik toplumluklarında rapor edilen kolektif gömüler toplumun bireysel davranışlarından sıyrılıp kolektif bilince katılımın temsiliyeti olarak dikkate alınmaktadır (Person vd., 2013). Bunun en belirgin örneği Çayönü Kafataslı Bina'dır. Çayönü insanları ister sembolik ister ideolojik olsun bu çoklu gömü mekânında bir zamanlar yaşamış toplumun bireylerini bireysel kimliklerinden sıyırarak onlara farklı anlamlar yüklemiştir (Nakamura vd., 2013; Pearson vd., 2013; Y.S. Erdal, 2015; Kuijt, 2019; Büyükkarakaya vd., 2019). Tepecik Çiftlik Neolitik yerleşiminde tespit edilen BB gömüsünde minimum 47 bireye ait iskelet kalıntısı tanımlanmış ve 3 bireyin insitu olduğu belirlenmiştir (Büyükkarakaya vd., 2019). Aynı alana gömülmüş olmalarından dolayı kolektif gömü olarak dikkate alınmakla birlikte BB mezarının aslında birçok gömü için tekrar tekrar kullanıldığı da söylenebilir. Ancak, aynı mezarın ya da mekânın farklı gömüler için tekrar tekrar kullanımı söz konusu olduğunda soyun sürekliliğinin dikkate alınmış olabileceği düşülmektedir. Nitekim Geometrik, Arkaik, Klasik, Hellenistik ve Roma Dönemlerine kadar mezarlıklarda özellikle bölünmüş alanlara aile mezarlarının yapıldığı bildirilmiştir (Foça, 2020; Taş, 2016). Özellikle Cevizcioğlu Çiftliğinin de sınırları dahilinde bulunduğu İonia bölgesinde MÖ 8. yüzyılda mezarın parsellendiği/bölümlendiği ve ailelere özel gömü alanı olarak kullanıldığı ifade edilmiştir (Taş, 2016). Tralleis Nekropolü'nde tespit edilen taş sanduka mezarların çoklu gömülerinin birer aile mezarı olduğu ileri sürülmüştür (Özver, 2021). Antandros Antik Kentinde MÖ 6. yüzyıldan itibaren aile mezarlarının inşa edildiği hatta bu mezarların işaretlendiği bildirilmiştir (Yağız, 2014). Bu yorumları destekleyen önemli bilgiler ise mezar yazıtlarından gelmektedir (Özdizbay, 2008; Alten Güler ve Kileci, 2018; Özer, 2013). Nitekim Roma Dönemi kenti olan Perge'de mezar yazıtları incelendiğinde aynı mezarlara aile ya da akraba kişilerin gömüldüğü tespit edilmiştir (Özdizbay, 2008: Alten Güler ve Kileci, 2018). Aynı mezara aynı ailenin gömülmesine

ilişkin önemli veriler DNA çalışmalarından elde edilmektedir. Nitekim, eski DNA çalışmaları Erken Neolitik'te ortak mezarların yakın genetik akrabalığı içerdiğini göstermektedir (Yaka vd., 2021; Meyer vd., 2012). Ancak Çanak Çömlekli Neolitik'le birlikte ortak gömülerde yakın akrabalık ilişkisinin bulunmayabileceği belirtilse de aynı binaya yapılan gömülerdeki akrabalığın farklı binalardaki ortak gömülere göre daha yakın olduğu ifade edilmektedir (Altınışık vd. 2022). Benzer yorum Çatal Höyük'te dişlerin ölçülemeyen özelliklerinin ele alındığı çalışmada yapılmıştır. Çatal Höyük bireylerinin biyolojik olarak ilişkili olmadığı ancak kültürel olarak aynı mekâna gömülmüş bireyler olabileceği ifade edilmiştir (Pilloud ve Larsen, 2011). Kısacası Çanak Çömlekli Neolitikle birlikte ortak gömülerde yakın akraba durumunun ortadan kalmasıyla birlikte sosyal organizasyonda değişimin başladığı, bu dönemden sonra Hellenistik-Roma Dönemi'nde üzerinde durulan soya dayalı davranış örüntüsünün gelişmiş olduğu söylenebilir.

Her dönemde olduğu gibi Hellenistik-Roma Dönemi'nde de ölüm hayatın özel bir durumunu ifade etmektedir (Spellman, 2017; Civelek, 2018; Houby-Nielsen, 2000; Çetinkaya, 2011). Bireyin yaşarken elde ettiği statü, ölümden sonra da devam etmekte, bu gerek uygulanan ritüelle gerekse mezarın tipiyle görünür hale getirilmektedir (Özver, 2021; Civelek, 2018; Houby-Nielsen, 2000; Dinçarslan, 2020). Buradan hareketle çoklu gömülerin ölümden sonra da devam eden sosyal bir ağın mevcudiyetini temsil ettiği söylenebilir. Böyle bir davranış modeli ise Cevizcioğlu Çiftliği topluluğu için Roma ve Geç Roma Dönemi'nde gelişmeye başlamıştır.

Gömüler, özellikle de çoklu gömülere bir diğer yaklaşım ise kişiliksizleştirme davranışıyla ortaya çıkmaktadır (Nakamura vd., 2013; Chesson, 2001; Pearson vd., 2013; Kuijt, 2019; Y.S. Erdal, 2015). Beden sözsüz bir medya ve sembolik bir dil olarak tanımlanmaktadır (Y.S. Erdal ve D'amico, 2021). Çayönü, Çatalhöyük, Tepecik Çiftlik, Arslantepe ve Çadır Höyük yerleşimlerinde kafatası sembolik olarak alınmakta ya da şekillendirilmektedir (Nakamura vd., 2013; Pearson vd., 2013; Büyükkarakaya vd., 2019; Kuijt, 2019; Y.S. Erdal ve D'amico, 2021). Kafatasının alındığı ikincil gömülerde bedenin geri kalan öğeleri kişiliksizleşmektedir (Kuijt, 2019). Çadır Höyük ve Arslantepe

de ise kafatası doğrudan kimliğin göstergesi konumundadır (Y.S. Erdal ve D'amico, 2021). Öyle ki vücudun belli bölgeleri ölümden sonra bile bir kimlik ve hatta aidiyeti temsil etmeye devam etmektedir. Hellenistik-Roma Dönemi'nde bir kişiliği/kimliği olan ve ritüelin gerçekleşmesini sağlayan beden, geçiş ritüelinden sonra anlam değişimine uğramaktadır. Nitekim Platon'a göre beden Antik Yunan dünyasında sonlu, geçici ve asıl kimliğe sahip olan *ruhun* geçici mekânı olarak tanımlanmaktadır (Spellman, 2017). Neolitik yerleşimlerde özü simgeleyen iskeletin etten (Pis) sıyrılması (Y.S. Erdal, 2015) ritüeli Hellenistik-Roma Dönemi'nde bedenin tamamen atılmasına (Retief ve Cilliers, 2006; Civelek, 2018) hatta çoklu gömü davranışına dönüştüğü düşünülmektedir. Bedenin sonlu yaşamı bitince ruh ebedi mekânına geçmektedir. Bedenle birlikte yapılan ritüeller ruhun ebediyet için yolculuğunu kolaylaştırmaktadır (Van Gennep, 1960; Turner, 2020(1969); Hertz, 1960; Retief ve Cilliers, 2006; Y.S. Erdal, 2015). Çünkü yas süresi boyunca beden hala sosyal bireyin kimliğine sahiptir (Y.S. Erdal, 2015). Nihayetinde cenaze töreni ve yas sona erdiğinde beden çürüyerek kişiliğini kaybeder. Cevizcioğlu Çiftliği çoklu gömülerinde ilk gömülen bireylerin kemiklerinin bir kenara taşınması ya da yığılması da bedenden ziyade ruhun önemli olduğunu ifade eden bu davranışı göstermektedir. Çünkü ritüel sosyal bireyi bedeninden ayırdığında artık bedenin değeri kalmamaktadır. Yas sona erdikten sonra bu mezar alanlarının tekrar kullanılması muhtemelen geriye kalan kalıntıların artık bir kişiliği/değeri olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu noktada mezar yapısı sembolik yaşamın devam ettirildiği yer olarak dikkate alınmış olmalıdır. Kısacası, Nekropolde görülen gömü uygulamasında da bedene yönelik uygulanan ritüelin sosyal bireyi uğurlamak ve toplumsal gerginliği azaltmak için yapılmış olabileceği dikkate alınmaktadır (Geertz, 1957; Van Gennep, 1960; Hertz, 1960; Nielsen vd., 2020).

Mezarlara yapılan gömüler sadece sayısal açıdan değil aynı zamanda uygulama yönünden de kültüre ilişkin veriler içermektedir. Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde mezarlara çoğunlukla inhumasyon gömüler yapıldığı, oranı düşük olmakla birlikte kremasyon gömülerinde mevcut olduğu belirlenmiştir (Grafik 12). Günlük yaşamda aydınlanma, ısınma, korunma ve yiyecek pişirme gibi davranışlarla ilişkili olan ateş ölüm söz konusu olduğunda farklı anlamlara sahiptir (YS Erdal, 2002). Kremasyon ölünün bir miktar

yanıcı malzemeyle (Odun, yağ vs.) yakılmasıdır (Y.S. Erdal, 2002; Binford, 1971; Yiğitpaşa, 2010; Grzegorska, 2020). Temelde ruhun dumanla gökyüzüne ulaşmasını temsil etmektedir (Binford, 1971). Kremasyon davranışının nedenleri ve uygulama biçimleri (birincil, ikincil) çeşitlilik gösterse de Anadolu'da prehistorik dönemlerden beri uygulandığı bilinmektedir (Y.S. Erdal, 2002; Yıldız, 2006; Durur, 2019; Ekmen, 2012; Dinçarslan, 2017, 2020). Yakma geleneği MÖ. 2 binlerden itibaren önemli bir gömü biçimi olmuştur (Yıldız, 2006; Aykurt ve Erkanal, 2017). Özellikle salgın hastalıkların yayılmasını engellemek ya da ateşin sonsuzlaştırıcı inancı üzerinden uygulanan kremasyon her toplum için farklı anlamlara gelebilmektedir (Van Gennep, 1960; Binford, 1971; Parker Pearson, 1999; YS Erdal, 2002; Parker Pearson vd., 2005; Chapman, 2003, 2004; Duday, 2014; Çetinkaya, 2011; Ekmen, 2012). Bir Toplumun önderlerine gösterdikleri saygıyı temsil eden ateş, bazı toplumlarda da cezalandırmayı temsil etmektedir (Binford, 1971). Nitekim antik dönem Mezopotamya'sında ölünün ateşle yakılmasının bir cezalandırma yöntemi olduğu ifade edilmiştir (Grzegorska, 2020). Ancak kremasyonun ideolojik anlamları arasında bireyin arınması, yeniden doğması ya da yerden tasarruf edilebilmesinden dolayı da tercih edilebildiği belirtilmiştir (YS Erdal, 2002; Ekmen, 2012).

Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde tespit edilmiş 23 kremasyon gömünün sırasıyla basit toprak mezar (%47,82) ve kiremit çatılı (%30,4) mezarlarda yoğun olarak yapıldığı tespit edilmiştir (Grafik 13). Kremasyon uygulaması yapılmış olan mezarların neredeyse yarısının dönemi belirlenememiştir. Ancak dönemleri belirlenebilenlerden hareketle, kremasyonun Roma Dönemi'nde mevcut olmakla birlikte Hellenistik Dönem'de (%54,4) yoğun olduğu tespit edilmiştir (Grafik 22). Nitekim basit toprak ve kiremit çatılı mezarlarda yoğunluk kazanan; genellikle tekli gömü olarak ortaya çıkarılan kremasyon gömülerin Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde Hellenistik Dönem uygulaması olduğu söylenebilir. Dört kremasyonun ikili gömünün yapıldığı mezarlardan; 2 kremasyon uygulaması ise çoklu gömünün yapıldığı mezarlardan ele geçmiştir. Ele geçen kremasyonlu kemiklerin dağınık olarak inhumasyonlu kemiklerin altında, etrafında ve

mezarların köşelerinde ele geçmesi kremasyonların daha eski dönemlerde yapılmış olduğu yorumunu desteklemektedir.

Krematoryumlarda yakılan ölülerin küllerinin *cinerarium*'lara doldurularak akrabalar tarafından alındığı belirtilmektedir (Çetinkaya, 2011). Cevizcioğlu Çiftliği'nde bir çömlek içerisinde kremasyonun tespit edilmesi yakılan bireyin özel kapla mezarlığa gömüldüğünü göstermektedir. Ancak, Cevizcioğlu Çiftliği kremasyon uygulaması basit toprak mezarlarda ve kiremit çatılı mezarlarda tespit edilmiştir. Bu, kremasyonların büyük kısmının mezarlık alanında açılan çukurda yapıldığı ve küllerin toprakla örtüldüğü birincil kremasyon gömüler olduğu göstermektedir (Çetinkaya, 2011).

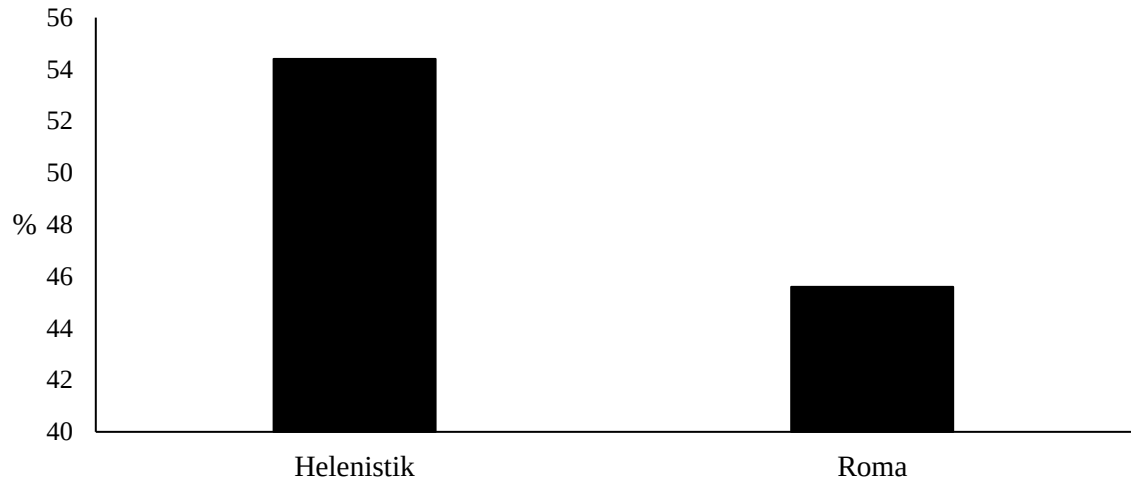
Roma Dönemi'nde yapılmış olduğu tespit edilen 5 kremasyon gömünün 3üne özellikle göz atmak dönemle ilgili kısıtlı da olsa fikir verecektir (Özkan ve Atukeren, 1999). *CÇ' 95 M16* (Roma) basit toprak mezardan iskelet kalıntısı ele geçmese de yanık tabakaların olması bu mezarda kremasyon yapıldığını göstermektedir. Mezardan inhumasyon ya da başka bir gömüye dair işaretin bulunmaması küllerin buradan taşınmış olabileceğini düşündürtmektedir. Ayrıca aynı döneme tarihlendirilen iki mezardan birinde tekli gömü şeklinde kremasyon yapıldığı belirlenmiş; çoklu gömü yapılan diğer mezardan ise kremasyon kalıntıları ele geçmiştir. Çoklu gömü uygulaması olan mezardan ele geçen kremasyon kalıntılarının dağınık olması kremasyonun daha erken dönemlerde yapılmış olduğunu düşündürmektedir. Nekropol'deki dönemi belirlenmiş kremasyon gömülerin yapıldığı basit sanduka mezarların tamamı Roma Dönemi (MÖ 30- MS 395) uygulamaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Roma kültürüyle birlikte oldukça yaygınlaşan inhumasyon gömülere karşın kremasyon kültürünün de korunmaya devam ettiğini göstermektedir. Ancak durum kentlerde daha farklıdır. Tralleis Nekropolünde tespit edilen kremasyon gömülerin MÖ2-MS2. aralığında yapıldı tespit edilmiştir (Özver, 2021). Nitekim bu dönem için kremasyonun masraflı bir gelenek olduğu; bu uygulamayı yapan Tralleislerin muhtemelen kentin zengin tabakasına mensup olduğu şeklinde yorumlanmıştır (Özver, 2021).

Hristiyanlıkla birlikte kremasyonun yasaklanması Geç Roma Dönemi'nde bu uygulamanın ortadan kalkmasına neden olmuştur. Bu siyasal uygulamanın etkisi Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde de görülmekte, Hellenistik Dönem'den Roma dönemine doğru yakma geleneğinde azalma olmaktadır (Grafik 22). Uygulamanın azalması kültürel bir dönüşümü gösterse de tarihsel olarak halkın geleneklerini tam anlamıyla terk ettiğini de işaret etmektedir. Ancak Geç Roma Dönemi'yle birlikte inhumasyon tek gömü biçimi olmuştur.

Cevizcioğlu Çiftliği bireylerine bakıldığında bütün kremasyonların (N=23) erişkin bireylere yapıldığı tespit edilmiştir. Kremasyon uygulamasının yapıldığı bireylerin sadece yedisinin (4 erkek, 3 kadın) cinsiyeti tahmin edilebildiği için tüm kremasyonlu bireylerin cinsiyet dağılımı hakkında veri elde edilememiştir. Diğer taraftan Anadolu kremasyon çalışmalarına bakıldığında Durur (2019) Acemhöyük'te (Tunç Çağı) kremasyon ve cinsiyet grupları arasında bir ilişki bulamamıştır. Batı Anadolu da bulunan Baklatepe Geç Tunç Çağı topluluğunda kremasyon uygulamasının kadın, erkek ve çocuklara ayrım gözetmeksizin yapıldığı belirlenmiştir (Y.S. Erdal, 2002). Nitekim İonia Bölgesinde MÖ 8.yüzyıla kadar kremasyonun baskın gömü kültürü olduğu ileri sürülmüştür (Taş, 2016). İonia Bölgesine coğrafik olarak yakın olan Antandros (Melis Nekropolü) Kenti'nde kremasyon uygulamasının MÖ 7. yüzyıldan itibaren yoğun olarak yapıldığı Hellenistik Dönemde nekropolün en yoğun dönemini oluşturduğu tespit edilmiştir (Yıldız, 2006). Nitekim Melis Nekropolü'nde dönemlere göre cinsiyetler açısından kremasyon uygulamasında farklılık olduğu ifade edilmiştir. Melis Nekropolü'nde MÖ 6 yüzyılda kadınların daha çok kremasyonla gömüldüğü ancak ilerleyen dönemlerde (MÖ 5 yy) erkeklerdeki oranın arttığı belirlenmiştir. Cevizcioğlu Çiftliği kremasyonların tamamı erişkin bireylere uygulanmış iken, Baklatepe (Y.S. Erdal, 2002, 2017) ve Melis Nekropolü'nde (Yıldız, 2006) çocuklara da kremasyon yapıldığı tespit edilmiştir. Melis Nekropolü'nde tespit edilmiş çocuk kremasyon gömülerinin ise MÖ 6. yüzyılda son bulan bir gelenek olduğu ifade edilmiştir. Hellenistik Dönem'le birlikte kremasyon bir erişkin (Kadın-Erkek) gömü biçimi olarak uygulanmıştır (Yağız, 2009; Yağız 2012). Ancak Roma Dönemi'ne tarihlendirilen Tralleis Batı Nekropolü'nde

cinsiyet ve yaş farkı olmaksızın kremasyonun uygulandığı tespit edilmiştir (Özver, 2021). Melis Nekropolü'nde kremasyonun uygulandığı en küçük yaş 6 olarak tanımlanmışken (Yıldız, 2006); Tralleis Batı Nekropolü'nde bebeklere de kremasyon uygulandığı öne sürülmüştür (Özver, 2021). Nitekim bebek ve çocuk kremasyonu az olmakla birlikte İDÇ-BTL topluluğunda da bildirilmiştir (Dinçarslan, 2020). Roma Dönemi'ne tarihlendirilen Aizanoi Kuzey Nekropolisi'ndeki bazı kremasyonlu mezarların çocuklara ait olduğu tespit edilmiştir (Özer, 2019). Cevizcioğlu Çiftliği'nde kremasyon uygulamasının Hellenistik Dönem'de daha yoğun olduğu ve bu dönem bebek ve çocuk temsilinin neredeyse olmamasından hareketle yakma geleneğinin bebek ve çocuklara uygulanıp uygulanmadığı hakkında yorum yapmak olanaklı değildir. Ancak, Roma Dönemi'nde de uygulanan bu geleneğin sadece erişkinlerde olması Cevizcioğlu Çiftliği topluluğunda kremasyonun bebek ve çocuklara yönelik bir uygulama olmadığını işaret etmektedir. Hellenistik ve Roma dönemin de bebek ve çocuk ayrımı biyolojik olarak antropologlar tarafından kabul edilen sınırlar gibi belirgin olmasa da yeni doğan ve isim almış bireyler ayrı kişilerdi (Çetinkaya, 2011). Nitekim bu bireyler isim aldıklarında topluma aittirler. Roma İtalya'sında bebek ve çocuklar için yas tutma aralıkları resmi ve marjinal olarak ayrılmaktadır (Carroll, 2011). Resmi yas hem yasalarla tanımlanmış hem de ailenin kendi isteğiyle tuttuğu yası temsil etmektedir. 1 yaşından küçük *bireyler* için ne marjinal kabullerle ne de resmi olarak yas tutulması kabul edilmezken 3 yaşından küçük bireylerin yasının marjinal olarak tutulduğu belirtilmiştir (Carroll, 2011). Kültürel sınırların biyolojik bebek ve çocuk ayrımına benzediği söylenebilir. Ancak bu sınır Hellenistik-Roma Dönemi kremasyon uygulamalarından ziyade inhumasyon ve yas süreciyle ilişkilidir.

Anadolu'daki diğer kremasyon geleneğine yönelik bulgular dikkate alındığında ise kremasyonun toplumun her yaş ve cinsiyet gruplarına uygulandığı merkezlerin kentler olduğu dikkati çekmektedir. Buradan hareketle, yakma geleneğinin sosyo kültürel olarak kent ve köy farklılığını yansıttığı söylenebilir.

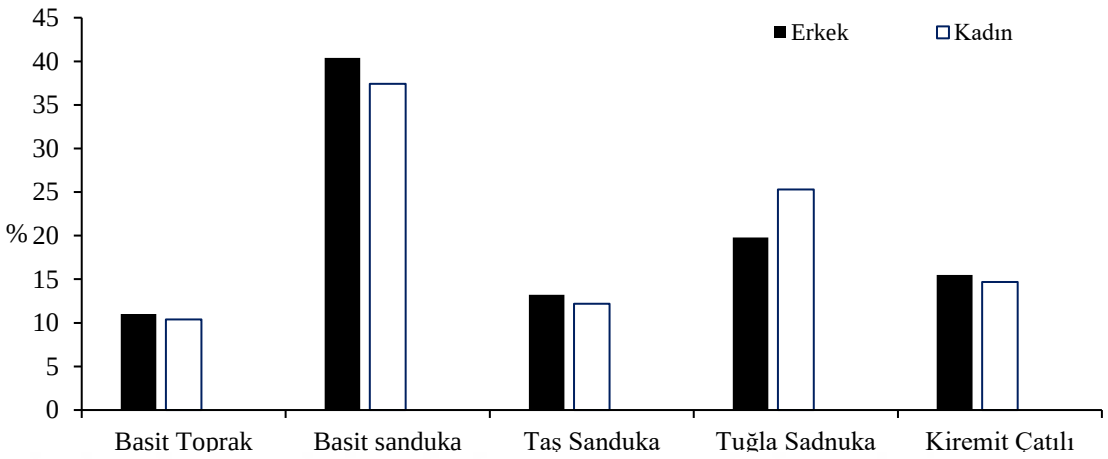

Grafik 22: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Kremasyonlarının Dönemlere Göre Dağılımı

6.2.2 Mezarlardan Ele Geçen İskelet Kalıntılarının Demografik Dağılımı

Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde erişkin bireylerin cinsiyet grupları ve mezar tipleri arasındaki ilişki anlamlı bulunmuştur (Grafik 14). Ancak oransal olarak nekropolde sıklıkla temsil edilen basit toprak, basit sanduka, taş sanduka, tuğla sanduka ve kiremit çatılı mezarlar dikkate alınarak cinsiyete göre yeniden değerlendirilmiştir (Grafik 23). Bu değerlendirmede erişkin belirsiz grubu göz ardı edilerek yapılan hesaplamada korelasyon anlamlı bulunmamıştır (X^2, 1,046; df: 4; P: 0,903). Basit toprak ve kiremit çatılı mezarlarda cinsiyet oranları neredeyse aynıdır. Doğrudan toprağa yapılan gömülerde iskeletler tafonomik açıdan dezavantajlı bir durumda kalmaktadır. Cinsiyeti tespit edilemeyen erişkin bireylerin %47,7'si basit toprak mezarlardan ele geçmiştir. Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde erkeklerin definleri için basit sanduka; kadınlar için tuğla sanduka mezarların tercih edildiği söylenebilir (Grafik 23). Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde kullanımı Geç Roma Dönemi'nde yoğunlaşan tuğla sanduka mezarlarda cinsiyetler arasında belirgin olmamakla birlikte farklılık mevcuttur (Grafik 21, Grafik 23). Cevizcioğlu Çiftliği'ne coğrafik olarak yakın; kültürel ve geçim yöntemleri açısından da benzediği düşünülen Şaşal Nekropolü'nde cinsiyete yönelik mezar kullanımında farklılık olduğu belirtilmiş olup, kadınların genellikle basit toprak mezarlara gömüldüğü belirlenmiştir (Ö.D. Erdal vd., 2003). Kadının sosyal kimliğiyle ilişkili olabileceği

düşünülen bu farklılık Şaşal topluluğu ve Cevizcioğlu Çiftliği'nin sosyal yapılarının farklı olduğunu düşündürmektedir. Diğer yandan tuğla sanduka mezarların Roma Dönemi'nde tercih edilmesi bir kültürel anlayış değişikliği sorusunu akla getirmekle birlikte; tespit edilen tuğla sanduka mezarların yarısından fazlasının minimum 3 bireyin gömülmesi için kullanıldığı düşünülünce bu kadınların aslında aile mezarlarına gömülmüş olduğunu düşündürmektedir.

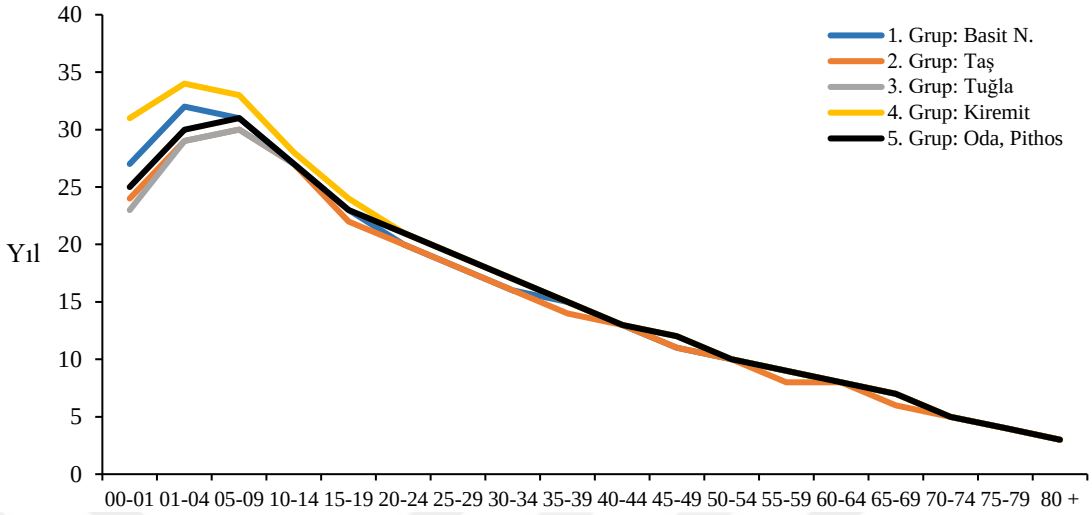
Grafik 23: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Erişkinlerin Mezarlara Göre Dağılımı

Yaş grupları ve mezar tipleri arasında istatistiksel olarak bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (Tablo 9). Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde sadece 3 fetüs iskeleti tespit edilmiştir. Fetüslerin ikisi amfora mezarlardan biri ise pitos mezardan ele geçmiştir. Nitekim Antandros Hellenistik Nekropolü'nde yapılmış çalışmalarda da amforanın nadir mezar tipini oluşturduğu bildirilmiştir (Yağız, 2009). Bununla birlikte Antandros Antik Kentinin Melis Nekropolü'nde amforaların tespit edildiği ifade edilmekle birlikte ancak oranı belirtilmemiştir (Yıldız, 2006). Tralleis Nekropolü'nde ise Roma Dönemi'ne ait olduğu belirtilen 3 amfora mezarın tespit edildiği ve bebek/çocuk gömüsü için kullanıldığı ifade edilmiştir (Özver, 2021). Houby-Nielsen (2000) Kerameikos Antik Kentinin Plattenbau yerleşkesinde yaptıkları gözlemlerde *Boyun Kulplu Amphoraların* genellikle kremasyonlu erkek gömüleri için kullanıldığını; ancak bu amforaların bebek ve çocuk

gömüleri içinde kullanıldığı ifade etmiştir. Nitekim tipik olarak ayırıcı özellikleri bulunan amphoraların aslında bir cinsiyete özgü olduğunu ve gömülen bebek/çocukların ‘’erkek’’ olabileceğini belirtmiştir (Houby-Nielsen, 2000). Amforaların çoğunlukla bebek ve çocuklar için kullanıldığı dikkate alındığında, Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü’nde bu mezar tipinin az sayıda olması anlaşılır olmaktadır.

Cevizcioğlu Çiftliği erişkinlerinin çoğunlukla basit sanduka mezarlara gömüldüğü tespit edilmiştir (Tablo 9). Basit sanduka mezarın erişkinler için tercih edilmesinde sosyo ekonomik faktörlerin etkili olabileceği tahmin edilmektedir (Şirin ve Kolasıoğlu, 2017). Ayrıca basit sanduka mezarların daha hızlı hazırlanmasının çoklu kullanıma olanak sağlayacağı da düşünülebilir. Roma Dönemi’nde görülmeye başlayan ancak MS 2. yüzyıldan itibaren tuğla sanduka mezarların yaygın kullanımı sosyal dönüşümü temsil etmektedir. Ancak bu mezarlardan her yaş grubunun temsil edilmesi ve iki cinsiyetinde temsil ediliyor olması bunların aile mezarları olarak kullanıldığını işaret etmektedir (Foça, 2020; Taş, 2016; Özver, 2021; Yağız, 2014).

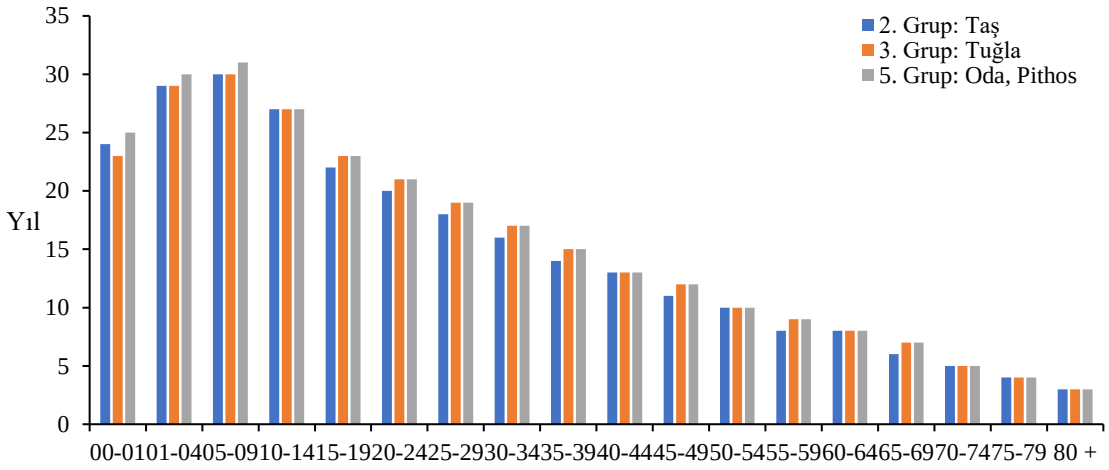
Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü’ndeki mezarların demografik yapısı hakkında daha detaylı bilgi elde edebilmek amacıyla her bir mezar grubunun yaşam tabloları oluşturulmuştur (Tablo 10, 11, 12, 13, 14). Hellenistik Dönem mezar tipi olan ve 4. Grubu oluşturan kiremit çatılı mezarların doğumda yaşam beklentisi 31 yıl olarak hesaplanmıştır (Tablo 13, Grafik 24) ve bu Hellenistik Dönem’in geneli için Tablo 4’te hesaplanan yaşam beklentisiyle aynıdır. Hellenistik Dönem genç erişkinlik yaşam beklentisi 22 yıl iken kiremit katılı mezarların 24 yıl olduğu hesaplanmıştır. Dönem ve mezar tipi arasındaki bu farklılık Hellenistik Dönem için bu dönemdeki mezarların tamamının dikkate alınması etkilidir. Bu farklılık göz ardı edildiğinde kiremit çatılı mezarların demografik profilinin Hellenistik Dönem’le benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir.

Grafik 24: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Yaşam Beklentisinin Mezar Gruplarına Göre Dağılımı

Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde 1. Grup mezar tipini oluşturan Basit Nitelikli (Basit toprak ve Basit sanduka) mezarlar Roma Dönemi'nde yoğun olarak kullanılmıştır (Grafik 21). Basit Nitelikli mezarların doğumda yaşam beklentisi 27 yıl iken (Tablo 10) Roma Dönemi doğumda yaşam beklentisi 23 yıl olarak hesaplanmıştır.

Aynı dönem için belirlenmiş mezar tiplerinin farklı sosyal gruplara işaret edip etmediğini Hellenistik ve Roma Dönemi için söylemek mümkün değildir. Nitekim iki dönemi temsil eden mezar tipleri aynı dönemleri temsil etmediği için dönemler arası farklılığın çıkması beklenebilir. Ancak Geç Roma Dönemi'yle birlikte sıklıkla kullanılan mezar grupları kendi içinde değerlendirildiğinde farklılıklar kısmen ortaya çıkmaktadır.

Grafik 25: Geç Roma Dönemi Mezarlarının Yaşam Beklentisi Dağılımı

Geç Roma Dönemi'nde sıklıkla kullanılan oda, pitos, tuğla ve taş sanduka mezarlar kendi içinde değerlendirilmiştir (Grafik 25). Geç Roma Dönemi ilk 5 yıl için yaşam beklentisinin mezar gruplarından daha yüksek olduğu hesaplanmıştır (Tablo 6). Bununla birlikte taş sanduka mezarların genç ve orta erişkin yaşam beklentisi tuğla ve 5. Grup (Oda, Pitos) mezarlardan daha düşüktür. 5. Grup olan oda ve pitos mezarlar yaşamın ilk 3 dönemi için diğer mezar gruplarından daha yüksek yaşam beklentisine sahiptir. Bununla birlikte orta çocukluktan itibaren oda-pithos mezarların yaşam beklentisi ile tuğla sanduka mezarların yaşam beklentisi her dönem için eşittir (Grafik 25). Tuğla sanduka ve 5. Grup mezarların taş sanduka mezarlar gömülen bireylere göre erişkinlik aşamasında daha az strese maruz kaldığı düşünülmektedir. Benzer bir yöntemle aynı dönem mezar demografilerini karşılaştıran bir çalışma bulunmadığı için karşılaştırma yapılamamıştır. Ancak Üstündağ (2022) tarafından Boğazköy'den Roma ve Osmanlı Dönemine tarihlenen 4 mezar grubu *Sağkalım* çalışması kapsamında karşılaştırılmıştır. Hellenistik-Roma dönemlerine tarihlenen 3 mezar grubunun sağlık yapılarının aynı mezarlığı Osmanlı döneminde kullanmış olan gruptan daha iyi olduğu belirtilmiştir (Üstündağ, 2022). Nitekim yakın dönem mezar grupları arasında sağ kalım sürelerinin farklı olduğunu Taş sanduka mezarlarda düşük bebek-çocuk ölüm oranına karşılık Geç Roma Dönemi'ne tarihlenen mezarların diğer gruplara göre daha düşük sağ kalım süresine sahip olduğunu tespit etmiştir. Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü için de farklılık söz konusudur.

Grafik 25'te verilen mezar gruplarının birbirlerinden farklı gruplar olduğu düşünülmektedir. Özellikle taş sanduka mezarların düşük yaşam beklentisi bu mezar grubunun ağır çalışma koşullarına sahip olduğu söylenebilir (Ö.D. Erdal, 2004). Roma Dönemi'yle birlikte mezar çeşitliliğinde görülen artış toplumun tabakalaşmaya başladığına işaret edebilir (Grafik 21). Geç Roma Dönemi'yle birlikte istikrarsızlaşan toplumda halkın daha çok üretim yapması gerekliliği ortaya çıkmıştır (Arslantaş ve Yılmaz, 2017; Mitchell, 2019). Ancak bu durum bütün toplumun değil belli grupların daha çok çalışmasını gerektirmiştir. Nitekim Geç Roma Dönemi'ne tarihlenen 5. Grup mezarların olasılıkla biraz daha ekonomik ve sosyal olarak refaha sahip olduğu düşünülmektedir (Büyükkarakaya, 2018; Sevim, 2006; Özver, 2021).

Ancak Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde tespit edilen mezarların her dönemde farklı oranlarda kullanılmış olması mezarlar ve dönemler arasında doğrudan bir ilişki kurmaya izin vermemektedir. Nitekim Nekropolde yaşam tablolarının karşılaştırılmasının dönemler üzerinden yapılmasının daha sağlıklı olacağı düşünülmektedir. Çünkü dönemlerin farklı topluluklara karşılık geldiği ve bir bütün olarak dikkate alınamayacağı tespit edilmiştir.

6.2.2.1. Cevizcioğlu Çiftliği Bebek-Çocukları

Çömlekler genel olarak Anadolu'da ya kremasyon uygulamalarında ya da bebek/çocuk gömülerinde öne çıkan bir mezar tipini oluşturmaktadır (Ö.D. Erdal vd., 2003; Ekmen, 2012; Erdal ve Erdal, 2017; Özver, 2021). Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde bebek ve çocukların oranı düşük olmakla birlikte bebeklerin büyük oranda (%35,3) çömlek mezara gömüldüğü belirlenmiştir (Tablo 9).

Anadolu da bebeklerin gömüldüğü mezarların çömlek olması süreklilik gösteren bir kültürel uygulamadır (Thomas, 2017; Y.S. Erdal ve D'amico, 2021; Erdal ve Erdal, 2017; Türker, 2017; Erkanal ve Özkan, 1999; Tütüncüler, 2006; Yıldız, 2006). Çamlıbel Tarlası

gömü uygulamalarında Geç Kalkolitik Dönem'le birlikte bebeklerin çömleklere gömüldüğü, çocuklara ise erişkinler gibi hoker tarzda basit toprak gömü uygulandığı belirlenmiştir (Thomas, 2017). Benzer bir gömü tercihi Arslantepe ve Çadır Höyük için de bildirilmiştir (Y.S. Erdal ve D'amico, 2021). Tunç Çağı'nda ise bebeklerin çömlek mezarlarla ev içine gömüldüğü bilinmektedir (Erdal ve Erdal, 2017; Türker, 2017). Perge Kalkolitik, Baklatepe Tunç Çağı ve Suluca Höyük Tunç Çağı topluluklarında bebek/çocukların genellikle çömlek mezarlara gömüldüğü (Erkanal ve Özkan, 1999; Erdal ve Erdal, 2017; Türker, 2017); ayrıca Suluca Höyükte çömleklere sığabilmesi için bireylerin ateşe maruz bırakılmış olabileceği de ileri sürülmüştür (Türker, 2017). Bir diğer topluluk olan Resuloğlu Eski Tunç Çağı mezarlığında yeni doğan ve bebeklerin çömlek mezarlara gömüldüğü tespit edilmiştir (Tütüncüler, 2006). Antandros Antik Kenti'nde ele geçen fetüs, bebek ve çocukların çömlek ve türevleri mezarlara gömüldüğü ifade edilmiştir (Yıldız, 2006). Tralleis Nekropolü'nde ise Situla mezar tipine (MÖ 1. Yy-MS 1.Yy) gömülen bütün bireylerin 6 yaşından küçük olduğu tespit edilmiştir (Özver, 2021: 303-304). Batı Anadolu da süreklilik gösteren çömlek mezar geleneğinin Şaşal Nekropolü'nde de bebek ve çocuk gömüleri için kullanıldığı tespit edilmiştir (Ö.D. Erdal vd., 2003). Literatür dikkate alındığında Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde de bebek ve çocuklara Kolkolitik'ten beri uygulanan geleneğin devam ettirildiği söylenebilir. Diğer taraftan Cevizcioğlu Çiftliği'nde bebekler sadece çömlek mezarlara değil, aynı zamanda çoğunluğu basit sanduka (%32,4) olmak üzere pitos, amfora ve oda mezar dışındaki tüm mezarlara gömülmüştür (Tablo 9). Çocukluk aşamasıyla birlikte pitos ve oda mezarlara Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde çocuklar sıklıkla basit sanduka (%28,3) ve tuğla sanduka (%26,1) mezarlara gömülmüştür (Tablo 9). Genelde bebek gömülerinin yapıldığı çömlek mezarda 3,5 yaşlarında bir çocuğun gömülmüş olması çömlek mezarlar için bebeklik ve çocukluk ayrımının yapıldığını işaret etmektedir. Nitekim Anadolu' da bebek ve çocuk gömülerinde erişkin olma sınırı ile ilişkili olduğu düşünülen bir farklılık olduğu belirtilmektedir (Altuntek ve Y.S. Erdal, 2013, 2014; Erdal ve Erdal, 2017: Büyükkarakaya vd., 2019; Thomas, 2017; Göker, 2019; Durur, 2019; Demirel, 2013; Uysal, 2018; Doğan, 2006). Her ne kadar osteolojik olarak yaş tahmin edilmeye çalışılsa da bireylerin biyolojik yaşlarından daha çok yaş grupları (bebeklik, çocukluk, ergenlik ve erişkinlik/yetişkinlik) dikkate alınmakta ve yorumlar bu kategorik bölümlenmeye göre

yapılmaktadır. Arkeolojik materyalde yapılan bu uygulamanın güncel topluluklarda mevcut olduğu belirtilmektedir (Altuntek ve Erdal, 2013). Kültürel bir ayrımı işaret eden bu kategorik ayrım herhangi bir toplumda mevcut kategoriye karşılık gelen biyolojik yaşında farklı olduğu anlamına gelmektedir (Van Gennep, 1960; Altuntek ve Erdal, 2014). Neolitik Dönem'e tarihlendirilen Tepecik Çiftlik BB mezarında 1.5 yaş üzerindeki bireylerin gömüldüğü tespit edilmiştir (Büyükkarakaya vd., 2019). Acemhöyük topluluğunun da bebeklerini yerleşim içerisine, belli bir yaştan sonra mezarlık alanında temsil edildikleri saptanmıştır (Durur, 2019). Bebek ve çocuklara yapılan bu ayrım Cafer Höyük (Göker, 2019) ve Değirmentepe (Özbek ve Ö.D. Erdal, 2016; Göker, 2019) toplumlarında da tespit edilmiştir. Kısacası Anadolu topluluklarında bebeklerin Kalkolitik ve Tunç Çağı'nda evlerle ilişkili alanlara, çocuk ve erişkinlerin ise kamusal yapı/alanlara gömüldüğü belirtilmektedir (Erdal ve Erdal, 2017; Durur, 2019; Thomas, 2017; Y.S. Erdal, 2019; Y.S. Erdal ve D'amico, 2021). Anadolu erken dönem topluluklarında olduğu gibi Cevizcioğlu Çiftliği topluluğunda da fetüs aşamasından başlayan ve çocukluk çağını da içine alan tüm çocukların mezar gruplarına göre farklı oranlarda ele geçmesinin toplumların kendi kültürel yapılarına dayalı olarak kategorik yaş grubu oluşturmalarından kaynaklandığı söylenebilir (Tablo 1).

Biyolojik olarak erişkin olmayan bu bireyler arasındaki kategorik ayrımın bireyin yaşı ve sosyal kimliği ile ilişkili olduğu vurgulanmaktadır (Altuntek ve Erdal, 2013, 2014; Houby-Nielsen, 2000). Arslantepe ve Çadır Höyük yerleşimlerinde kamusal yapılara gömülmüş bireylerin kafatası deformasyonuna sahip olması ve mezar hediyelerindeki çeşitlilikten hareketle, bu bireylerin sınıfsal ayrıma sahip olabilecekleri ileri sürülmektedir (Y.S. Erdal, 2019; Y.S. Erdal ve D'amico, 2021). Grup içerisindeki bebek ve çocukların da bu sınıfsal ayrımda yer aldıkları ve doğuştan kazandıkları statülerinin bedenlerine işlendiği ifade edilmiştir (Y.S. Erdal, 2019; Y.S. Erdal ve D'amico, 2021). İkiztepe Tunç Çağı topluluğunda merkez ve perifer alanın olduğu, perifer alanın bebek ve çocukların gömülmesi için kullanıldığı tespit edilmiştir (Doğan, 2006). İkiztepe perifer mezarlık alanında sadece çocukların değil, az sayıda da olsa kadınların da gömüldüğü saptanmış ve kadının sosyal statüsünün düşük olmasıyla ilişki olduğu ileri sürülmüştür

(Doğan, 2006). Plattenbau ’da (Atina) MÖ 7. yüzyıla tarihlenen bir erkek mezarının etrafında bebek ve çocuk gömüleri olduğu tespit edilmiştir (Houby Nielsen, 1995, 2000). Ancak Klasik-Hellenistik Dönem’le birlikte Plattenbau’da bebek ve çocukların kadın mezarları etrafına gömülmeye başlandığı tespit edilmiştir. Nitekim doğrudan cinsiyetle ilişkili olan bu davranış, dönemsel olarak ‘’erkek’’ ve ‘’kadın’’ rollerine farklı anlamlar yüklendiğini göstermektedir. Cinsiyet rollerinin yani toplumsal cinsiyetin bebek ve çocuk gömülerini etkilediği ifade edilmiştir (Houby Nielsen, 2000).

Klasik Dönem’de Şehir devletinin (Atina) ayakta kalması için yasalar vatandaşlığı sınırlayarak meşru çocukların doğurulmasını teşvik etmekteydi (Houby-Nielsen, 2000). Bu davranışın toplumda bir taklitçiliğe yol açtığı, Atina’nın yerli vatandaşı olmayan gruplar tarafından benimsenerek bebeklere daha çok değer verilmesinin önünün açmış olabileceği ileri sürülmektedir (Bergemann, 1997; Aktaran: Houby-Nielsen, 2000). MÖ 4. yüzyılda Atinalı kadınlar doğurganlıklarını vurgulamak amacıyla ölen bebek ve çocuklarını resmi bir şekilde gömmüşlerdir (Houby-Nielsen, 2000). Bu davranışın erişkin olmayan bireylere karşı davranış modelini değiştirdiği, hatta Atina’da şehir kapılarının etrafında bebek ve çocuk mezarlıkları oluşmasında etkili olduğu belirtilmektedir (Houby-Nielsen, 2000). Bu alanlara erişkinlerin gömülmemesiyle birlikte mezarlıklar arasında bir farklılığın temelleri de atılmış olmalıdır. Cevizcioğlu Çiftliği ve diğer Hellenistik-Roma kentlerinde bebek ve çocukların düşük oranlarda temsil edilmesi kültürel bir süreklilikten kaynaklanıyor olabilir. Çünkü MÖ 4. yüzyıl sonu ve Hellenistik Dönem’de bebek/çocuk mezarlarının küçüldüğü tespit edilmiştir (Houby-Nielsen, 2000). Çocuk gömme ideolojik olarak büyük bir anlam havuzuna sahiptir. Yine de şehir devletlerinin bütün tarihi boyunca aynı ideolojiye hizmet ettiğini söylemek mümkün değildir. Hellenistik-Roma dönemi gömü geleneğinin Geometrik ve Klasik Dönem’de ortaya çıktığı şekliyle devam etmediği ortadadır. Yazının ortaya çıkışı, çömlek süslemelerinin anlamı ve işlevinin dini uygulamalarla değişim göstermesi kültürel değişimin önemli göstergelerini oluşturmaktadır (Houby-Nielsen, 2000).

Cevizcioğlu Çiftliğine görece yakın olan Klazomenai Akpınar Nekropolü İzmir bölgesinin oranlarının üstünde bir bebek ve çocuk temsiliyetine sahiptir (Gözlük, 1998; Grafik 19). Ancak Klazomenai Akpınar Nekropolü MÖ 7-4. yüzyılları arasına tarihlenmiş olup Antandros ile benzerlik göstermektedir. MÖ 7-1 yüzyıl aralığına tarihlenen Klazomenai Ak (Gözlük, 1998), Antandros (Yıldız, 2006) ve İDÇ-BTL (Dinçarslan, 2020) topluluklarında bebek ve çocuk oranları arasında büyük bir farklılığın olması, Anadolu kentlerinde bebek ve çocuklara farklı gömü uygulamaları yapılmış olabileceğini düşündürmektedir (Grafik 21). Nitekim İDÇ-BTL bebek ve çocukların farklı bir alana gömülmüş olabileceği belirtilmiştir (Dinçarslan, 2020). Diğer Roma Dönemi topluluklarına bakıldığında Midyat Aktaş Mevkii bebek ve çocukların yüksek oranda olduğu belirlenmiştir (Acar, 2018). Ancak bu Kentten ele geçen iskelet kalıntılarının Roma Dönemi oda mezarlarından geldiğine dikkat etmek gerekmektedir.

Anadolu'da geçmişten günümüze bebek ve çocuklara yönelik kültürel uygulamalardaki farklılıklar sürekli bir davranış olarak karşımıza çıkmaktadır. Büyük Saray-Eski Cezaevi (Geç Bizans) kazılarında ele geçen iskelet kalıntılarının 3 yaşından büyük farklı yaş gruplarında bireylerle temsil edildiği tespit edilmiştir (Y.S. Erdal, 2003). Nitekim bu alanda yapılan çalışmalarda çocuk iskeletlerine rastlanılmış olmasına rağmen hiçbir bebek iskeleti bulunmamıştır. Büyük Saray Eski Cezaevi kazısında ele geçmeyen bebeklere karşın, Amorium (Bizans) Aşağı Şehir Kilisesi'nde (Demirel, 2013) yapılmış kazılarda birçok bebek ve çocuk iskeleti tespit edilmiştir. Amorium bebeklerin Hristiyan kültüründe saf ve günahsız olarak algılanmasından dolayı kilise etrafına gömülmüş oldukları belirtilmiştir. Bu Bizans kültüründe ölümde bile süreklilik gösteren bir statü ile ilişkilendirilmiştir (Demirel, 2013). Bir diğer kilise yerleşimi olan Andaval (Bizans) topluluğu üzerine yapılan çalışmada bireylerin yaş grupları ile gömülen alan arasında bir ilişki olduğu belirlenmiştir (Uysal, 2018). Nitekim bebek ve çocukların %67 sinin kilise dışına erişkinlerin kilise merkezine yakın alanlara gömüldüğü tespit edilmiştir. Doğu Roma Dönemi'ne tarihlenmiş Batı Cadde Kilisesi'nin etrafındaki kilise mezarlığında tespit edilen iskelet kalıntılarının önemli bir kısmının bebek ve çocuk olduğu belirlenmiştir (Kaya, 2020). Nitekim bu nekropolün bebek/çocuklar ve erkekler için

kullanılmasının kutsalla ilişkili olduğu ileri sürülmüştür (Kaya, 2020). Batı Cadde Kilisesine coğrafik olarak oldukça yakın olan Belentepe/Milas Bizans Nekropolü'nde de tespit edilen iskelet kalıntılarının önemli bir kısmının bebek ve çocuklara ait olduğu belirlenmiştir (Mutlu vd., 2015). Hellenistik-Roma Döneminden Bizans dönemine geçişte bebek ve çocukların önemli bir oranda nekropollerde yükseldiği tespit edilmiştir. Çünkü Batı cadde Kilisesi ve Belentepe ile aynı coğrafyada bulunan ve daha erken dönemlere tarihlenen Stratonikeia (Sağır vd., 2013) ve Börükçü'de (Sağır vd., 2004) bebek ve çocuk oranlarının beklenenden düşük olduğu dikkati çekmektedir (Grafik 19). İznik Açık Hava Tiyatrosu'nun Cavea dışında ele geçen iskelet kalıntılarının önemli bir kısmının ise bebek/çocuklara ait olduğu belirlenmiştir (Y.S. Erdal, 1993). Bu toplulukta bebeklerin ve çocukların erkeklerden farklı bir alana gömülmüş olması Andaval Kilisesi ile benzerlik göstermektedir. Kısacası Klasik Dönem'den Geç Roma Dönemi'ne kadar bebek ve çocuk gömüleriyle ilişkili kültürel bir farklılığın olduğu görülmektedir. "Birey" olarak değerlendirilmeyen 0-7 yaş grubu bireylerin toplumdaki diğer bireylerden özellikle erkeklerden farklı bir mekâna gömülmesine ilişkin güncel veriler (Altuntek ve Y.S. Erdal, 2013) hala benzer bir kültürel davranışın devam ettiğini göstermektedir. Bediüzzaman mezarlığında yapılan gözlemlerde tespit edilen bu ayrımcılığı biyolojik ölü ve sosyal ölü kavramı farklılığıyla açıklamışlardır (Altuntek ve YS Erdal, 2014). Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde bebek ve çocukların yaklaşık %20 gibi bir oranla temsil edilmesinden (Tablo 1) ve farklı mezarların kullanılmasından (Tablo 9, Grafik 21) hareketle erişkin olmayan bireylere kültürel ayrımın yapıldığı söylenebilir.

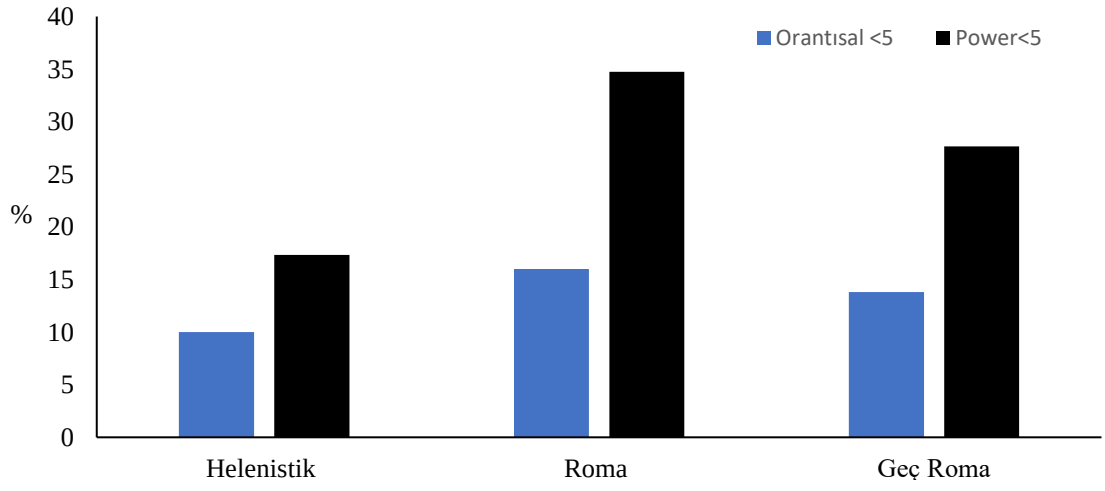
Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde dönemleri belirlenebilen mezarlardan ele geçen bebek ve çocuk oranları Hellenistik Dönem'den sonra artmaya başlamıştır (Tablo 3). Nitekim Anadolu topluluklarına bakıldığında Hellenistik Dönem'den Bizans Çağı'na doğru bebek ve çocukların mezarlıklardaki oranında artış olduğu görülmektedir (Özer vd., 2008). Bu durum, Cevizcioğlu Çiftliği'nde gerek mezar tipleriyle gerekse demografik yapıdaki değişimle kendini gösteren kültürel değişimi destekleyen önemli bir veri olarak dikkate alınmaktadır. Ancak bu oransal yükseliş kültürel açıdan bir değişimi işaret etse de çocuklara hala farklı bir uygulamanın yapıldığı anlaşılmaktadır. 1997 Kazı

sezonu sırasında Nekropol'ün güney sınırlarının belirlenmesi amacıyla yapılan çalışmalarda aynı tipte ve aynı alanda yoğunlaşan birçok çocuk mezarı tespit edilmiştir (Özkan ve Atukeren, 1999). Bu durum bebek ve çocukların erişkinlerden ziyade birbirleri ile aynı alana gömülmeye devam ettiğini göstermektedir.

Roma Dönemi'yle birlikte yaşanan bir kültürel değişimin olduğu dönemlere göre oransal dağılımdan da izlenebilmektedir. Ancak, Cevizcioğlu Çiftliği bebek ve çocuklarının beklenilen oranlardan (Bocquet-Appel ve Masset, 1982; Van Gerven ve Armelagos, 1983) oldukça düşük olması kültürel değişim olmakla birlikte erken dönemlerdeki geleneksel yaklaşımın devam ettiğini düşündürmektedir. Nitekim, Roma Dönemi için hesaplanan Power Model tablosuna (Tablo 5; Grafik 26) göre 5 yaş altı bireylerin %34,7 olması beklenirken osteolojik verilerden %16 oranın olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde Geç Roma Dönemi için hesaplanan oran %27,7 iken bulunan oran %13,8'dir (Tablo 6; Grafik 26). Çoklu gömüler içerisinde erişkin olmayan bireylerin de mevcut olması, mezarın tekrar kullanımlarında bebek ve çocuk kemiklerinin tahrip edilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi Roma Dönemi'yle birlikte çoklu gömülerde de artış olmuştur. Erişkin olmayanların da mezarlıklara gömülmesi bu kültürel değişimin bir parçasıdır ve dolayısıyla çocuklar da mezarların çoklu kullanımında yer almış olmalıdır. Nitekim yapılan çoklu gömüler için mezarın tekrar kullanılabilmesi amacıyla önceki gömülerin kalıntılarının toplanıp farklı noktalara hatta mezar dışına bile taşındığı belirlenmiştir (Özkan ve Atukeren, 1999). Ayrıca Cevizcioğlu Çiftliği Nekropol alanının toprağının yüksek asitli ve yapışkan bir yapıda olduğu vurgulanmaktadır (Y.S. Erdal, kişisel görüşme, Nisan 2022). Toprağın asidik yapısı basit toprak ve basit sanduka mezarlarda iskeletin kötü korunmasına neden olan etken olarak değerlendirilmiştir. Nitekim dönemi belirlenmiş basit toprak mezarların büyük bir kısmının Roma Dönemi'nde; basit sanduka mezarların ise Roma ve Geç Roma Dönemi'nde kullanıldığı tespit edilmiştir (Grafik 21). Literatürden de izlendiği gibi, bebek gömüleri için kullanılan çömlek mezarların önemli bir kısmının boş olması bu mezarların tahrip edildiğini ve toprak yapısından etkilenmiş olduğunu göstermektedir.

Tahribat ve toprak yapısı bebek ve çocuk sayısının azlığını açıklasa bile, bunun tek açıklama olamayacağı anlaşılmaktadır.

Roma Dönemi'ne tarihlendirilen Britanya evleri ve villalarının içinden birçok bebek iskeletinin ele geçmesi belli bir yaşın altındaki bireylerin mezarlıklardan dışlandığı şeklinde yorumlanmıştır (Gowland, 2001). Bu erişkin mezarlıklardan ziyade bir bebek-çocuk mezarlığı ya da özel bir alan aramamız gerektiğini göstermektedir (Mays, 1993: Gowland, 2001). Evlerle ilişkili gömülerin ritüelistik bir davranış olduğunu düşündüren örneklerde söz konusudur. Knossos'ta (MÖ 1000-700) bir evin içinde muhtemelen kurban edildiği düşünülen birçok çocuk iskeletine rastlandığı belirtilmiştir (Freeman, 2003: 95-99). Roma Dönemi geleneklerinde böyle bir ritüelistik davranışı olabileceği göz önünde bulundurulmakla birlikte Cevizcioğlu Çiftliği'nde yerleşim alanının tespit edilememesi nedeniyle (Y.S. Erdal, 1999: Özkan ve Atukeren, 1999) herhangi bir öngörüde bulunmak mümkün görünmemektedir.

Grafik 26: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Beş Yaş Altı Bireylerin Ölüm Oranının Dönemlere Göre Dağılımı

Cevizcioğlu Çiftliği Power Model Hellenistik Dönem bebek ve çocuk oranı da %17,34 olarak hesaplanmış ancak %10 olduğu belirlenmiştir (Tablo 4; Grafik 26). Roma ve Geç

Roma Dönemi'ne göre oldukça düşük olan Hellenistik bebek ve çocuk temsiliyeti tafonomik olarak açıklanamamaktadır. Çünkü Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen bebek ve çocuk sayısı 7'dir. Hellenistik bebek ve çocuklarının azlığı nedeniyle dönemsel karşılaştırmada dikkate alınmasa da bu dönemde erişkin olmayanların mezarlık alanına gömülmedikleri düşünülmektedir. Nitekim Hellenistik-Roma Dönemi'nde yasalarca 0-3 yaş grubu bireyler için yas tutulmadığı ve bu davranışın toplum tarafından kabul edilmediği belirtilmektedir (Houby-Nielsen, 1995). Buna ek olarak, mezarların yasla ilişkili olarak oluşturulan bir toplumsal yenileme (Sembolik) aracı olduğu (Hertz, 1960; Van Gennep, 1960) dikkate alındığında Cevizcioğlu Çiftliği Hellenistik Dönem kültüründe özellikle 0-5 yaş grubuna mezar yapılmamış olabileceği söylenebilir.

Genel olarak bakıldığında Anadolu'da bebek ve çocuklara farklı statüler atfedildiği bunun süreklilik gösterdiğini görmekteyiz (Y.S. Erdal, 2019; Erdal ve D'amico, 2021; Durur, 2019; Altuntek ve Erdal, 2013,2014). Ancak bu statünün ortaya konma biçimi dönem ve toplumlar için farklılaşmaktadır. Neolitik Çağ'da her yaş ve cinsiyetten bireyin ev içine gömüldüğü davranış modeli Tunç Çağı'yla birlikte değişmiş mezar alanları oluşturulmuştur. Mezar alanlarının oluşturulması ise cinsiyet ve yaş grubu ayrımlarını da oluşturmuş, erişkin olmayan bireyler ve kadınlar evlere, erkekler ise kamusal mezarlara gömülmeye başlanmıştır (Durur, 2019). Mezar alanlarının yaygın kullanımıyla birlikte ise gömü biçimlerinin ve mezar tiplerinin çeşitlendiği görülmektedir. Ancak, bu çeşitlenmeye rağmen erişkin olmayan bireylere uygulanan ayrımcılığın kültüre göre farklılaşmakla birlikte devam ettiği ve günümüze kadar geldiği izlenmektedir (Altuntek ve Erdal, 2013, 2014).

Herhangi bir topluluğun kültürel yapısına ilişkin önemli veri kaynaklarını ise mezar buluntuları oluşturmaktadır. Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'ndeki mezar çeşitliliği toplumun heterojen yapısını yansıtmakla birlikte ekonomik yapıdaki değişimi de işaret etmektedir. Mezarların çeşitliliği, yapım tekniği ve gömü hediyelerinin birlikte değerlendirilerek herhangi bir topluluğun sosyo-ekonomik yapısı hakkında önemli ip uçlarının elde edileceği belirtilmektedir (Tainter, 1978).

6.2.3. Mezar Buluntuları ve Sosyo-Ekonomik Yapı

Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolünde buluntu tespit edilen 107 mezarın kendi içindeki dağılımı ile bu mezarları kullanan bireylerin/ailelerin/grupların sosyo-ekonomik yapılarına dair birtakım çıkarımlar yapılmaya çalışılmıştır. Mezarlarda, pişmiş toprak hediyeler, cam, metal ve kemik türevi buluntular ele geçmiştir. Pişmiş toprak buluntular nekropolde en çok ele geçen gömü hediyelerindendir (Özkan ve Atukeren, 1999). Bu hediyeler unguentarium, sürahi, kandil ve figürünleri kapsayan çeşitli bir buluntu grubudur. Mezarlarda yapılan gözlemlerde buluntuların bireylerin baş ya da gövdeye hizalanarak mezarlara yerleştirildiği belirtilmiştir (Özkan ve Atukeren, 1999).

Gömü hediyesi olan mezarlar dikkate alındığında en çok temsil edilen buluntuların seramikler (%54,2), sikkeler (%50,5) ve kandiller (%44,8); en az hediyenin ise figürünler (%1,8) olduğu belirlenmiştir (Tablo 16). Kâse çeşitleri, içki kapları ve çömleklerin birlikte ele alındığı seramikler, antik Yunan kültüründe yer alan ölü yemeği geleneğinin bir parçası olarak mezarlara ya da etrafına konmaktadır (Parker Pearson, 1999; Yağız, 2012; Özer, 2012; Civelek, 2007, 2018; Aytek vd., 2021). Diğer taraftan kapların/kaselerin bazı cenaze ritüellerinde ruhun taşınmasını temsil eden bir araçlar olduğu belirtilmektedir (Doğan, 2006: 159-160). Dönemin önemli mezar buluntusu olan kâse/çömleklerin kırılarak mezarlara konması da korunma davranışı olarak yorumlanmaktadır (Parker Pearson, 1999). Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde mezar içinde bulunan seramikler bütün ve parçalı olarak ele geçmiştir. Seramiklerin oransal açıdan en yoğun buluntu olması, bütün ve parçalı şekilde ele geçirilmesinden hareketle, Hellenistik-Roma Dönemi cenaze ritüellerinde yer alan cenaze yemeğinden kaynaklanmış olabileceği düşünülmektedir (Yağız 2012; Özdemir, 2019; Civelek, 2018). Ölü yemeği geleneği Urartularda görülen bir cenaze ritüeli iken bu kültürel davranış Hellenistik-Roma dönemlerinde de uygulanmaya devam etmiş ve geniş bir coğrafyaya yayılmıştır (Yiğitpaşa, 2010; Yağız, 2012). Hierapolis Nekropolü'nden ele geçen bazı kâse buluntularının ithal olduğu ya da yeni üretildiği belirtilmiştir (Okunak, 2005). Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde sağlam örnekler bulunmakla birlikte büyük

çoğunluğunun parçalı olduğu bildirilmektedir (Özkan ve Atukeren, 1999). Ancak, seramiklerin ithal olup olmadığı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Cevizcioğlu Çiftliği'ndeki parçalı seramiklerin de dönemin kültürüyle ilişki libasyon, sunu, cenaze yemeği davranışlarıyla örtüştüğü söylenebilir (Yağız, 2012). Seramiklerin günlük yaşamında kullanılan malzemelerden oluşmasından hareketle, bunların bireyin yaşarken kullandığı malzemeler olduğu ve ölen bireyi temsilen sembolik olarak kırılıp mezara konmuş olabileceği de dikkate alınmaktadır (Özer, 2018; Yiğitpaşa, 2012).

Mezarlarda ele geçen seramikler ölü hediyesi olmanın yanı sıra geçim örüntüleri hakkında ip ucu elde etmenin verisi olarak da dikkate alınmaktadır. Cami Höyük Hellenistik-Roma Dönemi mezarlarından ele geçen çanak, küp, çömlek gibi seramik türevi malzemeler, topluluğun tarım toplumu olduğunu destekleyen bir veri olarak kullanılmıştır (Başoğlu, 2012). Cami Höyük Hellenistik-Roma Dönemi topluluğu üzerine yapılmış çalışmada genç erişkin bireylerde ileri düzey diş aşınması, yerleşim yerinin verimli araziler etrafında bulunduğu ve mezarlıklardan ele geçen seramik materyalleri birlikte değerlendirilmiş topluluğun tarım ekonomisine sahip olduğu ileri sürülmüştür (Başoğlu, 2012). Cevizcioğlu Çiftliği bireylerinin dişlerinde şiddetli aşınma ve diş çürükleri tespit edilmiş; aşınmanın ikincil dentin oluşumuna izin verecek kadar yavaş geliştiği ve bunun toplumun beslenme modeliyle ilişkili olduğu belirtilmiştir (Y.S. Erdal, 1999). Buna göre mezarlardan çıkan seramik oranının yüksek oluşu sadece ölü gömme geleneğiyle değil toplumun geçim yöntemiyle de ilişkili olabilir. Seramiklerin mezar dağılımına baktığımızda tuğla sanduka mezarların %88,9 undan, basit sandukaların %73,2 sinden ve taş sandukaların ise %42,8 den seramik türevi buluntu ele geçmiştir (Tablo 16). Çömlek mezarlardan seramik buluntu ele geçmemiştir. Seramiklerin mezar grupları açısından dağılımı dikkate alındığında gerek mezar hediyesi gerekse ölü yemeği ritüelinin Roma ve Geç Roma Dönemi'nde daha yaygın olduğu söylenebilir. Çömlek mezarlarda seramik bulunmaması ise söz konusu bu ritüellerin erişkinler için yapılmış olduğunu işaret etmektedir. Bu ise, her ne kadar Roma Dönemi'yle birlikte mezarlık alanlarında bebek ve çocukların yer almaya başlasa da tören düzenlenebilecek "birey" olarak dikkate alınmadığı şeklinde yorumlanabilir (Carroll, 2011).

Buluntu yönünden en zengin mezar grubu basit sanduka mezarlardır. Çünkü bronz sikkelerin %28,1 i, cam unguentariumların %47,4'ü, toprak unguentariumların %46,2 si, kandillerin %45 i ve kaselerin ise %46,3 ü bu mezar grubundan ele geçmiştir (Tablo 17). Mezar yapımında kullanılan malzemelerin niteliğinin sosyo-ekonomik yapıyı işaret ettiği (Binford, 1971; Tainter, 1973, 1975) belirtilse de Cevizcioğlu Çiftliği'nde sadece mezarın değil buluntularında dikkate alınması gerektiği anlaşılmaktadır. Taş ve tuğla sandukanın basit sanduka göre daha fazla emek ve daha değerli malzeme kullanımı gerektirdiği tahmin edilebilmektedir. Ancak, mezar buluntuları dikkate alındığında basit sanduka mezarları kullananların sosyo-ekonomik olarak daha yüksek statüye sahip bireyler olduğu düşünülebilir. Çünkü mezar buluntularının nitelikleri ile sosyo ekonomik gösterge arasında bir ilişki olduğu bilinmektedir (Tainter, 1975; 1978; Saxe, 1971; Peebles ve Kus, 1977; Parker Pearson, 1999; Harke, 2000; Chapman, 2003). Ancak Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolünde basit sandukalardan, nitelikli mezarlardan (Kiremit çatılı, Tuğla sanduka vs.) daha çok buluntu ele geçmesinin basit sanduka mezarın daha fazla temsil edilmesiyle de ilişkisi olabilir. Nitekim Kyme (İDÇ-BTL) Nekropolü'nde basit sanduka mezarlardan daha çok buluntu elde edilmişken görece enerji anlamında maliyetli lahitlerden buluntu ele geçmemiştir. Bunun topluma özgü bir gelenek olabileceği gibi insanların ölülerini korumak adına mezar soygunlarına karşı ölü hediyeleri bırakmamış olabilecekleri belirtilmiştir (Dinçarslan, 2020).

Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde basit sandukalardan sonra en zengin mezar tipini tuğla sanduka mezarlar oluşturmaktadır. Buluntular açısından ele alındığında neredeyse bütün tuğla sanduka mezarlardan (%94,7) buluntu ele geçmiştir (Grafik 15). Tuğla sanduka mezarların %88,9 undan seramikle birlikte mezarlardan figürün dışında bütün buluntu türleri ele geçmiştir. Tuğla sandukaların %66,7'sinden sikke, %44,4'ünden unguentarium ve yarısından kandil ele geçmiştir (Tablo 16). Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü tuğla sanduka mezarların tarihlenebilen bütün örneklerinin Roma/Geç Roma dönemine tarihlendiği belirlenmiştir (Grafik, 21). Ayrıca kadınların genellikle gömü geleneğinde en çok tercih edilen mezar tipini tuğla sanduka mezarlar oluşturmaktadır (Tablo 8). Tüm bu veriler Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde MÖ 30'dan itibaren

kültürel değişimin yaşandığı düşüncesini destekler niteliktedir. Genel olarak bakıldığında Nekropolün %10'unu oluşturan (Grafik 12) tuğla sanduka mezarların bir kültürel dönüşüm dönemine denk geldiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla, tuğla sanduka mezarları kullanan bireylerin toplumun üst sosyo ekonomik grubu oluşturduğu da tahmin edilebilir. Roma imparatorluk döneminde cam malzemenin yaygınlaştığı (MS 1. yüzyıldan itibaren) ve bu malzemelerin Anadolu'nun belirli bölgelerinde üretildiği belirtilmektedir (Özkan ve Atukeren, 1999). Cam unguentariumların sıklıkla ele geçtiği tuğla sandukalarında bu döneme denk gelmesi aslında topluluğun camın yaygınlaştığı dönemin ticaretinden faydalandığı söyleyebilir. Bununla birlikte nekropolde sıklıkla cam malzemelerin (Cam bilezik, Cam sürahi, Parfüm şişesi) ele geçmesi Cevizcioğlu Çiftliği insanlarının cam kullanımını benimsediğini ve muhtemelen bölgenin aktif ticaretinden faydalandığını göstermektedir (Özkan ve Atukeren, 1999). Cenaze ritüellerinin bir parçası olan şarap, yağ ve kokulu sıvıların taşınmasında kullanılan unguentariumlar Cevizcioğlu Çiftliği'nde de bu törenlerin döneme göre yapıldığını işaret etmektedir. Nekropolün sıklıkla Roma Dönemi ve sonrasında kullanılmış olması ele geçen buluntuların niteliğini etkilemiştir. Çünkü nekropolde cam unguentariumlar toprak olanlara göre daha sık kullanılmıştır (Tablo 17). Roma Dönemi'yle birlikte yaygınlaşan serbest üfleme tekniği camın kullanımının yaygınlaşmasını sağlamış bu ürünlerin sadece belli sınıflara değil halk tarafından da kullanılmasını sağlamıştır. Nitekim Tralleis gibi antik kentlerde cam kullanımı yaygındır (Özver, 2021). Ancak Cevizcioğlu Çiftliğine oldukça yakın olan Şaşal Nekropolü'nde buluntuların niteliklerine bakıldığında görece daha zayıf bir buluntu grubuna sahip olduğu dikkati çekmektedir. Cam buluntu olarak sadece boncuklar bulunduğu belirtilmiştir (Ö.D. Erdal vd., 2003). Birbirlerine oldukça yakın bir alanda bulunması ve aynı zengin tarım arazilerine sahip olmasına rağmen Cevizcioğlu Çiftliği'nin bölge ile daha aktif bir ilişki içinde olduğunu söylemek mümkündür.

Resim 15: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Sikke Örnekleri (Özkan ve Atukeren, 1999)

Önemli bir ticaret göstergesi olan ve sıklıkla ele geçmiş mezar buluntusu olan sikkeler mezarların yarısından fazlasından ele geçmiştir. Nitekim bu buluntular Antik Yunan ve Roma'da yer altı dünyasına geçişte kayıkçının (Kharon) ücreti olarak, ölülerin ağzına ya da gözlerine bırakılan değerli bir hediyedir (Çetinkaya, 2011; Özer, 2019; Retief ve Cilliers, 2006). Ölü hediyesi olarak mezara para konması geleneği sadece Hellenistik-Roma dönemi geleneği olarak kalmamıştır. Günümüz Kütahya ili sınırlarında bulunan Çavdarhisar'a bağlı köylerde mezara para bırakıldığı tespit edilmiştir (Yılmaz, 2019: 88-169). Nitekim Aizanoi Antik kentinin sınırları dahilinde bulunan bu yerleşimler Hellenistik- Roma dönemi kültürlerinin devamı niteliğinde bu davranışı farklı kültürel kaygılarla yapmaya devam etmektedir. Nitekim mezar alanından daha önce gömülmüş bir insana ait kemikler ele geçerse mezara para atıldığı belirtilmiştir (Yılmaz, 2019). Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde yapılan çalışmalarda sikkelerin bireylerin ağzından ele geçtiği tespit edilmiştir (Özkan ve Atukeren, 1999). Sıklıkla ölü hediyesi olarak bronz sikkenin tercih edildiği nekropolde tespit edilen sikkelerin %12,7'sini gümüş (N=13) oluşturmaktadır. Sikkelerin tarihlerine bakıldığında nekropolde bulunan en eski sikkenin MÖ 380-350 yıllarına; en yakın tarihli sikkenin ise MS 4. yüzyıla tarihlenmesi nekropolün oldukça uzun süre kullanıldığını göstermektedir (Resim 15). Bu tarihler hem

mezarlığın korunduğunu hem de bölgenin kültürel değişimine rağmen iskân edilmeye devam edildiğini göstermesi açısından önemlidir. Ancak mezarlık alanın süreklilik gösteren kullanımı bir taraftan mezarlığın korunmasını sağlarken diğer taraftan da tahrip edilmesine neden olmuştur (Özkan ve Atukeren, 1999). Nitekim Erken Roma Döneminde Hellenistik mezarları, Geç Roma da Erken Roma mezarları tahrip edilerek malzemeleri devşirilerek yeni mezarlar yapılmıştır. Nekropolden imparatorluk dönemi Efes, Smyna, Hypaipa ve Teos şehirlerine ait sikkelerin ele geçmesi, Cevizcioğlu Çiftliği'nin çevre kentlerle sıkı ilişkisi olduğunu desteklemektedir (Özkan ve Atukeren, 1999). Söz konusu bu sıkı ilişki Cevizcioğlu Çiftliği'nin kültürel çeşitliliğinde önemli bir etken olmalıdır. Nitekim Teos ve Klazomenai gibi büyük Antik kentlerin hem Hellenistik hem de Roma Dönemi'nde önemli bir seramik, şarap üretim merkezi olduğu bölgede aktif bir ticaret ağına sahip olduğu bilinmektedir (Sezgin, 2017). Bununla birlikte Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nün konum olarak oldukça yakınında bulunduğu Kolophon Antik Kenti'nin Roma Dönemi'nde Mısıra kadar ulaşan bir ticari faaliyet alanına sahip olduğu belirtilmiştir (Sezgin, 2017). Roma Dönemi'nde *Augustus, Vespasianus ve Hadrianus* gibi imparatorların Anadolu'nun batısında kentleşmeyi hızlandırmak için adımlar attığı belirtilmiştir (Üreten, 2018). Özellikle Efes ve Pergamon gibi kentlerin sınırları içinde bulunan köyleri de kapsayacak kadar genişlediği ifade edilmektedir. Bölgenin büyük kentlerinin bu kadar aktif olması diğer küçük yerleşimleri de etkilemesi yüksek olasılıktır. Bu kadar aktif bir kentin eteklerinde bulunan Cevizcioğlu Çiftliği'nin dönemin kentlerine tahıl sağlamış olabileceği düşüncesi önem kazanmaktadır.

Cevizcioğlu Çiftliği'ne oldukça yakın bir konumda yer alan ve dönemin sağlık kenti olarak dikkate alınan Klaros Antik Kenti'nin (Kayan, 1995) varlığından hareketle kültürel çeşitlilikte sağlık hizmetlerinin de etkili olabileceğini düşündürmektedir. Klaros büyük Apollon Tapınağı ile bölgenin bilicilik ve kehanet merkezi olmuştur. Kolophon ile olan yakınlığı bu kentlerin iletişim ve ticaret bağlamında etkileşim göstererek bölgeyi domine etmelerini sağlamıştır (Kayan, 1995). Ayrıca, Anadolu'da önemli örnekleri bulunun trepenasyon işleminin uygulandığı dört örnek Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde tespit edilmiştir (Erdal ve Erdal, 2011). Nitekim bu işlemlerin uygulandığı bazı bireylerde

iyileşmenin olması bireylerin tedavi edildiğini ve bakım gördüğünü düşündürmektedir. Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde tedavi ya da bu tür işlemleri yansıtacak herhangi bir mezar buluntusu ele geçmemiştir. Ancak Kolophon Antik kentinde bu işlemlerin yapılmasında kullanılan aletlerin tespit edildiği bildirilmiştir (Erdal ve Erdal, 2011). Kaldı ki, Klaros Antik kenti sağaltım de Cevizcioğlu Çiftliği'ne oldukça yakındır. Cevizcioğlu Çiftliği topluluğu her dönem boyunca çevre kentlerle biyolojik (Eroğlu, 2005, 2009), ticari (Özkan ve Atukeren, 1999) ve sağlık alanlarında (Erdal ve Erdal, 2011) sürekli bir iletişim kurmuştur. Söz konusu bu etkileşim de toplumun kültürel çeşitliliğine katkı sağlamış olmalıdır.

Doğrudan ölü gömme gelenekleri ve yer altı dünyasıyla ilişkili olan bir diğer mezar buluntusu ise kandillerdir (Özer, 2018). Genellikle topraktan üretilen bu araçlar gündelik yaşamda ışık kaynağı olarak kullanılmaktaydı. Yer altı dünyasında geçişin kolaylaşması için Kharon'a verilen sikkelerle birlikte yollarının daha aydınlık olması amacıyla ölülerin yanına kandiller konmaktaydı (Özer, 2018). Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde en çok kandil ele geçen mezar tipini basit sanduka mezarlar (%51) oluşturmaktadır. Hellenistik-Roma Dönemi buluntuları açısından kandiller sıklıkla karşılaşılan buluntulardandır (Acar, 2018; Özer, 2018; Ö. D. Erdal vd., 2003; Civelek, 2006; Arıcı, 2020; Biber ve Erdoğan, 2018). Dolayısıyla kandiller ekonomik bir gösterge değil aksine ölü gömme geleneğine olan bağlılığı yansıtmaktadır.

Tralleis Nekropolü'nde dromoslu oda mezarların içinden ele geçen ölü hediyelerinin bu mezarı kullanan bireylerin üst sosyo-ekonomik sınıftan olduğuna işret ettiği belirtilmiştir. Nitekim hem oda mezarın hem de buluntuların maliyet açısından döneme göre fazla enerjiye mal olan nitelikli buluntuların ele geçtiği ifade edilmiştir (Özver, 2021). Tralleis Nekropolü'nde kiremit çatılı mezarlardan buluntuların ele geçtiği ancak bunların diğer mezar buluntularına göre çok sade ve gösterişsiz olduğu belirtilmiştir. Ayrıca buluntuların görece yerel olduğu oda mezar buluntularına göre daha az enerjiye mal olduğu bundan dolayı kiremit çatılı mezarları kullanan Tralleis vatandaşlarının alt sosyo ekonomik gruptan olduğu ileri sürülmektedir (Özver, 2021). Cevizcioğlu Çiftliği

Nekropolü'nde ise buluntu açısından tuğla sanduka ve basit sanduka mezarların görece zengin olduğu söylenebilir. Ancak iki mezar tipinden oransal açıdan fazla buluntu ele geçirilmesinin doğrudan sosyo-ekonomik bir gösterge olmayacağı düşünülmektedir. Çünkü bu mezarlar çoklu kullanımın en fazla olduğu mezarlardır. Dolayısıyla bu mezarlardaki buluntu sayısının fazlalığı zenginlikten öte, mezarların fazla kullanımıyla ilişki olmalıdır.

Sosyo-ekonomik yapıyı işaret edebilecek buluntuların altın ve bronz yüzükler, gümüş ayna, kolye, boncuk türevi takılar ve makyaj kaşıkları olduğu düşünülmektedir. Bu buluntuların %31,3'ü taş sanduka, %24,5'i basit sanduka mezarlarda ele geçmiştir. Küpelerin %57,9 u (N= 11), 3 altın eşyanın ve iğnelerin yarısı (N=5, %45,4) taş sanduka mezarlarda bulunmuştur. Yapımında kullanılan malzeme ve içindeki buluntular dikkate alındığında taş sanduka mezarı kullananların görece daha iyi bir ekonomik durumu temsil ettiği söylenebilir. Diğer taraftan bu mezar tipinin Geç Roma Dönemi'ndeki yoğun kullanımı da toplumun sosyo-ekonomik yapısındaki değişimi işaret edebileceği dikkate alınmaktadır.

6.2.4. Mezar Buluntularının Demografik Yapı ile İlişkisi

Mezar hediyesi ile bireyin yaşı ve cinsiyeti farklı ideolojik-kültürel kaygılarla şekillendirilmektedir. Nitekim eski toplumlardan bu yana kültürel olarak kadının, erkeğin ve erişkin olmayan bireylerin birbirinden farklı statülere sahip olduğu bilinmektedir (Durur, 2019; Göker, 2019; Büyükkarakaya, 2019; Yıldız, 2006; Özver, 2020; Dinçarslan, 2020). Durur (2019), Acemhöyük'te yapılan kremasyon işleminden önce ölünün yanına hediye konulduğunu tespit etmiştir. Toplumun bu tür kişisel eşyalara anlam ve değerler yüklediği, kremasyon işleminin bireye ilişkin bu sembolü yakarak bir arındırma işlemi görevi gördüğü belirtilmiştir (Durur, 2019). Cevizcioğlu Çiftliği mezarlarında inhumasyon ve kremasyon gömülerinde ölü hediyesi ele geçmiş olmakla birlikte kremasyon gömülerdeki buluntuların yanmadığı, bunların kremasyon işleminden sonra mezara konduğu belirlenmiştir. Ölü hediyelerinin mezara konmasının sırasının

değişmesi anlam değişikliğinden ziyade kültürel bir değişim olarak karşımıza çıkmaktadır. Son yemekle ilişkili çömlekler her ne kadar kırılarak mezarlara konsada diğer buluntuların sağlam mezara konması öte tarafta da işlevsel olması içindir. Nitekim halkı inhumasyon'a iten kültürel anlayışın kremasyon kültürünü de bu yönde etkilemiş olabileceği düşünülmektedir. Bu kültürel değişimde ''birey'' in durduğu noktayı tanımlamak önemlidir (Schroeder, 2001; Metcalf ve Huntington, 1991; Van Gennep, 1960; Hertz, 1960; Knüsel ve Robb, 2016).

Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde bireylerin sosyal kimlikleri ve statülerinin buluntular üzerinden değerlendirilebilmesi amacıyla tekli gömüler referans alınarak değerlendirme yapılmıştır. Tekli gömülerin (N=95) 39'undan buluntu ele geçmiştir. Buluntuların cinsiyet dağılımına bakıldığında sıklıkla kadın mezarından ele geçtiği dikkati çekmektedir. Cevizcioğlu Çiftliği'nde kadın ve erkek arasında sikke, kandil ve kâse buluntuları açısından bir farklılık yoktur (Tablo 18). Bu, doğrudan ölü gömme geleneğinin bir yansıması olarak değerlendirmektedir. Diğer bir ifade ile gömü geleneği açısından Kharon ile yolculukta ihtiyaç duyulan hediyeler sosyal ve kültürel olarak cinsiyet ayırt etmeksizin kullanılmış olmalıdır.

Gömü geleneğinin bir parçası olan sikke, kandil ve seramiklerin dışında kalan hediyelerde ise cinsiyet dağılımı açısından oransal farklılıklar tespit edilmiştir (Tablo 18). Cam unguentariumlarının %66,7'sı erkek, %33,3'ü kadın mezarlarından ele geçmiştir. Bununla birlikte tespit edilen bütün toprak unguentariumlar ise kadın mezarlarında bulunmuştur (Tablo 18). Bu cam gibi gösterişli ürünlerin ve sikkelerin erkeklere, toprak üretimi olan malzemelerin ise kadınlara özel olduğunu düşündürmektedir. Bununla birlikte süs eşyaları, sürahi ve çıngıraklar sadece kadın mezarlarından ele geçmiştir (Tablo 18). Çeşitlilik açısından kadınların daha geniş bir ölü hediyesi yelpazesine sahip olduğu görülse de erkeklere nitelikli görece değerli olan hediyeler konulduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu bu dağılım Cevizcioğlu Çiftliği'nde gömü hediyesi açısından cinsiyet ayrımı yapıldığını işaret etmektedir.

Atina da Kadınlara önceden yüklenen temel cinsiyet rolleri; sorumluluk sahibi anne ve doğurgan kadın iken, zamanla bunun toplumda boş zaman, lüks ve bakımla ilişkili bir yaşam tarzına dönüştüğü ifade edilmiştir (Houby-Nielsen, 2000). Hatta Penelopeia ‘’Güzel ve zeki, iyi otoriter bir anne, sabırlı sadık bir eş, soylu ve iffetli bir kadın’’ olarak tasvir edilmektedir (Akalın, 2003). Antik Dönem’de kadınlar giyim kuşam, süs gibi detaylara ve bakımlarına önem vermekteydi. Bunun destanlara ve Girit fresklerine de yansıdığı bildirilmiştir (Akalın, 2003). Nitekim bu kültürel farklılaşma mezar buluntularına da yansımıştır (Unguentarium, Süs eşyaları, Hamamlar) (Houby-Nielsen, 1995, 2000). İDÇ-BTL topluluğunda erkek mezarlarından ok ucu ve strigilis bulunmuşken, kadınlar için mezarlara süs eşyaları, makyaj malzemeleri ve bronz aynalar bırakıldığı tespit edilmiştir (Dinçarslan, 2020). Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü’nde kadınların genellikle toprak ürünleriyle gömüldüğü ancak süs eşyası anlamında daha zengin oldukları görülmektedir. Kadınların Hellenistik Dönemden Geç Roma Dönemi’ne kadar çeşitli ürünlerle defnedilmesi söz konusudur. Geç Roma Dönemi’yle birlikte oldukça yaygınlaşmış cam kullanımıyla birlikte kadın mezarlarına da cam malzemeler konulmaya başlanmıştır. Bu durum kültürel değişimin önemli bir yansıtıcı olarak değerlendirilmiştir.

Bir mezardan ele geçen buluntuların nitelik ve dağılımları cinsiyet ile yaş gibi biyolojik özelliklere göre dikkate alınmakta ancak kültürel olarak kazanılmış anlamlar özelliklere göre farklılık göstermektedir (Binford, 1971; Saxe, 1971; Tainter, 1978; Hodder, 1982). Çünkü cinsiyete ya da yaşa özgü mezar buluntuları bu bireylerin toplumsal rolleriyle ilişkili anlamlara sahiptir (Binford, 1971). Buradan hareketle mezardan ele geçen buluntudan yola çıkarak gömülen bireyin cinsiyetinin de tahmin edilebileceği ileri sürülmektedir (Houby-Nielsen, 2000). Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü’nde ölü gömme geleneği dışında kalan özellikle süs eşyalarının ve toprak malzemelerin kadınlarda, striglis ve diğer malzemelerin de erkeklerde bulunması iki cinsiyet arasındaki sosyal statü farklılığını göstermektedir. Ancak, Geç Roma Dönemi’yle birlikte kadınlarda da cam malzemenin varlığı söz konusudur. Kısacası, Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü’nde, literatürde belirtildiği gibi (Saxe, 1971; Houby-Nielsen, 2000), ölü hediyeleri dikkate

alınarak kadın ve erkek statüsünde belirgin bir değişim olup olmadığı söylenememektedir.

Yaş grupları ve mezar hediyelerinin nitelikleri arasında istatistiksel bir ilişki bulanmamıştır (Tablo 19). Ancak fetüsler ve genç erişkin bireyler buluntu çeşitliliği açısından diğer yaş gruplarından daha az buluntu ile temsil edilmektedir (Tablo 19). Güncel topluluklarda isim alma, erişkin olma, toplumsal rolün değişmesi ritüelleri toplumlar için oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü ritüeller bir krizi çözmek, toplumu yenilemek için yapılır (Van Gennep, 1960: Hertz, 1960; Shils, 1966). Hindistan'ın Pawnee insanlarının, hayatlarında bir başarı gösteren erkeklerin tanrılar ve toplumla ilişkisini yenilemek, yeni konumlarını göstermek için *isim değiştirme ritüelleri* yaptıkları kaydedilmiştir (Fletcher, 1899). Nitekim ritüeller insan hayatında oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Bunlardan biri de erişkin olma ritüelidir. Bir kız çocuğunun ''kadın'' olması için yapılan ritüeller (Turner, 2020) ile bir erkek çocuğun ''erkek'' olmasını temsil eden geçiş ritüelleri erişkinlik sınırını geçişini temsil etmektedir. Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde 3 fetüsten birinde kandil ele geçmiştir. Çok az örnekle temsil edilmesinden dolayı bu örnek hakkında değerlendirme yapmak söz konusu değildir. Ancak genç erişkinlere genel olarak buluntu konulmadığı tespit edilmiştir (Tablo 19). Bu yaş grubunun buluntu anlamında çok az hediye ile temsil edilmesi bir geçiş dönemi olarak genç erişkinliği düşünmemiz gerektiğini işaret etmektedir. Çünkü genç erişkin gömülerinden sadece ölüm ritüeli geleneği ile ilişkili olan hediyeler konmuşken toplumsal kimlik değeri olan eşyalar bırakılmamıştır. Genç erişkinlerin iki cinsiyetle de temsil edilmesi, gömü buluntularının durumunun cinsiyetle ilişkili olmadığını göstermektedir.

Erişkin olmayan bireylerin az sayıdaki buluntularına bakıldığında, çıngırakların önemli bir hediye olduğu anlaşılmaktadır. Çıngıraklar Tunç Çağı'ndan kalan bir çocuk oyuncağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bu oyuncağın bebek ve çocuklar için belli bir yaşa kadar kullanılmış olabileceği ifade edilmiştir (Foça ve Yenişehirli, 2021). Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde ele geçen 3 çıngırak 0-1 yaş grubundan ele geçirilmiştir. Diğer

çıngırakların biri 3-4; diğeri ise 13 yaşlarındaki çocuk mezarlarında bulunmuştur. Bunun yanında bir kadın mezarından 2 çıngırak çıktığı tespit edilmiştir. Bebek ve çocuklar dışında diğer yaş gruplarında çıngırak bulunması farklı bir amaca hizmet etmiş olmalıdır. Ya da söz konusu bu mezarda ele geçmeyen ancak olası bebek ya da çocuğun varlığına işaret etmektedir. Eski dönemlerde çıngıraktaki boncuğun çıkardığı seslerin kötü ruhları uzaklaştırdığı inancı ile mezarlara gömü hediyesi olarak bırakılmış olduğunu düşündürmektedir (Foça ve Yenişehirli, 2021).

Bu buluntular toplumun bebek ve çocukların kimliklerini erişkinlerden farklı algıladığını işaret eden bir diğer göstergedir. Çıngıraklara ek olarak, 3,5 yaşlarındaki bir çocuğun ele geçtiği *CÇ'97 M57* numaralı çömlek mezarda 3 figürün, 1 çıngırak, 1 bronz sikke bulunmuştur. Bu buluntular her ne kadar biyolojik olarak çocuk olduğu tahmin edilse de bireyin toplum tarafından bebek olarak algılandığı düşündürmektedir. Diğer yandan boş bir çömlek mezardan 1 çıngırakla birlikte 1 bronz sikke ele geçmiştir. Olasılıkla bu mezardaki gömünün bir bebek olduğu ve tafonomik olarak iskeletinin zarar gördüğü düşünülmektedir. *CÇ' 97 M76* numaralı çömlek mezarın bir bebek mezarı olduğu ve hemen dışına 5 figürün yerleştirildiği tespit edilmiştir (Özkan ve Atukeren, 1999). Bununla birlikte toplumda yaş gruplarının aslında bir eşik durumunu temsil ettiği düşünülmektedir (Van Gennep, 1960; Turner, 2020(1969); Saxe, 1970; Tainter, 1978). Bebek mezarlarına biberon bırakılması bu bebeklerin henüz sütten kesilmeden öldüğü fikrini yansıttığı şeklinde yorumlanmaktadır (Dasen, 2011). Nitekim Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde belli bir yaş grubunun altındaki bireylerde figürün ve çıngırak ele geçmesi *bebeklerin* statü değişikliği gerçekleşmeden öldüklerini düşündürmektedir. İkiztepe Tunç Çağı topluluğunda kadın figürünlerinin, çıngıraklar ve çömleklerle birlikte gömüldüğü tespit edilmiş olup figürünlerin *koruyucu ruhu* temsil eden sembolik bir anlam taşıdığı için mezarlara konulmuş olabileceği ifade edilmiştir (Doğan, 2006).

Figürinler ve gömülen bireyler arasındaki ilişkiye farklı bir açıdan bakmak gerekmektedir. CÇ'97 M57 numaralı çömlek mezarın etrafındaki 3 figürününde kadın olduğu figürünlerden birinin ise Ana Tanrıça Aphrodite olduğu dikkate değerdir. Diğer

yandan CÇ’97 M76 numaralı çömlek mezarın etrafındaki 5 figürünün ise erkek olduğu bunlardan birinin ise Eros olduğu belirlenmiştir. Tanrıça ve Tanrı figürünlerinin koruyucu olmaları ve öteki dünyada çocuklara arkadaşlık etmeleri için mezarlara konulmuş olabileceği belirtilmiştir (Özver, 2021; Foça ve Yenişehirli, 2021). Ancak farklı mezarlara konulan figürünlerin aynı cinsiyeti temsil etmesi bu bireylerin biyolojik cinsiyetleri ile ilişkili olabileceği gibi kültürde bebek ve çocukların pedomorfik olarak algılanmadığını düşündürmektedir. Yine de örneklem sayısı oldukça düşük olduğu için doğrudan bunu iddia etmek mümkün değildir.

Cevizcioğlu Çiftliği mezar buluntuları dikkate alındığında, bebek ve çocuklara farklı bir yaklaşımın olduğu ve bu yaklaşımın “birey” olmayla ilişki olduğu anlaşılmaktır (Çetinkaya, 2011; Carroll, 2011). Aslında, biyolojik olarak erişkin kategorisinde yer almakla birlikte genç erişkin bireylere de oldukça az hediye konulduğu anlaşılmaktadır. Bu ise, aslında toplumsal “birey” oluşun biyolojik yaşla ilişkisinin olmadığını işaret etmektedir. Nitekim, orta erişkin ve yaşlı grubundaki bireylerin mezarlarında yaşlarına ve cinsiyetlerine bakılmaksızın hediye konulması olası bu yorumu destekler niteliktedir. Mezarların yapısı kadar mezar hediyeleri de kültürel çeşitliliğe işaret ettiği kadar kültürde zamansal bir değişimin de olduğunu işaret etmektedir (Biber ve Erdoğan, 2018; Özer, 2018; Tekocak, 2012).

SONUÇ

Neolitik köylerden Tunç Çağı'ndaki büyük şehir yapılanmalarına insanın kültürel örüntüsünde önemli değişimler yaşanmış; insanın kültürel evrimi biyolojik evriminden daha önemli ve insan yaşamında etkili olmuştur. Değişimin kültürel boyutta daha hızlı ilerlemesi biyolojik olarak da izlenebilmiştir. Değişimin izlendiği önemli veri kaynaklarından birini demografi oluşturmaktadır. Antropolojik çalışmaların temelinde yer alan demografik bilgiler kültür içinde karşılaştırma ve değerlendirme yapılmasına imkân tanımaktadır (Milner vd., 2008; Angel, 1969a). Bu çerçevede yok olmuş insan topluluklarının kültürel yapılanmasını anlamadaki ilk veri kaynağını da demografi oluşturmaktadır.

Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü Hellenistik (1,15), Roma (1,08) ve Geç Roma (1,18) dönemleri cinsiyet oranlarıyla aynı dönemlere tarihlendirilen Anadolu topluluklarıyla benzerlik göstermektedir (Ö.D. Erdal vd., 2003; Dinçarslan, 2020; Gözlük, 1998; Üstündağ, 2019; 2020; Sevim, 2006; Çırak, 2017; Akbacak ve Gözlük Kırmızıoğlu, 2018; Gözlük Kırmızıoğlu ve Akbacak, 2019; Sarı ve Sağır, 2020). Cinsiyet grupları arasında küçük bir farklılık bulunmakla birlikte Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nün her dönem demografik profil açısından normal bir topluluk olduğu söylenebilir. Hellenistik Dönem yaşam beklentisi diğer dönemlere göre düşük bulunmuş iken, Roma ve Geç Roma oldukça benzer bir profil çizmiştir. Ancak, 40 yaşlarından itibaren her üç dönemde de yaşam beklentisinin benzer olduğu belirlenmiştir. Genel olarak ele alındığında her üç dönemin demografik profilinin benzer olduğu söylenebilir. Söz konusu bu sonuç, Hipotez 1 ile örtüşmemektedir. Roma Dönemi'yle birlikte sosyo ekonomik yapıda iyileşmenin olduğu kuramsal bilgisinden hareketle (Erol, 2019; McCormick vd., 2012), demografik yapıda da değişim ön görülmüş ancak, araştırma sonucunda elde edilen bulgular bu hipotezi desteklememiştir.

Hellenistik ve Roma Dönemi'nde genç erişkin kadın ölümleri ile orta erişkin erkek ölümleri yüksek iken Geç Roma Dönemi'nde genç ve orta erişkin kadın ölüm oranları yükseliş göstermiştir. Literatürden de bilindiği üzere (Çırak, 2017; Şenoğlu vd., 2019; Aizer, 2011; Sarı ve Sağır, 2020; YS Erdal, 2011) genç erişkin kadın ölümlerinin oransal açıdan yüksek olması, doğum nedeniyle beklenilen bir durumdur. Nitekim, Cevizcioğlu Çiftliği kadınları her üç dönemde de yüksek ölümlülüğe sahiptir. Roma Dönemi'nde kadınların orta erişkinlikteki yüksek ölümlüğünde ise yoğun iş gücü gerektiren aktivitelerden kaynaklı olduğu düşünülmektedir (Ö.D. Erdal, 2004). Nitekim orta erişkin erkek ölümlülüğünün de yüksek olmasındaki ana etkenin yoğun aktivite gerektiren işlerde çalışılması olduğu dikkate alınmaktadır (Ö.D. Erdal, 2004; 2009; Aytek vd., 2021). Literatür dikkate alındığında erkek ölümlüğünün orta erişkinlikteki yüksek olması yoğun aktivite ile ilişkilendirilirken, kadınların aynı yaş grubunda yüksek oranda ölümlülüğe sahip olması beklenilen bir durum değildir. Nitekim, kadınların genç erişkin bir aşamada yoğun ölüm oranlarına sahip oldukları belirtilmektedir (Şenoğlu vd., 2019). Bu çalışmada da, Hipotez 2'de belirtildiği gibi her üç dönem için de kadınların genç erişkin aşamada daha yoğun ölüm oranlarına sahip olacağı düşünülmüştür. Ancak, Cevizcioğlu Çiftliği kadınlarının her dönemde orta erişkin aşamada daha yoğun ölümlüğe sahip olduğu belirlenmiştir. Topluluk üzerinde yapılan akitivte çalışması (Ö.D. Erdal, 2004) kadınların da erkekler kadar yoğun aktiviteye sahip olduğunu ileri sürmektedir. Buradan hareketle, bu çalışmanın demografik bulguları da tespit edildiği gibi kadınların da erkekler gibi orta erişkinlik aşamadaki yüksek ölümlülüğün yoğun aktiviteyle ilişkili olduğu söylenebilir.

Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde her dönemde, Hipotez 3'te belirtildiği gibi, bebek-çocuk oranının düşük olduğu belirlenmiştir. Ancak Roma ve Geç Roma Dönemi için bebek ve çocuk oranları görece düşük olsa da Hellenistik Dönem'de bebek temsiliyeti beklenenin (Acsadi ve Nemeskeri, 1970; Bocquet-Appel ve Masset, 1982; Angel, 1969; Konigsberg ve Frankberg, 1983) oldukça altındadır. Hellenistik Dönem erişkin olmayan bireylerin sadece 7 bireyle temsil edilmiş olması herhangi bir karşılaştırmanın yapılmasını da engellemiştir. Roma ve Geç Roma Dönemi'nde erişkin olmayan bireylerin temsil edildiği ancak bunun da oldukça düşük oranda (%20) olduğu hesaplanmıştır. Bu

dönemlerde bebek ve çocuk temsiliyetinin tafonomi, mezar soygunculuğu ve mezarların tekrar kullanılmasıyla (Duday, 2014; Üstündağ, 2020) ilişkisi göz önünde bulundurulmaktadır. Ancak, aynı durumun Hellenistik Dönem için geçerli olduğunu söylemek mümkün değildir. Erken dönem erişkin olmayan temsiliyetinin neredeyse olmaması ile Roma ve Geç Roma'da çocukların oransal açıdan azlığının gömü geleniyle ilişkisi kurulmuştur (Houby Nielsen, 1995, 2000; Carroll, 2011; Altuntek ve Erdal, 2013). Hellenistik Dönem'de bebek ve çocuklar erişkin mezarlığının dışında tutulmuş, Roma Dönemi'yle birlikte nekropole geri dönmüşlerdir. Ancak bu yaygın bir davranış halini almamıştır. Diğer taraftan mezarlık alanına kabul edilmekle birlikte, bebek ve çocukların yoğun olarak çömleklere gömülmesi ve bırakılan hediyelerin çıngırak gibi standart hediyeler olması "birey" sayılabilmek için standartların varlığını düşündürmüştür. Nitekim, çocuk mezarlarının mezarlığın belli bir alanında yoğunlaştığı (Özkan ve Atukeren, 1999), mezar biçimi ve hediyeleri dikkate alındığında bebeklikten çocukluğa ve genç erişkinlikten erişkinliğe geçişi belirleyen toplumsal bir eşiğin olduğu dikkate alınmaktadır (Van Gennep, 1960; Turner, 2018; Carroll, 2011). Hellenistik Dönem'de bebek ve çocuk oranı az olmakla birlikte Roma Dönemi'nde çocukların daha çok temsil edilmeye başlanması kültürün eşik kavramının çocuklar için değiştiğini ortaya koymaktadır. Bebek ve çocuklara yönelik bu ayrımcılık mezar biçimleri ve buluntularına yönelik hipotezleri de destekler niteliktedir.

Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nün kullanımı boyunca kentlere benzer ritüelleri benimsediği hatta kentlerle etkileşim halinde olduğu görülmüştür. Sikke, kandil ve kâse gibi doğrudan cenaze ritüeliyle ilişkili buluntuların yüksek orandaki mevcudiyeti Cevizcioğlu Çiftliği topluluğunun dönemin kültürüne bağlı olduğunu göstermektedir (Pearce, 2015). Oransal açıdan cam unguentariumların fazla olması Cevizcioğlu Çiftliği'nin konumundan dolayı bölge kültüründen etkilendiğini işaret etmektedir. Özellikle Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nün bulunduğu coğrafyadaki Antik kentlerin (Kolophon, Klaros, Teos) ticaret ağları ve Roma dönemi politikaları bölgenin yerleşimleri arasında iletişimin ve ticaretin devam etmesini sağlamıştır (Özkan ve Atukeren, 1999; Kayan, 1995; Sezgin, 2017; Üreten, 2018; Özver, 2021; Şahin vd., 2015; Adak, 2019).

Bununla birlikte Klaros ve Kolophon gibi kentlere tahıl sağlamış olabilecekleri gibi (ÖD Erdal, 2004) bu kentlerden sağlık hizmeti de almış oldukları düşünülmektedir. Çünkü bölge kentleriyle ister ticaret isterse farklı yollardan olsun etkileştiği belirlenmiştir (ÖD Erdal, 2004; Eroğlu, 2005, 2009; Erdal ve Erdal, 2011).

Cevizcioğlu Çiftliği'nde Hellenistik Dönem'i temsil eden kiremit çatılı mezarların yanı sıra bu mezar tipinin kültürün tek mezarı olmadığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde oransal açıdan az olmakla birlikte basit toprak ve sanduka mezarlarında kültürde var olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, Roma Dönemi'yle birlikte sanduka mezarlardaki artış kültürel değişimin önemli bir göstergesidir. Nitekim, sadece erişkin bireylere uygulanan kremasyon uygulamasının erken dönemde olduğu, Roma Dönemi'nde azalmaya başlayan uygulamanın Geç Roma Dönemi'yle birlikte bu geleneğin kalktığı tespit edilmiştir. Kremasyonun masraflı bir uygulama olduğu ve ekonomik olarak gücü yetenler tarafından sürdürüldüğü söylenebilir (Özver, 2021). Ancak, tarımsal aktiviteleri yoğun olan bir köy topluluğu olduğu dikkate alındığında erken dönemlerden gelen kültürel geleneğin devamlığından da kaynaklanmış olabileceği ileri sürülebilir. Ancak bu gelenek Roma Dönemi'ndeki siyasal düzenlemelerle yasaklanmasının ardından kültürde kaybolmuştur (Civelek, 2007; Çetinkaya, 2011). Kültürel değişimin bir diğer ip ucu da mezarlardan ele geçirilen birey sayılarından elde edilmiştir. Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde Roma Dönemi'yle birlikte mezarların tekrar kullanımında artış olduğu görülmektedir. Yazıtlar (Özdizbay, 2008; Alten Güler ve Kileci, 2018; Özer, 2013), büyük aile mezarları (Foça, 2020, Taş, 2016; Yağız, 2014), Çoklu gömüler (Özver, 2021) Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde aile mezarlıklarının varlığına işaret etmektedir. Her ne kadar moleküler analiz yapılmamış olsa da Cevizcioğlu Çiftliği'ndeki mezarların çoklu kullanımının birincil ya da ikincil akrabalık ilişkisinden kaynaklandığı tahmin edilmektedir. Hipotez 4'te ifade edildiği gibi Nekropol dönmelere göre değişim göstermiştir. Bu değişim hem mezar tiplerine hem de gömü biçimine yansımıştır.

Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde mezar tipleri ile cinsiyet grupları açısından ufak farklılık olsa da istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Söz konusu bu bulgu

Hipotez 5 düşünülen ile uyumlu değildir. Toplumların cinsiyet rollerinden dolayı farklı bir gömü uygulaması yapacağı öngörülmekle birlikte buna yönelik bir bulgu elde edilememiştir. Kısacası, Cevizcioğlu Çiftliği'nde mezar tiplerinin cinsiyetler açısından farklılık göstermediği sonucuna varılmıştır. Ancak, Hipotez 6'da ifade edildiği gibi yaşa özel mezar kullanımında bir tercih söz konusudur. Nekropolde özellikle Roma Dönemi'yle birlikte bebeklerin gömülerinde çömlek mezar tercih edilmiş olup, Hellenistik ve Geç Roma dönemleri açısından bir farklılık tespit edilmemiştir. Hellenistik dönemde ele geçen bebek iskeletleri erişkin mezarlarından ele geçmişken Roma Dönemi'nde bebekler için genel olarak çömlek mezar kullanılmıştır. Geç Roma Dönemi ile bebek ve çocuklar erişkin mezarlarına defnedilmeye başlanmıştır.

Mezar tipleri açısından bir farklılık bulunmamakla birlikte, Hipotez 7'de ön görüldüğü gibi, mezar buluntularının cinsiyete göre farklılık gösterdiği sonucuna varılmıştır. Yapılan analizlere göre cam unguentarium ve sikkelerin erkek mezarlarından, toprak unguentarium ve süs eşyalarının kadın mezarlarından ele geçirildiği belirlenmiştir. Söz konusu bu dağılım mezar buluntularının cinsiyet gruplarına göre farklılık göstermesi erkek ve kadının toplumdaki sosyal rollerinin farklılığını yansıtmaktadır. Anadolu'da prehistorik dönemlerden beri toplumsal tabakalaşmalar olduğu bilinmektedir (Y.S. Erdal, 2019; Y.S. Erdal ve D'amico, 2021; Schotsmans vd., 2022; Pearson vd., 2013). Nitekim süs eşyalarının bebek ve çocuk mezarlarına da konması, bir cinsiyet farklılığından ziyade doğrudan *eril* bir ayrım olduğunu düşündürmektedir. Hipotez 5'te ön görülen cinsiyetler arası farkın yaş grupları açısından da ortaya çıktığı ve Hipotez 7'nin de doğrulandığını söylemek mümkündür. Kısacası Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde mezar yapıları üzerinden dikey, kültürel dönemler içinde yatay bir tabakalaşmanın olduğu söylenebilir.

Buluntuların cinsiyetlere göre farklılık gösterdiği gibi yaş gruplarına göre de farklılık sergilediği belirlenmiştir. Hipotez 8 de ön görülen yaşa göre farklılık genç erişkin ve Orta erişkin bireylerde ortaya çıkmaktadır. Neredeyse her yaş grubunda doğrudan ölü gömme gelenekleriyle ilgili olan sikke, kandil, kâse ve unguentarium ele geçmiştir. Farklılığın göze çarptığı ilk grup bebek ve çocuklardır. Bebek- çocuk gömülerine figürün ve çıngırak

bırakıldığı görülmüştür. İkinci farklılık ise genç erişkin grubuna gömü gelenekleri dışında kalan gömü hediyelerinini konmadığı görülmüştür. Bunun bebek ve çocklarda olduğu gibi bir geçiş ve kimlik değişikliğini yansıttığı sonucuna varılmıştır. Orta erişkin ve yaşlı grubundaki bireyler için cenaze yemekleri ile ilişkili olduğu düşünülen kâse ve sürahilerin ele geçtiği bununda cenaze yemeği anlayışının bir yaş sınırı olduğunu düşündürmektedir. Sonuç olarak ise Hipotez 8 de ön görülen farklılığı yansıttığı ve hipotezin doğulandığı söylenebilir.

Antik DNA çalışmaları erkek merkezli bir toplumsal yapının neolitik toplumlarda ortaya çıktığını kadınların evlendikten sonra eşleriyle birlikte yaşadığı hatta gömüldüğünü göstermektedir (Pilloud vd., 2017). Cevizcioğlu Çiftliği üzerine yapılan biyolojik uzaklık çalışmasında, Eroğlu (2005) kadınların erkeklere göre daha heterojen bir yapıda olduğunu tespit etmiştir. Nitekim bu durumun aslında topluluk dışı evliliklerden kaynaklanmış olabileceğini ifade etmiştir. Nekropol genelinde karşılaşılan çoklu gömülerde aile mezarı fikriyle birlikte aslında kadınların ve çocukların ailenin ‘’erkekleriyle’’ birlikte gömülmüş olduğu da dikkate alınmaktadır (Pilloud vd., 2017).

Sonuç olarak, Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü topluluğunun dönemin sosyal hafızasına bağlı olduğu ancak kişisel tercihlerle de ölülerini gömdükleri söylenebilir. Bununla birlikte yaş ve cinsiyet gibi biyolojik özellikler toplumda farklı anlamlara sahip olmuş ve bu sosyal farklılaşmadan dolayı bireylere farklı ritüeller uygulanmıştır. MÖ 395 yıllarından MS 4. yüzyıla kadar oldukça geniş bir zaman aralığında kullanılan Cevizcioğlu Çiftliği topluluğu çevresinde yer alan kentlerle yoğun etkileşim halinde kalmış ve sonuçta kültürel açıdan çeşitlilik göstermiştir.

KAYNAKÇA

Acar, A. (2018). Midyat Aktaş Mevkii Paleodemografik Analizi. *Kadim Akademi SBD*, 2(2), 108-122.

Acsadi, G., Nemeskeri, J. (1970). *History of Human Life Span and Mortality*. Budapest: Akademiai Kiado.

Adak, M. (2019). Küçük Asya'da Roma İmparatorluğu Dönemi'nde Ulaşım, İletişim ve Taşımacılık. O. Tekin (Ed.). *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu: Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Adams, B. J., Konigsberg, L. W. (2008). How many people? Determining the number of individuals represented by commingled human remains. Adams, B.J., Byrd, J.E. *Recovery, analysis, and identification of commingled human remains* içinde, Humana Press, 241-255.

Aizer, A. (2011). Poverty, violence, and health: The impact of domestic violence during pregnancy on newborn health. *Journal of Human Resources*, 46, 518–538.

Akalın, A. G. (2003). Eski Çağda Grek Kadınının Toplumsal Yaşantısı. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, *21*(33), 18-47.

Akbacak, H., Gözlük Kırmızıoğlu, P. (2018). Amasya Roma Dönemi İnsanları. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, ANARSAN Sempozyumu Özel Sayısı*, 11 (2), 1631-1650.

Akçay, T., Erdem, B. (2016). Doğu Dağlık Cilicia Mezarları, Olba'dan Yeni Mezar Tipleri ve Terminoloji Önerileri. *Seleucia*, 6, 250-286.

Alkurt, H. (2020). *Antik Roma Dünyasında Yeme İçme Kültürü*. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Bölümü, Aydın.

AlQahtani, S. J., Hector, M. P., Liversidge, H. M. (2010). Brief communication: the London atlas of human tooth development and eruption. *American Journal of physical anthropology*, 142(3), 481-490.

(2014). Accuracy of dental age estimation charts: Schour and Massler, Ubelaker and the London Atlas. *American journal of physical anthropology*, 154(1), 70-78.

Alten Güler, E., Kileci, Ş. (2018). Perge'den Yeni Mezar Yazıtları. *Phaselis*, IV, 343-349. http://dx.doi.org/10.18367/Pha.18020

Altınışık, N. E., Kazancı, D. D., Aydoğan, A., Gemici, H. C., Erdal, Ö. D., Sarıaltun, S., ... ve Somel, M. (2022). A genomic snapshot of demographic and cultural dynamism in Upper Mesopotamia during the Neolithic Transition. *bioRxiv*.

Altuntek, N. S., Erdal, Y. S. (2013). Sub-adult graves in Şanlıurfa-Turkey: on the concept of childhood. Eurasian Journal of Anthropology, 4(1), 1-15.

(2014). Bediüzzaman Mezarlığı'nda Ölüm: Toplumsal/Kültürel Görünümler. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 31(1), 71-100.

Arıcı, S. (2020). Phokaia'nın Hellenistik ve Roma Dönemi Mezarları ile Ölü Gömme Gelenekleri. *Seleucia*, X, 155-183.

Angel, J. L. (1969a). The bases of paleodemography. *American Journal of Physical Anthropology*, 30(3), 427-437.

(1969b). Paleodemography and evolution. *American Journal of Physical Anthropology*, 31(3), 343-353.

(1972). Ecology and population in the eastern Mediterranean. *World Archaeology*, *4*(1), 88-105.

Arnold, B., Jeske, R. J. (2014). The archaeology of death: mortuary archaeology in the United States and Europe 1990–2013. *Annual Review of Anthropology*, 43, 325-346.

Arslantaş, Y., Yılmaz, C. A. (2017). Helenizm'in Gölgesinde Diadokhlar Dönemi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(2), 361-374.

Aydın, S. ve Erdal, Y. S. (2007). *Antropoloji*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Aytek, A. İ., Yavuz, A. Y., Kesici, S. D., ve Benli Bağcı, E. (2021). Myndos nekropol iskeletlerinin paleoantropolojik analizi ve bir savaçı mezarı. *Antropoloji*, (41), 54-65.

Baker, P. T., Sanders, W. T. (1972). Demographic studies in anthropology. *Annual Review of Anthropology*, 1(1), 151-178.

Balci, Y., Yavuz, M. F., Cağdir, S. (2005). Predictive accuracy of sexing the mandible by ramus flexure. *Homo*, 55(3), 229-237.

Baldoni, D. (2019). Burial Customs In Hellenistic Iasos. Archeological Evidence From The Area Of The "Prehistoric Necropolis". E. Özer (ed.). *Anadolu'da Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Ölü Gömme Adetleri Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı* içinde. Aizonai IV (özel sayı), 339-355.

Başaran, S. (2003). Ainos' un Geç Hellenistik-Erken Roma Dönemi Seramik Buluntuları. *Publications de l'Institut Français d'Études Anatoliennes*, 15(1), 71-77.

Başaran, C., Kasapoğlu, B. E. (2014). Parion Güney Nekropolü 2005-2013, Kasapoğlu, H. –Yılmaz, M. A. (Ed.). *Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı – Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 40. Kuruluş Yılı Armağanı* içinde. Ankara.

Başoğlu, O. (2012). Nevşehir/Camihöyük Hellenistik-Roma Dönemi İnsanlarının Sağlık Sorunları/Health Problems of the Hellenistic-Roman Period Population in Nevsehir-Camihöyük. *Olba*, 20, 1-26.

Başoğlu, O. Gözlük Kırmızıoğlu, P. Akçay, T. (2019). Olba 2018 İskelet Buluntularının Antropolojik ve Arkeolojik Değerlendirmesi, *SELEVCIA, IX*, 419-446.

Beck, J. (2016). The *bioarchaeology of mortuary practice at Marroquíes Bajos, Spain*. A dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy (Anthropology) in the University of Michigan.

Becker, E. (2004). The Terror of Death. A. C. Robben (eds.). *Death, mourning, and burial: a cross-cultural reader* içinde. John Wiley & Sons.

Bernardi, L. (2007). An introduction to anthropological demography. *Max Planck Institute for Demographic Research*, 1-19.

Bernardi, L., Hutter, I. (2007). The anthropological demography of Europe. *Demographic Research*, *17*, 541-566.

Biçak, S. (2013). *Zeytinliada (Balıkesir, Erdek) insan iskeletlerinde diş ve çene patolojileri*. Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas.

Bıçak, S., Alpaslan, F. S. (2015). Zeytinli ada iskelet topluluğunun diş ve çene patolojisi açısından incelenmesi. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Fen Bilimleri Dergisi*, 36(5), 32-46.

Biber, H., Erdoğan, S. (2018). Bulanık'ta Bir Hellenistik-Roma Dönemi Nekropolü: Mollakent. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(2), 1029-1052.

Binford, L. R. (1971). Mortuary practices: their study and their potential. *Memoirs of the Society for American Archaeology*, 25, 6-29.

Binford, L. R. (1962). Archaeology as Anthropology. *American Antiquity*, 28(2), 217-225.

Bocquet-Appel, J.P. (1985a). Paleodemography: resurrection or ghost?. *Journal of Human Evolution*, 14, 107-111.

(1985b). Small populations: Demography and paleoanthropological inferences. *Journal of Human Evolution*,14(8), 683-691,

(1986). Once upon a time: Palaeodemography. *Mitteil Berlin Gessell Anthropol Ethnol Urges*, 7, 127-133.

Bocquet, J.P., Neto, M. A., Rocha, M. A., Morais, M. H. (1978). Estimation de lâge au décès des squelettes d'adultes par régressions multiples. *Contribuições para o Estudo da Antropologia Portuguesa*, 10(3), 107-167.

Bocquet-Appel, J. P., Degioanni, A. (2013). Neanderthal demographic estimates. *Current Anthropology*, 54(8), 202-213

Bocquet-Appel, J. P., Masset, C. (1977). Estimateurs en paléodémographie. *L'homme,* 17(4), 65-90.

(1982). Farewell to paleodemography. *Journal of Human Evolution*, 11(4), 321-333.

(1996). Palaeodemography: Expectancy and False Hope. *American Journal of Physical Anthropology*, 99 (4): 571–584.

Bocquet-Appel, J.P, Bacro, J.N (2008). Estimation of An Age Distribution With Its Confidence Intervals Using An Iterative Bayesian Procedure and A Bootstrap Sampling Approach. J.P. Bocquet-Appel (ed.). *Recent Advance in Paleodemography* içinde. Springer Science+Business Media B.V.

BocquetAppel, J.P., Naji, S. (2006). Testing the hypothesis of a worldwide Neolithic demographic transition: corroboration from American cemeteries. *Current Anthropology*, 47(2), 341-365.

Braithwaite, M. (1982). Decoration as ritual symbol: a theoretical proposal and an ethnographic study in southern Sudan. İ. Hodder (eds.). *Symbolic and structural archaeology* içinde.

Brothwell, D.R. (1981). *Digging Up Bones.* Oxford Univ. Press. London

Brooks, S., Suchey, J. (1990). ‘’Skeletal age determination based on the os pubis: a comparison of the Acsádi-Nemeskéri and Suchey-Brooks methods’’. *Journal Human Evoulation*, 5(3), 227-238.

Brown, J. A. (1971). Approaches to the Social Dimensions of Mortuary Practices. J. A. Brown (Ed.). *Memoirs of the Society for American Archaeology*, 25,1-5.

(1995). On mortuary analysis—with special reference to the Saxe-Binford research program. L.A. Beck (ed.). *Regional Approaches to Mortuary Practices* içinde. New York: Plenum.

(2007). Mortuary Practices for the Third Millennium: 1966-2006. N. Laneri (eds.). *Death, Social Analyses of Funerary Traditions in the Ancient Near East and Mediterranean* içinde, 3, 299-308, The University of Chicago.

Bruzek J. (2002). A Method for Visual Determination of Sex, Using the Human Hip Bone. *American Journal of Physical Anthropology*, 117, 157–168.

Buckberry J, Chamberlain AT. (2002). Age estimation from the auricular surface of the ilium: a revised method. *American Journal of Physical Anthropology*, 119:231–239.

Buckberry, J. (2015). The (mis) use of adult age estimates in Osteology. *Annals of Human Biology*, 42(4), 323-331.

Buikstra, J. E., Konigsberg, L. W. (1985). Paleodemography: critiques and controversies. *American Anthropologist*, 87(2), 316-333.

Büyükkarakaya, A. M. (2017). Tepecik-Çiftlik Neolitik topluluğunun demografik özellikleri. *Folklor/Edebiyat*, 23(92), 79-98.

(2021). Akyurt Kalaba Tümülüsünden Gün Işığına Çıkarılan İnsan Kalıntıları Üzerine. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 355-370.

Büyükkarakaya, A. M., Erdal, Y. S. (2008). Anadolu eski insan topluluklarında rikets. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 51(S 3), 130-139.

Büyükkarakaya, A. M., Akyol, A. A., Özdemir, K. (2017). Tepecik-Çiftlik Neolitik topluluğunda sütten kesme sürecinin incelenmesi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 169-196.

Büyükkarakaya, A. M., Alpagut, A., Çubukçu, E., Cavalli, F. (2018). Juliopolis (Iuliopolis) antropolojik araştırmaları: İlk çalışmalar. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 111-126.

Büyükkarakaya, A. M., Çakan, Y. G., Godon, M., Erdal, Y. S., Bıçakçı, E. (2019). Handling dead bodies: Investigating the formation process of a collective

burial from Neolithic Tepecik-Çiftlik, Central Anatolia (Turkey). *Journal of Anthropological Archaeology*, 56, 1-13.

Calce, S. E. (2012). A new method to estimate adult age-at-death using the acetabulum. *American Journal of Physical Anthropology*, 148(1), 11-23.

Carey, J. R., Roach, D. A. (2020). *Biodemography: An Introduction to Concepts and Methods*. Princeton University Press.

Carr, C. (1995). Mortuary practices: Their social, philosophical-religious, circumstantial, and physical determinants. *Journal of Archaeological Method and Theory*, *2*(2), 105-200.

Carroll, M. (2011). Infant death and burial in Roman Italy. *Journal of Roman Archaeology*, 24, 99-120.

Caussinus, H., Courgeau, D., (2010). Estimating age without measuring it: A new method in paleodemography (İngilizceye çeviren; Mandelbaum, J.). *Population*, 65(1), 117-144.

Chamberlain, A. T. (2006). *Demography in archaeology*. Cambridge University Press.

Chapman, R. (2003). Death, society and archaeology: the social dimensions of mortuary practices. *Mortality*, 8(3), 305-312.

2004. Beyond the archaeology of death? *Historiae*, (1), 1-15.

Charles, D. K., Buikstra, J. E. (2002). Siting, sighting, and citing the dead. *Archeological Papers of the American Anthropological Association*, 11(1), 13-25.

Chesson, M. S. (2001). Social Memory, Identity, and Death: An Introduction. M. S. Chesson (Ed.). *Social Memory, Identity, and Death: Anthropological Perspectives on Mortuary Rituals, Archeological Papers of the American Anthropological Association*, 10, 1-11.

Clarke, S. K. (1980). Early childhood morbidity trends in prehistoric populations. *Human Biology*, 79-85.

Cohen, M. (2002). Death ritual: Anthropological perspectives. *Perspectives on Death and Dying*, 7.

Çetinkaya, H. (2011). Roma ve Bizans İmparatorluklarında ölüm algısı ve mezar türleri. *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, (3), 18-38.

Çekilmez, M. (2011). Geç Hellenistik Dönemden Bir Mezar Steli. *Olba*, (19), 101-126.

Çiner, R. (1975). İstanbul (Çemberlitaş) da Darüşşafaka Sitesi temel kazılarında çıkarılan İmparator Tiberius zamanında (MS 14-37) ait iskelet kalıntılarının tetkiki. *Antropoloji*, 107-163.

Çırak, M. T. (2017). Akgüney Geç Roma-Bizans Dönemi Toplumu Üzerine Paleodemografik Çalışma. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 249-263.

Çırak, M. T., Keles, V., Sarbak, A., Acar, E. (2019). The Paleodemographic Structure of the OM 5 Chamber Tomb Population of Parion. Parion Oda Mezar 5 İskeletlerinin Paleodemografik Yapısı. B.C. Ataman, G. Taşkıran (Eds.) *Recent Evaluations on Humanities and Social Sciences içinde*. London, IJOPEC Publication Limited.

Civelek, A. (2006). Stratonikeia-Akdağ Nekropolisi'nden bir mezar. *Anadolu*, (30), 47-64.

(2007). Roma Cenaze Törenleri ve Gömme Gelenekleri. *Arkeoloji ve Sanat*, 124, 71-80.

(2018). Antik Grek ve Roma Dünyasında Ölüm ve Cenaze Törenleri. *Aktüel Arkeoloji*, 63, 84-91.

Dasen, V. (2011). Childbirth and infancy in Greek and Roman Antiquity. *Blackwell Companion to Families in the Greek and Roman Worlds* içinde, 291-314.

Dawson C., Ross D. Mallett X. (2011). Sex determnation. S. Black ve Ferguson (Eds.). *Forensic anthropology: 2000 to 2010* içinde. CRC Press. Dundee Üniversitesi.

Demirelli, E., Suata Alpaslan, F. (2018). Dara Antik Kenti iskeletlerinin antropolojik analizi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *11*(2), 1583-1606.

Demirel, F. A. (2013). Amorium aşağı şehir kilisesi bebek ve çocuk iskeletleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 53(1), 349-364.

Demirel, F., Üner, A., Kırımi, E. (2001). Van ili kırsalındaki annelerin çocuk beslenmesindeki alışkanlıkları ve uygulamaları. *Van Tıp Dergisi*, 8(1), 18-22.

DeWitte, S. N. (2018). Demographic Anthropology. *American Journal of Physical Anthropology*, 165(4), 893-903.

DeWitte, S. N., Stojanowski, C. M. (2015). The osteological paradox 20 years later: past perspectives, future directions. *Journal of Archaeological Research*, 23(4), 397-450.

Dibble, H. L., Aldeias, V., Goldberg, P., McPherron, S. P., Sandgathe, D., Steele, T. E. (2015). A critical look at evidence from La Chapelle-aux-Saints supporting an intentional Neandertal burial. *Journal of Archaeological Science*, 53, 649-657.

DiGangi, E. A., Bethard, J. D., Kimmerle, E. H., Konigsberg, L. W. (2009). A new method for estimating age-at-death from the first rib. *American Journal of Physical Anthropology*, 138(2), 164-176.

Dinçarslan, S. (2017). *İzmir Demir Çelik Limanı ve Batı Limanı İskeletlerinin Paleoantropolojik Analizi*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.

Dinçarslan, S. (2020). Arkeolojik Bulguları Işığında Kyme Güney Nekropolü İskeletleri. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 48, 409-432.

Doğan (Salar), N. (2006). *İkiztepe İlk Tunç Çağı Mezarlık Buluntularının Sosyokültürel Açıdan Değerlendirilmesi*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi., İstanbul.

Douglas, M. (1966). *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*, Routledge, London.

Duday, H., Le Mort, F., Tillier, A. M. (2014). Archaeothanatology and funeral archaeology. Application to the study of primary single burials. *Anthropologie* (1962-), 52(3), 235-246.

Durkheim, E. (1995(2005). *Dini Hayatin İlkel Biçimleri*. (Çev: Faruk Aydin). Ataç Yayınları. İstanbul.

Durukan, M. (2006). Doğu Dağlık Kilikia'da (Olba Bölgesinde) Bulunan İki Yeni Mezar Anıtı. *TUBA-AR*, 9(1), 125-138.

(2007). Dead cult in Olba region during Hellenistic and Roman periods. *Anatolia antiqua (Eski Anadolu),* 15(1), 147-164.

Durur, M. L. (2019). *Acemhöyük ve Arıbaş Mezarlığı'ndan İnsan İskelet Kalıntılarının Gömü Geleneği Açısından İncelenmesi.* Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Ekmen, H. (2012). Yeni Veriler Işığında Başlangıcından MÖ II. Binin Sonuna Kadar Anadolu'da Yakarak Gömme (Kremasyon) Geleneği, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 23-49.

Ensor, B. E., Irish, J. D., Keegan, W. F. (2017). The bioarchaeology of kinship: Proposed revisions to assumptions guiding interpretation, Current anthropology, 58(6), 739-761.

Erasmo, M. (2001). Among the dead in ancient Rome. *Mortality*, 6(1), 31-43.

Erdal, Ö. D. (2004). *Eklem Hastalıklarının yaşam biçimiyle ilişkisi: Eski Anadolu toplulukları örneği*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

(2007). Eklem hastalıkları ve yaşam biçimi arasındaki ilişkiler: Anadolu neolitik toplumlarından örnekler. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 24(2).

(2009). Demre Aziz Nikolaos Kilisesi topluluğundaki travmaların paleoepidemiyolojik analizi. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 26(2).

(2012). A possible massacre at early Bronze age Titriş Höyük, Anatolia. *International Journal of Osteoarchaeology*, *22*(1), 1-21.

(2017). Köşk höyük Orta çağ topluluğunda bebek ve çocuk ölümlülüğü. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi, 60(3), 88-103.

Erdal, Ö. D., Erdal, Y. S., Eroğlu, S., Büyükkarakaya, A. M. (2003). Şaşal/İzmir iskelet topluluğunun paleopatolojik ve demografik analizi, Arkeometri Sonuçlar› Toplantısı, 18, 1-14.

Erdal, Y. S. (1993). İznik Geç Bizans topluluğunun demografik analizi. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, 8, 243-257.

(1999). Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü'nde Gün Işığına Çıkarılan İnsan İskelet Kalıntılarının Antropolojik Açıdan İncelenmesi. Özkan, T., Erkanal, H. (Eds.). *Tahtalı Barajı Kurtarma Kazısı Projesi*. İzmir: T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, İzmir Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü.

(2000a). Antandros İnsanlarında Ağız Sağlığı. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, (71), 45-56.

(2000b). Eski Anadolu Toplumlarında Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 43, 5-19.

(2002). Baklatepe Geç Tunç Çağı Mezarından Gün Işığına Çıkarılan Yanmış İnsan İskelet Kalıntılarının Antropolojik Analizi. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 19(2), 115-130.

(2003). Büyüksaray Eski Cezaevi Çevresi Kazılarında Gün Işığına Çıkarılan İnsan İskelet Kalıntılarının Antropolojik Analizi. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 18, 15-30.

(2005). İkiztepe Erken Tunç Çağı İnsanlarında Trepenasyon Olası Nedenleri. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı* 20, 101-112.

(2011). Tasmasor Yakınçağ Nekropolü ve İskeletlerinin Antropolojik Açıdan Değerlendirilmesi. *Tasmasor içinde*.

(2012). The population replacement at Arslantepe: reflections on the human remains. *Origini-XXXIV,* 301-316.

(2013). Life and death at Hakemi Use. Nieuwenhuyse, O.P., Bernbeck, R., Akkermans, P.M.M.G., Rogasch, J.(Eds). *Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia. Brepols Publishers, Turnhout*.

(2015). Bone or flesh: Defleshing and post-depositional treatments at Körtik Tepe (Southeastern Anatolia, PPNA Period). *European Journal of Archaeology*, 18(1), 4-32.

(2019). Interpreting Subadult Burials and Head Shaping at Çadır Höyük. *Journal of Eastern Mediterranean Archaeology & Heritage Studies*, 7(3), 379-385.

Erdal, Y. S., D'Amico, V. (2021). Modified bodies: an interpretation of social identity embedded into bones. *The Sacred Body: Materializing the Divine through Human Remains in Antiquity*, 1, 115-139.

Erdal, Y. S., Erdal, Ö. D. (2011). A review of trepanations in Anatolia with new cases. *International Journal of Osteoarchaeology*, 21(5), 505-534.

(2012). Organized violence in Anatolia: A retrospective research on the injuries from the Neolithic to Early Bronze Age. *International Journal of Paleopathology*, 2(2-3), 78-92.

(2017). Anthropological analysis of the skeletal remains from the Acropolis of Perge. W. Martini ve N. Eschbach (Eds.). *Die Akropolis Von Perge Die Ergebnisse der Grabungen 1998-2004 und 2008*, 341-347.

Erkanal, H., Özkan, T. (1999). Bakla Tepe Kazıları. Özkan, T., Erkanal, H. (Eds.). *Tahtalı Barajı Kurtarma Kazısı Projesi*. T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, İzmir Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü; İzmir.

Erkman, A.C., Surul, Ö. (2014). Van Kalesi Höyüğü (Ortaçağ) İnsanlarının Travma İzleri Analizi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(2), 118 – 135, DOI:10.1501/sbeder_0000000074.

Eriksen, T.H. (2019). *Din ve Ritüel, Küçük yerler, Büyük meseleler: Sosyal ve Kültürel Antropoloji*. (çev: A. Erkan Koca), Atıf Yayınları, Ankara, 327-354.

Eroğlu, S. (2005). *Anadolu'da bazı eski insan topluluklarında biyolojik uzaklıkların belirlenmesi*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi.

Eroğlu, S. (2009). Üç eski Anadolu topluluğunda carabelli sıklığı. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 26 (2), 115-132.

Eroğlu, S., Erdal Y. S. (2009). Diş ve Kafatası Morfolojisine Dayanarak Üç Eski Anadolu Topluluğunda Biyolojik Uzaklıkların Belirlenmesi. *Hacettepe Diş Hekimliği Fakültesi Dergisi*, 33 (3), 78-90.

Erol, F. A. (2019). Anadolu Roma İmparatorluk Dönemi Sütunlu Caddelerinin Antik Şehircilik Kavramı İçindeki Yeri. *AHBV Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi*, 1(1),11-22.

Faerman, M., Kahila, G., Smith, P., Greenblatt, C., Stager, L., Filon, D., Oppenheim, A. (1997). DNA analysis reveals the sex of infanticide victims. *Nature*, 385(6613), 212-213.

Fahlander, F., Oestigaard, T. (2008). The materiality of death: bodies, burials, beliefs. BAR International Series, 1768.

Fletcher, A. C. (1899). A Pawnee ritual used when changing a man's name. *American Anthropologist*, 1(1), 82-97.

Foça, S. (2018). Teos Batı Nekropolisi Mezar Tipleri. *Colloquium Anatolicum*,17, 139-160, DOI: 10.13113/CEDRUS.202108

(2020). Kyme Nekropolislerinin Yer Seçimi ve Aiolis–Ionia Kentleriyle Bir Karşılaştırma Girişimi. *SDU Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences*, 51, 253-271, ORCID: 0000-0002-9735-8126.

(2021a). Eski Smyrna Nekropolisleri ve Ölü Gömme Uygulamaları Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Arkeoloji Dergisi*, 2(26), 95-120.

(2021b). Kyme (Aiolis) Batı Liman Nekropolisinden Klasik ve Hellenistik Dönem Mezarlar. *TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, 27, 195-215. DOI: 10.22520/tubaar2020.27.01

Foça, S., Yenişehirli, M. M. (2021). Kyme (Aiolis) Güney Nekropolisi'nden Bir Çocuk Mezarı. *Cedrus*, 9, 151-167.

Freeman, C. (2003). *Mısır, Yunan ve Roma: Antik Akdeniz Uygarlıkları*. Dost Kitabevi, Ankara.

French, J. C., Chamberlain, A. T. (2021). Demographic uniformitarianism: the theoretical basis of prehistoric demographic research and its cross-disciplinary challenges. *Philosophical Transactions of the Royal Society B*, 376(1816), 20190720.

Gage, T. B. (1988). Mathematical hazard models of mortality: an alternative to model life tables. *American Journal of Physical Anthropology*, 76(4), 429-441.

Galdames, I. C. S., Matamala, D. A. Z., Smith, R. L., (2008). Sex determination using mastoid process measurements in Brazilian skulls. *Int J Morphol*, 26(4), 941-4.

Gargett, R. H., Bricker, H. M., Clark, G., Lindly, J., Farizy, C., Masset, C., ... & Weber, A. W. (1989). Grave shortcomings: the evidence for Neandertal burial [and Comments and Reply]. *Current anthropology*, 30(2), 157-190.

Garvin, H. M. Passalacqua, N. V. (2012). Current practices by forensic anthropologists in adult skeletal age estimation. *Journal of Forensic Sciences,* 57(2), 427-433.

Garwood, P. (2011). Rites of passage. T. İnsoll (Ed.). *Oxford handbook of the archaeology of ritual and religion*. Oxford.

Geertz, C. (1957). Ritual and social change: a Javanese example. *American anthropologist*, 59(1), 32-54.

(1993). Religion as a cultural system. C. Gertz (Ed.). *The interpretation of cultures: selected essays*, Fontana Press.

Goldstein, L. (1981). One-dimensional archaeology and multi-dimensional people: spatial organization and mortuary analysis. R. Chapman, I. Kinnes, K. Randsborg (Eds). *The archaeology of death*, Cambridge University Press, Cambridge 53-69.

González, P. N., Bernal, V., Perez, S. I., Barrientos, G. (2007). Analysis of dimorphic structures of the human pelvis: its implications for sex estimation in samples without reference collections. *Journal of archaeological science*, 34(10), 1720-1730.

Goodenough, W. H. (1965). Rethinking status and role. M. Banton (Ed.). *The relevance of models for social anthropology* içinde.

Goodman, A. H., Armelagos, G. J. (1988). Childhood stress and decreased longevity in a prehistoric population. *American anthropologist*, 90(4), 936-944.

Gowland, R., (2001). Playing dead: implications of mortuary evidence for the social construction of childhood in Roman Britain. Davies, G., Gardner, A., and Lockyear, K. (Eds.). TRAC 2000: *Proceedings of the Tenth Annual Theoretical Roman Archaeology Conference, London 2000*. Oxford: Oxbow Books.

Göker, M. (2019). *Cafer Höyük ve Değirmentepe Orta çağ Topluluklarının Karşılaştırmalı Antropolojik Analizi*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Gözlük, P. (1998). *Klazomenai İskeletlerinin Paleoantropolojik Açıdan Değerlendirilmesi*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Gözlük Kırmızıoğlu, P., Akbacak, H. (2019). Amasya insanlarında (Roma Dönemi) sağlık yapısı. *Antropoloji*, 38, 110-117.

Grabowski, T. (2019). Küçük Asya'da Ptolemaioslar Hanedanı. O. Tekin (Ed). *Hellenistik ve Roma Döneminde Anadolu: Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri* içinde. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Grzegorska, A., (2020). Cremation in Southern Levant and Lebanon: Review of literature. *Bioarchaeology of the Near East*, 14, 61-92.

Guy, H., Masset, C., Baud, C. A. (1997). Infant taphonomy. *International Journal of Osteoarchaeology*, 7(3), 221-229.

Güleç, E., Duyar, İ. (1998). Panaztepe MÖ İkinci Bin ve Roma Dönemi İskeletlerinin Antropolojik Analizi (1985-1990). *Antropoloji*, 13, 179-206.

Güleç, E., Özer, İ., Sağır, M., Satar, Z., (2006). Lagina Kazısı iskeletlerinin paleoantropolojik incelenmesi. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı* 21, 21–28.

Gürbüzer, M. (2019). Hellenistik ve Roma Dönemlerinde İdyma Ölü Gömme Gelenekleri Üzerine Bir Ön Değerlendirme. Özer E. (Ed). *Anadolu'da Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Ölü Gömme Adetleri Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı içinde.* Matsa Basımevi, Ankara.

Härke, H. (2000). Social analysis of mortuary evidence in German protohistoric archaeology. *Journal of Anthropological Archaeology*, 19(4), 369-384.

Hartnett, K. M. (2010a). Analysis of age-at-death estimation using data from a new, modern autopsy sample—part I: pubic bone. *Journal of forensic sciences*, 55(5), 1145-1151.

(2010b). Analysis of age-at-death estimation using data from a new, modern autopsy sample—Part II: Sternal end of the fourth rib. *Journal of forensic sciences*, 55(5), 1152-1156.

Harper, K., McCormick, M. (2018). Reconstructing the Roman climate. W. Scheidel, (Ed.). *The science of Roman history: Biology, climate, and the future of the past* içinde. Princeton University Press, New Jersey.

Hassan, F. A. (1978). Demographic archaeology. *Advances in archaeological method and theory*, 49-103. Academic Press.

(1979). Demography and archaeology. *Annual Review of Anthropology*, 8(1), 137-160.

Hertz, R. (1960). *Death and the Right Hand*, (çev.: Roodney Nedham and Claudia Needham), London: Cohen and West.

Hodder, I. (1982a). Theoretical archaeology: a reactionary view. İ. Hodder (Ed.) *Symbolic and structural archaeology*, Cambridge University Press, Cambridge.

(1982b. Sequences of structural change in the Dutch Neolithic. İ. Hodder (Ed.). *Symbolic and structural archaeology*, Cambridge University Press, Cambridge.

(1985). Post-processual archaeology. *Advances in Archaeological Method and Theory*, 8,1-26.

1995. *Theory and Practice in Archaeology*, Routledge, New York.

Hodder, İ., Hutson, S. (2017). *Post-süreçsel Arkeoloji*. (Çev: Toprak, B., Rona, E.,) *Geçmişi Okumak: Arkeolojiyi Yorumlamada Güncel Yaklaşımlar içinde.* Phoenix Yayınevi, Ankara.

Hoppa, R. D., Vaupel, J. W. (2002). The Rostock Manifesto for paleodemography: the way from stage to age. R.D. Hoppa, J. W. Vaupel (Ed.). *Paleodemography age distributions from skeletal samples. Cambridge Studies in Biological and Evolutionary Anthropology*.

Houby-Nielsen, S. (1995). Burial language" in archaic and classical Kerameikos'. *Proceedings of the Danish Institute at Athens*, 1, 129–191.

(2000). Child burials in ancient Athens. J.S. Derevenski (Ed.). *Children and material culture*. Routledge Press, Londra.

Howell, N. (1976). Toward a uniformitarian theory of human paleodemography. *Journal of Human Evolution*, 5(1), 25-40.

(1979). *Demography of the Dobe! Kung*. New York, San Francisco & London: Academic Press.

(1982). Village composition implied by a paleodemographic life table: the Libben site. *American Journal of Physical Anthropology*, 59(3), 263-269.

(1986). Demographic Anthropology. *Annual Review of Anthropology*, 15, 219-246.

Hühne-Osterloh, G., Grupe, G. (1989). Causes of infant mortality in the Middle Ages revealed by chemical and palaeopathological analyses of skeletal remains. *Zeitschrift für Morphologie und Anthropologie*, 77, 247-258.

Hürmüzlü, B., (2004). Burial Grounds at Klazomenai: Geometric through Hellenistic Periods, Moustaka, A., Skarlatidou, E., Tzannes, M. C., Ersoy, Y. (Eds.). *Klazomenai, Teos and Abdera: metropoleis and colony; Proceedings of the International Symposium held at the Archaeological Museum of Abdera, Thessaloniki*.

İngman, T. Özbal, R. 2019. Ölüm Arkeolojisinde Kuramsal Yaklaşımlar. Büyükkarakaya, A. M., Aksoy, E. B (Eds.). *Memento Mori: Ölüm ve Ölüm Uygulamaları* içinde. Efe yayınları/İstanbul.

İşcan M.Y, Loth, S.R., Wright, R.K. (1984a). Age estimation from the rib by phase analysis: White males. *Journal of Forensic Science*, 29(4), 1094–1104.

(1984b). Metamorphosis at the sternal rib end: a new method to estimate age at death in white males. *American journal of physical anthropology*, 65(2),147–156.

(1985). Age estimation from the rib by phase analysis: White females. *Journal of Forensic Science*, 30(3), 853–863.

İşcan, M. Y. (1991). The aging process in the rib: An analysis of sex-and race-related morphological Variation. *American Journal of Human Biology*, 3(6), 617-623.

İşcan, M. Y., Loth, S. R., King, C. A., Shihai, D., Yoshino, M. (1998). Sexual dimorphism in the humerus: a comparative analysis of Chinese, Japanese and Thais. *Forensic science international*, 98(1-2), 17-29.

İşcan, M. Y., Miller-Shaivitz, P. (1984). Determination of sex from the tibia. *American Journal of Physical Anthropology*, 64(1), 53-57.

Johnson, K. M., Paul, K. S. 2016. Bioarchaeology and kinship: integrating theory, social relatedness, and biology in ancient family research. *Journal of Archaeological Research*, 24(1), 75-123.

Kaya, E. H. (2020). *Stratonikeia Antik Kenti Batı Cadde Kilise İskeletlerinin Antropolojik Analizi*. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın.

Kayan, İ. (1995). Klaros kazı alanında jeomorfolojik-jeoarkeolojik araştırmalar. *Ege Coğrafya Dergisi*, 8(1), 1-24.

Kasapoğlu, H. (2007). Parion Nekropolü Mezar Tipleri. Can, B., Işıklı, M. (Ed.). *Doğudan Yükselen Işık – Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı* içind. İstanbul.

Kerley, E. R. (1965). The microscopic determination of age in human bone. *American journal of physical anthropology*, 23(2), 149-163.

Kızgut, İ. 2017. Rhodiapolis Roma Dönemi Anıt Mezarı. *Phaselis (Disiplinler arası Akdeniz Araştırmaları Dergisi)*, 3, 329-342.

King, C. A., İşcan, M. Y., Loth, S. R. (1998). Metric and comparative analysis of sexual dimorphism in the Thai femur. *Journal of forensic science*, 43(5), 954-958.

Kintner, H. J. (2004). The life table. J.S. Siegel ve D.A. Swanson (Eds.). *The Methods and Materials of Demography*. Elsevier Academic Press.

Knüsel, C. J., Robb, J. (2016). Funerary taphonomy: an overview of goals and methods. *Journal of Archaeological Science: Reports*, 10, 655-673.

Konigsberg, L. W., Frankenberg, S. R. (1992). Estimation of age structure in anthropological demography. *American Journal of Physical Anthropology*, 89(2), 235-256.

(1994). Paleodemography: "Not quite dead". *Evolutionary Anthropology: Issues, News, and Reviews*, 3(3), 92-105.

Korkmaz, A., Aydın, Ş., Çamurdan, A. D., Okumuş, N., Onat, F. N., Özbaş, S., ... & Köse, M. R. (2013). Türkiye'de bebek ölüm nedenlerinin ve ulusal kayıt sisteminin değerlendirilmesi. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 56(3), 105-121.

Koruyucu, M. M., Erdal, Y. S. (2021). Reconstruction of dietary habits in the Early Bronze Age of Anatolia through the analysis of dental caries and wear. *International Journal of Osteoarchaeology*, 31(5), 902-915.

Kroeber, A. L. (1927). Disposal of the dead. *American Anthropologist*, 29(3), 308-315.

Kuijt, İ. (2019). Kadim Olanlar Hatırlar: Neolitik Dönemde Sembolik Hatırlama ve Unutma Yapıları, (Çev. Mine L. Durur). A. M. Büyükkarakaya, E. B. Aksoy (Eds). *Memento Mori Ölüm ve Ölüm Uygulamaları*. Efe yayınları, İstanbul.

Kunos, C. A., Simpson, S. W., Russell, K. F., Hershkovitz I. (1999). First Rib Metamorphosis: Its Possible Utility for Human Age-at-death Estimation. *American Journal of Physical Anthropology*, 110 (3): 303–323.

Kutlu, M., Kutlu, L. (2021). Ölü Gömme Gelenekleri Bağlamında Berel Kurganları, *Folklor/Edebiyat*, 27(107), 771-798.

La Fontaine, J. S. (1985). Person and individual: some anthropological. M. Carrithers, S. Collins, S. Lukes (Eds.). *The category of the person: Anthropology, Philosophy, History içinde.* Cambridge University Press.

Langley, M. C., Clarkson, C., Ulm, S. (2008). Behavioural complexity in Eurasian Neanderthal populations: a chronological examination of the archaeological evidence. *Cambridge Archaeological Journal*, 18(3), 289-307.

Larsen, C. S. (1987). Bioarchaeological interpretations of subsistence economy and behavior from human skeletal remains. *Advances in archaeological method and theory*, 10, 339-445.

Lewis, M. E. (2002). Impact of industrialization: Comparative study of child health in four sites from medieval and postmedieval England (AD 850–1859). *American Journal of Physical Anthropology: The Official Publication of the American Association of Physical Anthropologists*, 119(3), 211-223.

(2018). *Paleopathology of Children: Identification of Pathological Conditions in the Human Skeletal Remains of Non-Adults*. Academic Press, Elsevier Inc.

Liversidge, H. M., Buckberry, J., Marquez-Grant, N. (2015). Age estimation. *Annals of human biology*, 42(4), 299-301.

Lovell, N. C. (1997). Trauma analysis in paleopathology. *American Journal of Physical Anthropology: The Official Publication of the American Association of Physical Anthropologists*, 104(S25), 139-170.

Lovejoy, C.O., Meindl R.S., Pryzbeck, T. R., Mensforth R. P. (1985). Chronological Metamorphosis of the Auricular Surface of the Ilium: a New Method for the Determination of Adult Skeletal Age at Death. *American Journal of Physical Anthropology*, 68 (1): 15–28.

Lovejoy, C.O., Meindl, R.S., Pryzbeck, T.R., Barton, T.S., Heiple, K.G., Kotting, D. (1977). Paleodemography of the Libben Site, Ottawa County, Ohio. *Science*, 198, 291-293.

Lundquist, J. H., Anderton, D. L., Yaukey, D. (2015). *Demography: the study of human population.* Waveland Press, İNC.

Malinowski, B. (1948). *Magic, Science and Religion and Other Essays*. Beacon Press, Boston, Massachusetts.

Marek, C. (2019). Anadolu'daki Roma Eyaletlerine Genel Bakış. Tekin, O. (Ed.). *Hellenistik ve Roma Döneminde Anadolu: Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Masset, C. (1999). Problems and Prospects in Paleodemography. *Reconstructing Past Population Trends in Mediterranean Europe (3000 BC-AD 1800) içinde*.

Mays, S. (1993). Infanticide in Roman Britain. *Antiquity*, 67(257), 883–888. doi:10.1017/s0003598x00063900

(2000). The archaeology and history of infanticide, and its occurrence in earlier British populations. J. S. Derevenski (Ed.). *Children and material culture içinde.* Routledge, New York.

(2014). The bioarchaeology of the homicide of infants and children. J. L. Thompson, M. P. Alfonso-Durruty, J. J. Crandall (Eds). *Tracing Childhood Bioarchaeological Investigations of early lives in Antiquity*. Gainesville: University of Florida Press.

Mays, S., Faerman, M. 2001. Sex Identification in Some Putative Infanticide Victims from Roman Britain Using Ancient DNA. *Journal of Archaeological Science*, 28, 555–559

Mays, S., Ives, R., Brickley, M. (2009). The effects of socioeconomic status on endochondral and appositional bone growth, and acquisition of cortical bone in children from 19th century Birmingham, England. *American Journal of*

Physical Anthropology: The Official Publication of the American Association of Physical Anthropologists, 140(3), 410-416.

McCormick, M., Büntgen, U., Cane, M. A., Cook, E. R., Harper, K., Huybers, P., ... & Tegel, W. (2012). Climate change during and after the Roman Empire: reconstructing the past from scientific and historical evidence. *Journal of Interdisciplinary History*, 43(2), 169-220.

McKern, T. W., Stewart, T. D. (1957). Skeletal Age Changes in Young American Males. *Headquarters, Quartermaster Research and Development Command, Natick, Mass*.

Meena, M. C., Rani, Y., Naik, S. K., Murari, A. (2012). Age estimation from the IV rib by phase analysis in Indian males. *Australian journal of forensic sciences*, 44(3), 261-271.

(2013). Age estimation from IV rib by phase analysis in Indian females. *Australian Journal of Forensic Sciences*, 45(1), 55-64.

Meena, M. C., Rani, Y. (2014a). Age estimation from the IV rib by the components method in Indian males. *Australian Journal of Forensic Sciences*, 46(4), 463-470.

Meena, M. C., Rani, Y., Sharma, G. K. (2014b). Age Estimation from the Rib by Components Method Analysis in Indian females. *Antrocom: Online Journal of Anthropology*, 10(2), 143-147.

Meindl, R. S., Lovejoy C. O. (1985). Ectocranial Suture Closure: a Revised Method for the Determination of Skeletal Age at Death Based on the Lateral-anterior Sutures. *American Journal of Physical Anthropology*, 68 (1): 57–66.

Meindl, R. S., Russell, K. F. (1998). Recent advances in method and theory in paleodemography. *Annual review of Anthropology*, 27(1), 375-399.

Mensforth, R. P. (1990). Paleodemography of the Carlston Annis (Bt-5) late archaic skeletal population. *American Journal of Physical Anthropology*, 82(1), 81-99.

Meriç, A. E., Köse, R. Z. (2018). İznik Roma Tiyatrosu Bizans Toplumunda Diş Sağlığı. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(2), 893-902.

Merritt, C. (2013). Testing the accuracy of adult skeletal age estimation methods: original methods versus revised and newer methods. *vis-à-vis: Explorations in Anthropology*, 12(1), 102-119.

(2018a). Part I–Adult skeletal age estimation using CT scans of cadavers: Revision of the fourth rib methods. *Journal of Forensic Radiology and Imaging*, 14, 39-49.

(2018b). Part II-adult skeletal age estimation using CT scans of cadavers: Revision of the pubic symphysis methods. *Journal of Forensic Radiology and Imaging*, 14, 50-57.

(2018c). Part III–Adult skeletal age estimation using CT scans of cadavers: Revision of the auricular surface methods. *Journal of Forensic Radiology and Imaging*, 14, 58-64.

Metcalf, P., Huntington R. (1991). *Celebrations of Death: The Anthropology of Mortuary Ritual*. Cambridge: Cambridge University Press.

Meyer, C., Ganslmeier, R., Dresely, V., Alt, K.W. (2012). New approaches to the reconstruction of kinship and social structure based on bioarchaeological analysis of Neolithic multiple and collective graves. *Theoretical and methodological considerations in Central European Neolithic archaeology*, 11-23.

Mitchell, S. (2019). Anadolu'da Geç Antik Çağ. O. Tekin (Ed.). *Hellenistik ve Roma dönemlerinde Anadolu: Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri* içinde. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Miller, D. (1982a). Artefacts as products of human categorisation processes. İ. Hodder, (Ed.) *Symbolic and structural archaeology*, Cambridge University Press, Cambridge.

(1982b). Structures and strategies: an aspect of the relationship between social hierarchy and cultural change. İ. Hodder (Ed.*). Symbolic and structural archaeology* içinde. Cambridge University Press, Cambridg.

Millett, M., Gowland, R. (2015). Infant and child burial rites in Roman Britain: a study from East Yorkshire. *Britannia*, 46, 171-189.

Milner, G. R., Wood, J. W., Boldsen, J. L. (2008). Advances in paleodemography. Katzenberg, M. A ve Saunders S. R. (Eds.). *Biological anthropology of the human skeleton*.

Mutlu, H., Kızgut, B., Sönmez Sözer, Ç., Ürker, K., Açar, O., Sevim Erol, A. (2015). Milas Belentepe Doğu Roma–Bizans Toplumunda Sakralizasyon Olgusu. *ARA (Antropoloji, Radyoloji ve Anatomi Kongresi*).

Moore, J. A., Swedlund, A. C., Armelagos, G. J. (1975). The use of life tables in paleodemography. *Memoirs of the Society for American Archaeology*, 30, 57-70.

Mordvintseva, V. I., Shevchenko, N. F., Zaïtsev, Y. P. (2012). Princely burial of the Hellenistic period in the Mezmay burial-ground (North-Western Caucasus). *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia*, 18(2), 279-337.

Morris, I. (1991). The archaeology of ancestors: the Saxe/Goldstein hypothesis revisited. *Cambridge Archaeological Journal*, 1(2), 147-169.

Mosothwana, M. N. (2004). *Skeletal Growth*. University of Pretoria etd.

Nagaoka, T., Abe, M., Shimatani, K. (2012). Estimation of mortality profiles from non-adult human skeletons in Edo-period Japan. *Anthropological Science*, 120(2), 115-128.

Nakamura, C., Meskell, L., Hager, L. D., Boz, B., Sadvari, J. W., Hillson, S. W., Larsen, C. S., Bains, R., Vasić, M., Mayer, D. E. B.-Y., Carter, T., Milić, M., Russell, N., Twiss, K. C., Wright, K., Rosen, A., Ryan, P. (2013). The Çatalhöyük Burial Assemblage. I. Hodder (Ed.), *Humans and Landscapes of Çatalhöyük.: Reports from the 2000–2008 Seasons içinde.* 47, 441–466).

British Institute at Ankara. http://www.jstor.org/stable/10.18866/j.ctt1pk873d.36

Namboodiri, K., Suchindran, C. M. (1987). *Life table techniques and their applications*. Academic Press, İNC.

Nielsen M, Langley MC, Shipton C, Kapitány R. (2020). Homo neanderthalensis and the evolutionary origins of ritual in Homo sapiens. *Philosophical Transaction. R. Soc. B* 375: 20190424. http://dx.doi.org/10.1098/rstb.2019.0424

Nilsson Stutz, L. (2010). The way we bury our dead: reflections on mortuary ritual, community and identity at the time of the Mesolithic-Neolithic transitio. *Documenta praehistorica*, 37, 33-42.

Noy, D. (2011). Goodbye Livia's: dying in the roman home. Huskinson, J., Hope, V. (Eds.). *Memory and mourning: studies on roman death. Oxford: Oxbow Books*.

Oestigaard, T. (2004). Approaching material culture. *Journal of Nordic Archaeological Science*, 14, 79-87.

Okunak, M. (2005). *Hierapolis Kuzey Nekropolü (159D Nolu Tümülüs) Anıt Mezar ve Buluntuları*. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Yüksel lisans tezi, Denizli.

Osborne, D. L, Simmons, T., Nawrocki S. P. (2004). Reconsidering the Auricular Surface as an Indicator of Age at Death. *Journal Forensic Science* 49(5), 905–911.

O'shea, J. M. (1984). *Mortuary variability: an archaeological investigation*. Academic Press.

Özbek, M., Erdal Ö.D. (2006) Anadolu'da Bazı Neolitik ve Kalkolitik Topluluklarında Bebek Ölüm Oranları ve Olası Nedenleri. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, (76), 41-52.

Özdemir, K. (2018). Bizans Dönemi Kovuklukaya Topluluğunun Beslenme Alışkanlıklarının Yeniden Yapılandırılması: Sabit İzotop Oranı Analizlerinin

Öncül Sonuçları. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(2), 1155-1175.

Özdemir, K., Erdal, Y. S. (2009). Erken Tunç Çağı Ikiztepe topluluğunda stronsiyum-kalsiyum oranı ile sütten kesme yaşının belirlenmesi. *Çocuk Sagligi ve Hastalıkları Dergisi*, 52(3).

Özdemir, K., Erdal, Y. S., Demirci, Ş. (2010). Arsenic accumulation on the bones in the Early bronze Age Ikiztepe Population, Turkey. *Journal of Archaeological Science*, 37(5), 1033-1041.

Özdemir, K., Erdal, Y. S., Itahashi, Y., Irvine, B. (2019). A multi-faceted approach to weaning practices in a prehistoric population from İkiztepe, Samsun, Turkey. Journal of Archaeological Science: Reports, 27, 1-13.

Özdemir, M.T. (2019). Buldan (Denizli) Örneği Üzerinden Antik Çağ ve Günümüz Ölü Gömme Adetlerinin Karşılaştırılması. E. Özer (Ed). *Anadolu'da Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Ölü Gömme Adetleri Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı* içinde. Bilgin Kültür Kitabevi, Ankara.

Özdizbay, A (2008). *Perge'nin MS 1.-2. yüzyıllardaki gelişimi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul.

Özdoğan M, Özdoğan A. (1990). Çayönü. A conspectus of recent work. *Paleorient*, 15, 65–74.

Özer, B. K., Gültekin, T., Özer, İ., Sağır, M., Güleç, E. (2008). Longevity in ancient Anatolian and turkish populations from Neolithic to present. E.B. Bodzsar C. Susanne (Eds.). *Ageing Related Problems in Past and Present Populations-Biennial Books of EAA*, 5, 45-58.

Özer, E. (2013). Mezar Yazıtları ile Olympos. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (Journal of International Social Research)*, 6(27), 460-468.

(2018). Aizanoi Ölü Gömme Adetleri, *Aktüel Arkeoloji*, 63, 92-99.

(2019). Aizanoi Kuzey Nekropoliste çocuk mezarları. Özer, E. (Ed). *Anadolu'da Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Ölü Gömme Adetleri Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı* içinde. Bilgin Kültür Kitabevi, Ankara.

Özer, İ., Sağır, M., Koca Özer, B., Karatufan, A., Şahin, S. (2016). Havuzdere Orta çağ iskeletlerinin paleoantropolojik analizi. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2) 47-57.

Özer, İ., Sağır, M., Satar, Z., Güleç, E. (2012). Gümüşlük (Milas) iskeletleri ve Anadolu Klasik-Hellenistik Dönem toplumlarının sağlık profili. *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 52(1), 29-42.

Özkan, T., Atukeren, S. (1999). Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü kazıları. *Tahtalı Barajı Kurtarma Kazısı Projesi*. Özkan, T., Erkanal, H. (Eds.). İzmir: T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, İzmir Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü.

Özver, A. (2021). *Tralleis Batı Nekropolü ve Buluntuları*., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Aydın.

Paiva, L. A. S. D., Segre, M. (2003). Sexing the human skull through the mastoid process. *Revista do Hospital das Clínicas*, 58(1), 15-20.

Parker Pearson, M. (1982). Mortuary Practices, society and ideology: an ethnoarcheological study. İ. Hodder (Ed.). *Symbolic and Structural Archaeology*, Cambridge University Press, Cambridge,.

(1999). *The Archeology of death and burial*. Phoneix Mill, UK: Sutton.

Parker Pearson, M., Chamberlain, A., Craig, O., Marshall, P., Mulville, J., Smith, H., Chenery, C., Collins, M., Cook, G., Craig, G., Evans, J., Hiller, J., Montgomery, J., Schwenninger, J.L., Taylor, G., Wess, T. (2005). Evidence for mummifcation in Bronze Age Britain. *Antiquity*, 79 (305), 529-546.

Passalacqua, N. V. (2009). Forensic Age-at-death Estimation from the Human Sacrum. *Journal Forensic Science*, 54 (2), 255–262.

Pearce, J. (2008). Burial evidence from Roman Britain. The un-numbered dead. J. Scheid (Ed.). *Pour une archaeologie du rite Nouvelles perspectives de l'archaeologie funeraire*. Paris: Collection de L'Ecole Francaise de. Rome.

Pearce, R. J. H. (2015). A 'civilised'death? The interpretation of provincial Roman grave good assemblages. *Death and Changing Rituals*. *Function and Meaning in Ancient Funerary Practices*, 223-248.

Pearson, J., Grove, M., Özbek, M., Hongo, H. (2013). Food and social complexity at Çayönü Tepesi, southeastern Anatolia: Stable isotope evidence of differentiation in diet according to burial practice and sex in the early Neolithic. *Journal of Anthropological Archaeology*, *32*(2), 180-189.

Pearson, J. A., Hedges, R. E., Molleson, T. I., Özbek, M. (2010). Exploring the relationship between weaning and infant mortality: an isotope case study from Aşıklı Höyük and Çayönü Tepesi. *American Journal of Physical Anthropology*, 143(3), 448-457.

Peebles, C. S., Kus, S. M. (1977). Some archaeological correlates of ranked societies. *American Antiquity*, 42(3), 421-448.

Pırson, F. (2019). Pergamon. O. Tekin (Ed.). *Hellenistik ve Roma Döneminde Anadolu: Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri*. Yapı Kredi Yayınları: İstanbul,

Pilloud, M. A., Larsen, C. S. (2011). "Official" and "practical" kin: Inferring social and community structure from dental phenotype at Neolithic Çatalhöyük, Turkey. *American Journal of Physical Anthropology*, 145(4), 519-530.

Pilloud, M. A., Somel, M., Haddow, S. D., Knusel, C. J., Larsen, C. S., Özbaşaran, M., ... & Stora, J. (2017). Mobility in Neolithic central Anatolia: A comparison of dental morphometrics and aDNA. *American Journal Physical Anthropology*, 162, 316.

Pinhasi, R., Shaw, P., White, B., Ogden, A. R. (2006). Morbidity, rickets and long-bone growth in post-medieval Britain- a cross-population analysis. *Annals of human biology*, 33(3), 372-389.

Pomeroy, E., Bennett, P., Hunt, C. O., Reynolds, T., Farr, L., Frouin, M., Barker, G. (2020a). New Neanderthal remains associated with the 'flower burial'at Shanidar Cave. *Antiquity*, 94(373), 11-26.

Poston, L. D. (2005). Age and Sex. L.D Poston ve M. Micklin (Eds). *Handbook of Population*. Kluwer Academic/Plenum Publishers, Boston.

Radhakrishna, S. K., Shivarama, C. H., Ramakrishna, A., Bhagya, B. (2012). Morphometric analysis of foramen magnum for sex determination in South Indian population. *Journal of Health and Allied Sciences NU*, 2(01), 20-22.

Retief, F. P., Cilliers, L. (2006). Burial customs and the pollution of death in ancient Rome: procedures and paradoxes. *Acta theologica*, *26*(2), 128-146.

Rendu, W., Beauval, C., Crevecoeur, I., Bayle, P., Balzeau, A., Bismuth, T., Maureille, B. (2014). Evidence supporting an intentional Neandertal burial at La Chapelle-aux-Saints. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111(1), 81-86.

Renfrew, C., Bahn, P. (2017). *Arkeoloji: Anahtar Kavramlar* (Çev.: Somuncuoğlu, S.). İletişim Yayınları, İstanbul

Rissech, C., Estabrook, G. F., Cunha, E., Malgosa, A. 2006. Using the acetabulum to estimate age at death of adult males. *Journal of Forensic Sciences*, 51(2), 213-229.

Robben, A. C. G. M. 2004. Death and anthropology: An introduction. A.C.G.M. Robben (Ed.). *Death, mourning, and burial: A cross-cultural reader içinde.* Blackwell Publishing.

Rouge-Maillart, C., Jousset, N., Vielle, B., Gaudin, A., Telmon N. 2007. Contribution of the Study of Acetabulum for the Estimation of Adult Subjects. *Forensic Science International*, 171 (2-3), 103–110.

Rougé-Maillart, C., Vielle, B., Jousset, N., Chappard, D., Telmon, N., Cunha, E. (2009). Development of a method to estimate skeletal age at death in adults using the acetabulum and the auricular surface on a Portuguese population. *Forensic Science International*, 188(1-3), 91-95.

Sağır M., Özeri., Satar Z., Güleç E. (2004). Börükçü iskeletlerinin Paleoantropolojik incelenmesi, 19. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı,* 27-40.

Sağır, M., Özer, İ., Satar, Z., Güleç, E. S. (2013). Stratonikeia İskeletlerinin Paleoantropolojik Analizi. *28. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 59-68.

Sarı, İ., Sağır, M. (2020). Orta Anadolu'nun doğusunda bir topluluk: Kayalıpınar insanları. *Antropoloji*, (39), 18-28. doi.org/10.33613/antropolojidergisi.721315

(2021). Kayalıpınar toplumunun ağız sağlığına dair biyoarkeolojik bir yaklaşım. A. Çatalcı Ceylan, F. Özbay, Z. Özomay ve MB Kurt (Ed.). *Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler, 1*, 465-493.

Sattenspiel, L., Harpending, H. (1983). Stable populations and skeletal age. *American Antiquity*, 48(3), 489-498.

Saxe, A. A. 1970. *Social Dimensions of Mortuary Practices*. Ph.D. Dissertation, University of Michigan. Ann Arbor, Michigan: University Microfilms.

(1971). Social dimensions of mortuary practices in a Mesolithic population from Wadi Halfa, Sudan. *Memoirs of the Society for American Archaeology*, 39-57. DOI: https://doi.org/10.1017/S0081130000002537

Saxe, A.A. Gall, P.L. 1977. Ecological determinants of mortuary practices: the Temuan of Malaysia. W. Wood (Ed.) *Cultural-Ecological Perspectives on Southeast Asia* içinde. 41(1977), 74-82.

Schaefer M., Black S. Scheuer L. (2009). *Juvenile Osteology. A Laboratory and Field Manual*. San Diego. Academic Press.

Scheuer L, Black S. (2000). *Developmental Juvenile Osteology*. New York: Imprint Academic.

Schuler, C. (2019). Küçük Asya'da Seleukoslar Egemenliği. Tekin, O. (Ed.). *Hellenistik ve Roma Döneminde Anadolu: Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Schotsmans, E.M.J., Busacca, G., Lin, S.C., Lingle, A. M., Veropoulidou, R., Mazzucato, C., Tibbetts, B., Haddow, S. D., Somel, M., Toksoy-Köksal, F., Knüsel C. J., Milella M. (2022). New insights on commemoration of the dead through mortuary and architectural use of pigments at Neolithic Çatalhöyük, Turkey. *Scientific Reports*, 12, 4055. https://doi.org/10.1038/s41598-022-07284-3.

Schroeder, S. (2001). Secondary disposal of the dead: cross-cultural codes. *World cultures*, 12(1), 77-93.

Scott, E. (1999). *The Archaeology of Infancy and Infant Death*, Archaeopress, Publishers of British Archaeological Reports, Oxford.

Séguy, I., Buchet, L. (2008). Paléodémographie. Première partie: Réflexions sur la notion d'âge au décès. *Institute of Archaeology of RAS – Parallely*, 6,154-169.

Seguy, I., Buchet, L., Bringé, A. (2008). Model life tables for pre-industrial populations: first application in palaeodemography. J.P. Bocquet-Appel (Ed.). *Recent advances in palaeodemography*, Springer, Dordrecht.

Séguy, I., Buchet, L., Courgeau, D., Caussinus, H. (2013). *Handbook of Paleodemography*. Springer International Publishing, Switzerland.

Sevim, A. (1996). Datça/Burgaz iskeletlerinin paleoantropolojik değerlendirilmesi. *XI. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, *29*, 1-17.

(2006). Paleoanthropological Analysis of the human Skeletal Remains From The Yüceören Necropololis. Y. Şenyurt, A. Akçay, Y. Kamış (Eds) *Yüceören*. Gazi Üniversitesi ARÇED. Mert Basın yayın Sn. Tic. Ltd. Sti., Ankara.

Sezgin, Y. (2017). Arkaik Dönemde Teos' ta ticari amphora üretimi: sorunlar ve gözlemler. *Anadolu / Anatolia*, 43, 15-36.

Shanks, M. 2008. Post-processual Archaeology and After. R.A. Bentley, H.D.G. Mashchner, C. Chippindale (Eds.). *Handbook of archaeological theories* içinde, Altamira Press.

Shanks, M., Hodder, I. (2007). Processual, post-processual and interpretive archaeologies. *Museums in the material World*, 162-183.

Shanks, M., Tilley, C. (1982). Ideology, symbolic power and ritual communication: a reinterpretation of Neolithic mortuary practices. *Symbolic and structural archaeology*, 1, 129-154.

Shils, E. (1966). Ritual and crisis. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series B, Biological Sciences*, 251(772), 447-450.

Sołtysiak, A. (2017). Antemortem cranial trauma in ancient Mesopotamia. *International Journal of Osteoarchaeology*, 27(1), 119-128.

Spradley, M. K., Jantz, R. L. (2011). Sex estimation in forensic anthropology: skull versus postcranial elements. *Journal of forensic sciences*, 56(2), 289-296.

Standen, V. G., Arriaza, B. T., Santoro, C. (2014). Chinchorro mortuary practices on infants: Northern Chile archaic period (BP 7000–3600). *Tracing childhood: Bioarchaeological investigations of early lives in Antiquity* içinde, 58-74.

Steyn, M., İşcan, M. Y. (1997). Sex determination from the femur and tibia in South African whites. *Forensic science international*, 90(1-2), 111-119.

Soltysiak, A. (2017). Antemortem Cranial Trauma in Ancient Mesopotamia. *International Journal of Osteoarchaeology*, 27: 119–128. DOI: 10.1002/oa.2478

Spellman, W. M. (2017). *Ölümün kısa bir tarihi.* A. B., Pekiner (Çev). Can Yayınları, İstanbul.

Şahin, M. (2018). Apollonia Nekropolü Kurtarma Kazıları 2016-2017 Mezar Tipleri Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 7(4), 2788-2812.

(2019). Apollonia AD Rhyndacum Nekropolisi Kazıları ışığında ‘’Birincil (Yerinde) Kremasyon’’. E. Özer (Ed.). *Anadolu'da Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Ölü Gömme Adetleri Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı* içinde. Aizonai IV. Bilgin Kültür Kitabevi.

Şahin, S., Özbulut, Z., Özer, İ., Sağır, M., Güleç, E. (2015). Pınarkent Roma dönemi iskeletlerinin paleoantropolojik analizi. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *6*(1), 57-70.

Şenoğlu, A., Çoban, A., Karaçam, Z. (2019). İstenmeyen gebelikler ve isteyerek yapılan düşüklerin değerlendirilmesi. *Arşiv kaynak tarama dergisi*, 28(4), 300-305.

Şirin, O. A., Kolasıoğlu, M. (2017). Amisos Nekropolü Basit Toprak Mezar ve Kiremit Mezar Geleneği. *Amisos*, 2(2), 1-29.

Tattersall, I., Schwartz, J. H. (2009). Evolution of the genus Homo. *Annual Review of Earth and Planetary Sciences*, 37, 67-92.

Takunyacıoğlu, B. (2019). *Zeytinliada insanları ve yaşam biçimleri*. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas.

Tainter, J. (1973). The social correlates of mortuary patterning at Kaloko, North Kona, Hawaii. *Archaeology & Physical Anthropology in Oceania*, 8(1), 1-11.

(1975). Social inference and mortuary practices: an experiment in numerical classification. *World Archaeology*, 7(1), 1-15.

(1978). Mortuary practices and the study of prehistoric social systems. *Advances in archaeological method and theory* içinde. Academic Press.

Tainter, J. A., Cordy, R. H. (1977). An archaeological analysis of social ranking and residence groups in prehistoric Hawaii. *World Archaeology*, 9(1), 95-112.

Taş, P. (2016). *Antik dönemde Ionia Bölgesindeki ölü gömme gelenekleri.* Pamukkale Üniversitesi, Arkeoloji Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli.

Tek, A. T. (2011). *Roma Tarihi ve Uygarlığı*. T. Sivas (Ed.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

Tekin, O. (2008). *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş* (1. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.

(2019). Büyük İskender: Doğu Seferi ve Hellenistik Çağ. Tekin, O. (Ed.). *Hellenistik ve Roma Döneminde Anadolu: Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri*. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Tekocak, M. (2012). Kelenderis Batı Nekropolünden Bir Mezarın Buluntuları Üzerine Değerlendirmeler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (27), 305-315.

Thomas, J. L. (2017). Late Chalcolithic skeletal remains and associated mortuary practices from Çamlıbel Tarlası in Central Anatolia. E. Murphy, M.L. Roy (Eds.). *Children, Death and Burial: Archaeological Discourses* içinde. Oxbow.

Thomassen, B. (2013). Anthropology and social theory: Renewing dialogue. *European Journal of Social Theory*, 16(2), 188-207.

Tırpan, A. A. (2015). Son Araştırmalar Işığında Lagina ve Çevresinin Tarihsel Süreci, *Stratonikeia ve Lagina Kazısı*, 433-444.

Tilley, C. (1982). Social formation, social structures and social change. İ. Hodder (Ed.). *Symbolic and structural archaeology içinde.* Cambridge University Press, Cambridge.

Todd, T. W. (1920). Age Changes in the Pubic Bone. Part I. The Male White Pubis. *American Journal of Physical Anthropology*, 3(3), 285-334.

(1921). Age Changes in the Pubic Bone. Parts II, III, IV. *American Journal of Physical Anthropology*, 4(1), 1-70.

Todd, TW, Lyon, D.W. (1924) Endocranial suture closure. Part I. Adult males of white stock. *American Journal of Physical Anthropology*, 7, 325-384.

(1925a) Cranial suture closure. Part II. Ectocranial suture closure in adult males of white stock. *American Journal of Physical Anthropology*, 8, 23-43.

(1925b) Craniat suture closure. Part III. Endocranial closure in adult males of negro stock. *American Journal of Physical Anthropology*, 8, 44-71.

(1925c) Suture closure. Part IV. Ectocranial closure in adult males of negro stock. *American Journal of Physical Anthropology*, 8, 149-168.

Topakkaya, A., Karakaya, E. (2015). Din-felsefe ilişkisi bağlamında ruh kavramına iki farklı yaklaşım: İslam ve Platon örneği. *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 25-50.

Turner, V.W. (1966). Colour Classification in Ndembu Ritual, (Editör: Banton, M.) *Anthropological Approaches to the Study of Religion* içinde. 47-84.

(1975). Symbolic Studies. *Annual Review of Anthropology*, 4, 145-161.

1982. *The forest of symbols: Aspects of Ndembu Ritual*. Cornell University Press, New York.

(2020 (1969)). *Ritüeller: Yapı ve Anti-Yapı*. (Çev.: Nur Küçük). İthaki Yayınları, İstanbul.

Tütüncüler, Ö. (2006). Çorun-Resuloğlu Eski Tunç Çağı Mezarlığı'nda Kumaş Kullanımına İlişkin Yeni Bulgular. *Anadolu*, (30), 137-148.

Türker, A. (2017). Suluca Karahöyük Çömlek Mezarları, *Aliye Öztan'a Armağan* içinde, 239-244.

Ubelaker, D. H. (1978). *Human Skeletal Remain: Excavation, Analysis. Interpretation*, Chicago: Smithsonian Institution, Aldire Publishering Company.

(2005). Estimating age at death. *Forensic Medicine of the Lower Extremity içinde.* Humana Press.

Uğurlu, E., (2000). Lykia Bölgesi Ölü Gömme Adetleri Üzerine Genel Bir Bakış. *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 359-388.

Uytterhoeven, I. (2019). Aristokratların Lüks Yaşamları: Hellenistik ve Roma İmparatorluğu Dönemlerinde Küçük Asya'da Özel Konutlar. O. Tekin (Ed.) *Hellenistik ve Roma Döneminde Anadolu: Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri*. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Uysal, G. (2004). Sütten kesme yaşı ile fizyolojik stres göstergesi "Harris Çizgileri" arasındaki ilişkinin belirlenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 21(2), 159-170.

(2018). Konstantin ve Helena Kilise'sinde (Andaval) Mezar Tiplerinden ve Buluntulardan Sosyal Statünün Belirlenmesi. *Antropoloji*, (36), 29-52.

Üreten, H. (2008). Antikçağ Anadolu'sunda Bir Kültür Merkezi Pergamon-Kraliyet-Kütüphanesi. *Türk Kütüphaneciliği*, 22(4), 435-450.

(2018). Lydia'nın Kentleşmesinde Pergamon Krallarının Katkısı. M. Tepekaya, Z. Atar (Eds). *Geçmişten Günümüze Manisa. Şehzade II. Mehmed ve Manisa Tarihi-Kültürü-Ekonomisi içinde.* Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, Manisa.

Üstündağ, H. (2019). Aizanoi Kazılarında Bulunan İnsan İskelet Kalıntıları. E. Özer (Ed.) *Anadolu'da Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Ölü Gömme Adetleri Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı içinde*. Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara.

(2020). Entheseal Changes in The Population of Boğazköy. *Bioarchaeology of the Near East,* 14, 27-49.

(2022). Boğazköy (Hattuša) İskelet Örneklemlerinde Biyolojik Stresin Etkilerinin Araştırılmasında Porotic Hyperostosis ve Sağkalım Analizinin Kullanılması. *Arkeoloji Bilimleri Dergisi*, 122-139.

Üstündağ, H., Demirel, F. A. (2008). Alanya Kalesi kazılarında bulunan insan iskelet kalıntılarının osteolojik analizi. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 8, 79-90.

Van Gennep, A. (1960). *The Rites of Passage* (çev. Monika B. Vizedom, Gabrielle L. Caffee), The University of Chicago Press, Chicago.

Van Gerven, D. P., Armelagos, G. J. (1983). ‘’Farewell to paleodemography?” Rumors of its death have been greatly exaggerated. *Journal of Human Evolution*, 12(4), 353-360.

Villa, C., Lynnerup, N. (2014). Age estimation of skeletal remains: principal methods. *Research and Reports in Forensic Medical Science*, 4, 3.

Walker, P. L. (2005). Greater sciatic notch morphology: sex, age, and population differences. *American Journal of Physical Anthropology: The Official Publication of the American Association of Physical Anthropologists*, 127(4), 385-391.

White, T. D., Black, M. T., Folkens, P. A. (2012). *Human Osteology* (Third edition). Academic press.

Wittwer-Backofen, U., Buckberry, J., Czarnetzki, A., Doppler, S., Grupe, G., Hotz, G., ... & Weise, S (2008). Basics in paleodemography: a comparison of age indicators applied to the early medieval skeletal sample of Lauchheim. *American Journal of Physical Anthropology: The Official Publication of the American Association of Physical Anthropologists*, 137(4), 384-396.

Wittwer-Backofen, U., Buba, H. (2002). Age estimation by tooth cementum annulation: perspectives of a new validation study. (Editörler: Hoppa, R.D., Vaupel, J. W) *Paleodemography age distributions from skeletal sample içinde.* Cambridge University Press.

Wood K. Cunningham C. A. (2011). Age determination İn the Juvenile. S. Black, Ferguson (Eds.). *Forensic Anthropology: 2000 to 2010 içinde*. CRC Press. Dundee Üniversitesi.

Wood, J. W., Milner, G. R., Harpending, H.C., Weiss, K. M (1992). The osteological paradox: problems of inferring prehistoric health from skeletal samples [and comments and reply]. *Current anthropology*, 33(4), 343-370.

Wright, L. E., Yoder, C. J. (2003). Recent progress in bioarchaeology: approaches to the osteological paradox. *Journal of Archaeological Research*, 11(1), 43-70.

Yağız, K. (2009). Antandros Nekropolisi Hellenistik dönem mezar taşları. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2),136-144.

(2012). *Kuzeybatı Anadolu'da İÖ 1. Bin'de Ölü Gömme Gelenekleri*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Tisna-Sarıkale Tepe Güney Yamacı. İzmir.

(2014). Antandros mezar taşları. *TÜBA-AR Dergi*, 17, 129-142.

Yaka, R., I. Mapelli, D. Kaptan, A. Doğu, M. Chyleński, Ö. D. Erdal, D. Koptekin, K. B. Vural, A. Bayliss, C. Mazzucato, (2021). Variable kinship patterns in Neolithic Anatolia revealed by ancient genomes. *Current Biology*. 31, 2455–2468.

Yazıcı, R. (2014). *Ephesos Antik kenti Nekropollerindeki Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri*. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Aydın.

Yıldırım, A. A. (2013). Oylum Höyük Toplumunun (Orta Tunç Çağı, Kilis) Paleodemografik Yapısı. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 5(3).

Yıldız, Ö. (2006). *M.Ö. I. Binde Antandros Antik Kentinde Kremasyon: Ölü Gömme Geleneği Açısından İncelenmesi*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Yıldız, Ö. Erdal, Y.S. (2008). Antandros Antik Kentinde Ölü Yakma Geleneği. *23. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 41–55.

Yılmaz, D. (2019). *Çavdarhisar Ölü Gömme Adetleri.* Pamukkale Üniversitesi, Arkeoloji Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Denizli.

Yılmaz Usta, N. D. (2019). Pisidia Antiokheia Aedilicus Kilisesi'nden Bebek ve Çocuk İskeletlerinde Saptanan Patolojilerin Antropolojik Açıdan Değerlendirilmesi. *Antropoloji,* 37, 90-106. DOI: 10.33613/antropolojidergisi.550918

Yılmaz Usta, N. D. (2020). Dorumburnu Nekropolü (Sillyon Territoryumu / Antalya) kurtarma kazısından çıkan insan iskelet kalıntıları. *Antropoloji,* 39, 42-48.

Yılmaz Usta, N. D., İpekoğlu, H. Y. (2019). Kadıini Mağarası (Alanya/Antalya) İnsanlarının Ölü Gömme Pratikleri Üzerine Antropolojik Bir Ön Değerlendirme. *Cedrus,* 7, 59-76.

Yılmaz, C. A. (2017). Antik Dünyayı Fetheden Ordu (Büyük İskender'in Ordusu Üzerine Bazı Bilgiler). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(1), 207-218

Yiğitpaşa, D. (2010). Urartu ölü gömme gelenekleri ve ölümle ilgili ritüeller. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 25, 177-202.

Waldron, T. (2019). Joint disease. J. Buikstra (Ed.). *Ortner's identification of pathological conditions in human skeletal remains* içinde. Academic Press.

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ANTROPOLOJİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: .../..../.....

Tez Başlığı: Gökhan. Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü İnsan İskelet Kalıntılarının Paleodemografi ve Ölü Gömme Gelenekleri Açısından İncelenmesi,

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

.....

Adı Soyadı:	Gökhan ÇAKAN
Öğrenci No:	N19132795
Anabilim Dalı:	Antropoloji
Programı:	Antropoloji
Statüsü:	☐ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Doktora

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Prof. Dr. Ömür Dilek ERDAL

Detaylı Bilgi: http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr
Telefon: 0-312-2976860 **Faks:** 0-3122992147 E-**posta**: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORİJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ANTROPOLOJİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: .../..../.....

Tez Başlığı: Cevizcioğlu Çiftliği Nekropolü İnsan İskelet Kalıntılarının Paleodemografi ve Ölü Gömme Gelenekleri Açısından İncelenmesi

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 236 sayfalık kısmına ilişkin, 12/06/2022 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 1 'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

1- ☐ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
2- ☐ Kaynakça hariç
3- ☐ Alıntılar hariç
4- ☐ Alıntılar dâhil
5- ☐ 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Gökhan ÇAKAN
Öğrenci No: N19132795
Anabilim Dalı: Antropoloji
Programı: Yüksek Lisans

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Prof. Dr. Ömür Dilek ERDAL